

T.C
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ORTAÇAĞ'DA HALEP VE TÜRKLER (944-1117)

Sedat BİLİNİR
1240204013
DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Abdullah BAKIR

ISPARTA 2017



SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Tez Savunma Sınav Tutanağı 2

Öğrencinin Adı Soyadı	Sedat BİLİNİR	
Anabilim Dalı	Tarih	
Tez Başlığı	Ortaçağ'da Halep ve Türkler (944-1117)	
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)	--	
<p>Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Doktora Tez Savunma Sınavında Jürimiz 09/05/2017 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Doktora tezi için;</p> <p><input checked="" type="checkbox"/> OY BİRLİĞİ <input type="checkbox"/> OY ÇOKLUĞU²</p> <p>ile aşağıdaki kararı almıştır.</p> <p><input checked="" type="checkbox"/> Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez KABUL edilmiştir. <input type="checkbox"/> Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin REDDEDİLMESİ³ kararlaştırılmıştır.</p>		
TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	İmza
Danışman	Yrd. Doç. Dr. Abdullah BAKIR	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. İlhan ERDEM	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Osman Gazi ÖZGÜDENLİ	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU	
Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. Kansu EKİCİ	

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrencinin enstitü ile ilişkisi kesilir.



T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Ortaçağ’da Halep ve Türkler (944-1117)” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Ad Soyad: Sedat Bilinir

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Sedat Bilinir', written over a horizontal line.

ÖZET

Bu çalışma 944-1117 yılları arasında Türklerin Halep ve çevresindeki faaliyetleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu dönem Halep'te, Hamdânî Devleti, Mirdâsî Devleti ve Suriye Selçuklu Melikliği hüküm sürdü. Beş bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmı ise 944 yılı öncesini yani, Türklerin Halep'e ilk gelişleri, Abbâsî halifelerinin Türkleri bölgede vali olarak görevlendirmesi, ardından Mısır merkezli bağımsız Türk Devletleri olan Tolunoğlu ve İhşîdî Devleti hâkimiyetinde Halep'in Türklerin idaresindeki süreci ele alınmıştır.

Hamdânîlerin Halep kolunun kurucusu olan Seyfû'd-devle, Halep hâkimiyeti sürecinin neredeyse tamamını Bizans ile mücadele içerisinde geçirdi (944-967). Bu süreçte Türkler, Bizans'a karşı Seyfû'd-devle'nin ordusunda yer aldılar. Hatta onun hastalanıp felç geçirdiği dönemde bile Türklerin destek amaçlı, Horâsân'dan Halep'e gelip yardıma buldukları görülmektedir. Hamdânî hâkimiyetinin son bulmasıyla birlikte Fâtımî Devleti, Türk valilerinin askeri gücüyle Halep'i kontrolü altında tuttu.

Mirdâsîler dönemi (1024-1080) ise Halep'in tarihinde Türkler açısından ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü Mirdâsîler döneminde Halep'in kontrolü, kademeli olarak Türklerin eline geçti. Öyle ki, Mirdâsî emîrlerinden dilediklerine, Halep yönetimine geçme hususunda etki edebiliyorlardı. Mirdâsî emîrleri ise, iktidar yolunun, Türklerin desteğini almaktan geçtiğini çok iyi biliyorlar ve buna göre hareket ediyorlardı. Özellikle 1071 yılında Sultan Alp Arslan'ın Halep Mirdâsî Devleti'ni Selçuklu İmparatorluğu'na tâbi hale getirmesinden sonra Türklerin bölgeye daha yoğun olarak gelmeye başladıkları anlaşılmaktadır.

Mirdâsî Devleti'nin son bulmasının ardından (1080), Halep'te Türk varlığı daha güçlü hissedilmeye başlandı. Sultan Melikşâh'ın 1084 yılında bölgeye bizzat gelip Halep'e Kasîmü'd-devle Aksungur'u vali olarak ataması ise Halep'in tamamen Türklerin hâkimiyeti altında olduğunu teyit etmiş oldu. Bu dönem Halep'in siyasî ve

sosyal yapısında istikrarın yaşandığı, ayrıca çok olumlu iktisâdi gelişmelerin olduğu bir süreç olarak kayda geçmiştir.

1094 yılı itibarıyla Tâcüddevle Tutuş'un oğlu Rıdvan, Halep Selçuklu Melikliği yönetiminin başına geçti. Rıdvan dönemi, Türklerin Haçlılarla mücadele dönemi olarak da adlandırılabilir. Çünkü Melik Rıdvan, hâkimiyet yıllarının sonuna kadar sürekli olarak Haçlılarla mücadele etti ve bölgenin Haçlıların eline geçmesine engel oldu. Haçlıların bölgeye geldikten sonra ele geçirdikleri yerlerde yaptıkları tahribat ve katliam göz önüne alındığında, Selçuklu Türklerinin bölge kaderi bakımından, Haçlılara karşı ne kadar önemli bir vazife üstlenmiş olduklarını daha iyi görmemizi sağlamaktadır.

Tüm bu süreç göz önüne alındığında Selçuklu döneminden önce Türklerin, Halep'teki aslî faaliyetlerinin Bizans istilasını önlemek olduğu, Selçuklular ile birlikte ise bunun Latin Haçlı işgalini önlemek şeklinde devam ettiğini görmekteyiz. İslâm Devletlerinin koruyuculuğu vasfını bölgeye gelir gelmez üstlenmeye başlayan Türklerin, bölge kaderine nasıl ve ne derece önemli bir etki yapmış olduğu açıkça görülmektedir. Bu çalışma, İslâm, Bizans ve Haçlı kaynaklarının karşılaştırılmasıyla hazırlanmış ve temel alınan kaynaklar hakkındaki bilgiler ise çalışmanın başında sıralanarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hamdânîler, Mirdâsîler, Suriye Selçuklu Melikliği, Sugar, Avâsım.

ABSTRACT

This study is about the activities of the Turks in Aleppo between 944-1117. This period was a process in the Aleppo that was ruled by the Hamdanid State, the Mirdasid State and the Seljuk ruler in Syria. The study consists of five parts. The introduction includes, the first activities of the Turks in Aleppo before 944. Later Abbasid Caliphs appointed Turks to Aleppo as governor, then the process of the administration of Aleppo's Turks was taken over by the Egyptian based independent Turkish States Tolunoglu and the Ihshidî state.

Seyfû'd-devle, the founder of the Aleppo army, spent almost all of the Aleppo domination process in the struggle against Byzantium (944-967). In this process, the Turks took the place of Seyfûd-devle against Byzantium. Even in the period when he was sick and paralyzed, it is seen that the Turks came to Aleppo from Khurasan and helped Seyfûd-devle for support. With the conclusion of the Hamdanid rule, the Fatimid State was under the control of Aleppo with the military power of the Turkish governors.

Mirdasid period (1024-1080), it is a period when the Turks have a separate position for the history of Aleppo. Because, during the Mirdasid period, control in Aleppo gradually came to the hands of the Turks. Such that, they were able to influence the wishes of the Mirdasid orders and to take over the leadership of the Aleppo administration. Mirdasid orders needed the support of Turks to take over dominance and acted accordingly. Especially at 1071, it had been seen that the Turks started to come to the region more intensely after Sultan Alp Arslan's Aleppo Mirdasi State was obey the Seljuk Empire.

Following the end of the Mirdasid State (1080), Turkish presence began to feel stronger in Aleppo. When Sultan Meliksah came to the region in 1084 and appointed Kasîmü'd-devle Aksungur as governor in Aleppo, he confirmed that Aleppo was under the dominion of Turks. This period was a process in which there were great changes in

the political and social structure of Aleppo as well as a very positive economic development.

As of 1094, Rıdvan, the son of Tâcüddevle Tutus, became head of the Aleppo administration. The Ridvan period can also be called, the period of the Turks sturggle against the Crusaders. Because Malik Rıdvan constantly struggled with the Crusaders until the years of domination and prevented the region from passing over the Crusaders. Considering the destruction and slaughter that the Crusaders made in the places they had captured after coming to the region, the Seljuk Turks better understand what a mission they had undertaken against the Crusaders.

Considering all this process, it is seen that, the activities of the Turks in Aleppo continued to prevent the occupation of the Latin Crusaders together with the Seljuks while preventing the Byzantine invasion before the Seljuks. The Turks who started to assume the protection of the Islamic States as soon as they came to the region, it is clear how and to what extent the fate of the region had been influential. This study is based on a comparative study of Islamic, Byzantine and Crusader sources and information about basic sources is presented at the beginning of the work.

Key Words: Hamdanid, Mirdasid, Syrian Seljuk Malik, Sugur, Avasım.

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI.....	i
YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	xiv
ÖNSÖZ.....	xv
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMA ESERLER.....	xvi
A) KAYNAKLAR.....	xvi
1) Kitâbeler.....	xvi
2) Nümizmatik Kaynaklar.....	xxi
3) İslâm Kaynakları.....	xxii
4) Coğrafi Eserler.....	xxvii
5) Seyahatnâmeler.....	xxviii
6) Latin Haçlı Kaynakları.....	xxxii
7) Bizans Kaynakları.....	xxxiii
8) Süryânî ve Ermeni Kaynakları.....	xxxiii
B) ARAŞTIRMA ESERLER.....	xxxv

GİRİŞ

TÜRKLERİN HALEP BÖLGESİNDEKİ İLK FAALİYETLERİ

250-332/864-944

1.1. Halep'in Fizikî ve Coğrafi Konumu.....	1
1.2. Halep İsmi'nin Anlamı.....	3

1.3. Halep'in Müslümanlar Tarafından Fethi ve Türklerin Bölgeye İlk Seferleri	4
1.4. Türklerin Halep Bölgesinde Görev Almaları	5
1.5. Tolunoğullarının Orta Doğu'da Hâkimiyet Kurma Sürecine Girmesi.....	8
1.5.1. Tolunoğullarının Kökeni Meselesi.....	9
1.6. Ahmed b. Tolun'un Bölge Valiliğine Tayin Edilmesi	10
1.7. Ahmed b. Tolun'un Halep Bölgesi Seferi ve Ardından Bağımsızlığını İlan Etmesi	12
1.8. Humâreveyh b. Ahmed b. Tolun Döneminde Halep Bölgesinde Yaşanan Gelişmeler	17
1.9. Tolunoğlu Devleti'nin Yıkılışından İhşîdî Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Halep ve Mısır'da Yaşanan Gelişmeler.....	19
1.9.1. Halep'te Abbâsî Devleti Hâkimiyeti 291-323/904-935	19
1.10. İhşîdîler Dönemi Halep Bölgesindeki Hâkimiyet Mücadelesi 323-358/935-969..	22

BİRİNCİ BÖLÜM

HAMDÂNÎLER HÂKİMİYETİ DÖNEMİNDE HALEP VE TÜRKLER

332-404/944-1014

2.1. Hamdânîlerin Tarih Sahnesine Çıkışı	26
2.2. Nâsırî'd-devle ve Seyfû'd-devle'nin Abbâsî Halifesi Tarafından Unvanlarını Almalarını Sağlayan Gelişme	28
2.3. Seyfû'd-devle'nin Halep Hâkimiyeti Öncesindeki Faaliyetleri.....	30
2.4. Halep'te Seyfû'd-devle Dönemi 332-356/944-967.....	31
2.4.1. Seyfû'd-devle'nin Bizans İmparatorluğu ile Mücadelesi	36
2.5. Halep Bölgesine 356/967 Yılında Gazâ Amacıyla Yapılan Türk Akını.....	48
2.5.1. Bizans'ın Halep Kuşatması 357/968.....	50
2.5.2. Halep Anlaşması	53
2.6. Sa'dü'd-devle'nin Halep Hâkimiyeti Dönemi	56

2.7. Hamdânî Hâkimiyetinin Halep'te Son Bulma Süreci 392/1002.....	59
2.7.1. Mansûr b. Lü'lü Dönemi.....	65
2.8. Hamdânîler Döneminde Türkler	69
2.8.1. Hamdânî Hâkimiyeti Öncesi Halep Bölgesindeki Türkmen Faaliyetleri 250-332/864 – 944.....	69
2.8.2. Hamdânî Hâkimiyeti Döneminde Halep Bölgesindeki Türkmen Faaliyetleri 332-408/944-1017.....	71
2.9. Hamdânîler Döneminde Halep'in İdarî, İktisadî ve İçtimaî Yapısı Hakkında Kısa Bir Değerlendirme 332-404/944-1014.....	76

İKİNCİ BÖLÜM

MİRDÂSÎLER HÂKİMİYETİ DÖNEMİNDE HALEP VE TÜRKLER

415-472/1024-1080

3.1. Fâtımî Devleti'nin Halep Hâkimiyeti Mücadelesi 404-415/1014-1024	84
3.2. Sâlih b. Mirdâs Önderliğinde Halep'te Mirdâsî Hanedanlığının Kurulması	91
3.3. Türk Komutan Anûş Tegin ed-dizberî'nin Halep Bölgesi Seferi ve Sâlih b. Mirdâs'ın Öldürülmesi 420-421/1029-1030	96
3.4. Sâlih b. Mirdâs'ın Ardından Mirdâsî Hanedanlığında Yaşanan Gelişmeler.....	98
3.4.1. Bizans İmparatoru III. Romanos'un Halep Seferine Çıkması 421/1030	98
3.4.2. Türk Komutan Anûş Tegin Aracılığı ile Fâtımî Devleti'nin Halep'e Hâkim olması.....	101
3.5. Türk Akınları Sebebiyle Bizans'ın Mirdâsîler ile Barış Anlaşması İmzalamak Zorunda Kalması 438-439/1047-1048	103
3.6. Simâl b. Sâlih ile Fâtımî Halifesi el-Mustansır Arasında Yapılan Anlaşma.....	105
3.6.1. Arslan el-Besâsirî'nin Halep Bölgesine Gelişinin Mirdâsîler Üzerine Olan Etkisi	107
3.7. Halep'te Mirdâsî Emîrleri Arasındaki Hâkimiyet Mücadelesi	109

3.8. Mirdâsîler Döneminde Türkler	110
3.9. Mirdâsîler Döneminde Halep'in İdarî, İktisadî ve İçtimaî Yapısı Hakkında Kısa Bir Değerlendirme 415-472/1024-1080	114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALEP BÖLGESİNE DÜZENLENEN TÜRK GÖÇLERİNİN YOĞUNLUK KAZANMASI 456/1064

4.1. Hanoğlu Hârûn Komutası Altındaki Türk Akını 456/1064	118
4.1.1. Hârûn'un Reşîdüdevle Mahmud b. Nasr ile Kurduğu İttifak 457/1065....	121
4.1.2. Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes'in Halep Bölgesine Gelişi 460/1068.....	123
4.1.3. Hanoğlu Hârûn'un Ölümü 461/1069	125
4.2. Emîr Afşin ve Emîr Sunduk'un Halep Bölgesindeki Faaliyetleri.....	125
4.3. Halep Bölgesinde Türk Komutan Uvakoğlu Atsız Dönemi 462-471/1070-1079..	128
4.3.1. Kurlu Bey'in Ölümü ve Uvakoğlu Atsız'ın Türkmenlerin Başına Geçmesi	129
4.3.2. Kudüs'ün Türkler Tarafından Fethinin Halep'e etkisi 463/1071.....	129
4.4. Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Halep Bölgesine Gelişi 463/1071	130
4.5. Emîr Şöklü'nün Akka Kuşatması ve Sonrasında Uvakoğlu Atsız ile Arasında Yaşanan Gelişmeler 466-467/1074-1075.....	133
4.5.1. Taberîyye Savaşı'nın Halep Bölgesinde Fetih Hareketlerinde Bulunan Türkmenlere Olan Etkisi 467/1075	134
4.5.2. Halep Mirdâsî Emîrliğinde Taht Değişikliği 467/1075	135
4.5.3. Uvakoğlu Atsız'ın Dımaşk Fethi 468/1076	137
4.5.4. Atsız'ın Mısır Seferi ve Neticelerinin Halep'e olan Etkisi	138

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SURİYE SELÇUKLU MELİKLİĞİ'NİN KURULUŞU VE GELİŞMESİ 471/1079

5.1. Uvakoğlu Atsız'ın Ölümü ve Tâcüddevle Tutuş'un Dımaşk Hâkimiyeti.....	141
5.2. Tâcüddevle Tutuş'un Halep Bölgesindeki Faaliyetleri.....	143
5.3. Halep'te Mirdâsî Hâkimiyetinin Sonu 472/1080	144
5.3.1. Şerefüddevle Müslim'in Türkler üzerine Dımaşk ve Harran Seferlerine Çıkması	146
5.4. Anadolu Selçuklu Sultanı Kutalmışoğlu Süleyman Şâh'ın Antakya'yı Fethi 477/1084.....	147
5.4.1. Süleyman Şâh'ın Halep Hâkimi Şerefüddevle Müslim ile Olan Münasebeti	150
5.5. Süleyman Şâh ve Tutuş Arasında Halep Hâkimiyeti İçin Yapılan Savaş ve Süleyman Şâh'ın Ölümü 479/1086	152
5.6. Sultan Melikşâh'ın Halep Bölgesine Düzenlediği Sefer ve Halep'in Türklerin Hâkimiyetine Geçmesi 479/1086.....	155
5.7. Halep'te Kasîmü'd-devle Aksungur Dönemi 479-487/1086-1094.....	157
5.7.1. Aksungur'un Askerî Faaliyetleri.....	160
5.7.2. Aksungur ve Tutuş Arasında Yaşanan Anlaşmazlık.....	160
5.8. Tutuş'un Saltanat Mücadelesine Girmesi ve Aksungur'un Tutumu.....	162
5.8.1. Aksungur'un Ölümü ve Şahsiyeti 487/1094	164
5.8.2. Tâcüddevle Tutuş'un Saltanat Mücadelesinin Halep Bölgesine Etkileri....	166
5.9. Halep'te Melik Rıdvan b. Tutuş Dönemi İlk Yılları 488-491/1095-1098	169
5.10. Suriye Selçuklu Melikliğinde Yönetimin İkiye Bölünmesi	172
5.10.1. Melik Rıdvan'ın Dımaşk Seferi	172
5.10.2. Rıdvan-Dukak Mücadelesi Sürecinde Kudüs'ün Fâtımîlere Geçmesi 489/1096.....	174

5.10.3. Melik Rıdvan'ın İkinci Dımaşk Seferi.....	175
5.10.4. Dukak'ın Karşı Atağı ve Kınnesrîn Savaşı 490/1097.....	176
5.10.5. Melik Rıdvan'ın Fâtımî Devleti ile olan İttifakı.....	177
5.11. Haçlı Seferlerinin Başlaması.....	180
5.11.1. Haçlı Ordularının Halep Bölgesine Doğru Harekete Geçmesi.....	183
5.12. Halep Bölgesinden Antakya'ya Gönderilen Yardım.....	187
5.13. Rıdvan-Dukak Mücadelesi Sürecinin Antakya'nın İşgaline Olan Etkisi.....	193

BEŞİNCİ BÖLÜM

MELİK RIDVAN'IN HAÇLILAR İLE OLAN MÜCADELESİ

491-506/1098-1113

6.1. Haçlılarla Yapılan İlk İttifak ve Azaz İsyanı.....	201
6.2. Haçlıların Halep Bölgesindeki İlk İşgali.....	202
6.2.1. Maarretünnu'mân'ın Haçlılar Tarafından Ele Geçirilmesi.....	203
6.2.2. Arka Kuşatması.....	204
6.2.3. Humus Emîri Cenâhüddevle İle Rıdvan'ın İttifak Girişimleri ve Neticeleri.....	205
6.2.4. Haçlıların el-Müslimiye Harekâtı.....	207
6.3. Rıdvan'ın Harran Zaferini Kendi Çıkarları Doğrultusunda Kullanması.....	208
6.3.1. Artah Bozgunu (498/1105).....	209
6.4. Halep'te Bâtınîlerin Faaliyetleri.....	211
6.4.1. İsmâîlîlik - Bâtınîlik - Karmatîlik Hakkında.....	211
6.4.2. Selçuklular Dönemi İsmâîlî Faaliyetleri.....	212
6.4.3. Rıdvan'ın Bâtınîlerle İşbirliği ve Haçlılarla Bâtınîlerin Efamiye İçin Karşı Karşıya Gelmesi.....	215
6.5. Musul Hâkimiyeti Mücadelesine Rıdvan'ın Dâhil Olması 500/1107.....	217

6.6. Rıdvan – Tancred İttifakı ve Tell-Bâşir Savaşı 501/1108.....	219
6.7. Tancred’in Halep Bölgesindeki Yağma ve Talan Harekâtı	221
6.8. Halep Halkının Feryadı ve Büyük Selçuklu Devleti’nden Yardım Talebi	224
6.9. Dımaşk Emîri Tuğtegin İle İttifak Girişimi 505/1112	226
6.10. Halep Selçuklu Meliki Rıdvan’ın Ölümü 506/1113	227
6.11. Rıdvan’ın Ölümünün Ardından Halep Selçuklu Melikliğinde Yaşananlar 506-511/1113 – 1117.....	229
6.11.1. Alp Arslan Dönemi 506-507/1113-1114	229
6.11.2. Atabek Lü’lü Yönetiminde Halep 508-509/1114-1115	231
6.12. Halep’in Selçuklu Hâkimiyetinden çıkıp Artuklu Hâkimiyetine Geçişi 511/1117	233
6.13. Rıdvan b. Tutuş Döneminde Halep’in İdarî, İktisadî ve İçtimaî Yapısı Hakkında Kısa Bir Değerlendirme 488-506/1095-1113.....	234
SONUÇ.....	239
KAYNAKLAR	243
EKLER.....	261
ÖZGEÇMİŞ.....	274

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
b.	: İbn, bin
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Edt.	: Editör
Terc.	: Tercüme
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
DGBİT.	: Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
M.S.	: Milattan Sonra
Neşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Univ.	: Üniversitesi
Vol.	: Volume
Yay.	: Yayını, Yayınları, Yayınevi

ÖNSÖZ

Ortaçağ'da, dönemin önemli şehirleri arasına giren Halep, hem İslâm Devletleri hem de Bizans Devleti için oldukça önemli bir konuma sahipti. Bu durum, Sugur ve Avâsım şehirleri olan Tarsus ve Antakya'nın Bizans'ın eline geçmesinin ardından sınır hattının Halep'e gerilemesi ile çok daha ciddi bir boyut aldı. Böylelikle Bizans'ın saldırıları karşısında müdafa artık Anadolu şehirleri yerine Halep'ten yapılmaya başlandı. Bu dönem ayrıca Türklerin de Halep bölgesinde aktif olarak faaliyetlerde bulunmaya başladığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızda Türklerin bölgedeki faaliyetleri incelenirken İslâm, Bizans ve Haçlı kaynakları mukayese edilerek kullanıldı. Bu kaynaklar ışığında IX. yüzyılda askerî amaçla Halep bölgesine gelmeye başlayan Türklerin, özellikle XI. yüzyıldan itibaren bölgeye yerleşmeye ve buraları kendilerine yurt edinmeye başladıkları görülmektedir. Türk akınları ağırlıklı olarak; Hanoğlu Hârûn ve Uvakoğlu Atsız gibi güçlü komutanlar ile yoğunluk kazandı, ardından Selçuklu hâkimiyetine giren Halep, 511/1117 yılına kadar Tâcüddevle Tutuş, Kasîmü'd-devle Aksungur ve Rıdvan b. Tutuş ile yönetilmeye devam edildi. Selçuklu yönetiminin ardından ise Artuklular Halep'i kontrolleri altına aldılar. Bu süreç, Türklerin önce Bizans saldırılarına, ardından Haçlı istilasına karşı vermiş oldukları mücadeleyi, İslâm devletlerinin koruyuculuğu vasfını üstlenmeye başlamalarını ve bölgeye yerleşme süreçlerini yakından görmemizi sağlamaktadır.

Bu çalışma esnasında, her aşamada bilgisini, içtenliğini, yardımlarını benden esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Abdullah BAKIR'a, engin tecrübeleriyle bana ışık tutan, beni yönlendiren değerli hocalarım Prof. Dr. İlhan ERDEM, Prof. Dr. Osman Gazi ÖZGÜDENLİ, Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU ve Yrd. Doç. Dr. Kansu EKİCİ'ye, ayrıca varlıklarıyla bana güç veren, maddî ve manevî her aşamada desteklerini esirgemeyen aileme en içten teşekkürlerimi sunarım.

Sedat BİLİNİR
Isparta-2017

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMA ESERLER

A) KAYNAKLAR

1) Kitâbeler

Konumuz kapsamı dâhilinde Halep bölgesindeki mimarî yapıların üzerinde çeşitli kitâbeler bulunmaktadır. Bu kitâbelerde, eserin hangi dönemde kim tarafından, ne amaçla yapıldığı veya onarıldığını anlatan ifadeler yer almaktadır. Max Van Berchem, E. Combe, J. Suvaget, G. Wiet, gibi araştırmacıların kitâbeler üzerine yapmış oldukları çalışmalardan, konumuz kapsamında tespit etmiş olduğumuz kitâbelerin içerikleri ve yıllara göre sıralanışı şu şekildedir.

a) Halep'te Hamdânilerin hüküm sürdüğü, Seyfû'd-devle döneminde yaptırılan bir şehitlik içerisinde bulunan cami kitâbesi. Şeyh Muhassin (Muhsin) Cami giriş kapısının üzerinde bulunan bu kitâbe basit formda kalın karakterlerle yazılmıştır. Üzerinde 351/962 tarihi yer almaktadır¹.

رَعَمَ هَذَا الْمَشْهَدِ الْمَبَارِكِ ابْنِ تَغَاءِ وَجْهَ اللَّهِ وَقَرَّبَهُ إِلَيْهِ عَلَى اسْمِ مَوْلَانَا الْمُحْتَشِينَ بْنِ لِحَسَنِ بْنِ ن
عَلَى بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ الْإِمْرَانِ الْيَرِ الْأَجَلِ سَدِيدِ فَالِدِ دَوْلَةِ أَبِي وَالْحَسَنِ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَمْدَانَ

Bu mübarek şehitlik Allah'ın rahmetini kazanmak için Muhassin (Muhsin) b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebû Tâlib adına inşa edilmiştir. Emîr Seyfû'd-devle Ebu'l-Hasan Ali b. Abdullah b. Hamdân tarafından yaptırılmıştır.

b) İhşîdî Devleti Türk hükümdarı Muhammed b. Tuğç'un ordu komutanı ve bölge valisi Kâfur tarafından Halep'te yaptırılan Haram duvarının onarım kitâbesi. Şehrin St. Stephen Kapısı ile Altın Kapı arasındaki duvarda yer alan bu kitâbe 350x26 cm boyutundadır ve 350/961 yılına aittir. Üzerindeki yazılar basit kûfî yazı karakteriyle, kabartma olarak yazılmıştır. Kitâbenin birinci ve üçüncü satırında çok az bir kısım yazı

¹ E.Combe, J. Suvaget, G. Wiet, *Répertoire Chronologique d' épigraphie Arabe*, IV, Imprimore de L'institut Fraçais D'archéologie Orientale, Le Caire 1934, s. 181-182.

okunmayacak haldedir. Bu kısımlar aşağıdaki metin içerisinde (...) ve köşeli parantez içerisinde gösterilmiştir².

ب سمله ... مما أمر ب بناء الحنط المسجد الأمير على أب و الحسن ابن الإخ شيد والأ سد تاذ
أب و المسك كاف و الإخ شيدى أطال الله ب قاء وأدام وجرى ذلك على يد أحمد ابن أيوب ابن جابر
اللهايد وتولاً الذقش ع بد الله ابن موسى الصدق أيد الله راجياً شواب الله ورضو ذ [لك] فى
سنة خمس بين و شلا شماتة

Bu Haram duvarının onarımını Emîr Ali Ebu'l-Hasan b. el-İhşîdî vali Ebu'l-Misk Kâfur el-İhşîdî'nin eliyle gerçekleştirdi. Allah ona yardım etsin, ömrünü uzatsın. Bu, Emîr Ahmed b. Eyyüb tarafından buraya taşındı. Allah ona yardım etsin. Abdullah b. Musa tarafından bu yapı tamamlandı. Yapımı sene 350/961 de sona erdi.

c) Halep'te Hamdâniler döneminde yaptırılan Ulu Cami şadırvanı üzerinde yer alan kitâbe³.

هذا ما أمر ب عمله فرغويه غلام الدولة سيف بن حمدان فى سنة أربع وخمسين و شلا شماتة

Bu yapı 354/965 yılında Seyfü'd-devle b. Hamdân'ın emri ile Kargaveyh tarafından yaptırılmıştır.

d) Hamdâni valisi Bekcûr et-Türkî adına Halep'de yaptırılan caminin minaresi üzerinde yer alan kitâbe. Medînetü'l-Makdûm adıyla anılan minare üzerindeki bu kitâbe 374/984 yılına ait olup iki satır, süslü kûffî yazı ile yazılmıştır. Kitâbe üzerindeki okunmayan yerler metin içerisinde (...) şeklinde belirtilmiştir⁴.

ب سمله سلام على آل ح سين ... الأمير أب و الفوارس ب كجور السيفى ..

el-Hüseyin ailesine selam olsun ... Seyfü'd-devle'nin komutanlarından Ebu'l-Fevâris Bekcûr...

e) Bekcûr et-Türkî'nin Hamdâniler adına valilik yaptığı dönemde, Humus'da inşa edilen minare kitâbesi. Minaretü'l-Maktûm adındaki bir minare üzerinde yer alan bu

² Max van Berchem, *Materiaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum*, Memoires, Ministere de L'iestruction Publique et des Beaux-Arts, Le Caire, 1925, s. 11-13.

³ E.Combe, J. Sauvaget, G. Wiet, *Répertoire Chronologique d' épigraphie Arabe*, V, s. 5-6.

⁴ E.Combe, J. Sauvaget, G. Wiet, *Répertoire Chronologique d' épigraphie Arabe*, V, s. 139.

kitâbe kûfî olarak, 3 satır halinde yazılmış ve 374/984 yılına aittir. Kitâbe üzerindeki okunmayan yerler metin içerisinde (...) şeklinde belirtilmiştir⁵.

ب سمله ... أمر ب بناء هذا المنذنة الأم ير أب و ال فوارس ب كجور السيفي ..

Bu minare kulesinin yapımı Ebu'l-Fevâris Bekcûr tarafından yapılmıştır. Yapılma emrini ise Seyfü'd-devle vermiştir.

f) Halep surlarının Bab-ı Antakya kapısının kuzey kulesinde yer alan kitâbe. Kûfî yazı türüyle 5 satır ve 50x40 ebadında 411/1020 tarihinde yazılan bu kitâbe, Fâtîmi Halifesi el-Hâkim tarafından Halep'e vali olarak atanan olan Azîzü'l-devle'ye aittir. Kitâbe üzerindeki okunmayan yerler metin içerisinde (...) şeklinde belirtilmiştir⁶.

ب سمله ممّا أمر ... ب عمله ... الامام الحاكم ب أمر الله أمير المؤمنين صلى الله عليه وآله ..
السيد ... أمير الأمراء عزيز الدولة ... أطل الله ب قاء وأعز نصر

Halife el-Hâkim Bi-emrillâh tarafından yapılması emredildi (...) Onun inançlı emîrleri (...) Allah ona nimet versin ve emîrler ve Emîrlerin Emîri Azîzü'l-devle (...) Allah ömrünü uzatsın ve zaferini yüceltsin (...)

g) Halep Kalesi'nin kuzey cephesindeki duvar örgüsü içerisinde yer alan kitâbe. Süslü kûfî yazı türüyle 5 satır olarak 90x45 ebadında hazırlanmış olan bu kitâbe Mirdâsî Emîri Mahmud b. Nasr b. Salih 465/1073 dönemine aittir. Kitâbe üzerinde okunmayan yerler metin içerisinde (...) ve köşeli parantez içerisinde gösterilmiştir⁷.

ب سمله أمر [ب عمله الأم ير] الأجل تاج الملوك ناصر الدين شر [ف] الأمة ذو الحسد نين جالصة
أمير المؤمنين أب و سلامة محمود ب ن نصر ب ن صالح سدة خمس وسنتين وأرب عمعة

⁵ E.Combe, J. Sauvaget, G. Wiet, *Répertoire Chronologique d' épigraphie Arabe*, V, s. 140.

⁶ E.Combe, J. Sauvaget, G. Wiet, *Répertoire Chronologique d' épigraphie Arabe*, VI, s. 164-165.

⁷ E.Combe, J. Sauvaget, G. Wiet, *Répertoire Chronologique d' épigraphie Arabe*, VII, s. 188.

Emri veren çok şöhretli Tâcûlmülk Nasrû'd-din ulusunun soylusu iki güzelliği olan adam, mümin emîrlerinin samimi dostu Ebû Selman Mahmud b. Nasr b. Sâlih Sene 465/1073.

h) Halep'te Sâlih'in Türbesi'nin yer aldığı caminin güney kapısı üzerinde bulunan kitâbe. Halep'in Selçuklu hâkimiyeti altında bulunduğu döneme ait olan bu kitâbe süslü kûfî yazı ile 479/1086 tarihinde yazılmıştır⁸.

ب سمله ممّا أمر ب عمله ملك الملوك عضد الدولة أبو و شجاع أحمد بن يمين أمير المومنين و جرى
ذلك على يد تاج الملك أبي الغنائم في سنة تسع و سبعين و أربع مائة

Melikü'l mülûk Ebû Şûcâ, Ahmed'e bunu yapması için emretti. Mümin emîrlerin sağ kolunun oğlu Tâcû'l Mülk Ebu'l Gânim aracılığıyla oldu. Sene 479/1086.

I) Halep'in kale duvarı üzerinde yer alan kitâbe. Kûfî yazı ile 5 satır olarak 75x50 ebadında, 480/1087 tarihinde yazılan bu kitâbe; Sultan Melikşah'ın Halep'e vali olarak görevlendirdiği Türk komutan Kasîmü'd-devle Aksungur adına düzenlenmiştir. Kitâbe üzerinde okunmayan yerler metin içerisinde (...) ve köşeli parantez içerisinde gösterilmiştir⁹.

[ب سمله] أمر ب عمله ال [سل] طان المعظم [شا] شا الأعمم [مولى] ل عرب ال عجمو سلطان أرض
[الله الإركان] سلام و الم سلمين معز الدنيا و الدين [جلال الدولة أبو و] ال فتح ملك شاه بن محمد
... أمير المومنين [في أيام الأمير الأجل] ق سديم الدولة و ناصر الملة أبي شجاع ال ب أق سذقر
سدنه شماتين و أربع مائة

Yapımı için emir veren Sultanların en büyüğü, Arapların ve Acemin Sultanı, İslâm'ın direği, Müslüman ülkelerinin efendisi, Muîzü'd-dünya ve'd-din Celâlû'd-devle Ebû'l-Feth Melikşah b. Muhammed, sağ kolu Emîr Kasîmü'd-devle mümin topluluğun savunucusu Ebû Şûcâ Alp Aksungur, sene 480/1087.

⁸ E.Combe, J. Sauvaget, G. Wiet, *Répertoire Chronologique d' épigraphie Arabe*, VII, s. 236.

⁹ E.Combe, J. Sauvaget, G. Wiet, *Répertoire Chronologique d' épigraphie Arabe*, VII, s. 240.

i) Halep Ulu Cami minare kitâbesi. Minarenin dört yüzeyini kaplayan kitâbe, süslü kûfî yazı ile 4 satır halinde yazılmıştır. Kitâbede Ulu Caminin Halep Emîri Kasîmü'd-devle Aksungur tarafından yeniden yaptırılması ve onarılması anlatılmaktadır. Kitâbe üzerinde okunamayan yerler metin içerisinde (...) ve köşeli parantez içerisinde gösterilmiştir¹⁰.

ب سمله دتجد هذه المأذنة في دولة مولانا السلطان المعظم شاهنشاه الأعظم سيّد الأمم مولانا العرب و
العجم س[ل] طان أرضا الله ركن الإسلام والمسلمين معز الدنيا والدين جلال الدولة أبو الفتح
ملك شاه ابن محمد بن أمير المؤمنين نصر الله سلطانه... وأي تام الأمير الأجل المظفر
ق سديم الدولة [و] ن صير المله الأب أبي سعدي آق سدنقر بك مولانا أمير المؤمنين أعز الله
نصره ممّا... ب إن شاه وجر [ي]... على به داه... الأفاضل... أبو الحسن محمد [ب] ن [ال] ج
شبه رحمه الله... صدقة حسن بن مفرج السرماني سنة ثلث وثمانين وأربعمائة

Bu minare, Sultanların en büyüğü, Arapların ve Acemin Sultanı, İslâm'ın direği, Muîzü'd-dünya ve'd-din Celâlü'd-devle Ebû'l-Feth Melikşah b. Muhammed, Allah onun egemenliğini yüceltsin, imparatorluğu altında yeniden yaptırılmıştır. Onun şanlı muzaffer Emîri Kasîmü'd-devle, inananların savunucusu, Emîr Saîd Aksungur Bek, Allah onun zaferlerini yüceltsin. İşte... burada kuruldu, yapıldı... çok tanınmış Ebu'l Hasan Muhammed b. Kassab, Allah ona rahmet eylesin ... (?) yolu ... Hasan b. Muferric el-Sarmanî, sene 483/1090.

j) Halep Firdevs Cami kitâbesi. Cami mihrabı üzerinde süslü kûfî yazı ile 2 satır olarak 505/1112 tarihinde yazılan kitâbe, Melik Rıdvan b. Tutuş dönemine aittir ve caminin yapımı hakkında bilgi vermektedir¹¹.

ب سمله عمره خواجه موقّق الوزیری المیدی أتابه الله وأدام عزّه وارتقاءه... ب جیر فی رجب
سنة خمس وخمسة صدقة فهد بن سلمان السرماني رحمه الله

¹⁰ E.Combe, J. Sauvaget, G. Wiet, *Répertoire Chronologique d' épigraphie Arabe*, VII, s. 253-254.

¹¹ E.Combe, J. Sauvaget, G. Wiet, *Répertoire Chronologique d' épigraphie Arabe*, VIII, s. 90-91.

Vezer Muvaffak el-Mu'ayyedi tarafından yaptırılmıştır. Allah onun şanını yüceltsin... Allah'ın.... Recep 505 ... Selmân-ı Sirmanî b. Fahd, Allah ona rahmet eylesin.

2) Nümizmatik Kaynaklar

Artuk İbrahim-Artuk Cevriye, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâm Sikkeler Kataloğu*, I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.

Bacharach Jere L., "Reading Egyptian and Syrian Islamic Coinage to Ottoman Times", *Power of Golds of Power*, Yapı Kredi Gold Coin Collection, YKY, Edt. Şennur Şentürk- Selahattin Özpallabıyıklar, İstanbul 2004.

Balog Paul, *Umayyad, Abbasid And Tulunid, Glass Weights And Vessel Stamp*, *Numismatic Studies* No.13, The American Numismatic Society New York, 1976.

Broome Michael, *A Handbook of Islamic Coins*, Seaby Publications, London 1985.

Bulgurlu Vera, *İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki Bizans Kurşun Mühürleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

Damalı Atom, *150 Devlet 1500 Sultan, İslâm Sikkeleri*, Nilüfer Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

Diler Ömer, *Islamic Mints, İslâm Darp Yerleri*, III, Mas Matbaacılık, İstanbul 2009.

Islamic Coins, A Selection of Islamic Coins Used Since The Beginning of Islam up to The Ottoman Period, (*el-Meskukati'l-İslâmiyye, Mecmûa Muhtâre min Sadri'l-İslâm Hatta'l-'ahdi'l-Osmânî*), Presented By The Arab Bank Limited On The Occasion of Its Golden Jubiler, Beyrut 1930-1980.

Tekin Oğuz - Merzeci Ali M., *The Collection of Klima Plus in Silifke Museum, Greek, Roman, Byzantine and Islamic Weight*, Turkish Institute of Archaeology, Turkey I, İstanbul 2012.

Tekin Oğuz-Çelik Gülbahar Baran, *İstanbul Archaeological Museums, Greek, Roman, Byzantine and Islamic Weight in the Department of Metal Objects, Corpus Ponderum, Antiquorum et Islamicorum*, Turkish Institute of Archaeology, Turkey II, İstanbul 2013.

Yapı Kredi Kültür Merkezi, *Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri*, I, Stil Matbaacılık, Haz. Şennur Aydın, İstanbul 1994.

<http://www.zeno.ru/> (11.04.2014).

3) İslâm Kaynakları

a) **Taberî (Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr):** İslâm dünyasının yetiştirdiği önemli tarihçilerden birisi olan Taberî 225-310/840-922 yılları arasında yaşamıştır. Taberî Tarihi olarak bilinen ve 302/915 yılında tamamlanan eserin orijinal adı *Tarih el-Rusul ve'l-Mulûk'tür*. Eser yıllar süren çalışmanın sonunda 39 cilt halinde, Philip M. Fields tarafından İngilizceye çevrilerek 1992 yılında yayımlanmıştır. Son cildin tamamı fihristler ve sözlükten oluşmaktadır¹². Çalışmamızla ilgili olarak eserden İslâm ordularının Antakya ve Halep bölgesi fetih hareketleri hakkında verdiği bilgilerden istifade ettik.

b) **Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî:** Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamayan ve 375/985 yılında Bağdat'ta vefat eden müellifin doğumunun VII. Yüzyılın sonlarında olduğu tahmin edilmektedir. Belâzürî tarafından kaleme alınan *Futûh el-Buldân*, adlı eser Hz. Muhammed'in Hayber'i fethi ile başlar, Emevî halifesi I. Velid dönemindeki 86-96/705-715 fetih hareketleri ile sona erer. Belâzürî eserini yazarken kitapların dışında, bulunduğu şehirlerde bölge halkının bilgilerinden de faydalanmıştır. Eserden konumuzla ilgili olarak Halep'in Müslümanlar tarafından fethi hakkında verilen bilgilerden faydalandık. Eser Mustafa Fayda tarafından 1987 yılında Türkçeye çevrilerek neşredilmiştir¹³.

¹² Taberî, *History of al-Tabari, Târîh el-Rusul ve'l Muluk*, State University of New York Press, Çev. Philip M. Fields, Albany, XXXVI, 1992.

¹³ Belâzürî, *Futûh el-Buldân*, Çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987.

c) **Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî**: Müellif, *Târîh el-Antâkî* adlı eserinde 325-425/937-1034 yılları arasında Halep bölgesinde geçen olayları, yıllara göre tasnif ederek yazmıştır. X ve XI. yüzyıl Halep tarihi açısından çok önemli bilgiler içeren bir kaynaktır. Eserde verilen bilgilerin pek çokğuna başka kaynaklarda rastlanmamaktadır. Ayrıca yine konuyla ilgili diğer kaynaklarda verilen bilgilere kıyasla *Târîh el-Antâkî*'de verilen bilgiler daha detaylı anlatılmaktadır. Bu sebeple eser, Türkmenlerin bölgedeki faaliyetleri hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşmamızı sağlamaktadır. Müellif ayrıca eserini hazırlarken Antakya'da bulunan Bizans kaynaklarından da istifade etmiştir. Eserin neşri Ömer Abdullah Tedmurî tarafından 1990 yılında Lübnan'da yapılmıştır¹⁴.

d) **İbnü'l-Kalânîsî (Ebû Ya'lâ er-Reîsü'l-ecel Mecdü'r-rüesâ el-Amîd Hamza b. Esed b. Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî et-Temîmî)**: 465/1073 yılında Bağdat'ta doğan müellif Arapların Temîm kabilesine mensup ünlü bir aileden gelmektedir. Din, fıkıh, edebiyat alanlarında medrese eğitimi almıştır. Dımaşk'ta Divan er-Resâil'de kâtiplik ve divan reisliği görevlerinde bulunmuştur. Bu da dönemin resmî belgelerine ulaştığı anlamına gelmektedir. O nedenle vermiş olduğu bilgiler oldukça değerlidir. Eserde bölgeye atanan valiler hakkında ayrıntılı bilgiler verilmekle beraber Halep bölgesine gelmiş olan Türkmenler hakkında da bilgiler mevcuttur. Örneğin Nâvekiyye Türkmen Beylerinin, Uvakoğlu Atsız'ın Halep ve Dımaşk bölgesindeki faaliyetleri, yine Tutuş, Dukak ve Tuğtegin'in bölgedeki faaliyetlerine yer verilmiştir. İhşîdîlerin son zamanlarından başlayıp Nureddin Zengî'nin Dımaşk'ı ele geçirmesinden sonraki yıla kadar geçen olayları ele alan geniş kapsamlı bir eserdir. Ancak özellikle belirtmeliyiz ki, müellifin Dımaşklı olması sebebiyle Dımaşk bölgesindeki olaylar ayrıntılarıyla verilirken Halep bölgesinde yaşanan gelişmeler Dımaşk'a kıyasla biraz daha yüzeysel kalmıştır. Eserin neşri H. F. Amedroz tarafından 1908 yılında yapılmıştır¹⁵.

e) **Azîmî (el-Azîmî Muhammed b. Ali el-Halebî)**: Halep'te 483/1090 yılında dünyaya gelen müellif, 570/1175 yılında vefat etmiştir. Azîmî Tarihi, adıyla anılan eserinde olaylar kronolojik sıraya göre aktarılmıştır. Halep bölgesiyle ilgili çok fazla bilginin yer aldığı eserde özellikle, Türkmenlerin Halep ve Antakya bölgesindeki

¹⁴ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, Neşr. Ömer Abdullah Tedmurî, Lübnan 1990.

¹⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihî Dımaşk*, H.F. Amedroz, Leyden 1908.

faaliyetleri hakkında geniş bilgiler mevcuttur¹⁶. Hatta Aksungur ve Tutuş arasında geçen mücadeleler hakkında hiçbir kaynakta olmayan bilgiler sunulmaktadır. Eserin 429/1038 tarihinden sonraki bölümü Prof. Dr. Ali Sevim tarafından notlarla Türkçeye çevrilmiş ve 1988 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmıştır.

f) İbnü'l-Cevzî (Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî): 510/1116 yılında Bağdat'ta doğan ve 575/1179 yılına kadar hayat süren müellif bir Hanbelî âlimidir. *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, adlı eserinde Hz. Adem'den 1179 yılına kadar yaşanan olayları hicretten itibaren kronolojik sırayla aktarmıştır. Çalışmamızda eserden, 431/1040 yıllarında Oğuzların, özellikle Musul bölgesindeki göç hareketlerinden, Halep Mirdâsî Devleti'ne de sirayet eden Arslan Besâsîrî olayından, Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes'in 460/1068-1069 yılları arasında Halep bölgesine düzenlediği seferler ve o devirde bölgede yaşanan gelişmeler hakkında vermiş olduğu bilgilerden faydalandık¹⁷.

g) İbnü'l-Esîr (Ebu'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî): Ortaçağ İslâm dünyasının yetiştirdiği en büyük tarihçilerden birisi olan müellif 555/1160 yılında Cezire'de doğmuş, 630/1233 yılında vefat etmiştir. Onun *el-Kâmil fî't-târih* adıyla kaleme aldığı eseri bir dünya tarihi niteliğindedir. Eserde Hz. Âdem'den 1230 yılına kadar geçen olaylar yıllara göre tasnif edilerek anlatılmıştır. Halep tarihi açısından oldukça geniş bilgiler sunan eser, hazırlanırken hem yazılı hem de sözlü kaynaklardan faydalanılmıştır. Bunların en önemlilerinden biriside Taberî Tarihi'dir. Çalışmamızı kapsayan IX. X. ve XI. yüzyıllarda Halep'te hüküm süren neredeyse tüm hükümdarlar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Eserin ilk ve tam neşri 1851-1876 yılları arasında C.J.Tornberg tarafından Paris'te yapılmıştır. Daha sonra Kahire ve Beyrut'ta baskıları yapılmaya başlanmıştır. Eserden faydalandığımız ciltlerin çevirisi Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın tarafından hazırlanmış ve 1989 yılında neşredilmiştir¹⁸.

¹⁶ Azîmî, *Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler* (1038-1144), Çev. Ali Sevim, 2. Baskı, TTK, Ankara 2006.

¹⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târihi'l-Ümem'de Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme; Ali Sevim, TTK, Ankara 2014; Cengiz Kallek, "İbnü'l-Cevzî", *DİA*, XX, 1999, s. 542-543.

¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, Çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yay., VII, VIII, IX, X, İstanbul 1989.

h) Sıbt İbnü'l-Cevzî (Ebu'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî) : 582/1186 Yılında Bağdat'ta dñnyaya gelen müellifin dedesi İbnü'l-Cevzî'dir; bu yüzden isminde torun manasına gelen Sıbt ifadesi yer almaktadır. *Mir'ātu'z-zamân fi târihi'l-a'yân* adlı eseri Hz. Âdem'den 654/1256 yılında ölümüne kadarki tarihi olayları anlatmaktadır. Selçuklular tarihi bakımından çok önemli bilgiler içeren bir eserdir. Özellikle Sultan Tuğrul, Alp Arslan ve Melikşâh dönemleriyle ilgili diğer kaynaklara kıyasla farklı bilgiler sunmaktadır. Halep bölgesiyle ilgili olarak Hanoğlu Hârûn, Uvakoğlu Atsız, Nâvekiyye Türkmenleri Kurlu Bey ve Şöklü Bey ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Müellif eserini hazırlarken İbnü'l-Kalânîsî ve İbnü'l-Adîm'den faydalanmıştır. Konuların dağınık olarak anlatıldığı eserde olaylar kronolojik sıraya göre kaleme alınmıştır. Bir yıl içerisinde yaşanan, birbirinden bağımsız olan olayların hepsi arka arkaya anlatıldığı için konu bütünlüğü yoktur. Bu hacimli eserin Selçuklularla ilgili olan kısmı Prof. Dr. Ali Sevim tarafından derlenmiş ve 2011 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Bizim de Halep bölgesiyle ilgili konumuz dâhilindeki bilgiler eserin 5 farklı cildine yayılmıştır. Bu sebeple eserin 15, 16, 17, 18, 19 ve 20. ciltlerinden faydalandık¹⁹.

ı) İbnü'l-Adîm (Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetullâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî) : Çalışmamızın ana kaynağı niteliğinde olan bir eserdir. Arapların Ukaylî kabilesine mensup olan Müellif, 588/1192 yılında Halep'te doğmuştur. Halep, Dımaşk, Bağdat ve Hicaz'da devrin en önemli bilim adamlarından dersler alan müellif, 660/1262 yılında Halep'te vefat etmiştir. Müellifin kaleme aldığı *Bugyetü't-taleb fi târihi Haleb* adlı eseri çalışmamızın ana kaynağı niteliğinde olan bir eserdir. Eserde Halep'e hâkim olan ve burada faaliyetlerde bulunmuş önemli kişiler hakkında biyografiler hazırlanmıştır. 10 ciltten oluşun bu eserin ayrıca özeti niteliğini taşıyan, içerisinde sadece siyasî ve askerî olayların bulunduğu *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb* adlı eseri 2 ciltten oluşmaktadır. Eserde Halep bölgesine 456/1064 yılında fetih amaçlı, Hanoğlu Hârûn'un ardından gelen, Nâvekiyye Türkmenlerinden Kurlu Bey'in bölgedeki faaliyetleri hakkında diğer kaynaklara kıyasla farklı bilgiler sunulmaktadır. Aynı şekilde, Halep hâkimi Türk komutan Aksungur ve Selçuklu Meliki Tutuş arasında geçenler, Melik Rıdvân'ın Halep halkına toprak satışı gibi konular

¹⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ātu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVI, el-Resalah el-A'lamiah Yay., Beirut 2013; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'ātu'z-zamân fi târihi'l-a'yân'da Selçuklular*, Terc. Ali Sevim, TTK, Ankara 2011.

hakkında hiçbir kaynakta bulunmayan bilgiler yer almaktadır. Eserin neşri, ilk olarak 1951 yılında Sami Dehhân tarafından ikinci olarakta 1997 yılında Suhayl Zakkâr tarafından Şam'da yapılmıştır. Eserin Selçuklular ile ilgili kısmı ise Prof. Dr. Ali Sevim tarafından Arapçadan çevrilerek yayınlanmıştır²⁰.

i) İbn Kesîr (İmâdüddin İsmail b. Ömer): 699/1300 yılında Şam'da dünyaya gelen müellif 774/1373 yılında vefat etmiştir. Eseri *el-Bidâye ve en-Nihâye*, genel tarih niteliğindedir. Olayların kronolojik sıraya göre ele alındığı eserde Biyografilere ağırlık verilmiş ve hazırlanırken İbnü'l-Cevzî ve İbnü'l-Esîr'den faydalanılmıştır. 14 cilt halinde bulunan eser, Mehmet Keskin tarafından Türkçeye çevrilmiş ve 1995 yılında yayımlanmıştır²¹.

j) Ali b. Zafer el-Ezdî: 567/1172 yılında Mısır'da doğan müellif, 623/1226 yılında yine Mısır'da vefat etmiştir. Tarih, siyaset ve edebiyat alanlarında kitaplar yazmış olmanın yanında şiire duyduğu ilgi ve yeteneğinden dolayı pek çok şiiri de bulunmaktadır. Ali b. Zafer, bir süre Şam'da Memlûk Devlet Divanı'nda çalıştıktan sonra Melik Eşref'in veziri olma kademesine kadar yükselmiştir. Mısır'da yine Memlûk Devleti'nde yüksek makamlarda görevler almış hatta burada Beytü'l-mâl kâtipiliği yapmıştır. *Ahbârü'd-devleti'l-Münkata* adlı eserinde, Abbâsî, Fâtîmî, Tolun, Hamdâni, Sâciye ve Afrika'da kurulan Sanhaca devletlerinin tarihlerini anlatmaktadır. Bu eserin iki nüshası mevcuttur. Biri Londra Devlet Müzesi'nde OR 3685 numarada kayıtlıdır. Diğeri Doğu Almanya'da Gauta kentinde 1555 numarada kayıtlıdır. İki nüshada eksiktir. Bu eserin Hamdâniler "*Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*" kısmı, Mehmet Akbaş tarafından tercüme edilerek 2011 yılında neşredilmiştir. Çalışmamızda Hamdâniler ile ilgili diğer kaynaklarda yer almayan pek çok bilgiden istifade edilmiştir²².

²⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*, Suheyl Zekkar, Daru'l Kitabu'l Arabi Yay., I, Şam, 1997; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*, Sâmi Dehhân, Şam 1951, Tome II; Ali Sevim, *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb'de Selçuklular*, TTK, Ankara 2014; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi târihi Haleb*, (Seçmeler), Çev. Ali Sevim, 2. Baskı, TTK, Ankara 1989.

²¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye fi't-tarih (Büyük İslâm Tarihi)*, X, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İstanbul 1995.

²² Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, Terc. Mehmet Akbaş, "Hamdâniler", Ravza Yayıncılık, İstanbul 2011.

4) Coğrafi Eserler

a) İbn Hurdâzbih (Ebu'l-Kâsım Ubeydullâh b. Abdillâh b. Hurdâzbih): 820 yılında Horasan'da doğduğu tahmin edilen müellif, gençlik yıllarını Bağdat'ta geçirmiş ve babası Halife Me'mun zamanında 197-218/813-833 Taberistan valiliği yapmıştır. İbn Hurdâzbih'in, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, adlı eseri İslam dünyasında meslektaşlarına yol gösterici nitelikte bir eserdir. Eser, dönemin tasvirli ve tarifli olarak hazırlanmış ilk coğrafya eseridir. Kaynak olarak Sâsânî döneminden kalma kayıtları kullandığı bilinmektedir. Bu tarz kayıtlara ulaşabilmesi, posta ve haberleşme müdürlüğü yapmış olmasına bağlanmaktadır. Ayrıca bazı seyyahların özel notlarını inceleme fırsatı bulmuştur. İbn Hurdâzbih 299/912 yılında vefat etmiştir. Fars kültürünün izlerini taşıdığı bu eserini 231-232/846-847 yıllarında yazmış ve 271/885 yılında ise özetleyerek yeniden kaleme almıştır. Eser, Murat Ağarı tarafından Türkçeye çevrilerek “*Yollar ve Ülkeler*” adı altında neşredilmiştir. Eserden konumuzla ilgili olarak, Halep ve Kınnesrîn bölgesinde bulunan yollar ve şehir isimleri, şehirlere açılan kapılar ve Halep isminin anlamı hakkında vermiş olduğu bilgilerden faydalandık²³.

b) İbn Havkal (Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ali en-Nasîbî el-Bağdâdî): Nusaybin'de dünyaya gelen İbn Havkal'ın doğum ve ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Gençlik yıllarını, Nusaybin, Musul ve Bağdat'ta geçirmiştir. Eserini hazırlarken tüccar ve seyyahların bilgilerinden istifade etmiştir. Daha sonra ticaret kervanlarına katılarak onlarla birlikte 331-366/943-977 yılları arasında İslâm ülkelerini dolaşmış, Hamdânilerin hüküm sürdüğü dönemde Halep'te bulunmuştur. Bir süre Halep'te kalan müellif yazdığı bazı eserlerini Seyfü'd-devle'ye ithaf etmiştir. Seyfü'd-devle'nin felç geçirdiği ve Bizans saldırılarının arttığı dönemde Halep'te bulunuyordu. Bizans'ın Halep şehrine verdiği zararı, yıkımları, cinayetleri bizzat görmüş ve eserinde bu olaylara detaylı bir şekilde yer vermiştir. Bizde konumuzla ilgili olarak İbn Havkal'ın, Halep'te bulunduğu ve tanık olduğu olayları anlattığı bölümden istifade ettik. *Kitâbü Süreti'l-arz*, adlı eserin Mâverâünnehir ve Türklerle ilgili olan

²³ İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, (Yollar ve Ülkeler Kitabı), Çev. Murat Ağarı, Kitâbevi Yay., İstanbul 2008; Sayyid Maqbul Ahmad, “İbn Hurdâzbih”, *DİA*, XX, 1999, s. 78-79.

kısmı Ramazan Şeşen tarafından Türkçeye çevrilmiş, “İslâm Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri”, adı altında 1985 yılında neşredilmiştir²⁴.

c) Yâkut el-Hamevî: 575/1179 yılında Anadolu’da dünyaya gelen müellif bir süre esir hayatı yaşamış ve azat edildikten sonra kitap yazarak geçimini sağlamaya çalıştı. Daha sonra Suriye bölgesine seyahatte bulunmuş ve buradaki gözlemlerini eserinde detaylıca anlatmıştır. *Mu‘cemü’l-buldân*, adlı eseri 8 ciltten oluşmaktadır. Coğrafya sözlüğü niteliğinde olan bu eserde bölgeler ve şehirlerin tarihi alfabetik sıraya göre hazırlanmıştır. 621/1224 yılında yazımı tamamlanan eserden konumuzla ilgili olarak Halep maddesinden faydaladık. Yâkut el-Hamevî’nin Halep’te bulunduğu süre içerisinde kendi gözlemlerine dayanarak şehri tasvir etmiştir. Şehrin ve kalenin görünümü, halkın durumu, Halep isminin anlamı gibi konuların yazımında bu bilgilerden istifade ettik²⁵.

5) Seyahatnâmeler

a) Makdisî (Muhammed b. Ahmed): 334-335/946-947 yılında Kudüs’te doğan müellifin nisbesi bu sebeple Mukaddesî-Makdisî olarak geçmektedir. 1000 yılı başlarında vefat eden müellif ömrünün yaklaşık 20 yılını İslâm ülkelerini gezerek geçirmiştir. Gayrimüslim ülkelere gitmediği için o ülkeler ile ilgili bilgilere de eserinde yer vermemiştir. Makdisî’nin *Ahsenü’t-Takâsîm*, adlı eseri ekonomik ve kültürel alanlarda da bilgiler vermesi bakımından, günümüz “*Beşeri Coğrafya*” olarak adlandırılan bilim dalının ilk örneklerinden biri olma hüviyeti kazanmasını sağlamıştır. Eser Ahsen Batur tarafından “*İslâm Coğrafyası*” adı altında Türkçeye çevrilmiştir. Eserden konumuzla ilgili olarak, Halep’in ihracat, ithalat ürünleri, ticarî faaliyetleri, sosyo-ekonomik yapısı hakkında verdiği bilgilerden faydalandık²⁶.

b) Nâsır-ı Hüsrev: 394/1004 yılında Horasan’da, Belh şehrinde doğan müellif 20 li yaşlarda Belh şehrinde Gazneli Mahmud ve oğlu Mesud’un hizmetinde kâtiplik yapmıştır. 431/1040 yılından sonra ise bölgede hâkimiyet Selçukluların hizmetine girmiştir. İsmâîlî ayaklanmalarının başladığı dönemde hacca gitti ve bu seyahati 7 yıl sürdü. Halep’e geliş güzergâhı şu şekildedir; Belh, Deylem, Tebriz üzerinden

²⁴ İbn Havkal, *Kitâbü Sûreti’l-arz*, Beyrut 1996; Ramazan Şeşen, “İbn Havkal”, *DİA.*, XX, 1999, s. 34-35.

²⁵ Yâkut el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-buldân*, Dar-ı Sadr, II, Beyrut 1995.

²⁶ Mukaddesî, *Ahsenü’t-Takâsîm, (İslâm Coğrafyası)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2005; Marina A. Tolmacheva, “Makdisî”, *DİA.*, XXVII., 2003, s. 431-432.

Anadolu'ya girdi. Anadolu'da Van, Tatvan, Ahlat, Bitlis, Meyyâfârikîn, Amid, Harran, Suruç, Membîç ve ardından 438/1047 yılında Halep'e gelmiştir. Nâsır- Hüsrev, *Sefernâme* olarak adlandırılan eserinde 1047 yılında Halep'in görünümü, şehrin yapısı, evlerin düzeni, kalenin durumu, sulama sistemleri hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca çevresindeki Dımaşk ve Antakya gibi önemli şehirlere olan uzaklık bilgisini vermiş, konumunun önemi hakkında vurgu yapmıştır. Eser Abdülvehhab Tarzi tarafından Türkçeye çevrilmiştir²⁷.

c) İdrîsî: 493/1100 yılında Sebte'de doğan müellif soyu İdrîsîler hânedanı kurucusu I. İdrîse dayanmaktadır. Botanik ve Coğrafya alanında dersler alan İdrîsî bu alanda kendini geliştirmek üzere seyahatlere çıkmıştır. Sicilya'da II. Roger'ın hizmetinde bulunduğu için İslâm dünyasında çok fazla ilgi görmediği söylenmektedir. *Nüzhetü'l-Müştâk fi ihtirâki'l-Âfâk* adlı eserini 549/1154 yılında tamamlamış ve II. Roger'a ithaf etmiştir. İbn Havkal, İbn Hurdâzbih, Ceyhânî gibi İslâm coğrafyacılarının yanında Batlamyus'un *Kitâbü'l-Coğrafyasından* da faydalanmıştır. Ayrıca eserinde haritalarda yer vermiştir. Eser Ortaçağ İslâm dünyasında yazılmış, yer kürenin genel ve sistematik coğrafyası hakkında en kapsamlı bilgileri veren ve yine Avrupa hakkında ciddi bilgiler içeren ilk eser olma özelliğine sahiptir. Konumuzla ilgili olarak İdrîsî, Halep'ten Kınnesrîn bölgesinin merkez şehri olarak bahsetmektedir. Halep'in fiziki yapısı, görünümü hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Ancak Halep'in sulama sistemi bakımından verdiği bilgiler Tudela'lı Benjamin ile zıtlık göstermektedir. İdrîsî, Halep'te su kanalları bulunduğunu ve suyun şehrin içinden geçtiği için su sıkıntısı çekmediklerini söylerken, Tudela'lı Benjamin ise Halep'te su kanalları olmadığından dolayı su sıkıntısı çektiklerini söylemektedir. Bunun için de yağmur sularının depo edildiği, depoların bulunduğunu söylemektedir²⁸.

d) İbn Cübeyr (Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr el-Kinâni el-Belensî): 539/1145 yılında Endülüs'te doğan ve geçimini kâtiplik mesleği ile sağlayan müellif 579/1183 yılında hacca gitmek üzere ilk seyahatine başlamıştır. İbn Cübeyr hac vazifesini yerine getirdikten sonra, Bağdat'a

²⁷ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, Şark İslâm Klasikleri, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Çev. Abdülvehhab Tarzi, İstanbul 1994.

²⁸ İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müştâk fi ihtirâki'l-Âfâk*, Alemü'l-Kütüb, II, Beyrut 1989; Ramazan Şeşen, "İdrîsî, Şerîf", *DİA.*, XXI, 2000, s. 493-495.

oradan Musul'a geçmiştir. Ardından Suriye bölgesine gelmiş oradan da Menbic ve Buzaa şehirleri üzerinden Halep'e ulaşmıştır. İbn Cübeyr, Halep'ten çok etkilenmiş ve duygularını da katarak, buradaki gözlemlerini “*Rihle*” adlı eserinde anlatmıştır. Halep'in cağrafi yapısı, evleri, mimari yapısı, halkın dini ve sosyal durumu hakkında bilgiler vermektedir. İbn Battûta'nın eserlerinde pek çok yerde, İbn Cübeyr'den istifade ettiği gözlemlenmiştir. Hatta yaklaşık 250 sayfayı olduğu gibi aldığı söylenmektedir. İbn Cübeyr 614/1217 yılında vefat etti. Eseri İsmail Güler tarafından Türkçeye çevrilmiş, “Endülüsten Kutsal Topraklara” başlığı ile neşredilmiştir²⁹.

e) İbn Battûta (Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdîllah b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî el-Tancî): 703/1304 yılında Fas'ın Tanca şehrinde doğan müellif 725/1325 yılında Tanca'dan hac yolculuğuna başlamıştır. Eseri Seyahatnâme ya da Rihle olarak adlandırılırsa asıl ismi; *Tuhfetu'n-nuzzâr fi garâ'ibi'l-emsâr ve acâ'ibi'l-esfâr*'dir. Eserini 28 küsur yıl süren gezilerin sonunda oluşturmuştur. Dünyada en fazla yer gezen seyyahlardan bir tanesidir. Mekke, Medine, Gazze, Kudüs, Şam, Hama güzergâhı ile Halep'e gelmiştir. 726/1326 yılında Halep'te bulundu. Halep Kalesi'nin isminin “Şehba” olduğunu söylemektedir. Eserinden konumuzla ilgili olarak Halep gözlemleri ve Halep Kalesi hakkında vermiş olduğu bilgilerden istifade ettik³⁰.

f) Tudela'lı Benjamin: İspanyalı haham ve gezgin olan müellif gezdiği yerlerde yaşayan Yahudiler hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca Suriye bölgesinde yaşayan İsmâîlîler hakkında da detaylı bilgiler vermektedir. Eserini 568/1173 yılında Kastilya'ya döndükten sonra İbranice olarak yazmıştır. Şehirler hakkında verdiği bilgiler, şehir tarihçiliği açısından önemlidir. Avrupa'dan Halep'e doğru izlediği güzergâh şu şekildedir; İtalya, Yunanistan, İstanbul, Ege Adaları, Kıbrıs, Antakya, Lazkiye, Trablus, Sayda, Kudüs, Filistin, Şam, Hama ve Halep. Benjamin'in Halep'te bulunduğu dönem Nuraddin Zengi dönemidir. Benjamin'in doğumu ve ölümü hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak 583/1187 yılından sonra öldüğü tahmin edilmektedir. Bu

²⁹ İbni Cübeyr, *Rihle, Endülüsten Kutsal Topraklara*, Çev. İsmail Güler, Selenge Yay., İstanbul 2003; Nasuhi Ünal Karaarslan, “İbn Cübeyr”, *DİA*, XIX, 1999, s. 400-402.

³⁰ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2005; A. Sait Aykut, “İbn Battûta”, *DİA*, XIX, 1999, s. 361-368.

dönemde Halep şehrini gözlemlediği kadarıyla eserinde anlatmıştır. Bizde Halep hakkında verdiği bu bilgilerden istifade ettik³¹.

6) Latin Haçlı Kaynakları

a) Fulcherius Carnotensis (Fulcher of Chartes): 451/1059 yılında Chartes şehrinde dünyaya gelmiştir. Papa II. Urbanus'ın 488/1095 yılında Haçlı Seferlerini ilan ettiği Clermont konsilinde bulunmuştur. I. Haçlı seferine katılmış, ordularla birlikte hareket etmiştir. Haçlılar bölgeye yerleştikten sonra Haçlı liderlerinden Baudouin'in hizmetine girmiş, 521/1127 yılında vefat etmiştir. Eser, çalışmamızla ilgili olarak; Haçlıların Antakya'yı kuşatması, el-Bare ve Maarretünnu'mân'ı ele geçirmeleri, Halep bölgesinde Tancred ile Rıdvan arasında yaşanan mücadeleler hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu eserin, haçlıların Kudüs'ü almasına kadarki olayları diğer haçlı kaynaklarındaki bilgilerle karşılaştırılarak seçilmiş bölümleri, İlcan Bihter Barlas tarafından Türkçeye çevrilerek hazırlanmıştır. Eserin Latince adı, "*Gesta Francorum Hierosolimatana Peregrinantum*" dur. Eserin orijinal adı ise, "*Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum*" dur. 3 Kitap halinde bulunmaktadır. 1. Kitap; 1101, 2. Kitap; 1106 ve 3. Kitap; 1124-1127 yılları arasında yazıldı. 2. Kitap bizim çalışmamız için gerekli olan bilgileri içermekte, 1100 ile 1118 yılları arasında geçen olaylar yer almaktadır. Bu eser Latince'den İngilizceye; 1969 yılında Frances Rita Ryan ve 1998 yılında Edward Peters tarafından çevrilmiştir³².

b) Albertus Aquensis (Albert of Aachen): Hayatı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamayan Albertus Aquensis eserini 514-533/1120-1158 yılları arasında hazırlanmıştır. Müellif bu eserinde 488/1095 Clremont Konsilinden 514/1120 yılına kadar yaşanan olaylar hakkında bilgi sunmaktadır. Haçlı ordularının Antakya önlerinde yaşadıkları olaylar ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Ayrıca yine çalışmamızla ilgili olan

³¹ Tudela'lı Benjamin-Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri*, Terc. Nuh Arslantaş, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2009.

³² Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem (1095-1127)*, Translated by Frances Rita Ryan (Sister of st. Joseph), Norton and Company, New York 1969; Fulcherius Carnotensis, *Iherusalem Peregrinantium, Kudüs Seferi "Kutsal Toprakları Kurtarmak"*, Çev. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2009; Guibert of Nogent, "*Peter The Hermit and The Crusade of The People*" *The First Crusade the Chronicle of Fulcher of Cartres and Other Source Materials*, Edited by Edward Peters, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, Second Edition, 1998.

Rıdvan'ın Haçlılarla olan mücadelesi, Rıdvan-Tancred mücadeleleri hakkında bilgiler mevcuttur. Eserde olaylara bizzat tanıklık etmiş kişilerin anlatımlarına yer verilmiştir. Eser, Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, (*History of the Journey to Jerusalem*) ismiyle Susan B. Edgington tarafından Latince'den İngilizce'ye çevrilmiştir³³.

c) Willermus Tyrensis (William of Tyre) : 524/1130 yılında Kudüs'te doğmuş ve burada Kutsal Mezar Kilisesine bağlı "Magister Scholasticus" adlı okulda eğitim görmüştür. 540/1146 yılında Avrupa'ya giden müellif Avrupa'da 20 yıl geçirmiş ve bu süre boyunca pek çok alanda eğitim görerek ve kendini geliştirmiştir. 560/1165 yılında Kudüs'e geri dönerek Sur şehrinde başpiskoposluk yapmaya başlamıştır. Daha sonra III. Raymond tarafından kontluk görevine getirilmiş ancak bu görevinden kısa bir süre sonra ayrılmıştır. *A History of Deeds Done Beyond the Sea* adlı eser, asıl ismi "*Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*", 488-580/1095-1184 yılları arası Haçlı olaylarını anlatmaktadır. Müellif bu eserde 492/1099 yılına kadar geçen olaylarda Albertus'tan faydalanmış, sonrakilerinde ise Fulcherius'tan faydalanarak yazmıştır. Arapça bilmesi ve pek çok Arapça eseri okuması, onun Arapça eserlerden faydalandığını da düşünmemizi sağlamaktadır. Müellif 581/1185 yılında vefat etmiştir. Eser 1943 yılında, Emily Atwater Babcock ve A.C Krey tarafından Latince'den İngilizce'ye çevrilmiştir³⁴.

d) Raimundus Aguilers (Raymond d'Aguilers) : Hayatı hakkında yeteri kadar bilgi mevcut değildir. Haçlı liderlerinden Raymond'un ordusunda, ordu vaizi olarak görev almıştır. İznik, Antakya ve Kudüs'ün alınmasını ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Anlatımında kendi yorumlarına yer vermiş ve genellikle tarih kullanmamıştır. *Historia Francorum qui Ceperunt Iherusalem*, adlı bu eser August C. Krey tarafından Latince'den İngilizce'ye çevrilmiştir. Çalışmamızda bu eserin, Kerboğa'nın Haçlılarla Antakya önlerinde yapmış olduğu savaş hakkında vermiş olduğu ayrıntılı bilgilerden istifade edilmiştir³⁵.

³³ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, (*History of the Journey to Jerusalem*), Edited and Translated by Susan B. Edgington, Clarendon Press Oxford, New York 2007.

³⁴ William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, Translated; Emily Atwater Babcock and A.C Krey, Columbia University Press, New York 1943.

³⁵ Raymond d'Aguilers, "*Kerbogha's Attack*", *The First Crusade the Chronicle of Fulcher of Cartres and Other Source Materials*, Edited by Edward Peters, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, Second Edition, 1998.

7) Bizans Kaynakları

a) **Ioannes Scylitzes:** Hayatı hakkında yeteri kadar bilgiye ulaşılamayan müellif Bizans ordusunda yüksek rütbeli bir komutan olduğu bilinmektedir. Ioannes Scylitzes eserinde 195/811 ile 449/1057 yılları arasında yaşanan olayları anlatmaktadır. Ayrıca eser hazırlanırken kilise kaynaklı bir eserden ve Phokas sülalesinin bir tür kroniği olan başka bir eserden faydalandığı anlaşılmaktadır. Eserde çalışmamızla ilgili olarak özellikle Hamdânîler dönemi Bizans ordusu ile olan mücadeleler hakkında pek çok bilgi bulunmaktadır. Eser John Wortley tarafından İngilizceye çevrilmiştir³⁶.

b) **Leo Diakanos (Leo the Deacon):** Bizans ordusunda yüksek rütbeli bir komutandır. *The History of Leo the Deacon* adlı eseri, 348-365/959-976 yılı arasında yaşanan gelişmeleri sunmaktadır. Bizans İmparatorları II. Nikephoros Phokas ve I. Ioannes Çimiskes'in hizmetinde bulunmuş bir komutandır. Eserinde özellikle doğu görevindeyken, yani Halep bölgesinde yaşanan gelişmelerde bizzat yaşadıklarına yer vermesi, önemli ve farklı bilgilerden istifade etmemizi sağladı. Eser Alice-Mary Talbot ve Dennis F. Sullivan tarafından İngilizceye çevrilmiştir³⁷.

c) **Mikhail Psellos:** Eserde, XI. yüzyıl 365-469/976-1077 Bizans tarihi hakkında bilgi sunmaktadır. 1018 yılında İstanbul'da doğan müellif, Bizans İmparatorluğunda önemli mevkilerde memurluk yapmış, eserinde bizzat tanık olduğu gelişmelere yer vermiştir. Bu eser Prof. Dr. Işın Demirkent tarafından *Mikhail Psellos'un Khronographias'ı* başlığıyla Türkçeye çevrilmiştir³⁸.

8) Süryânî ve Ermeni Kaynakları

a) **Ebü'l-Ferec, İbnü'l-İbrî (Ebû el-Ferec el-İsfahânî Ali b. el-Hüseyin):** Süryânî tarihçinin asıl ismi Bar Hebraeus'tur. Eser, kronolojik tarihi bir ansiklopedi niteliği taşımaktadır. Müellifin konumuzla ilgili bilgileri Arap kaynaklarındakiyle oldukça fazla benzerlik göstermektedir. Özellikle Melikşâh'ın Halep bölgesine gelişinden Rıdvan'ın Haçlılarla olan mücadelesine kadar, Arap kaynaklarla hemen hemen aynı bilgiler

³⁶ John Scylitzes, *A Synopsis of Histories (811-1057)*, Translated by John Wortley, Published by the Centre for Hellenic Civilization at University of Manitoba, Kanada 2000.

³⁷ Leo the Deacon, *The History of Leo the Deacon*, Translated by Alice-Mary Talbot ve Dennis F. Sullivan, Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, Washington D.C 2005.

³⁸ Mikhail Psellos, *Khronographia*, Çev. Işın Demirkent, *Mikhail Psellos'un Khronographias'ı*, 20. Baskı, TTK, Ankara 2014.

sunmaktadır. Eser 3 kısımdan oluşmaktadır; 1. Kısım Hz. Âdem'den 684/1285 yılına kadar geçen olaylar hakkında bilgi verirken 2. ve 3. kısım kilise ve din hakkında bilgiler vermektedir. Müellif, 685/1286 yılında vefat etmiştir. Süryânîceden İngilizceye Ernest A. Wallis Budge tarafından çevrilen eser, Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçeye çevrilmiş ve 1999 yılında neşredilmiştir³⁹.

b) Vardan Vartabet: XIII. Yüzyıl tarihçilerinden birisi olan müellif eserinde Selçukluların Anadolu fetih hareketlerinden bahsetmektedir. Diğer kaynaklara kıyasla farklı bir bilgi sunmamaktadır. Konumuzla ilgili Halep bölgesi olayları hakkında farklı bir bilgi yoktur. Eserin Türklerle ilgili olan kısmı *Türk Fütuhâtı Tarihi* adıyla 1937 yılında derlenerek yayınlanmıştır⁴⁰.

c) Urfalı Mateos: Urfa'daki manastırların birinde başrahiplik görevinde bulunmuş olan müellif eserinde 341-530/952-1136 yılları arasındaki olayları kaleme almıştır. Mateos eserinde doğup büyüdüğü şehir olan Urfa ve civarında yaşanan olaylar hakkında daha fazla bilgiler vermektedir. Ancak buna rağmen Halep bölgesinde gerçekleşen olaylar hakkında verdiği bilgiler azımsanmayacak derecede fazladır. Yine konumuzla ilgili olarak Tutuş-Berkyaruk arasında Rey savaşında yaşanan olaylar hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmaktadır. Ölümü 1136'dan sonra gerçekleşmiştir. Eseri, Urfalı Mateos Vakayi-nâmesi ve bu eserine zeyl yazan Papaz Grigor'un eseri ile birlikte, Hrant D. Andreasyan tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Zeyl, 530-557/1136-1162 yılları arasında yaşanan gelişmeleri kapsamaktadır⁴¹.

d) Anonim Süryânî Haçlı Vakayinamesi: Adı bilinmeyen bir Süryânî tarafından kaleme alınmış bir vakayinamedir. Eserde I. ve II. Haçlı Seferleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Ancak konumuzun alanı olan Halep bölgesi hakkındaki bilgiler çok azdır. Bu eser H.A.R. Gibb'in notlarıyla İngilizceye çevirip yayınlayan A.S. Tritton'dur. İngilizceden Türkçeye ise Vedii İlmen tarafından *I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi* adı altında çevrilmiş 2005 yılında neşredilmiştir⁴².

³⁹ Ebü'l-Ferec, İbnü'l-İbrî (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, I, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1999.

⁴⁰ Vardan Vartabet, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, Tarih Semineri Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1937.

⁴¹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vakayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, 3. Baskı, TTK, Ankara 2000.

⁴² *Anonim I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi*, Çev. Vedii İlmen, Yaba Yay., İstanbul 2005.

B) ARAŞTIRMA ESERLER

Ortaçağ dönemi, Halep bölgesi ile ilgili olarak yapılmış olan çalışmalara baktığımızda;

Suhayl Zakkar tarafından ana kaynaklara dayalı olarak hazırlanmış olan “*The Emirate of Aleppo*” adlı doktora çalışması 1004-1094 yılları arasını kapsamakta ve beş bölümden oluşmaktadır. Eserin ilk üç bölümde ağırlıklı olarak Mirdâsî emîrleri hakkında bilgi verilmekte, dördüncü bölümde ise Halep’e yapılan Türkmen göçleri anlatılmaktadır. Son bölümde ise dönemin sosyal ve ekonomik yapısı hakkında kısa bir değerlendirme sunulmaktadır⁴³.

Taef Kamal El-Azhari tarafından hazırlanmış olan “*The Saljuqs of Syria, During the Crusade (1070-1154)*” adlı eser ise 1070-1154 yılları arasını kapsamaktadır. Altı bölümden oluşan bu eserde Selçukluların Kuzey Suriye hâkimiyetini ellerine geçirdikten sonra Haçlıların bölgeye gelmeleri ve onlara karşı bölgede vermiş oldukları mücadeleleri konu edilmektedir⁴⁴.

Philip K.Hitti’nin “*History of Syria*” adlı eserinde ise Sultan Alp Arslan’ın Mısır seferine çıkışı ile Halep’e gelişi ve bu bölgedeki faaliyetleri anlatılmaktadır. Daha sonra Uvakoğlu Atsız’ın bölgeye gelip Filistin bölgesindeki faaliyetlerine yer verilmiştir. Halep bölgesinin Selçuklu kontrolüne geçtikten sonraki süreçte Tutuş, ardından oğulları Rıdvan ve Dukak dönemindeki hâkimiyet evresine de yer verilmiş olmasına rağmen bilgiler çok az ve özet niteliğindedir⁴⁵.

Prof. Dr. Ali Sevim’in “*Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*” adlı eseri ise Türklerin Suriye bölgesindeki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Eser on iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, 1064 yılında Hanoğlu Hârûn’un Kuzey Suriye bölgesine gelişi ile başlamakta ve bu tarihten itibaren Türklerin bölgedeki

⁴³ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo (1004-1094)*, Prefaced by Bernard Lewis, Published, Dar Al-Amanah, Beirut-Lebanon 1971.

⁴⁴ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria, During the Crusade (1070-1154)*, Publisher, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1997.

⁴⁵ Philip K.Hitti, *History of Syria*, MacMillan Co. Ltd., London 1951.

faaliyetleri konu edilmektedir. 1117 yılında Suriye Selçuklu Melikliğinin yıkılışına kadar bölgede Haçlılarla yapılan mücadelelere de geniş olarak yer verilmektedir⁴⁶.

Konu ile ilgili yapılmış olan Yüksek Lisans ve Doktora çalışmalarına bakıldığında;

Ömer Tellioglu'nun 1994 yılında hazırlamış olduğu “*Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah'ın Câmîu'd-düvel'inden Hamdânîler Kısımının Metin Neşri ve Tercümesi*” adlı Yüksek Lisans tezi, Hamdan oğullarının Halep bölgesindeki faaliyetleri hakkında genel bilgiler sunmaktadır⁴⁷.

Emin Kırkıl'ın 1999 yılında “*Selçuklu Döneminde Halep*” adlı doktora çalışması ise 5 bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölümde Mirdâsîler dönemi hakkında kısa bilgiler verildikten sonra, Selçuklu Devleti'nin Halep hâkimiyetine kadar yaşanan süreç anlatılmıştır. Toplamda 45 sayfa olan ve siyasî olayların özetle anlatıldığı bu bölümden sonraki bölümlerde Halep'in idari taksimatı ve yönetimi, merkez teşkilâtı, fiziki durumu, ekonomik ve sosyal yapısı hakkında kısa değerlendirmelerde bulunulmuştur⁴⁸.

Ömer Tokuş'un 2006 yılında “*Hamdânîler (Siyasi, İçtimai, İlmi ve Kültürel Hayat)*” adlı Yüksek Lisans çalışması iki bölümden oluşmaktadır; İlk bölümde Hamdânîlerin Musul ve Halep'teki siyasî faaliyetlerine yer verilirken ikinci bölümde içtimai, ilmi ve kültürel hayat hakkında bilgiler sunulmaktadır⁴⁹.

Nezif Cıkay'ın 2012 yılında “*Seyyahların Gözüyle Halep*” adlı Yüksek Lisans çalışması 4 bölümden oluşmakta, Ortaçağ, Yeniçağ ve Yakınçağ'da Halep ve çevresini gezen seyyahların gördükleri yerler ve yazdıkları eserler hakkında bilgiler anlatılmaktadır. İkinci bölüm Ortaçağ seyyahlarına ayrılmış ve sekiz seyyahın ismi verilmiştir. Bunlar; Nâsır-ı Hüsrev, Tudela'lı Benjamin, İbn Cübeyr, İbn Battûta, el-Makdisi, İdrîsî, Yâkut el-Hamevî, İbn Havkal, bu bölümde kısaca değerlendirilmiştir⁵⁰.

⁴⁶ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK, 3. Baskı, Ankara, 2000.

⁴⁷ Ömer Tellioglu, *Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah'ın Câmîu'd-düvel'inden Hamdânîler Kısımının Metin Neşri ve Tercümesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.

⁴⁸ Emin Kırkıl, “*Selçuklu Döneminde Halep*”, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1999.

⁴⁹ Ömer Tokuş, *Hamdânîler, (Siyasi, İçtimai, İlmi ve Kültürel Hayat)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2006.

⁵⁰ Nezif Cıkay, “*Seyyahların Gözüyle Halep*”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2012.

Taner Atmaca'nın 2010 yılında "*X.-XIII. Yüzyıllar Arasında Halep ve Çevresi*" adlı Yüksek Lisans çalışması dört bölümden oluşmaktadır. Çalışma Selçuklulardan Eyyübi döneminin sonuna kadar (1086-1260) Türklerin Halep hâkimiyetleri hakkında genel bilgiler verirken, son bölümde ise mimari yapılar hakkına bilgiler sunmaktadır⁵¹.



⁵¹ Taner Atmaca, "*X.-XIII. Yüzyıllar arasında Halep ve Çevresi*", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.

GİRİŞ

TÜRKLERİN HALEP BÖLGESİNDEKİ İLK FAALİYETLERİ

250-332/864-944

1.1. Halep'in Fizikî ve Coğrafi Konumu

Halep'in Ortaçağ'da, Bizans Devleti ile İslâm Devletleri, Akdeniz ile İran arasında geçiş güzergâhı üzerinde yer alması, hem ticarî hem de siyasî faaliyetlerin yoğun olarak yaşandığı bir şehir haline gelmesine zemin hazırlamış oldu. Ortaçağ'da ifade edildiği üzere Halep'ten Dımaşk'a elli fersah⁵², Antakya'ya on iki fersah, Trablus'a yine on iki fersah uzaklıktadır⁵³. Yani bu büyük merkezî şehirleri de yakından ilgilendiren bir konuma sahiptir. Bu durum, şehrin daha fazla göç almasına sebebiyet vermektedir. Bizans'ın da Fâtımî Devleti'nin de Bağdat'a uzanan hedefleri arasında Halep, daima anahtar şehir konumundaydı. Stratejik olarak çok önemli bir mevkide bulunmasının yanı sıra fizikî yapısıyla da dikkatleri çekmiştir. Sahip olduğu büyük ve güçlü kalesi ise savaş yoluyla değil de ancak kuşatma neticesinde, açlıkla ya da ihanet ile ele geçirilmeye çalışılmıştır. Bölgede yarı çöl iklimi görülür. Sıcaklık yazları 30 derece üzerinde seyrederken bazen bunun üzerine de çıkabilmektedir. Kışları ise 5-17 derece arasında seyretmekte ılıman bir kış mevsimi yaşanmaktadır. Yağış durumu ise çok düzensizdir⁵⁴. X. ve XI. yüzyıllarda şehir stratejik konumunun değer kazanması ve nüfusunun önceki yıllara kıyasla artmasına paralel olarak büyük bir hızla büyüdü. Ortaçağ'da Halep şehri hakkında söylenenlere baktığımızda; 438/1047 yılında Halep'e gelen Nâsır-ı Hüsrev şehire giriş için dört kapı bulunduğunu söylemektedir. Bunların

⁵² Fersah, eskiden yol mesafesi ölçüsü olarak kullanılırdı. Ancak 1 fersah mesafe için verilen bilgiler genelde farklılık arz etmekteydi. Örneğin; Kâmûs-ı Osmânî'de ortalama 3 mil olan mesafenin 1 fersah olduğu hesaplanmıştır. İran'da ise bir atın normal yürüyüşüyle 1 saatte gittiği mesafe olarak belirlenmekteydi, buda yaklaşık olarak 6,23 km'ye denk gelmektedir. Bkz. Yûsuf Halaçoğlu, "Fersah", *DİA*, XII, 1995, s. 412. Günümüzde bu şehirlerin km olarak uzaklıkları ise şu şekildedir; Halep-Antakya: 112 km, Halep-Trablus: 280 km, Halep-Şam: 360 km.

⁵³ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, Çev. Abdülvehhab Tarzi, Şark İslâm Klasikleri, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1994, s. 16.

⁵⁴ Jean Sauvaget, "Haleb", *İA*, V, s. 117.

isimleri şöyledir; Bab-Allah, Bab-el-Yahud, Bab-el-Ciman, Bab-ı Antakya. Ayrıca şehir hakkında şu cümleyi kurmuştur: “Şehir baştanbaşa mamurdur, yapıları evleri kat kattır”⁵⁵. el-Hamevî ise 1220li yıllarda bulunduğu Halep şehrinde kale kapılarının isimlerini şu şekilde sıralamaktadır; Bab-ı Erbain, Bab-ı Yahud, Bab-ı Ciman, Bab-ı Antakya, Bab-ı Kınnesrîn, Bab-ı Irak, Bab-ı Sır⁵⁶. Halep, Ortaçağ’da Kınnesrîn⁵⁷ olarak adlandırılan Şam bölgesinin kuzeyinin en önemli şehirlerinden biri konumundaydı⁵⁸. İbn Cübeyr, Halep’i duygularını da katarak şu şekilde tarif etmiştir: “Halep görkemli bir kenttir ve hilafet merkezi olmaya layıktır. Bütün güzellikleri kent içindedir. Dışındaki tek güzellik kuzeyinden güneyine doğru akan ve kent çevresindeki dış mahalleyi yarıp geçen çaydır. Kentin büyük dış mahallesinde sayısız han vardır. Kente bitişik olarak dış mahallenin ortasında değirmenler bulunmaktadır. Mahalleye boylamasına bitişik bahçeler vardır. Kısaca içiyle dışıyla dünyada eşi olmayan bir kent olup anlatmakla bitecek gibi değildir”⁵⁹. Kaynaklarda da anlatıldığı üzere Halep Kalesi; içerisinde sulak verimli bahçelerin bulunduğu ve tam ortasında ihtişamlı evlerin yer aldığı bir şehirdir. Ayrıca şehrin içme suyu ihtiyacının karşılandığı bir çay akmaktadır⁶⁰. (Ortaçağ’da Halep tasviri için Bkz. Ek.1)

726/1326 yılında Halep’e gelen İbn Battûta ise kalenin diğer adının “Şehba” olduğunu söylemektedir. Kale sur kalınlığının iki sıra olduğunu söylerken o dönem şartlarında yıkılmasının ne kadar güç olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Ayrıca içinde iki büyük su kuyusu olduğu için kuşatma aldığı zaman halk, uzun süre su sıkıntısı çekmezdi. Tüm kulelerde dışarı doğru açılan küçük pencereler vardı. Kaledeki yemekler

⁵⁵ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s. 15-16.

⁵⁶ Yâkut el-Hamevî, *Mu’cemü’l-buldân*, Dar-ı Sadr, II, Beyrut 1995, s. 286.

⁵⁷ Kınnesrin bölgesi şehirleri şunlardır: Halep, Ayıntab, Hama, Humus, er-Rusafe, Menbiç, Balis, el-Bire, Kal’atu’r-Rum, Hısnı Mansûr, el-Bab, Buza’a, Bab-ı Sekenderune, Seyhun, Bağras, Harım, Barın, Durbesak, Hısnı Burzeyh, Eş-Şufr, Bekass, Sermin, er-Ravendan. Zamanla Kınnesrin önemini yitirerek küçük bir şehir haline dönüşürken Halep’in önemi artmakta ve bölgenin garnizonu konumuna gelmekteydi. Bkz. Ömer Tellioglu, *Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah’ın Câmîu’d-düvel’inden Hamdânîler Kısmının Metin Neşr ve Tercümesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994, s. 32-33.

⁵⁸ İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve’l-memâlik*, (Yollar ve Ülkeler Kitabı), Çev. Murat Ağarı, Kitâbevi Yay., İstanbul 2008, s. 69.

⁵⁹ İbni Cübeyr, *Rihle, Endülüsten Kutsal Topraklara*, Çev. İsmail Güler, Selenge Yay., İstanbul 2003, s. 186.

⁶⁰ Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesi, *Ahsenü’t-Tekasim*, (İslâm Coğrafyası), Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2005, s. 169.

uzun süre bozulmazdı ve tadı değişmeden saklanabiliyordu⁶¹. İdrîsî, bu bilgileri doğrularken ayrıca şehirdeki bu iki su kaynağından ziyade, yer altı su kaynağıyla suların sokaklara ve evlere kadar ulaşabildiğini söylemiştir⁶². Halep halkı da sularını evlerindeki sarnıçlarda muhafaza ediyorlardı⁶³. Bu da kale kuşatmasının uzun sürmesi durumunda halka sağlanan bir diğer avantaj olarak görülebilir.

Ticarî anlamda baktığımızda ise ihraç malları; pamuk, konfeksiyon, potasyum ve aşı boyasıdır. Halep dağlarından oldukça kaliteli kırmızı mineral olan mağra çıkarılırdı⁶⁴. Pamuk, susam, karpuz, salatalık, mısır, darı, kaysı, incir, elma gibi meyve ve sebzeler de yetiştirilebilmekteydi⁶⁵. Şehirde oldukça fazla üzüm bağlarının olması üzüm yetiştiriciliği için oldukça elverişli bir iklim yapısına sahip olduğunu göstermektedir⁶⁶.

1.2. Halep İsminin Anlamı

Halep isminin, kelime kökeni itibarıyla Arapça olduğu ve “süt” anlamına geldiği ifade edilmektedir. Şehrin bu ismi almasının sebebi ise Hz. İbrâhîm dönemine dayandırılmaktadır. Hz. İbrâhîm, koyunlarını tehlikelerden korumak için, günümüzde Halep Kalesinin bulunduğu tepeye koyunlarını çıkarıp burada sütlerini sağardı ve bu sağdığı sütleri ihtiyacı olanlara, fakir halka sadaka olarak dağıtırdı⁶⁷. Bu tepeye zamanla temizliği, saflığı ve güveni simgelemesi nedeniyle, yerli halk tarafından, süt, yani Halep ismi verilmiştir. Ancak Halep adının “Sağmak” anlamı içerdiğini bahseden kaynaklarda vardır. Hz. İbrâhîm’in koyunların sütlerini sağma işlemini bitirdikten sonra yanındakiler “halep” yani “sağdı!” diye bağırarak için bu isimle anıldığı söylenmektedir⁶⁸. Yâkut el-Hamevî ise konuya dil açısından yaklaşmış ve “Halep” isminin dil bakımından Arapça kökenli olmadığını iddia etmiştir. Ona göre, Hz. İbrâhîm döneminde bölgede

⁶¹ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2005, s. 78.

⁶² İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müşâk fi ihtirâki'l-Âfâk*, Alemü'l-Kütüb, II, Beyrut 1989, s. 648.

⁶³ Tudela'lı Benjamin-Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri*, Terc. Nuh Arslantaş, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2009, s. 64.

⁶⁴ Mukaddesî'nin verdiği bu bilgiler 354-364 (965-975) yılları arasına tekabül etmektedir, zira Mukaddesî bu yıllar arasında Halep'te bulunmaktaydı. Bkz. Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekasim*, s. 193, 196-197; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 102.

⁶⁵ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, II, s. 286.

⁶⁶ Cengiz Eroğlu, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, Ankara 2007, s. 91.

⁶⁷ İbn Cübeyr, *Rihle*, s. 184.

⁶⁸ Tudela'lı Benjamin-Ratisbon'lu Petachia, *a.g.e.*, s. 162.

Arap yoktu. Arapça dili ise Hz. İsmail'den sonra yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştı. Halep isminin Arapçaya yakın olmasını ise İbranice ve Süryânîcenin Arapçaya yakın olmasından kaynaklandığını söylemektedir. Daha sonra da bu durumu ispat etmek için Arapçaya yakın İbranice ve Süryânîce kelimeleri saymaktadır⁶⁹.

1.3. Halep'in Müslümanlar Tarafından Fethi ve Türklerin Bölgeye İlk

Seferleri

Halep'in Müslümanlar tarafından ilk olarak ele geçirilişi ise Hz. Ömer zamanında olmuştur. Hz. Ömer'in görevlendirdiği komutan olan, Ebû Ubeyde b. Cerrah ordularıyla birlikte Bizans'ın elinde bulunan şehri 16/637 yılında ele geçirmiştir⁷⁰. Ebû Ubeyde b. Cerrah Halep'e girdikten sonra ilk iş olarak şehirde bir cami yaptırdı. Bu camiye verilen isim Mescidü'l Etras'tır ve Anlamı Kalkanlar Mescidi'dir⁷¹.

Türklerin ise bu bölgeye ilk gelişlerinin IV. yüzyıl olduğu bilinmektedir. Ancak bu seferler yerleşme amacı teşkil etmemiştir. Türklerin Anadolu'ya ve hemen akabinde Şam bölgesine gelişleri M.S. 396 yılında olmuştur. Şöyle ki, Asya Hun İmparatorluğu'nun yıkılışının ardından batıya doğru kitleler halinde göç dalgaları oluşmaya başladı. İşte bu göç dalgalarından ilki arasında yer alan Basık ve Kursık adındaki iki Türk komutan, Anadolu'ya Erzurum üzerinden gelmiş ve daha sonra Fırat dolaylarında ilerleyip buradan Malatya'ya kadar inmişlerdir⁷². Daha sonra Urfa'ya doğru yol alarak buradan batıya Antakya'ya gelmişlerdir. Antakya ile Anadolu ilerleyişleri son bulmuştu, Antakya'dan sonra güney'e Kudüs'e doğru yol tuttular. Geri dönüş yolunda ise Halep şehrine geldiklerine dair elimizde bir bilgi bulunmasa da 466 yılındaki ikinci göç dalgasıyla gelen Türkler, Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya girip daha sonra güney'e doğru yol tutup Halep'e, hatta Şam'a kadar uzanmışlardır⁷³. Bu seferlerden sonra Türkler bu bölgelerde kalmadılar. Aynı istikamette Azerbaycan dolaylarına doğru geri dönmüşlerdir. Buraya gelişleri ise daha çok, ellerine geçirmiş oldukları ganimetleri buradaki pazarlarda satma amaçlıdır. Türkler, Hamdânîler daha

⁶⁹ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, II, s. 282.

⁷⁰ Belâzürî, *Fütûhu'l-buldân*, Çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987, s. 209.

⁷¹ Talip Yazıcı, "Halep", *DİA*, XV, Ankara 1997, s. 240.

⁷² Abdulhalük Çay, *II. Kılıç Arslan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. 2; Elizabeth Thompson, *Hunlar*, Çev. Sibel Dinçel, Ankara 2008, s. 43-44; İbrâhîm Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993, s. 70.

⁷³ Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, Çizgi Kitapevi, Konya 2000, s. 56-57.

sonra Mirdâsîler döneminde Halep bölgesinde yoğun olarak faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Özellikle Mirdâsîler dönemi Türklerin bölgedeki en ciddi ve en yoğun faaliyetlerinin bulunduğu dönemdir.

1.4. Türklerin Halep Bölgesinde Görev Almaları

Türklerin Orta Doğu olarak adlandırılan coğrafyaya ilk gelişleri yerleşme amacından ziyade askerî amaçlıdır. Ancak bu vesileyle bölgeye gelip, özellikle Bizans'a karşı gazâ ve cihad faaliyetlerinde bulunmaları, bölgede kalıcı olmalarına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda konumuzla ilgili olan Halep'e gelişlerinin Bağdat temelli olduğu görülmektedir. Türklerin Abbâsî ordusu içerisinde görev almaları IX. yüzyıla kadar uzanmaktadır⁷⁴. Abbâsî Halifesi Me'mûn, Türklerin askerî gücünden faydalanıp Abbâsî ordusuna alınmalarını sağladı ve böylelikle Türklerin kalabalık halde bölgeye gelip, Abbâsî hâkimiyeti altında buralarda ikamet etmelerine zemin hazırlamış oldu. Halife el-Mu'tasım döneminde ise kendisine askerî alanda en büyük destek kendi atadığı, Mısır valisi olan Türk komutan Aşnas'tan (Afşin) gelmiştir⁷⁵. Bu valilerin bazı olumsuz neticelerinin dışında⁷⁶ hilafete sağlamış oldukları destek, Abbâsî Halifeleri için bir emsal teşkil etti ve bu tarihten sonra Mısır valiliğine bir dönem, sürekli Türkler tercih edilmeye başlandı. Zaten Halife Mu'tasım döneminde Türklerin Abbâsî ordusundaki sayıları o kadar artmıştı ki onlara ayrı bir şehir kurma kararı alınmıştır. Bağdat'a, yaklaşık 100 kilometre uzaklıkta Samarra adı verilen şehir kuruldu ve Türkler bu şehre yerleştirildi⁷⁷. 250/864 yılında Abbâsî ordu komutanlığına atanan ve Humus isyanını bastırmakla görevlendirilen Türk komutan Mûsâ b. Boğa, başarılı bir şekilde isyanı bastırabilmesi sebebiyle Kinnesrîn, Halep ve Humus şehirlerinin valiliğine

⁷⁴ Osman Gazi Özgüdenli, "Selçukluların Kökeni", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Edt. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 20-21.

⁷⁵ Gürhan Bahadır, *İslâm Fethinden Haçlılara Kadar Antakya (M.S. 636-1098)*, Antakya Belediyesi Kültür Yay., Pagem Akademi, Antakya 2012, s. 147.

⁷⁶ Abbâsî halifelerinin atadıkları Türk komutanlar valiliklerini yaptıkları eyalette bir süre sonra nüfuz sahibi olduklarında ve özellikle Abbâsî Devleti'nin zayıflamaya başladığı zamanlarda, bağımsızlıklarını ilan edebiliyorlar ve hilafet ordusuna karşı mücadeleye girişebiliyorlardı. Bunlardan biriside Afşin idi. Afşin nüfuz sahibi olmaya başlayınca yine aynı teşebbüste bulunmuş ancak Halife Mu'tasım tarafından yakalanarak zindana atılmıştır. Afşin hayatının geri kalanını zindanda geçirdikten sonra 841 tarihinde yaşamını yitirmiştir. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye fi't-tarih (Büyük İslâm Tarihi)*, X, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İstanbul 1995, s. 192-193; Abbâsî Halifelerinin Türk valilerini öldürmeye başlamasına ilk tepki ise Türklerin Halife Mütevekkil'i öldürmesiyle başlayacaktır. Bkz. Kemal Göde, *Türk-İslâm Kültür ve Medeniyeti Tarihi*, E.Ü. Basımevi, Kayseri 1992, s. 217-218.

⁷⁷ Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1985, s. 185-186.

getirilmiştir⁷⁸. Abbâsî Devletinin çoğu zaman uygulamış olduğu siyasette, izlemiş oldukları yöntem şöyleydi: İsyanı bastırmakla görevli komutan o şehirdeki isyanı başarıyla bastırırsa kendisine o bölgenin valiliği verilmekteydi. Bu durum Türk komutanlarının yetenekleri sayesinde Abbâsî Halifeliğine ait pek çok şehrin valiliğine atanmalarına olanak vermiştir.

Türklerin Şam bölgesinin kuzeyindeki ciddi faaliyetleri ise, 211/826 yılı ve sonrasına tekabül etmektedir. Bölgede faaliyetlerde bulunan ilk Türk topluluğu bu vesileyle Tolunoğulları oldu⁷⁹. Tolunoğulları ayrıca Abbâsî sınırları içerisinde devlet kuran ilk Türk topluluğu olma unvanına sahip oldular⁸⁰. 263/877 yılında Abbâsî Devleti, Şam bölge valiliğini Türk komutan Ahmed b. Tolun'a verdi. Bu yıldan itibaren Bizans İmparatoru I. Basileios Şam bölgesini almak için büyük bir güçle bölgeye seferler düzenlemeye başladı⁸¹ ve bu saldırılara karşı Abbâsî Devleti'nin Ahmed b. Tolun'dan başka karşı koyacak askeri gücü yoktu. Ahmed b. Tolun ise bölgede Bizans saldırılarına karşı önlem alırken bir yandan da bölge hâkimiyetini tamamen ele geçirmek için faaliyetlerde bulunmaya başladı. Bu vesileyle hâkimiyeti dışında bulunan Antakya valisi Türk asıllı komutan Simâ et-Tavil⁸² et-Türkî'ye mektup göndererek, kendisine itaatini bildirmesini istedi, fakat Simâ et-Tavil bunu kabul etmedi. Böylece Ahmed b. Tolun Antakya'ya gelerek şehri kuşatma altına aldı⁸³. Bu sırada Antakya halkıyla da gizlice haberleşmekteydi. Ahmed b. Tolun halka kötü amaçla gelmediğini anlatmaya çalışırken, halkın da aslında Simâ et-Tavil'in yönetiminden şikâyetçi olduğunu öğrendi. Böylece halk, Ahmed b. Tolun'a yardım etme kararı aldı ve askerlerin kaleye girmelerine yardımcı oldular. İki taraf 878 yılında savaşa tutuştu ve yapılan bu savaş sonucunda Simâ et-Tavil yaşamını yitirdi⁸⁴. Ölü bedeni Ahmed b. Tolun'un huzuruna getirildiğinde kendisi de bu durumdan oldukça büyük üzüntü

⁷⁸ Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, Çağrı Yay., İstanbul 1980, s. 175.

⁷⁹ Philip K.Hitti, *History of Syria*, Macmillan Co. Ltd., London 1951, s. 557.

⁸⁰ Cemil Öztürk, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2006, s. 36.

⁸¹ John Scylitzes, *A Synopsis of Histories (811-1057)*, Translated by John Wortley, Published by the Centre for Hellenic Civilization at University of Manitoba, Kanada 2000, s. 88.

⁸² "Tavil" Arapça da "Uzun" anlamına gelmektedir. Arapların kendisine çok uzun boylu olduğundan dolayı bu takma ismi verdiği tahmin edilmektedir.

⁸³ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVI, el-Resalah el-A'lamiyah Yay., Beirut 2013, s. 75.

⁸⁴ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi târihi Haleb*, II, Dârü'l-Fikr, Suhayl Zakkar, Beyrut 1988, s. 826-828; el-Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*, Beyrut 1908, s. 220-222.

duydu⁸⁵. Neticede Antakya Tolunoğlu hâkimiyetine girmiş oldu. Bu gelişme bize aslında çok önemli bir bilgi sunmaktadır; IX. yüzyılda Mısır, Şam bölgesi ve Tarsus'a kadar Antakya'yı da içine alan bu geniş coğrafyada kontrolün Türklerin eline geçtiğini gösteren bir gelişmeydi. Öyle ki, iki Türk liderin bölge hâkimiyeti için birbirleriyle mücadeleye girmiş olmalarını gösteren bu olay, aslında bu dönemde, bu coğrafyada, hâkim gücün Türkler olduğunu da ispatlamaktadır. Gerek Abbâsî hilafeti içerisinde gerekse kendi başlarına vermiş oldukları hâkimiyet mücadelesinde, bölgede söz hakkı olan bir güç haline geldiklerini göstermektedirler.

Biraz daha geçmişe gidildiğinde ise Türklerin Halep'e yakın yerlerde yerleşme amaçlı değil de askerî amaçlı geldikleri görülmektedir. Türkler, Sugur eş-Şam ve Sugur el-Cezire⁸⁶ denilen bölgelerde, VIII. yüzyılda Abbâsî Halifesi ordusu içerisinde paralı asker olarak yer almaktaydılar. *Sugur* "hudud"⁸⁷ manasına gelmektedir. Bu şehirler İslâm ülkeleriyle Bizans arasında bir tampon bölgeydi. Bu yolların çağrafi yapısı dar

⁸⁵ Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2004, s. 247; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, VII., Bahar Yay., Çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1989, s. 263-265; Zehebi, *Târihu'l-İslâm*, al-warak.com, s. 2049.

⁸⁶ Bizans İmparatoru Heraklios dönemi, İslâm ordularının Anadolu'ya akınlar düzenlemeye başladığı dönem olmuştur. 15/636 Yılında Yermük savaşında Bizans mağlubiyete uğradıktan sonra, Dımaşk ardından Halep İslâm ordularının eline geçti, aynı yıl Hz. Ömer'in görevlendirdiği Ebû Ubeyde b. Cerrah komutası altındaki İslâm orduları ise bir diğer koldan harekete geçerek Antakya'yı Bizans'ın elinden almıştı. Bu gelişmeler Bizans ordularını çok zor duruma düşürdü ve İmparator Heraklios bölgelerin boşaltılması ve geri çekilmesi kararı aldı. Böylelikle Tarsus'tan Erzurum'a kadar boşaltılan bu bölgede bir koridor meydana geldi. Bizans ordularının çekildiği bu bölgeler ve bu bölgelerdeki tüm kaleler İslâm ordularının eline geçti. İşte bu tarihten itibaren Bizans ile İslâm orduları arasında oluşan bu sınıra *Sugur eş-Şam* denilmeye başlandı. *Sugur eş-Şam* hattı; Tarsus, Adana, Misis, Maraş, Malatya, Amid, Erzurum şehirlerini kapsamaktaydı. Bu şehirlere yerleşen İslâm orduları yaz ve kış olmak üzere yılda iki defa gazâ seferlerine çıkmaktaydı. Sugur şehirlerinin hemen arkasında ki şehirlere de Avâsım "*Koruyanlar*" ismi verildi. Avâsım şehirlerinin amacı ise Bizans ordularının Sugur şehirlerine saldırı yaptığı durumlarda Sugur şehirlerine hızlı bir şekilde takviye güç sevk etmektir. Ayrıca Avâsım şehirleri İslâm Devletlerine giriş için son kale niteliğindedir o nedenle çok iyi tahkim edilen kalelerdir. Bu dönemde Avâsım şehri Antakya idi. Halife Hârûn er-Reşid 169-193 (786-809) döneminde ise Sugur hattı; Sugur eş-Şam ve Sugur el-Cezire olarak ikiye ayrıldı ve sevk edilen askerlerle güçlendirildi. *Sugur eş-Şam*; Tarsus, Adana, Ceyhan, *Sugur el-Cezire*; Maraş, Hades, Malatya, Amid, Silvan, Ezurum, şehirlerinden meydana gelmekteydi. Ancak bu sınır 967 yılında Halep Hamdânî hükümdarı Seyfû'd-devle'nin ölümünden sonra yeniden Bizans'ın eline geçecektir. Bkz. Taberî, *History of al-Tabari, Târih el-Rusul ve'l Muluk*, State University of New York Press, Çev. Philip M. Fields, Albany 1992, s. 224; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*, Suheyl Zekkar, Daru'l Kitabu'l Arabi Yay., I, Şam 1997, s. 151; John Scylitzes, *a.g.e.*, s. 146; Ernest Honigman, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1970, s. 36; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 8.Baskı, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 2015, s. 103; Gürhan Bahadır, "Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Bizans Abbâsî Sınırı", *Ankara Üniv. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28. Cilt, 46. Sayı, Ankara 2009, s. 163-178; Gürhan Bahadır, "Ortaçağ Anadolu'sunda Türk-İslâm Medeniyetinin Oluşması (636-1100)", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8. Cilt, 16. Sayı, Hatay 2011, s. 113-126; Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İşaret Yay., Bilimsel Araştırma Dizisi: 5, İstanbul 1990, s. 60.

⁸⁷ Şahin Uçar, *a.g.e.*, s. 60.

geçitlerden oluşmaktaydı ve genelde bu dar geçitlerde pusular kurularak savaşılmaktaydı. O nedenle bu yollar üzerine burçlar takviye edilmiştir. Avâsım olarak adlandırılan bölgenin bir ayağı Anadolu'da bir diğer ayağı Kınnesrîn'e kadar uzanabilmekteydi ve Halep'in 25 km Güney batısını kadar uzanan bir bölgeyi kapsamaktaydı⁸⁸. Fakat Sugur-eş'Şam hattı dönemlere göre farklılık göstermiş, sabit bir sınırı olmamıştır.

Halife Hârûn er-Reşîd, 169-193/786-809 İslâm Devletlerinin uç sınırı ve gazâ üssü olarak belirlediği Sugur şehri olan Tarsus'a, ilk olarak yaklaşık 3000 Horâsânlı tahkim etmiştir. Bu ilk kabile çok önemli bir görev üstlenmiştir⁸⁹. Horâsânlılar olarak adlandırılan bu kabile ise Farşlılar ve Türklerden oluşmaktadır. İşte paralı asker olarak yeteneklerinden faydalanmak üzere getirilen Türkler, ilk defa Tarsus'ta askerî amaçlı var olmuşlardı. Ayrıca Bizans üzerine gazâ amacıyla getirilen Türkler arasında, bu vesileyle, gazâ ruhu da yayılmaya başladı⁹⁰. Avâsım olarak adlandırılan bölgeye getirilen Müslümanlar da Bizans şehirlerine gazâ seferleri düzenliyordu ancak bu şehirleri ele geçirme amacı taşımıyorlardı. Sadece ganimet toplayıp geri dönüyorlardı⁹¹. Zaten Bizans da bu güzergâh üzerinde bulunan garnizonlara sürekli insan ve erzak takviyesi yapıyor, olası toprak ya da kale kaybını önlemeye çalışıyordu⁹².

1.5. Tolunoğullarının Orta Doğu'da Hâkimiyet Kurma Sürecine Girmesi

Türklerin Abbâsî Devleti hâkimiyeti içerisinde askerî görevlerin dışında idarî görevlere de getirildikleri görülmektedir. İsyân bastırmakla görevli olan çoğu Türk komutanın valilik rütbesine ulaşmaya başladığını söylemiştik. Bu süreç daha sonra ise valilikten bölge hâkimi konumuna yani kendi devletini kurma konumuna doğru ilerledi. Fakat şunun da altını çizmek gerekir ki, bu bölgede kurulan ilk Türk devletlerinin yöneticileri Türk olsa da halkı Arap'tı. Bu da bölgede kalıcı olma sorununu beraberinde getirmişti. Ancak şöyle de bir durum söz konusuydu: O dönem burası bir uç bölgesi olduğu ve sürekli saldırı aldığı için, buranın nüfusu diğer merkezlere nazaran çok seyrekti. Buna kıtlık, ekim alanlarının sürekli tahrip olması, fiyatların sürekli artış göstermesi gibi sebepler de eklenebilir. Sultan Alp Arslan'ın Malazgirt zaferinden sonra

⁸⁸ Corci Zeydan, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Çev. Zeki Meğamiz, Doğan Güneş Yay., I, İstanbul 1971, s. 285; Hakkı Dursun Yıldız, "Avâsım", *TDV*, IV, Vakıf Yay., İstanbul 1991, s. 111.

⁸⁹ Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, s. 59, 61.

⁹⁰ İlhan Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", *Türkler*, VI., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 384.

⁹¹ Ernest Honigman, *a.g.e.*, s. 36.

⁹² John Haldon, *Bizans Tarihi Atlası*, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yay., İstanbul 2007, s. 176-177.

Anadolu'ya gerçekleşen göç dalgasının bu bölge için bu denli gerçekleşmediğini de belirtmek gerekir. Eğer öyle bir durum olmuş olsaydı, bu bölgenin Türk hâkimiyet sahası içerisinde kalması, o dönemde halkın da Türk olması doğal bir olgu olarak zuhur etmiş olacaktı. Durum böyle olunca bu bölgede seyrek olarak kademe kademe Türk varlığı artış göstermiştir.

1.5.1. Tolunoğullarının Kökeni Meselesi

Abbâsî Halifeliğinde gerçekleşen gelişmeler ışığında bölgede faaliyetlerde bulunan Ahmed b. Tolun önderliğinde kurulan Tolunoğlu Devleti, Abbâsî hâkimiyeti sınırları içerisinde kurulan ilk Türk devletidir. Babası Tolun, Buhârâ'nın yetenekli Türk komutanlarından biriydi. Abbâsî Halifesi Me'mûn zamanında 197/813, Maverâünnehir'de Sâmânî valisi olan Nuh b. Esed'in, Halife Me'mûn'a hediye amaçlı gönderdiği⁹³ yetenekli komutanlardan birisidir Tolun. Araplar Tolun ismine Bedrü'l-Kâmil yani "Dolunay"⁹⁴ demektedirler. 200/816 yılları başlarında Bağdat'a gelmiştir⁹⁵. Ancak Sıbt İbnü'l-Cevzî, bu konuda bize biraz daha farklı bir bilgi sunmaktadır. Onun bildirdiğine göre, halk, Ahmed b. Tolun'un babasının Tolun ya da Melih b. el-Türkî adında bir komutan olduğu yönünde ikiye ayrılmıştı. Tolun'un nereden geldiğine değinen Sıbt İbnü'l-Cevzî, onun; "Toguz Guz" (طغز غز) Dokuz Oğuz⁹⁶ ahalisine mensup olduğunu vurgularken Melih b. el-Türkî hakkında açıklayıcı bir bilgi vermemiştir. Ayrıca Ahmed b. Tolun'un Bağdat'ta değil de Samarra şehrinde, Kasem adında bir cariyeden dünyaya geldiğini söylemektedir⁹⁷. Ahmed b. Tolun çocukluk

⁹³ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1992, s. 42-43.

⁹⁴ Kazım Yaşar Kopruman, "Tolunoğulları", *DGBİT*, VII, s. 56.

⁹⁵ İbrâhîm Kafesoğlu, Hakkı Dursun Yıldız, Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi* (Osmanlılar Hariç), İsâr Yay., İstanbul 1999, s. 42.

⁹⁶ Dokuz Oğuz ifadesi kaynaklarda ilk defa Orhun kitâbelerinde geçmektedir. İslâm kaynaklarında ise Toguz Guz şeklinde ifade edilmiştir. İlk olarak Orhun ve Selenga nehri kıyılarından Aral gölü kıyısına kadar uzanan sahada yaşamlarını sürdüren Dokuz Oğuzların Uygur Devleti'nin kurucuları oldukları söylenmektedir. M.S 840 yılına kadar buralarda yaşayan Dokuz Oğuzlar daha sonra bu bölgeden göç etmeye başlamışlardır. Burada geçen, dokuz, ifadesine karşılık olarak kitâbelerde geçen boylar, Üç Karluk, Otuz Tatar, Sekiz Oğuzdur. Ancak bu dokuz boyun isimleri tam olarak bilinmesede bunlardan iki tanesinin Tonra (Tongra) ve Kuni (Kunu) isminde olduğu tespit edilmiştir. Diğerlerinin ismi üzerinde yapılan çalışmalar neticesinde bazı tahminler edinilmiştir buna göre şu isimler üzerinde durulmaktadır; Uygur, Baku, Kuni, Bayırku, Tongra, Sse-ki, Sıkar, Kipi ve Ediz. Yine bu dokuz boyun; Altı Sir, İki Ediz, Bir Kıpçak boylarının birleşiminden bir araya geldiği tahmin edilmektedir. Bkz. Faruk Sümer, "Dokuz Oğuzlar", *DİA*, IX, 1994, s. 500; Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK, Ankara 1984, s. 348; Ayrıca; Bkz. Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s. 239; Sencer Divitçioğlu, *Oğuz'dan Selçuklu'ya Boy, Konat ve Devlet*, İmge Kitapevi, 4. Baskı, Ankara 2005, s. 13-14.

⁹⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târîhi'l-a'yân*, XVI, s. 75.

yıllarını Samarra şehrinde geçirdi. 240/854 yılında babasını kaybeden Ahmed b. Tolun yirmili yaşlarda bulunuyordu⁹⁸. Bu tarihten sonra askerlik alanında kendini oldukça geliştirdi. Daha sonra Bizans'a karşı gazâ amacıyla yapılan seferlerde üs görevi gören Tarsus şehrine gitti. Tarsus'a gidişi Türk asıllı vezir Ubeydullah b. Yahyâ b. Hakan'ın yardımlarıyla gerçekleşmişti. Ubeydullah onun askerî alandaki yeteneklerini keşfetmekte geç kalmadı ve bir dönem Tarsus'ta, Bizans'a karşı onun yeteneklerinden faydalandı. 248/862 yılına gelindiğinde ise Ahmed b. Tolun yeniden Samarra şehrine dönüp faaliyetlerine burada devam etti⁹⁹.

Türklerin devlet kademelerinde görev almaya başlamaları Halife Me'mûn ile başlamışsa da, bu süreç, annesi Türk olan Halife Mu'tasım ile daha da artmıştır. Türkler büyük vilayetlere vali olarak atanmaya başlamış, hatta daha sonra bu uygulama gelenek haline dönüşmüştür. Bu aşamada Mısır'a atanan valiler de ilgi alanımıza girmektedir. Çünkü Mısır'a kim atandıysa beraberinde Halep bölgesini de kontrolü altına almak istemiştir. Bunun sebebi, Halep ve ona bağlı kalelerden toplanan vergi ve diğer gelirlerin Mısır'a sağlamış olduğu büyük ekonomik kazançtır. O nedenle bu bölgede kontrolün kaybedilmesi hâkimiyetlerinin de tehlikeye girdiği hatta sonlarına yaklaşıldığı anlamını taşıyordu.

1.6. Ahmed b. Tolun'un Bölge Valiliğine Tayin Edilmesi

Mısır'a atanan ilk Türk vali Abdullah b. Tahir'dir 211-213/826-828. Abdullah Halife Me'mûn tarafından göreve getirilmişti. Abdullah'tan sonra Halife Mu'tasım döneminde, Ebû Cafer Eşnas (Aşnas) Mısır valisi olarak görevlendirildi 219-228/834-843¹⁰⁰. Eşnas 255/869 yılına gelindiğinde ise göstermiş olduğu başarıları neticesinde halifenin gözüne girdi ve kendisine verilen geniş yetkilerle bütün Şam ve el-Cezire bölgesinden sorumlu olan tek kişi olma konumuna yükseldi¹⁰¹. Eşnas'tan sonra İnak et-Türkî 229-234/844-849, ardından Feth b. Hakan b. Artuk 242-247/856-861 ve 253/867 yılında ise Müzahim b. Hakan b. Urtuc et-Türkî Mısır'da valilik yaptı. Müzahim'in bir yıl içerisinde ölümü üzerine yerine oğlu Ahmed b. Müzahim geçti. Ancak Ahmed de iki

⁹⁸ Hakkı Dursun Yıldız, "Ahmed bin Tolun", *DİA*, II, 1989, s. 141.

⁹⁹ Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları", *DİA*, XLI, 2012, s. 233.

¹⁰⁰ Hasan İbrâhîm Hasan, *İslâm Tarihi, Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal*, Terc. Ahmet Turan Aslan, Hamdi Aktaş, İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yay., İstanbul 1985, s. 27; Ünver Günay, Hârûn Güngör, *Türk Din Tarihi*, Laçın Yay., İstanbul 1998, s. 289.

¹⁰¹ Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, s. 173.

ay sonra vefat edince 1 sene içerisinde 3 vali değiştiren Mısır'a Urhuz b. Uluğ Tarhan et-Türkî atandı¹⁰². Ancak Urhuzun da Mısır'daki ömrü sadece beş ay gibi kısa bir süre sürdü. 254/868 yılına gelindiğinde ise yine Türk asıllı Bayık Bey Mısır'a vali olarak atandı. Fakat Bayık Bey Mısır'a gitmeyi pek istemiyordu ve yerine üvey oğlu¹⁰³ Ahmed b. Tolun'u görevlendirdi. Ahmed b. Tolun, Bayık Bey'in vekili sıfatıyla Mısır'ın merkezi olan Fustas'a girdi¹⁰⁴. İbn Zülak, Ahmed b. Tolun'un Mısır'a gelişine değinirken onu; cesur, kahraman, gayretleri yüce, hareketleri mutlu, şeklinde nitelendirmelerle tasvir ediyordu. Ahmed b. Tolun'un 255/869 yılında Mısır'a vardığını söyleyen İbn Zülak; Mısır'a gelir gelmez onu Mısır ileri gelenlerinden Ali b. Muid el-Bağdadi'nin karşıladığını ve ona on bin dinar hediye ettiğini söylemektedir. Ahmed b. Tolun ise onun bu hareketlerinden çok etkilenip daha sonra ona yüksek makamlar verdiğini, ayrıca aldığı kararlarda ona danıştığını söylemiştir¹⁰⁵. Mısır, Emevi hâkimiyetinden Tolunoğlu hâkimiyetine kadar, zaman zaman hareketlenmeler olsa da genel olarak zayıf ve durgun bir ülke olarak kalmış, hiçbir gelişme göstermemiştir. Ancak Tolunoğulları ile birlikte Mısır yeni bir döneme girmiş ve her açıdan kalkınmaya başlamıştır¹⁰⁶. 258/872 yılında ise Bayık Bey'in merkezden ölüm haberinin gelmesi üzerine Mısır'da Ahmed b. Tolun kayınpederi olan Yarcuh¹⁰⁷, (Yargüç) Mısır valisi oldu. Ancak Yarcuh Mısır'a gitmedi ve kendi yerine damadı Ahmed b. Tolun'u naibi olarak gönderdi¹⁰⁸ 259/873 yılında da Yarcuh'un ölümüyle yerine, Mısır valiliğine resmen Ahmed b. Tolun geçmiş oldu¹⁰⁹.

Ahmed b. Tolun, halife tarafından Mısır valiliğine tam yetkiyle atanmıştı. İlk yıllar işler Ahmed b. Tolun için iyi gidiyordu ancak Mısır'da ondan pek de haz etmeyen iki muhalif güç karşısına çıktı. Bunlardan biri 242/856 yılından beri Mısır'ın maliye işlerini elinde bulunduran, ayrıca halifeye doğrudan bağlı olan Ahmed b. Müdebbir, diğeri ise Berid teşkilâtı baş sorumlusu Şukayî idi¹¹⁰. Ancak Ahmed b. Tolun hemen Mısır'da faaliyetlere başladı. Mısır'ı her açıdan kalkındırmak, ziraî ve ekonomik anlamda

¹⁰² Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, s. 42-43.

¹⁰³ Ebülfez Elçibey, *Tolunoğulları Devleti (868-905)*, İstanbul, 1997, s. 74; Hakkı Dursun Yıldız, "Ahmed bin Tolun", s. 141.

¹⁰⁴ Ebülfez Elçibey, *a.g.e.*, s. 83.

¹⁰⁵ Nadir Özkuyumcu, *İbn Zülak'ta İlk Müslüman Türk Devletleri, Tolunoğulları ve İhşidiler (Metin-Tercüme-Mukayese ve Değerlendirme)*, İrfan Kültür ve Eğitim Derneği Yay., İzmir 1996, s. 27-29.

¹⁰⁶ Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁰⁷ Nadir Özkuyumcu, *Tolunoğulları*, s. 234.

¹⁰⁸ Taberî, *History of al-Tabari*, s. 96.

¹⁰⁹ Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 28.

¹¹⁰ Hakkı Dursun Yıldız, "Ahmed bin Tolun", s. 141.

güçlendirmek, ayrıca imar alanında yenileyip güçlendirmek için çalışmalarına hiç ara vermeden, barajlar, köyler, köprüler inşa etti. Bunun yanında adalet ve güven ortamını da sağlayınca Mısır'da refah arttı, bolluk ve bereket oluşmaya başladı. Onun zamanında on irdebb¹¹¹ buğday, bir dinara satın alınıyordu. İbn Zülak, Ahmed b. Tolun'un 4 bin Memlük, 40 bin siyah köle, 7 bin gulam satın alarak toplamda kendine ait 51 bin kişiden oluşan bir ordu oluşturduğundan bahsetmiştir. Ülkenin imarı ve kendi adını vererek yaptırdığı Tolun Camii de¹¹² 262-265/876-879 dâhil olmak üzere, bunlara sağlanan maddi desteğin, tesadüf eseri bulunduğu hazineyle alakalı olabileceği düşüncesini ifade etmektedir. Bu hazinenin ise yaklaşık olarak 1 milyon dinara tekabül ettiğini belirtmektedir¹¹³. Bu rakam abartılı olsa da ciddi miktarda bir hazine biriktirdiği de aşikârdır. Türklerin hâkimiyetinde Mısır, yeni bir döneme girmiş, her açıdan güçlenmiş ve Doğu'da, döneminin en güçlü devletlerinden biri konumuna gelmişti. Şüphesiz bu da Türk asıllı Ahmed b. Tolun'un ileri görüşlü ve becerikli bir yönetici olmasından kaynaklanıyordu. Bu durum Halep bölgesinde de aynı etkiyi yaptı.

1.7. Ahmed b. Tolun'un Halep Bölgesi Seferi ve Ardından Bağımsızlığını İlan Etmesi

Ahmed b. Tolun'un Halep bölgesine gitmesine vesile olan olay, 265/879 yılında Dımaşk'ta (Şam) çıkan bir isyanı bastırmak için görevlendirilmesiyle olmuştu¹¹⁴. Ancak bu ilk teşebbüs yarım kalmış, Ahmed b. Tolun planlarını bir nevi ertelenmek zorunda kalmıştı. Çünkü bu sırada Abbâsî halifesi değişmiş, yeni Halife el-Mu'temid bu görev için Ahmed b. Tolun'u geri çağırarak, yerine Amacur adında yine bir Türk komutanı tayin etmişti. Çıkan bir isyan üzerine Dımaşk'a gönderilen Amacur et-Türkî isyanı bastırınca Halife Mu'temid tarafından Dımaşk valisi olarak atanmıştı¹¹⁵. Ancak Amacur et-Türkî'nin Sugur eş-Şam bölgesine hâkim olduktan sonra 264/878 yılında ölmesiyle yerine oğlu Ali geçti. Ali ise oldukça pasif bir karaktere sahipti. Bu durum Ahmed b.

¹¹¹ *İrdebb*: Mısır'da kullanılan ağırlık ölçü birimidir. Bir irdebb yirmi dört sa'a eşittir, bir sa'a bin kırk dirheme eşittir. İrdebb hakkında detaylı bilgi için Bkz. Cengiz Kallek, "İrdeb", *DİA*, XXII, 2000, s. 440-442.

¹¹² Bu cami Nil Nehri'ne bakan Yeşkur Dağı'nın üzerine yapıldı. O dağ üzerinde Hz. Mûsâ'nın Rabbine münacaatta bulunduğu ayrıca Hz. Süleyman'ın karıncaları topladığı dağın da yine bu dağ olduğu o nedenle Ahmed b. Tolun'un bu dağı seçtiği rivayet edilmektedir. Bkz. Nadir Özkuyumcu, *İbn Zülak'ta İlk Müslüman Türk Devletleri*, s. 34.

¹¹³ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, s. 44-45; Nadir Özkuyumcu, *İbn Zülak'ta İlk Müslüman Türk Devletleri*, s. 29-32.

¹¹⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVI, s. 27.

¹¹⁵ Taberî, *History of al-Tabari*, XXXVI, s. 120.

Tolun'un dikkatini yeniden Halep ve Dımaşk'a çevirmesine neden oldu. Ahmed b. Tolun Halep üzerine yaklaşık 100 bin kişiden oluşan bir orduyla çıktı. Remle, Humus, Hama, Halep ve Halep'in kuzeyine kadar hiçbir zorlukla karşılaşmadan gelip, buraların hepsini kontrolü altına aldı. Daha sonra buraların valiliğine, azatlı kölesi ve ordu komutanı Lü'lü'yü atadı. Ahmed b. Tolun bu bölgede hâkimiyet kurduktan sonra adına, Dinaru't Tûlûnî¹¹⁶ olarak adlandırılan sikkeleri bastırıldı¹¹⁷, (Bkz. Ek.10) halifeye ise yalnızca dini anlamda bağlıydı. 265/879 yılı itibarıyla de Abbâsî Halifesine vergi ödemeyi reddetti¹¹⁸ ve bağımsızlığını ilan etti. Ancak hâkimiyeti altına aldığı bu bölge, oldukça karmaşık bir yapıya sahipti. Ahmed b. Tolun'un Mısır, Şam bölgesi ve Sugur bölgesi hâkimiyetinde Araplar, İranlılar çoğunluğu oluşturmaktaydı, onları Türkler izlemekteydi. Azınlık olarak yer alan gruplar ise Ermeniler, Süryânîler, Nasturi ve Rumları¹¹⁹. Ahmed b. Tolun, Halep'i herhangi bir güce bağlı kalmadan, sadece kendi adına ele geçirmiş olan, ilk Türk komutandır. Yani Halep'i atanmış vali ya da komutan olarak değil, tamamen kendisine bağlı bir yönetim olarak hâkimiyetine almıştır. Ancak bu gelişme Türklerin bölgeye yerleşmeye başladıkları anlamına gelmemektedir. Çünkü halk bazında nüfusun neredeyse tamamı Arap'tı. O nedenle bu hâkimiyet şimdilik yönetici düzeyinde kaldı. Arap halkı, Türk yöneticilere karşı kolaylıkla isyana teşvik edilebilirdi. Nitekim bu tarihten sonra Ahmed b. Tolun için işler pek de iyi gitmemeye başladı. Ardı ardına isyanlar baş gösterdi. Hatta bunlardan ilki oğlu Abbas tarafından gerçekleştirildi. Mısır'da yerine vekil bıraktığı Abbas, babasına karşı isyan etmiş, ayrıca hazineyi de eline geçirmişti. Zaten babası Mısır'dan ayrıldığından beri zevk ve eğlence hayatına dalmıştı. Ahmed b. Tolun bunu duyunca Mısır'a yöneldi, isyanı sonlandırdı.

¹¹⁶ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, s. 47.

¹¹⁷ Sikke kataloglarından tespit ettiğimiz kadarıyla Ahmed b. Tolun'un bastırıldığı sikkelerin altın oluşu ve ağırlıklarının ortalama 4 gr üzerinde olması Tolunoğlu Devleti'nin sahip olduğu ekonomik gücü de ispatlar niteliktedir. Bkz. Paul Balog, *Umayyad, Abbasid and Tulunid, Glass Weights and Vessel Stamps, Numismatic Studies*, No: 13, The American Numismatic Society, New York 1976, s. 264-269; Jere L. Bacharach, "Reading Egypt and Syrian Islamic Coinage to Ottoman Times", *Power of Golds of Power*, Yapı Kredi Gold Coin Collection, YKY, Edt. Şennur Şentürk-Selahattin Özpallabıyıklar, İstanbul 2004, s. 117; İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâm Sikkeleri*, I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 187, 188; Şennur Aydın, *Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri*, I, Yapı Kredi Kültür Merkezi, Stil Matbaacılık, İstanbul 1994; <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=140623>; Ebülfez Elçibey, *a.g.e.*, s. 112-113; Nadir Özkuyumcu, "Tolunoğulları", s. 234.

¹¹⁸ Ebülfez Elçibey, "IX. Yüzyılda Azerbaycan Halkının Özgürlük Mücadelesi ve Abbâsiler Hilafetinin Tenezzülündeki Rolü", Çev. Muhammet Kemalöglü, *Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Sayı 6, Haziran, 2012, s. 108; Hakkı Dursun Yıldız, *a.g.m.*, s. 142.

¹¹⁹ İlyas Gökhan, "Roma ve Bizans Dönemlerinde Germanicia (Maraş)", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Sayı 2, 2014, s. 83.

Oğlu Abbas ise yüz kırbaç karşılığında canını kurtardı¹²⁰. Ancak bu sırada Rakka'ya vali olarak yerleştirdiği Lü'lü, isyana kalkıştı. Bu defa Lü'lü isyanını bastırmak için Rakka'ya hareket eden Ahmed b. Tolun, yolda Tarsus halkının isyan ettiğini öğrendi, yeniden fikrini değiştirip Tarsus'a gitme kararı aldı. Bu sıralar Dımaşk'taydı ve burada da halifeden bir mektup aldı. Halife Mu'temid girdiği taht mücadelesinde zorda kalmıştı ve Ahmed b. Tolun'un yanına gelip onun desteğini almak istiyordu. Ahmed b. Tolun bu teklifi kabul etti. Ancak Mu'temid, Ahmed b. Tolun'un yanına varamadan yolda yakalanarak Samarra şehrine götürüldü¹²¹. Tüm bu gelişmeler Ahmed b. Tolun'u oldukça yormuştu ve daha sonra yarım kalan Tarsus seferine yeniden yöneldi. Fakat burada da girmiş olduğu savaşta ilk defa mağlup oldu. Bu gelişmeler Ahmed b. Tolun'u oldukça zor duruma düşürmüş ve yıpratmıştı. Ahmed b. Tolun, Tarsus'ta ağır bir hastalığa yakalandı. Bu hastalıkla ilgili farklı rivayetler anlatılmaktadır. Örneğin İbn Zülak; Ahmed b. Tolun'un Fustas'ın kuzeyinde, 4 mil mesafede bulunan Ayn-u şems olarak adlandırılan eski bir yerleşim yerinde, insan şeklinde mermer taştan yapılmış bir putu insanların tapmakta olduğunu duyunca, oraya gidip o putu yıkmak istemiş, ancak bunun kendisine lanet getireceği şeklinde uyarılar almıştır. Ahmed b. Tolun ise bunlara aldıriş etmeyip bu kasabaya girip, putu paramparça etti. Hemen ardından Ahmed b. Tolun'un çok ağır bir hastalığa yakalandığı ve kurtulamayıp yaşamını yitirdiği anlatılmaktadır¹²². Sıbt İbnü'l-Cevzî ise; Ahmed b. Tolun'un hastalanmadan önce sürekli kâbus gördüğünü ve bu rüyaları ülkedeki tüm rüya yorumcularına yorumlattığını, hepsi de rüyaları kötü yorumlayınca Ahmed b. Tolun'un karamsarlığa düşmesine sebep olduğunu söylüyordu. Günlerden bir gün Ahmed b. Tolun'un, Tarsus'tan Antakya'ya geldiği sırada yemekte çok fazla yoğurt yediğini bu yoğurdun kendisine dokunduğunu söyledi. Yatağa düşüp, yemeden içmeden kesilip, ishal oldu. Elden ayaktan kesildiği için sedye yardımıyla Nil Nehri'nden gemiyle Mısır'a getirildi¹²³. İbnü'l-Esîr'de hastalığın bu kadar ilerlemesi sebebini yoğurda dayandırıyor ancak biraz daha farklı şekilde. şöyle ki; doktorun kendisine bir takım ilaçlar verdiğini fakat doktorun yasaklamasına rağmen kendisinin gizliden gizliye yoğurt yemeye devam etmesi sebebiyle bu ilaçların etkisini göstermediği ve hastalığının daha da kötü bir hal

¹²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, VII, s. 269-271.

¹²¹ Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 29-30.

¹²² Nadir Özkuyumcu, *İbn Zülak'ta İlk Müslüman Türk Devletleri*, s. 38-39.

¹²³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVI, s. 79-80.

almasına sebep olduğunu söylemekte¹²⁴. Sonuç olarak bu hastalığı atlatamayan Ahmed b. Tolun 50 yaşında vefat etmiştir¹²⁵.

Ahmed b. Tolun'un, ardında miras olarak 10 milyon altın dinar, 7 bin at, 10 bin deve, 1000 merkep, 100 sandık mücevher ve bunların dışında değerli topraklar ile meyve bahçeleri bıraktığı söylenmektedir¹²⁶. Ahmed b. Tolun'un 15 yıllık hükümdarlığı döneminde Mısır en parlak dönemlerinden birini yaşamış, Ahmed b. Tolun ve getirdiği reform uygulamaları ve almış olduğu önlemler doğrultusunda refah oldukça artmıştı¹²⁷. Mısır adeta küllerinden doğup, yeniden çok değerli bir ülke halini aldı. Dönemin ünlü seyyahlarından biri olan Arculf, VII. yüzyılda İskenderiye'nin dünya ticaretinde en büyük merkezlerden biri arasında olduğunu ve pek çok ülkeden insanın buraya gelerek ticarî faaliyetlerde bulunduğunu söylemişti. Fakat daha sonra ise Bağdat'ın İskenderiye'yi her alanda geri bıraktığını ama Mısır'ın o eski şöhretine geri dönüşünü ve yeniden Bağdat'ı geride bırakarak ticaretin gözde merkezi konumuna gelmesinin ise Ahmed b. Tolun tarafından gerçekleştirildiğini söylemektedir¹²⁸. Ayrıca Halep bölgesinin yeniden Mısır'a bağlanmasını sağlayarak, en son Firavun zamanında gerçekleşen bu olayı asırlar sonra yeniden kendi gerçekleştirmeyi başarmıştır¹²⁹.

Genel olarak Halep şehrinin, bulunduğu Ortadoğu coğrafyasındaki hâkim güçlerin politikaları neticesinde önemi, dönemlere göre kademeli olarak artış göstermişti. Bu durum aynı doğrultuda askerî ve iktisadî gücüne de etki etmişti. Örneğin; Halep'in geri planda olduğu süreçte bölgenin en büyük şehirlerinden bir tanesi Kınnesrîn idi. Bölgedeki kaleler de; Halep, Hama, Humus, Maarretünnu'mân gibi önemli şehirler, Kınnesrîn'e bağlıydılar. Nüfusu, askerî ve iktisadî gücü yüksek olan şehirler ise genellikle Bizans hududunda bulunan *Sugur* adı verilen şehirlerdi. Bu dönemde İslâm ülkelerinin sugur şehri Tarsus'tu¹³⁰. Halep ise nüfusu çok az olduğu içinde ticarî olarak kervanların pek uğradıkları bir şehir değildi. VII. yüzyıldan X. yüzyılın ilk yarısına kadar Halep, Abbâsî Halifeliğine bağlıydı. Şehrin vergileri Bağdat'a gönderiliyor, hutbeler Abbâsî halifeleri adına okunuyordu. Abbâsî halifeleri de gönderdikleri valilerle buraları kontrolleri altında tutuyorlardı. Ancak bu valiler zaman zaman isyana kalkışıp

¹²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, VII, s. 343-344; ¹²⁴ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, II, s. 829-834.

¹²⁵ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, III, s. 1116.

¹²⁶ Nadir Özkuyumcu, *İbn Zülak'ta İlk Müslüman Türk Devletleri*, s. 42.

¹²⁷ Hakkı Dursun Yıldız, "Ahmed bin Tolun", s. 143.

¹²⁸ W.Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, 2. Baskı, TTK, Ankara 2000, s. 47.

¹²⁹ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, s. 43.

¹³⁰ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVI, s. 174.

şehri kendi hâkimiyetleri altına almaya çalışmışlardı. Bu bağlamda Mısır'da valilik yapan ve konumu güçlenince Abbâsî Devletine karşı bağımsızlığını ilan edip Mısır'da kendi Türk Devletini kuran Ahmed b. Tolun, IX. yüzyılın ikinci yarısında Halep'i kendi atadığı vali ile yönetmeye başladı, şehrin vergisi de Mısır'a gönderilmeye başlandı¹³¹. Bu dönemde Halep nüfusunun çoğunluğu Arap'tı. Çok az sayıda da olsa Türkler, Ermeniler, Süryânîler, Nasturiler ve Rumlar Halep'te azınlık olarak bulunmaktaydılar¹³². Yöneticisinin Türk, halkının Arap olması ise ömrünün kısa olmasına sebep olan etkenlerden birisi olmuştu. Çünkü merkezi otoritede en ufak bir zafiyet meydana gelirse, şehrin Arap kabileleri hemen isyana kalkışıyorlardı.

Tolunoğlu Devleti'nin ekonomik gücü oldukça yüksekti. Bu coğrafyada basılan dinarların yasal ağırlıkları 4,25 gramdı. Tolunoğlu Ahmed zamanında ise 5.01 gram ağırlığında basılmaya başlanmıştı. Ancak bu durum otoritenin zayıflamasına paralel olarak değişmiş ve 4,95, 4,86, 4,75, 4,68 şeklinde hızla gerilemeye başlamıştır. İhşîdîlerin son zamanlarında ise dinarın ağırlığı 1,3 gramdı¹³³. Aslında bu durum hâkimiyet gücünün de bir simgesi niteliğindedir. 184/800 yılında Şam ve Halep bölgesindeki tüm kalelerden toplanan ortalama gelir 1.646.000 dinardı. Bu rakam 250/864 yılında 1.990.000 civarlarına çıktı. Tolunoğlu Ahmed hâkimiyeti altında ise bölge gelirlerinde büyük bir artış yaşandı ve yıllık geliri 2.600.000 dinar dolaylarına kadar çıktı¹³⁴.

Ahmed b. Tolun ırk, din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin herkese eşit şekilde davranmaya çalışmıştır. Zaten ölümünden sonra Müslümanların, Hristiyanların ve Yahudilerin cenazesinde kendisi için dua etmesi bu durumu ispatlamaktadır. Ahmed b. Tolun ardında 17 si erkek olmak üzere toplamda 33 çocuk bırakmıştır.

864 yılında Ahmed b. Tolun ile Halife Müstaîni arası çok iyiydi. Bu bağlamda aralarında hediyeleşme oluyordu. Halife kendisine hediye olarak cariyeler göndermiş, Ahmed b. Tolun ise bunlar arasından ismi Miyyes (مِيَّاس) olan bir cariyeyi çok beğenip

¹³¹ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, s. 43.

¹³² İlyas Gökhan, "Roma ve Bizans Dönemlerinde Germanicia (Maraş)", s. 83.

¹³³ Muhsin D. Yûsuf, *Economic Survey of Syria During the Tenth And Eleventh Centuries*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1985, s. 147-148.

¹³⁴ Muhsin D. Yûsuf, *Economic Survey of Syria*, s. 162.

onunla evlenmiş ve ondan Humâreveyh adında bir oğlu olmuştu¹³⁵. İşte Ahmed b. Tolun'un 17 oğlu arasında kendisinden sonra yerini alacak olan oğlu da bu olmuştur.

1.8. Humâreveyh b. Ahmed b. Tolun Döneminde Halep Bölgesinde Yaşanan

Gelişmeler

Humâreveyh Babası Ahmed b. Tolun'un ardından Mısır yönetiminin başına geçti ve başa geçer geçmez yaptığı ilk iş itimadına güvenmediği ve babası tarafından Halep valiliğine tayin edilmiş olan kardeşi Abbas'ı öldürtmek oldu. Humâreveyh'in bu kararının ardında Halep ve Dımaşk'ı kaybetmemek olduğunu da düşünebiliriz. Çünkü bu bölgenin elden çıkması aslında bir bakıma Mısır hâkimiyetinin de sonlanma sürecinin başlaması demektir. Humâreveyh bunu çok iyi biliyordu ve kardeşini öldürttüktan hemen sonra harekete geçip Halep bölgesine Ahmed el-Vâsıtı ve Sa'd el-Eyser¹³⁶ komutasında iki büyük ordu gönderdi. Bunu yapmasındaki maksat, Abbâsî halifesinden önce hareket edip Halep'in onların eline geçmesini önlemek isteyişiydi. Ordu Halep'e doğru yola çıktı fakat bir süre sonra işler oldukça fazla karışmaya başladı. Ordu komutanı Ahmed el-Vâsıtı taraf değiştirerek, gizlice Halife Mu'temid'in kardeşi Muvaffak'a mektup göndererek onu Humâreveyh'e karşı kışkırttı. Bu gelişme tek kişiyle de kalmadı. el-Vâsıtı ile birlikte Musul valisi İshak b. Kundacık ve Halep valisi Türk komutan Muhammed el-Afşin b. Ebû's-Sac da Muvaffak'a gönderdiği haberlerle onu kışkırtıp harekete geçmesine sebep oldular. Böylelikle harekete geçen Muvaffak topladığı orduyu Halep bölgesine sevk etti. İki taraf Şeyzar'de karşı karşıya geldi ve yapılan savaşta Mısır ordusu mağlup olup dağıldı ve canını kurtarabilenler kaçarak Remle'ye çekildiler. Muvaffak kendisini davet eden valilerin de destekleriyle kısa sürede başta Halep, Hama, Humus ve Dımaşk olmak üzere neredeyse bölgedeki tüm kaleleri ele geçirdiler.

Humâreveyh için işler Halep bölgesinde oldukça kötü bir hal almaya başlamıştı ve derhal hareket etmezse bu bölgenin elden çıkacağını da biliyordu. O nedenle başlarında bizzat kendisinin de olduğu, sayıları 70 bini bulan büyük bir ordu ile 31 Mart 271/885'te¹³⁷ Halep bölgesine doğru yola çıktı. Bu sırada Abbâsî ordusu içerisinde beklenmedik gelişmeler yaşanmaya başladı. Muvaffak'ın oğlu Abbas, ordu

¹³⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVI, s. 77.

¹³⁶ Ahmet Ağırakça, "Humareveyh b. Ahmed b. Tolun", *DİA*, XVIII, 1998, s. 348.

¹³⁷ Ahmet Ağırakça, "*Humareveyh b. Ahmed b. Tolun*", s. 348.

komutanlarına aşağılayıcı ve küçük düşürücü tavırlar sergiliyordu. Bu duruma daha fazla dayanamayan bazı komutanlar ordudan ayrıldılar. Böylece Humâreveyh'in ordusu Dımaşk dolaylarına geldiğinde Abbâsî ordu sayısı ancak 4 bin civarındaydı. Böylelikle iki ordu Dımaşk ile Remle arasında, Ebû Futrus nehri yakınlarında, et-Tevahin (Değirmenler) denen yerde savaşımaya başladılar. Savaş başlarında Abbâsî ordusu üstünlüğü söz konusu olmuşsa da bu durum kısa sürdü ve Tolunoğlu ordusu savaşı kazanan taraf oldu. Tarihte “*Tevahin Döğüşü*”¹³⁸ olarak adlandırılan bu savaş sonucunda Abbâsî ordusu mağlup olmuştu.

Bu dönemde Halep'i elinde bulduran Ebû es-Sac idi. Ancak Antakya hâkimi İshak b. Kundac ile anlaşmazlığa düşünce, iki taraf Rakka'da karşı karşıya geldiler 272/886. Yapılan savaşı Ebû es-Sac kaybetti. Bu gelişme üzerine Ebû es-Sac Humâreveyh'ten yardım talebinde bulundu. Humâreveyh bu çağırığa olumlu karşılık verdi ve ordusuyla birlikte Halep'e gelip Ebû es-Sac ile birleşerek İshak'a saldırdılar¹³⁹. İshak bu savaşta mağlup olup Mardin'e kaçtı. Ancak 275/888 yılında bu defa da Ebû es-Sac ve Humâreveyh'in arası bozuldu. Ebû es-Sac bunu fırsat bilerek Dımaşk'a saldırıda bulundu. Humâreveyh ise bu saldırıya karşılık verdi. Ardından Halep'e doğru harekete geçti. Fakat Ebû es-Sac onun Halep'e geldiğini duyunca buradan hızlıca çekildi. Böylece Halep, Humâreveyh'in eline geçmiş oldu. Humâreveyh ise Halep valiliğine Tuğç b. Cuf'u atadı¹⁴⁰. Bu durum Humâreveyh döneminin Halep'e etkisi bakımından en önemli gelişmelerinden bir tanesiydi. Çünkü Halep'e atanan Tuğç b. Cuf, ilerde Mısır'da İhşîdî Devletini kuracak olan Muhammed b. Tuğç'un babasıydı ve bu ailenin bu yıldan itibaren bölgede söz sahibi olmalarına vesile olmuş oldu.

278/891 yılına gelindiğinde ise Muvaffak'ın ölümünün ardından Humâreveyh ile Halife el-Mu'temid arasında 30 yıl geçerliliği olan bir anlaşma imzalandı. Buna göre Abbâsî Halifeliği Humâreveyh'in yıllık vergi ödemesi karşılığında Mısır, Halep ve Dımaşk bölgelerinin Tolunoğlu hâkimiyetinde kalmasını resmen kabul etti¹⁴¹.

Humâreveyh Halep bölgesi hâkimiyetini kesinleştirdikten sonra 280/893 yılından itibaren Bizans üzerine yaz ve kış olmak üzere yılda iki kere sefer düzenlemeye

¹³⁸ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, III, s. 1499; Ayrıca aynı kaynakta detaylı bilgi için Bkz; VII, 3382-3383.

¹³⁹ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân ve ebnâu'z-zamân*, III, Translated. Baron Mac Guickin de Slane, Mektebetu Lübnan, Beirut 1970, s. 218; Taberî, *History of al-Tabari*, XXXVII, s. 153.

¹⁴⁰ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, VIII, s. 3553.

¹⁴¹ İbnü'l-Esîr, VII, *a.g.e.*, s. 348-349, Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 560; Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 32.

başladı¹⁴². Bu gazâ seferlerine Tarsus şehrinden hareketle çıkılıyordu. Humâreveyh beraberinde Tuğç b. Cuf'u da seferlerde götürüyordu, hatta bu seferlerden birinde Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Meluriye (ملورية) olarak zikrettiği, tam olarak neresi olduğunu tespit edemediğimiz bu şehri ele geçirdiklerinden bahsetmiştir¹⁴³.

Kaynaklar Humâreveyh'in çok savurgan bir yapıya sahip olduğundan bahsederken bu savurganlığı neticesinde hazineyi boşalttığını ve kendisinden sonra gelenlere hazineyi neredeyse tamamen boşaltmış bir halde devrettiğinden bahsedilir. Örneğin yıllık ordu masrafı 900.000 dinar, yıllık mutfak masrafının ise 276.000 dinarı bulduğu söylenmektedir¹⁴⁴. Bu gelişme Tolunoğlu Devleti'nin Mısır'daki hâkimiyetinin sonlanmasına vesile olan gelişmelerden birini teşkil etmektedir. Askerî alanda ülkesinin sınırlarını genişleten Humâreveyh, iktisadî açıdan devletini çöküşe sürüklemiş oldu. Humâreveyh 12 yıl 28 gün süren hâkimiyet döneminin sonunda, 283/896 yılında Dımaşk'ta kendisine düzenlenen bir suikast neticesinde öldürüldü¹⁴⁵. Humâreveyh'ten sonra Tolunoğlu Devleti iktidar mücadeleleri ve iç karışıklıklara sahne oldu. Bu istikrarsız ortam beraberinde isyanları da tetikledi. İşte bu isyanlardan biri de Halep şehrinde gerçekleşti. Türk asıllı Halep valisi Tuğç b. Cuf, bağımsızlığını ilan etti. Ancak bu isyan kısa süre içerisinde Tolunoğulları varisleri tarafından bastırıldı.

1.9. Tolunoğlu Devleti'nin Yıkılışından İhşîdî Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Halep ve Mısır'da Yaşanan Gelişmeler

1.9.1. Halep'te Abbâsî Devleti Hâkimiyeti 291-323/904-935

Mısır Ordusu aldıkları karar doğrultusunda, Humâreveyh'in yerine 14 yaşındaki oğlu Hârûn'u başa geçirdilerse de Hârûn kısa bir süre sonra 290/903 yılında amcaları tarafından öldürüldü. Bu gelişmeler Mısır'da iktidar sorununu daha da alevlendirdi. Tolunoğlu hanedanına mensup aile fertleri birbirleriyle mücadeleye girmişlerdi. Askerî idareciler, Abbâsî ordu komutanı Muhammed b. Süleyman'a haber göndererek onu Mısır'a çağırdılar. Muhammed, Abbâsî halifesinin de onayıyla Mısır'a geldi. Kendisini Tuğç b. Cuf ve komutanlar karşıladı, birlikte Mısır'ın merkezi Fustat'a doğru yürüdüler.

¹⁴² İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, VIII, s. 3553; Ahmet Ağrakça, "Humareveyh b.Ahmed b. Tolun", s. 348.

¹⁴³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târîhi'l-a'yân*, XVI, s. 174.

¹⁴⁴ Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁴⁵ Taberî, *History of al-Tabari*, XXXVIII, s. 26; el-Kindî, *a.g.e.*, s. 241; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, VII, s. 3385-3386.

Hârûn'un amcası ve de katili olan Şeyban, bu gelişmeler üzerine Mısır'dan kaçtı. Ordu Fustat'a girip her yeri yağmalayarak hazineye el koydu. Böylelikle 30 Aralık 904 yılında Mısır'da Tolunoğlu hâkimiyetine tamamen son verilmiş oldu¹⁴⁶. Muhammed b. Süleyman Mısır'da Tolun Cami dışında Tolunoğullarına ait her şeyi yakıp, yıkıp yok etti¹⁴⁷. Bu tarihten İhşîdî Devleti'nin kuruluş yılı olan 324/936 yılına kadar, yani yaklaşık 32 yıllık süreçte Fâtîmî Devleti Mısır'a saldırılar düzenleyerek burayı Halifeliğinin başkenti ve propaganda merkezi yapmaya çalıştı. Fâtîmîlerin bu teşebbüslerinin ardında yatan, Abbâsî Devleti'nin kendi içerisinde düştüğü bunalımlardan dolayı Mısır ile gerektiği kadar ilgilenememesidir. Ayrıca Mısır'da Tolunoğulları'nın ardından bir otorite boşluğu oluşmuştu. Ancak bu süreçte Fâtîmî Devleti Mısır'ı ele geçiremedi, çünkü Türk komutanlar burayı Abbâsî Devleti adına çok iyi savunmaktaydılar. Tolunoğullarının yıkılışının ardından oluşan bu otorite boşluğundan Bizans'ta faydalandı ve 292/905 yılında Bizans komutanı Andronikos komutası altında Sugur bölgesine saldırdılar. Maraş ve Tarsus şehirleri yağma ve talana uğradı. Ancak bu saldırılar durmadı ve belirli aralıklarla devam etti. Bunlardan 302/915-916 yılında gerçekleştirilen saldırıda ise Bizans ordusu yeniden Maraş ve Tarsus bölgelerine saldırdı ve bu defa çok miktarda ganimet ile 50 bine yakın esir elde edip geri döndüler¹⁴⁸.

Bu dönem içerisinde Halep'te, Abbâsî Halifeliğinin atamış olduğu valiler görev alıyordu. 904 yılında Halep ve Dımaşk'ta Tolunoğullarının varlığının son bulmasıyla yaşanan otorite boşluğunda iyice yayılan, Karmatî isyanı hareketi sorunu gündeme geldi. Karmatîler Ağustos 903 yılında Halep şehri yakınlarına kadar geldiler¹⁴⁹. Halife bu isyanı bastırmak için Tuğç b. Cuf komutasında yaklaşık 10 bin askerden oluşan bir ordu gönderdi. Ordu, Karmatîleri Halep şehri dolaylarında mağlup ederek isyanı bastırdı¹⁵⁰. Bu durum Halep'in Abbâsî Devleti kontrolü altında olduğunu göstermektedir. Buranın koruyuculuğu da vergileri de artık Abbâsî Devletine bağlıydı. Bu sırada Halep bölgesindeki boşluğu fırsat bilen Bizans, Halep'e bağlı *Kurus*

¹⁴⁶ Taberî, *History of al-Tabari*, XXXVIII, s. 152-153; el-Kindî, *a.g.e.*, s. 249-250.

¹⁴⁷ Ebülfez Elçibey, *a.g.e.*, s. 149.

¹⁴⁸ İlyas Gökhan, *a.g.m.*, s. 83.

¹⁴⁹ Taberî, *History of al-Tabari*, XXXVIII, s. 127.

¹⁵⁰ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, II, s. 930-931.

köyüne¹⁵¹ sefer düzenleyerek camileri evleri yakıp, yıkıp tahrip edip bu bölgeyi yağmaladılar, halkın birçoğunu öldürürken, ellerine geçirdiklerini de rehin alıp yanlarında götürdüler¹⁵². 910 yılına kadar bu boşlukta İbn Bestam adında bir emîrin Halep valiliği yaptığı bilinmektedir. Ondan sonra 919 yılına kadar Halep, 919’dan 933’e kadar da Mısır valiliği yapan Tekin¹⁵³ isimli emîr takip etti. Bu dönemde Bizans İmparatoru VII. Konstantinos, Şam bölgesinin kuzeyine bir ordu daha sevk etti ve Halep’e kadar pek çok şehri ele geçirip yağmaladılar. Bir hayli esiri de ele geçirip beraberlerinde götürdüler¹⁵⁴. VII. Konstantinos’un hâkimiyetinin yedinci yılında yani 315/927 yılından sonra ise Anadolu’ya Türk akınlarının olduğu görülmektedir. Türkler Bizans topraklarına seferler düzenleyip, yağmalayarak pek çok ganimet ve esir ele geçirdiler. Bunun üzerine Bizans ileri gelenleri, soylu sınıfına mensup kişiler, İmparatora, Türklerle anlaşıp ele geçirdikleri rehineleri fidye karşılığı geri almasını önerse de İmparator bu fikre yanaşmadı ve Türklerle anlaşma yapmak istemedi¹⁵⁵.

Râzî-Billâh, Abbâsî halifesi olmadan önce kısa bir dönem Halep’e vali sıfatıyla atanmıştı. Halep bölgesi onun kontrolü altına girmişti. Râzî-Billâh¹⁵⁶ onun takma ismiydi. Halep valiliği döneminde kendisine gerçek ismi olan Ebû’l Abbas Ahmed isminde hitap ediyorlardı. 318/930 yılında ise halife, Halep valiliğini Ahmed b. Keygalağı’dan alıp Muhammed b. Tuğç’a verdi¹⁵⁷. Kuşkusuz bu atamadaki gerekçe Muhammed b. Tuğç’un hac yollarının güvenliğini sağlamanın yanında Fâtımî ordusunun saldırılarına karşı üstün gelip onları Mısır’dan püskürtmeleriyle ilgili bir durumdu. İskenderiye’ye kadar girmiş olan Fâtımî ordusu, Muhammed b. Tuğç’un kardeşi Hasan ve Salih b. Nafi¹⁵⁸ komutasındaki orduya daha fazla direnemeyip, Mısır’ı terk etmek zorunda kalmışlardı. Böylelikle iki yıl önce Remle valiliğine tayin edilmiş olan Muhammed b. Tuğç askerî kabiliyetleri, başarıları sayesinde sivrildi ve Halep bölgesi de onun kontrolüne verildi. Ancak onun aklındaki hâkimiyet yeri Mısır’dı ve bundan sonraki süreçte Mısır için girişimlerde bulunmaya başladı. 933 yılında ise Mısır

¹⁵¹ Bahsedilen bu köy bugünkü Kilis şehri sınırlarıdır. Ortaçağ kaynaklarında Kilis ismi pek kullanılmamaktadır. Bu bölge Azaz’ın 14 km yakınında bulunduğu için Azaz’ın bir köyü olarak görülmekte ve Azaz’ın bağlı olduğu Halep bölgesinin sınırları içerisinde yer almaktadır. Bkz. Metin Tuncel, “Kilis”, *DİA*, XXVI, 2002, s. 6.

¹⁵² Abdülkerim Özaydın, “Müktefi-Billâh”, *DİA*, XXXI, s. 535-536.

¹⁵³ Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 38-39.

¹⁵⁴ John Scylitzes, *A Synopsis of Histories*, s. 122.

¹⁵⁵ John Scylitzes, *A Synopsis of Histories*, s. 125.

¹⁵⁶ Bu unvan kaynaklarda “*Razi, Radi, Raik*” şeklinde farklı kullanımlar halinde mevcut.

¹⁵⁷ Abdülkerim Özaydın, “Râzî-Billâh”, *DİA*, XXXIV, s. 489.

¹⁵⁸ Ahmet Güner, “Kâim-Bi-emrillâh el-Fâtımî”, *DİA*, XXIV, s. 212.

valisi Tekin öldü. Onun ölümünden sonra yerine Abbâsî Halifesi Râzî-Billâh tarafından Ahmed b. Keygalağ atanmıştır 934.

1.10. İhşîdîler Dönemi Halep Bölgesindeki Hâkimiyet Mücadelesi 323-

358/935-969

Abbâsî halifeliğinde yaşanan iktidar mücadelesini fırsat bilen Bağdat'a bağlı vilayetler, ödemeleri gereken vergileri de göndermemeye başladı. Bu kargaşa döneminde Muktedir oğullarından Muhammed başa geçti ve Râzî-Billâh unvanı ile halifelik makamına oturdu. İlk iş olarak ülkede yeniden otoritesini kurmak amacıyla emîrî-ümerâlik kurumunu oluşturdu. Bu unvan öyle bir unvan oldu ki neredeyse tüm yetkiler onun elinde toplanıyordu. Vali ve vezir gibi büyük görevlere atanacak kişilerin atamasını yapmak, Bağdat'ta adına para bastırmak, hatta hutbelerde halifeden sonra kendi isminin geçmesi kadar büyük bir yetkiye sahip bir makam haline getirildi¹⁵⁹. Tabii ki bu kadar yetkiye sahip bir kurumun oluşturulması da ilerde görüleceği üzere, uğrunda pek çok mücadeleyi de beraberinde getirecektir.

İşte bu kargaşa döneminde yaklaşık olarak 3 yıl boyunca (933-936) Mısır'ı Muhammed b. Tuğç savundu. Bu dönemde başa geçen yeni Abbâsî halifesi Râzî-Billâh, Muhammed b. Tuğç'un bu başarısını görmezden gelmedi ve ona Fergana¹⁶⁰ hükümdarları için kullanılan "İhşîd" unvanını verdi¹⁶¹. İhşîd, "Hükümdarlar Hükümdarı" anlamına gelmekteydi¹⁶². Bu tarihten sonra Muhammed b. Tuğç, Mısır ve Halep bölgesinde hutbelerde İhşîd unvanıyla anıldı. Bu dönem Halife el-Kahir'in öldürüldüğü ve yerine el-Râzî'nin geçtiği dönemdi. el-Râzî başa geçtikten sonra Muhammed b. Tuğç'u Mısır valisi olarak atadı. Böylelikle himayesindeki orduyla birlikte Halep'ten Mısır'ın başkenti Fustat'a giren Muhammed b. Tuğç tüm Mısır ve Halep bölgesini hâkimiyeti altına almış oldu. Böylelikle 936 yılından itibaren Mısır ve Halep bölgesi yeniden bir Türk hükümdarın hâkimiyetine girmiş oldu. Muhammed b. Tuğç hâkimiyeti ele geçirdikten sonra hem Mısır hem de Suriye bölgesinde kullanılmak

¹⁵⁹ Nahide Bozkurt, *Abbâsîler*, İsam Yay., İstanbul, 2014, s. 104-105.

¹⁶⁰ Bu dönemde bazı bölgelerde başa geçen hükümdarlara verilen özel, o bölgeye ait, unvanlar söz konusuydu. Örneğin; İran bölgesinde Şâh olan birine "Kisra" Bizans İmparatoruna "Kayser" Habeş'te kral olana ise "Necaşî" unvanları verilmesi geleneği söz konusuydu. Bkz; Hasan İbrâhîm Hasan, *İslâm Tarihi*, s. 37.

¹⁶¹ İbn Hallikân, *Vefayâtul-a'yân* III, s. 217; Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁶² İbn Kesîr, *a.g.e.*, XI, s. 370; İbn Hallikân, *Vefayâtul-a'yân*, III, s. 219.

üzere kendi adına adına para bastırıldı¹⁶³, (Bkz. Ek. 11). Bu dönem Halep bölgesinde Hamdânî aşireti isyanı baş göstermiş, Halep merkezli bir isyana kalkışmışlardı. Halife Râzî-Billâh bu isyanla ilgileniyordu fakat Hamdânîler meselesi onun ölümüne sebep oldu (942). Yerine Halife Müttakî Lillâh başa geçti. Bu kısa süreli boşluğu fırsat bilen Muhammed b. Tuğç, Şam bölgesine sefer düzenleyerek burayı kendi yönetimi altına aldı. Fakat Halep'e inmesi, Hamdânîlerle de uğraşması anlamına geliyordu ve öyle de oldu. Hamdânîler bu defa Muhammed b. Tuğç'un ordusuyla savaş içerisine girdiler. Hamdânîler 944 yılında Halep şehrini ele geçireceklerdi, bu konuyu Hamdânîler başlığı altında daha detaylı işleyeceğimiz için şimdilik ayrıntılara girmeyeceğiz. Bu gelişmeler Halep bölgesindeki Türk varlığını tehlikeye düşürmüştü. Ancak görülüyor ki Muhammed b. Tuğç'un öncelikli hedefi Mısır hâkimiyetini garanti altına almak, kendisinden sonra buranın hâkimiyetinin babadan oğula geçecek şekilde kendi ailesinde kalmasını sağlamaktı. Bu amaçla ilk iş olarak 943 yılında oğlu Ebû'l Kasım Uncur'a Mısır halkının kendisinden sonra ona biat edecekleri konusunda söz aldı¹⁶⁴. Bu durumu Halife Müttakî Lillâh'da kabul etti ve Mısır'ın 30 yıl boyunca İhşîdî oğullarına bırakılmasını onayladı.

Ancak halifenin bunu bu kadar kolay kabul etmesinde, içinde bulunduğu zor durum da etkili oldu. Emîrû'l ümerâ Tüzün, halife ile savaş halindeydi ve halife Musul'a kaçmıştı. Muhammed b. Tuğç ise onu Mısır'a davet ederek ona bağlılığını sergilemek istedi¹⁶⁵. Abbâsî halifeliği gerçekten de zor bir dönemden geçiyordu 934-946 yılları arasında durumlar ciddi bir hal aldı. Halife Râzî, Müttakî, Müstekfî ve Mutî, dönemlerine denk gelen bu yıllarda İslâm Devletleri yalnızca siyasî olarak değil sosyal ve iktisadî olarak da oldukça zor bir duruma düşmüşlerdi. Her yerde isyanlar ve taht mücadeleleri yaşanıyor. Halk oldukça zor duruma düştü, fiyatlar çok pahalandı, insanlar büyük bir açlık çekmeye başladılar. Durumu zaten kötü olanlar ise açlık yüzünden ciddi hastalıklara yakalandı, pek çoğu da öldü. Bu dönemde artık kimse eğlenceyi düşünemez oldu, tek bir dertleri ve tek bir düşünceleri vardı o da, karınlarını doyurmaktı. Halife Müttakî'nin ülke sorunlarıyla hiç ilgilenemediği dile

¹⁶³ Michael Broome, *A Handbook of Islamic Coins*, Seaby Publications, London 1985, s. 51; Şennur Aydın, *Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri*, I; İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, *a.g.e.*, s. 195; <http://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=172523>.

¹⁶⁴ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, s. 58.

¹⁶⁵ Ahmet Ağırakça, "İhşîdîler", *DİA*, XXI, s. 551.

getirilmekteydi. Hatta Bağdat'ta bulunmadığı zamanlarda nakledilen hadiselerden biri de şudur: Günlerden bir gün camide namaz kılmaya gelen cemaatten biri imamdan önce minbere çıktı ve “*Nerde Müttakî, Allah aşkına nerde Müttakî*”¹⁶⁶ diye yakarmaya başladı. Tahminimizce bu dönem Halifenin Hamdân oğullarından yardım istemek üzere Bağdat'tan ayrıldığı döneme denk gelmektedir. Zaten Müttakî'de bir an evvel Bağdat'a dönmek için fırsat kolluyordu. Bağdat halkı gibi kendisi de zor durumdaydı, bu nedenle Tüzün ile mektuplaşmaya başlayıp, onunla anlaşma sağlayarak bu olayı sonlandırma taraftarıydı¹⁶⁷. Ne varki Tüzün bu mektuplaşma neticesinde Müttakî'ye anlaşma sözü veriyse de olaylar Müttakî'nin planladığı gibi gerçekleşmeyecekti.

Bu sırada Muhammed b. Tuğç için de Şam bölgesinde durumlar karışık bir hal almaya başladı. Halep bölgesinde Hamdânîler, Doğu'da Karmatîler, Batı'da Fâtımîler, büyük bir tehlike arz ediyordu¹⁶⁸. Muhammed b. Tuğç 332/944 yılında Seyfü'd-devle'yi mağlup etmiş olmasına rağmen aralarında yapılan anlaşma gereği, Halep bölgesini Hamdânîlere bırakırken kendisi Halep'in güneyi ile yetindi. Bu kararın stratejik bir gerekçesi olabilir. Şöyle ki; İhşîdîler için zaten hâlihazırda Fâtımî ve Karmatîler onlar için ciddi bir tehlike arz ederken bir de Hamdânîleri karşılarına almak istemediler. Bunun yanı sıra Seyfü'd-devle Halep bölgesini Bizans İmparatorluğunun saldırılarından koruyor, hatta yaz ve kış olmak üzere yılda iki defa Bizans üzerine gazâ seferleri düzenliyordu. Bu da Bizans ile aralarında bir tampon bölgesi oluşması anlamına geliyordu. Muhammed b. Tuğç'un Hamdânîleri Halep bölgesine yerleştirme planı İslâm Devletlerinin Bizans saldırılarına karşı koruma altına alınmaya çalışıldığını gösteren bir stratejidir. Bu dönemde Mısır'ın gelirleri oldukça artmıştı, yıllık haraç geliri 1 milyon dinarı bulmaktaydı. Haliyle bu oluşturulan ordudaki asker sayısına da etki etti ve ordunun toplamda 400 bin kişi dolaylarına ulaştığından bahsedilmekte. Bu rakam biraz abartılı olabilir.

Muhammed b. Tuğç 946 yılında Dimaşk'ta öldü. Daha sonra tabutu Kudüs'e götürülüp orada defnedildi. Kendisinden sonra yerine Uncur geçti¹⁶⁹. Ancak Uncur'un 15 yaşında olması nedeniyle yönetimi komutanlardan Kâfur devraldı. Bu durum

¹⁶⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVII, 192.

¹⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, VIII, s. 350.

¹⁶⁸ Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 563.

¹⁶⁹ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, III, s. 220; Nadir Özkuyumcu, *İbn Zülak'ta İlk Müslüman Türk Devletleri*, s. 51.

ordunun Uncur'u destekleyenler ile Kâfur'u destekleyenler olarak ikiye ayrılmasına sebep oldu. Hâkimiyet uzun süre Kâfur'un yönetiminde devam etti ve neticede başa geçen İhşîdîler yalnızca bir ya da ikişer yıl başa geçip öldüler. 969 yılına gelindiğinde ise Mısır'daki bu karışık durumu takip eden Fâtımî Halifesi Muîz Lidînillâh, Mısır'ın bu zayıf durumunu fırsat bilerek derhal harekete geçti ve Emîr Cevher es-Sıkıllı komutasındaki Fâtımî ordusunu Mısır'a gönderdi. Fâtımî ordusu Fustat'a girerek İhşîdî hanedanlığına son verdi ve Mısır'ı ele geçirdi. Bu dönemde Halep bölgesi 944 yılında Seyfü'd-devle'nin ele geçirdiği yıldan itibaren Hamdânîlerin yönetimi altında bulunmaya devam ediyordu. Türklerin hâkimiyeti ile Abbâsî halifeliği arasında sürekli el değiştiren Halep, Hamdânîlerin hâkimiyetine geçtikten sonra yaklaşık 60 yıl boyunca onların yönetimi altında kaldı. Halep, bu tarihten sonra Mısır Fâtımî Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında bağımsız, özerk bir bölge vazifesini üstlendi¹⁷⁰. Tabi şunu da belirtmek gerekir ki, bu süreçte Türklerin bu bölgede varlıklarını yine de devam ettirdikleri görülmektedir. Hamdânîlerin Halep hâkimiyetinin henüz başında, yani 944 yılı itibarıyla Türkler Anadolu'ya akınlar düzenlemeye devam ediyorlardı¹⁷¹. Bahsi geçen bu Türk grupları daha çok Karadeniz'in kuzeyinden gelen gruplardı.

¹⁷⁰ John Haldon, *a.g.e.*, s. 177.

¹⁷¹ John Scylitzes, *A Synopsis of Histories*, s. 131.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAMDÂNÎLER HÂKİMİYETİ DÖNEMİNDE HALEP VE TÜRKLER 332-404/944-1014

2.1. Hamdânîlerin Tarih Sahnesine Çıkışı

Hamdânîler Arapların en büyük ve en çok tanınmış kabilelerinden olan Tağlib kabilesinin Rebiâ kolundan gelmektedirler. Hamdânîlerin soyunu Tağlibî kabilesine dayandıran Ali b. Zafer el-Ezdî, Tağlib'e kadar şu şekilde sıralamaktadır; Hamdan b. Hamdun b. Haris b. Lokman b. Raşid b. Rafi b. Mes'ud b. Delhem b. Mes'ud b. Utayf b. Süraka b. Mehreme b. Cariye b. Malik b. Ganm b. Bekr b. Hubeyb b. Ömer b. Ganm b. Tağlib¹⁷². Tağlibîler İslâmiyet'ten önce Hristiyan'dılar¹⁷³. 542 yılından sonra Suriye bölgesine, çöllere göç etmeye başlamışlardı¹⁷⁴. Hz. Ömer döneminde İslâm Devletine cizye vergisi ödüyorlardı. Cizye yerine daha sonra iki kat zekât verilmesi kararlaştırıldı ve Müslümanlara Hristiyanlığı öğretmeme şartı getirildi¹⁷⁵, fakat daha sonra İslâmiyet'i kabul ettiler¹⁷⁶. Hamdan isminin anlamı; “Zorlukları def eden kimse”¹⁷⁷ anlamına gelmektedir. Hamdun zamanında Rakka'da bulunan Hamdânîler, hanedana ismini veren Hamdan zamanında ise Musul'a gittiler. Ancak Musul'da oldukça zor bir durumda yaşıyorlardı. Bu dönem halkını kıtlıktan bir nebze olsun kurtarmayı başaran Hamdan b. Hamdun, ismini de işte bu olaydan almıştır. Hamdânîlerin kendilerinden söz ettirmeye başlamaları, yani bir nevi tarih sahnesine çıkış olayı IX. yüzyıl sonlarında Mardin kalesini ellerine geçirmeleriyle olmuştur¹⁷⁸. Ancak Mardin kalesinin sahibi Abbâsî Halifesi Mu'tezid bu duruma oldukça sinirlendi ve bu olayın hemen ardından Mardin'e 894 yılında bir ordu gönderdi. Ordunun Mardin'e doğru yaklaşmakta olduğunu haber

¹⁷² Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, Terc. Mehmet Akbaş, “Hamdânîler”, Ravza Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 19.

¹⁷³ Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 564.

¹⁷⁴ Julius Welhusen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1960, s. 75.

¹⁷⁵ Ömer Tokuş, “Hamdânîlerin Şiîliği ile İlgili Tespitler ve Hamdânî Şiîliğinin Karakterleri”, *Turkish Studies*, Cilt 10/9, Ankara 2015, s. 460.

¹⁷⁶ Nasuhi Ünal Karaarslan, “Hamdânîler”, *DİA*, XV., s. 446.

¹⁷⁷ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 20.

¹⁷⁸ Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 564.

alan Hamdan b. Hamdun, kalede oğlu Hüseyin'i bırakarak oradan ayrıldı. Hüseyin ise hilafet ordusuna fazla direnemedi ve kaleyi yeniden Abbâsîlere teslim etti. Daha sonra Hamdan b. Hamdun da yakalanarak hapse atıldı¹⁷⁹. Ancak bu tarihten sonra oğlu Hüseyin'in faaliyetlerine devam ettiği görülmektedir. Hüseyin ilk olarak 904 yılında Karmatîleri yenilgiye uğratarak bölgede büyük ses getirdi. Daha sonra Muhammed b. Süleyman'ın ordusuna katılarak Tolunoğulları üzerine savaşa gidip, Tolunoğulları hanedanını dağıtıp Mısır'ın Abbâsîlere geçmesini sağlayan ordunun içerisinde yer aldı. Hüseyin 910 yılında Kum, Kaşan ve Diyarrebîa¹⁸⁰ valiliklerine tayin edildi. Bu gelişmeler Hüseyin'in kendine güvenini arttırmış olacak ki Abbâsî Devleti'ne ödemekte olduğu vergiyi ödemeyerek bağımsızlığını ilan etti. Fakat kısa süre içerisinde Abbâsî ordusuna karşı yaptığı savaşta esir düşerek hapse atıldı. Ancak Hüseyin'in kardeşleri Ebû Heyca Abdullah, İbrâhîm ve Sa'îd, aynı akıbete uğramadı. Çünkü onlar halifeye bağlı kalmışlar, bu tarz bir isyanın içerisinde bulunmamışlardı. Ebû'l-Heyca 905 yılında Musul valiliğine getirildi. Ancak Ebû'l-Heyca Musul'a gitmek yerine oğlu Hasan'ı yerine vekil olarak gönderip, kendi Bağdat'ta kalıp, faaliyetlerine burada devam etti¹⁸¹. Ebû'l-Heyca 317/929 yılında ölümünün ardından geride 4 erkek çocuk bıraktı. Bunlar: Ebû Muhammed Hasan, Ebû'l Hasan Ali, Ebû'l-Attâf Hayr, Ebû Zuheyr¹⁸² idi. Hamdânîler Hasan'ın hâkim olduğu Musul'da faaliyetlerini sürdürmeye devam ederken, 944 yılında Seyfü'd-devle'nin de Halep'i almasının ardından Hamdânîler, Halep ve Musul olmak üzere iki kola ayrılmışlardır.

Ebû'l-Heycâ'nın ardından Musul, Hasan'ın idaresinde kalmıştı fakat Abbâsî halifesi Musul'u, Hasan'ın amcası Sa'îd'e vermişti. Hasan bu durumu kabullenmedi. Ebû'l-Âlâ Sa'îd, halifeden aldığı cesaretle Musul'a gitti ve Hasan'ın haberi olmadan evine girip bütün hazinesini aldı. Fakat bu haber hemen Hasan'a ulaştırıldı. Hasan bu durumu haber alır almaz derhal evine gitti ve amcasıyla karşılaştı. Adamlarına yakalatıp onu boğdurarak öldürdü¹⁸³. Böylece Hasan, Musul'a tek başına sahip olup bağımsızlığını ilan etti. Halife bu haberi duyduğu zaman oldukça öfkelenmişti ve bu itaatsizliği cezasız bırakma niyetinde de değildi. Halife el-Râzî, veziri İbn Mukle

¹⁷⁹ Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁸⁰ Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hamdânîler", s. 446.

¹⁸¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, VII, s. 449.

¹⁸² Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 25.

¹⁸³ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 26.

komutasında bir ordu hazırlatarak Musul'a gönderdi. Hasan bu haber üzerine Musul'dan çekilip ez-Zevezan denen bir şehre saklanmıştı. İbn Mukle bir süre burada kalıp Musul'un haracını toplamakla meşgulken Bağdat'tan acil olarak geri dönmesi istendi. Böylelikle İbn Mukle, Musul'da yerine Sacoğullarından ed-Deylemi'yi bıraktı ve doğruca Bağdat'a gitti. Ali b. Zafer el-Ezidi bu durum için İbn Mukle'nin, halifenin çağırması nedeniyle değil de Musul'da tahmininden fazla kalması nedeniyle ayrılıp, Bağdat'a gitmek zorunda kaldığından bahsetmektedir. Çünkü erzak tedariki sağlayamadıklarından dolayı çok zor duruma düşmüşlerdi¹⁸⁴. Bu olay Hasan için çok büyük bir fırsattı ve derhal harekete geçip Musul'u geri almak üzere saldırılarda bulundu. İlk saldırısında başarılı olamadıysa da ikinci saldırısında ed-Deylemi'yi mağlup etmeyi başardı ve Musul'a girdi¹⁸⁵. Fakat Hasan halife ile arasının bozuk kalmasını da istemiyor, bir bakıma Musul hâkimiyetini meşrulaştırmak istiyordu. Bunun için halifeye mektup gönderip buraların kendisine bırakılmasını talep ederek, karşılığında kendisine vergisini ödemeyi kabul ettiğini bildiriyordu. Halife bu durumu kabul etti ve Musul resmen Hasan'a, yani Hamdânîlere kalmış oldu. Böylece Hamdânîlerin Musul kolu dönemi başlamış oldu.

2.2. Nâsîrû'd-devle ve Seyfü'd-devle'nin Abbâsî Halifesi Tarafından

Unvanlarını Almalarını Sağlayan Gelişme

Halife Müttakî Lillâh, Emîrû'l ümerâlîğe getirdiği İbn Raik tarafından 942 yılında oldukça güç bir duruma düşürüldü. Müttakî Lillâh Hamdânoğullarına haber göndererek yardım talebinde bulundu. İbn Raik'in kendisini öldürüp, tüm yetkiyi eline geçirecek bir isteği olduğundan dolayı kendisine kast ettiğini bildirdi¹⁸⁶. Hasan ve Ali doğruca halifeye yardım için harekete geçtiler ve halifeyi Musul'da himayeleri altına alıp korudular. Bu sırada Hasan, İbn Raik ile elçileri aracılığıyla görüşmeye başlamıştı ve bu görüşmeler ılımlı geçmişti. İki taraf birbirlerine güvendikten sonra bizzat görüşme kararı aldılar. Dicle Nehri kıyılarında görüşmek üzere hazır bulunan Hasan, İbn Raik'in yanında halifenin oğlu Mansûr ile geldiğini gördü. Bunun üzerine Hasan, ona hürmette bulunarak pek çok altın ve gümüşü ayaklarının önüne serdi, hediyelerle onu onure etti. Daha sonra herkes atlarına binip ayrılmak üzereyken Hasan, İbn Raik'e: “*Sen gitme bu*

¹⁸⁴ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 27.

¹⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, VIII, s. 258-259.

¹⁸⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVII, s. 196.

*gün ne yapmamız gerektiği hususunda görüşmek için burada kalman gerekir*¹⁸⁷, diye seslendi. Ancak İbn Raik kalmak istemedi. O kalmak istemeyince Hasan bu defa ısrarla diretmeye başladı ve gideceğini anlayınca adamlarına emir verip atına saldırdılar. Atı şaha kalkınca İbn Raik attan düştü ve orada onu öldürdüler. Daha sonra cesedini ise Dicle Nehri'ne attılar. Bu olayı halife Müttakî Lillâh'a bildiren Hasan, eğer gitmesine izin verseydim bir takım planlar kurup bizi tuzağa düşürecekti o nedenle öldürdüm, diyerek gerekçesini sunmuştu. Bu gelişmelerden oldukça hoşnut kalan halife yardımlarından dolayı Hasan'ı Emîrû'l ümerâlığa getirerek¹⁸⁸ kendisine Nâsîrû'd-devle, kardeşi Ali'ye de Seyfû'd-devle unvanını verdi¹⁸⁹. Halife Bağdat'a girerken yanında Nâsîrû'd-devle ve Seyfû'd-devle de bulunmaktaydı. Halk onları büyük bir sevinçle karşıladı. Halife Müttakî bu iki kardeşe dörder tane büyük altın bilezik hediye etti¹⁹⁰. Ancak Nâsîrû'd-devle'nin Emîrû'l ümerâlıkta kalması bir yılı geçmedi. Daha sonra yerine Türk komutan Tüzün Emîrû'l ümerâ olarak atandı. Nâsîrû'd-devle ise Bağdat'tan ayrılıp Musul'a döndü¹⁹¹. Halifenin Tüzün'e meyletmesindeki amacı Beridilere karşı Türk komutanın askerî yeteneklerinden ve ordusundan faydalanmak olabilirdi. Neticede yeni Emîrû'l ümerâ Tüzün oldu. Fakat Tüzün'ün de kısa bir süre sonra halifeye karşı faaliyetlere geçmesiyle halife yeniden Hamdânîlerden Nâsîrû'd-devle'ye sığınmak zorunda kaldı. Bu süre içerisinde Nâsîrû'd-devle'nin Tüzün ile görüşmelere başlamasından endişelenen halife, Türk komutan Muhammed b. Tuğç'a yardım çağırısında bulduysa da bu yardım gerçekleşmeden Tüzün halifeye itaat edeceği vaadiyle anlaşma yaptı. Fakat bu anlaşma bir tuzaktı ve halife yakalanarak gözlerine mil çekildi. Böylelikle Abbâsî halifesi değişmiş oldu. Bu tarihten sonra Nâsîrû'd-devle'yi Büveyhîlerle mücadele içerisinde görüyoruz. Bu mücadeleler neticesinde zor duruma düşen Nâsîrû'd-devle, kardeşi Seyfû'd-devle'nin yanına Halep'e giderek bir müddet onun yanında kaldı ve onun desteğini aldı (958). 964 yılında Nâsîrû'd-devle ödemesi gereken vergiyi ödemediği ve şartları yerine getirmediği için Muîzü'd-devle tarafından Musul işgal edildi. Nâsîrû'd-devle yerine oğlu Ebû Tağlib Gazânfer, Musul

¹⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, VIII, s. 323-324.

¹⁸⁸ Nahide Bozkurt, *Abbâsîler*, s. 106.

¹⁸⁹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, V, s. 2433-2436.

¹⁹⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVII, s. 196.

¹⁹¹ Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 13.

hâkimiyetinin başına geçti¹⁹². Nâsîrû'd-devle ise 358/969 yılında öldü. Hamdânîlerin bir diğer kolu ise Seyfû'd-devle hâkimiyetindeki Halep'ti.

2.3. Seyfû'd-devle'nin Halep Hâkimiyeti Öncesindeki Faaliyetleri

Asıl adı Ebû'l-Hasen Ali b. Abdullah b. Hamdûn olan Seyfû'd-devle, Hamdânîlerin Halep kolu hükümdarlığını yapmıştır. 22 Haziran 916 yılında Meyyâfârikîn'de dünyaya geldiği ifade edilmektedir¹⁹³. Babasını kaybettiğinden dolayı abisi Nasîrû'd-devle ile birlikte büyüdüler. 325/937 yılında Seyfû'd-devle, Diyarbakır isyanını bastırmakla görevlendirildi. Bu isyanı başarılı bir şekilde bastırınca bir anda dikkatleri üzerine çekmeyi başardı ve aynı yıl Diyarbakır valiliğine getirildi. Diyarbakır'a vali olma süreci ise şu şekilde olmuştur. Ali b. Bacafer ed-Deylemi (Ali b. Ca'fer), Hamdânîlere karşı harekete geçmişti fakat daha sonra Nasîrû'd-devle'den aman dileyip, ondan Cezire'yi istedi. Bu istek üzerine Nasîrû'd-devle şöyle bir cevap gönderdi; *“Muhakkak ki Cezire, mülkümüzün kaynağı, mal varlığımızın merkezi ve aile fertlerimizin defnedildiği yerdir ve senin oraya ihtiyacın yoktur. Fakat işte Diyar-ı Bekir, orada Ahmed b. Nasîr el-Kaşveri az miktarda askerîyle duruyor, yanına ordunu al ve git onu oradan çıkar! Seni oraya muhakkak surette tayin ederim”* demektedir. Ali b. Bacafer, Nasîrû'd-devle'nin bu isteğini kabul etti. Himayesindeki orduya ek olarak Nasîrû'd-devle'nin de göndermiş olduğu bir kısım askerlerle birlikte Diyarbakır'a girip Ahmed b. Nasîr el-Kaşver'i oradan çıkardı ve Diyarbakır'a girip burayı kontrolü altına aldı. Ancak Ali b. Bacafer kaleyi tahkim edip, burçları onarıp, hatta yeni kaleler inşa edip ordusunu ek takviyelerle büyütüyordu. Bu girişimler Nasîrû'd-devle'yi rahatsız etti ve görüşmek için huzuruna çağırıldı. Fakat Ali b. Bacafer bunu kabul etmedi. Bu durum açık bir itaatsizlikti ve bunun sonu isyan edip kendi bağımsızlığını ilan etmeye doğru ilerlemeye başlayacaktı. O nedenle Nasîrû'd-devle Diyarbakır'a bu defa kardeşi Seyfû'd-devle'yi gönderip Ali b. Bacafer'den orayı almasını istedi. Bu aşamada Nasîrû'd-devle kardeşi Seyfû'd-devle'ye şunları söyledi: *“Ne zaman orayı yani Diyarbakır'ı alır o Deylemi'yi yakalarsan o zaman onun ülkesini ele geçirmiş sayılırsın. Bunu herhangi bir halifeye ya da başkasına bir şey vermeden yapman şartıyla gerçekleştirmiş olmalısın”*¹⁹⁴. Bu konuşma da görülen şu ki; Hamdân oğulları bu

¹⁹² Nasuhi Ünal Karaarslan, “Hamdânîler”, s. 447.

¹⁹³ Abdülkerim Özaydın, “Seyfû'd-devle el-Hamdânî”, *DİA*, XXXVII, s. 35.

¹⁹⁴ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 41-42.

bölgede Abbâsî halifesine hesap vermeden, bir şekilde hâkimiyet mücadelelerini sürdürüp, topraklarını genişletiyorlardı. Çünkü bu dönemde Abbâsî halifeleri kendi aralarında taht mücadelesi içerisine girmişlerdi¹⁹⁵. Bu da Hamdan oğullarının topraklarını genişletmesi için bir fırsattı. Bölgedeki hâkimiyet sahasını genişletecek olan Seyfü'd-devle ise derhal harekete geçti. Seyfü'd-devle yaklaşık bin kişiden oluşan ordusuyla Diyarbakır'a gitti ve kaleyi kuşatma altına aldı. Bir süre sonra kalede yiyecek sıkıntısı başlayınca Ali b. Bacafer zor durumda kaldı, yardım girişimlerinde bulduysa da Seyfü'd-devle bunun önünü kesti ve kendisiyle yaptığı görüşmeler sonucunda aman dileyip teslim oldu. Seyfü'd-devle de canını bağışlayıp Diyarbakır'ı teslim aldı. Bu gelişmelerden sonra Seyfü'd-devle hâkimiyet alanını durmaksızın genişletmeye devam etti ve Dicle Nehrinden Nusaybin'e kadar¹⁹⁶ olan tüm yerleri hâkimiyeti altına aldı. 936 yılında gerçekleşen bu gelişmelerden sonra Bizans üzerine yaptığı seferlerle adından fazlasıyla söz ettirecek olan ve Bizans'ın Ortadoğu topraklarına girmesini engellemek gibi çok büyük bir misyonu üstlenecek olan Seyfü'd-devle'nin Bizans ile ilk münasebeti de işte bu yıla denk gelmekteydi. Seyfü'd-devle, 326/938 yılında Bizans'ın bu bölgelerden sorumlu olan Şark kuvvetleri komutanı Ioannes Kurkuas'ın ordusunu, Hısn-ı Ziyad (Harput kalesi) yakınlarında mağlup etti. Böylelikle Bizans'a karşı ilk galibiyetini de almış oldu. Ermeniye'de hüküm süren Ermeni ve Gürcüleri de kendine bağladı¹⁹⁷.

Seyfü'd-devle bu süre içerisinde Abbâsî halifeliğinde meydana gelen taht mücadelesinde, kardeşiyle birlikte Halife Müttakî Lillâh'a yardım etmiş, ayrıca Bağdat'ı Beridilerden korumuşlardı. 944 yılına gelindiğinde ise Seyfü'd-devle'nin hedeflerinden biri olan Halep'e doğru yöneldiği görülmektedir.

2.4. Halep'te Seyfü'd-devle Dönemi 332-356/944-967

Halep'te 332/944 yılında, Halep valisi Yanis el-Munis'in kardeşi Ebû'l Feth, tam adı; Ebû'l Feth Osman b. Said b. Abbas b. Velid el-Kilabî, kardeşinin Halep'e tek başına hâkim olmasına katlanamıyor, onu kıskanıyordu. Bu nedenle kendisine içten içe kin beslemeye başlamıştı. Hatta bu öfke o kadar çok arttı ki başkasıyla birlik olup kardeşini Halep'ten indirmeyi bile düşünmeye başlamıştı. Bu maksatla Ebû'l Feth,

¹⁹⁵ Abdülkerim Özaydın, "Seyfü'd-devle el-Hamdâni", s. 35.

¹⁹⁶ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 44.

¹⁹⁷ Abdülkerim Özaydın, "Seyfü'd-devle el-Hamdâni", s. 35; Gürhan Bahadır, *a.g.e.*, s. 174.

Hamdân oğullarından Nâsîrû'd-devle'ye gizlice elçi göndererek Halep'i gelip almasını tavsiye etti ve bu durumda kendisine yardım edeceğini de belirtti. Nâsîrû'd-devle bu teklifi kabul etti ve kardeşi Seyfû'd-devle'yi Halep üzerine gönderdi¹⁹⁸. Seyfû'd-devle Ekim 944 yılında Halep'i kuşatma altına aldı. Kaleyi İhşîdî hükümdarı Muhammed b. Tuğç adına, vali atadığı Yanis el-Munis yönetmekteydi. Yanis, şiddetli süren kuşatmaya dayanamayıp şehri Seyfû'd-devle'ye bırakıp Mısır'a kaçtı. Seyfû'd-devle Ebû'l Feth'in yardımlarıyla Halep'e girdi. Bu gelişme üzerine Muhammed b. Tuğç, Kâfur komutasındaki orduyu Seyfû'd-devle üzerine gönderdi. İki taraf Remle dolaylarında Rastan denilen mevkiye karşılaştılar ve yapılan savaşı Seyfû'd-devle kazandı. Rastan mevki, Asi Nehri yakınlarında olduğu için İhşîdî ordusunda pek çok kişi kaçarken bu nehirde boğuldu ve yaklaşık 4 bin kişi de esir düştü¹⁹⁹. Ordu komutanı Kâfur da esir düşmemek için kaçmaya başladı ve bu durumu, savaşta mağlup olup kaçmak zorunda kaldığını belirten bir mektupla Muhammed b. Tuğç'a bildirdi²⁰⁰. Bu gelişmeler Muhammed b. Tuğç'u oldukça sinirlendirdi ve yeniden topladığı ordusuyla bizzat kendi komuta ederek, Halep bölgesine doğru yürüdü.

Bu sırada Seyfû'd-devle kazandığı savaşın ardından Humus'u da hâkimiyetine kattı ve Dimaşk üzerine yürüyüp şehri kuşatma altına aldı. Dimaşk da İhşîdî Devleti hâkimiyeti altındaydı. Dimaşk halkı Seyfû'd-devle'ye direnip, kale kapılarını kapatıp ona karşı mücadele etmeye başladı. Bunun üzerine Seyfû'd-devle kuşatmayı kaldırarak geri çekilmek zorunda kaldı²⁰¹. Bu sırada ordusuyla Şam bölgesinde bulunan Muhammed b. Tuğç, Seyfû'd-devle'ye elçi gönderdi ve kendisine vergi vermesi koşuluyla bir takım yerleri ona bırakabileceğini teklif etti. Ancak bunun için Dimaşk'ı almaktan vazgeçmesini istedi. Seyfû'd-devle ise elçiyle Muhammed b. Tuğç'a gönderdiği cevabı ise; "*Sana vereceğim cevabı şehre girdiğimde alırsın*"²⁰² şeklindeydi. Bu durum Muhammed b. Tuğç'u harekete geçirdi. İki taraf Kinnésrîn bölgesinde karşı karşıya geldiler fakat yapılan savaşta kesin bir sonuç alınamayınca taraflar geri çekildiler. Muhammed b. Tuğç, Dimaşk'a geçip yeniden hazırlık yapmaya başladı. İhşîdî ordusu Halep üzerine yürümeye başlayınca Seyfû'd-devle Halep'i kaybetmemek adına

¹⁹⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkâr, s. 111.

¹⁹⁹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, II, s. 760; Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 19.

²⁰⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkâr, I, s. 113.

²⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, VIII, s. 381-382.

²⁰² Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 59.

yeniden İhşîdîlerin üzerine yürüdü. Bu sırada Seyfü'd-devle'nin ordusundaki askerlerin çoğu gizlice taraf değiştirerek Muhammed b. Tuğç'un tarafına geçtiler. Ancak Seyfü'd-devle'nin artık vazgeçip geri dönme ihtimali kalmamıştı, o da son bir şans olarak Halep'teki Arap kabileleri bir araya getirip, ordusuna dâhil etmek istediye de pek başarılı olamadı²⁰³ ve Muhammed b. Tuğç'a karşı savaşa girişti. İki ordu karşı karşıya geldiklerinde Türk asıllı Muhammed b. Tuğç farklı bir savaş taktiği uyguladı. Ön saflarda dizdiği askerlerin dışında kendi seçtiği ve ünlü komutanlardan meydana getirdiği asıl orduyu²⁰⁴ gizlice arkadan Seyfü'd-devle'ye doğru yönlendirdi. Seyfü'd-devle'nin askerleri ise ön saflarda dizilmiş olan orduyla mücadele ediyordu ve o orduyu aşip direk Muhammed b. Tuğç'un çadırına doğru yönlendiler. Çadıra girdiklerinde ise Muhammed b. Tuğç'u orada göremediler, tuzağa düştüklerini o an anladılar. Bu sırada İhşîdîlerin asıl ordusu Seyfü'd-devle'nin ordusuna arkadan saldırdı. Pek çoğu öldürüldü, canını kurtarmayı başaranlar hızlıca kaçmaya başladı. Seyfü'd-devle ise deyim yerindeyse kişisel becerisi sayesinde kurtulmayı başardı, onu öldürmeye gelenleri kendi yetenekleriyle etkisiz hale getirdikten sonra hızlıca kaçtı²⁰⁵. Bir süre askerler onu takip ettiler ancak sonra geri döndüler. Muhammed b. Tuğç bunun üzerine Halep'e girdi. Seyfü'd-devle de Rakka'ya kadar kaçtı²⁰⁶.

Ancak Türk komutan Muhammed b. Tuğç'un düşünceleri daha farklıydı. Bölgede farklı bir strateji uygulamayı karar aldı. Bu karar, ileriye dönük ve gerçekten çok yerinde bir karardı. Kendisi Mısır ve Dimaşk üzerinde hâkimiyet sahasını güçlendirmek ve bir bakıma Bizans'ın bu bölgeye girişini önlemek adına Seyfü'd-devle'yi Halep'e yerleştirmeyi planlamış olmalı ki onu mağlup etmiş olmasına rağmen, onunla yeniden anlaşma yapmak istediğini bildirdi. Belli ki aklında Bizans ile arasında bir tampon bölge oluşturma planı vardı. Çünkü Bizans, o dönemde zayıflamış Abbâsî halifeliği tarafından durdurulabilecek bir halde değildi. Ayrıca bölgeye akınları hiç ara vermeden devam ettirmiş, bu akınlar ciddi bir tehlike oluşturmaya başlamıştı. Örneğin, 943 yılında Harran ile Nusaybin arasında büyük bir şehir olan Resul-'Ayn'a girdiler ve pek çok

²⁰³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVII, s. 222.

²⁰⁴ Muhammed b. Tuğç bu orduya "el-Sabiriyye" ordusu diyordu ve en yetenekli askerlerden oluşturduğu bu ordunun sayısı on bin civarındaydı.

²⁰⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 114.

²⁰⁶ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, V, s. 2408-2409.

Müslümanı katledip esir aldılar²⁰⁷. Hal böyle olunca bölgede taze bir güce, takviyeye ihtiyaç vardı. Seyfü'd-devle ise Arap kabilelerine liderlik ederek onları bir araya getirip bu görevi üstlenebilirdi.

Muhammed b. Tuğç, Seyfü'd-devle'ye haber gönderip kendisiyle anlaşma yapmak istediğini bildirdi. Böylelikle iki taraf arasında yapılan anlaşma gereğince Halep, Humus ve Antakya'ya kadar olan bölgeler, Seyfü'd-devle'ye bırakıldı²⁰⁸. Genel itibarıyla Bilad-ı Şam kalelerinden bahsedilmekle birlikte güney kesim de Dımaşk merkezli olmak üzere İhşîdîlerin kontrolünde kalacaktı. İki tarafın iyi niyetinin nişanesi olarak, ayrıca güven bağına arttırmak adına taraflar arasında evlilik de düzenledi. Seyfü'd-devle 945-946 yılında Muhammed b. Tuğç'un kardeşi Ubeydullah b. Tuğç'un kızıyla evlendi²⁰⁹.

Halep, Hamdânî hanedanlığı yani Seyfü'd-devle kontrolü altına girdikten sonra Bilad-ı Şam'ın hatta el-Cezire'nin yükselen gücü haline geldi. Böylelikle Seyfü'd-devle hâkimiyeti altındaki Bilad-ı Şam'ı bölgelere ayırıp, düzenleyip, o şekilde yönetmeye başladı. Onun politikaları ve hırsı bölgeyi güçlendirdi. İmar faaliyetlerine girişildi, su kanalları açıldı, tarıma önem verildi. Ancak bu sırada halkın tepkisini çekecek olaylar da yaşanmadı değil. Seyfü'd-devle'nin Halep kadısı olarak atadığı Ebû'l Hüseyin Ali b. Abdülmalik b. Bedir b. el-Heysem el-Rukey, hazineyi güçlendirmek maksadıyla, Halep'te ölen herkesin mirasının Seyfü'd-devle'ye ait olduğunu ilan etti ve bu durum halkın bir bölümünün Halep kadısına karşı nefret duymasına yol açtı²¹⁰. Neticede Halep yönetimi gün geçtikçe daha da güçlü bir ekonomiye sahip oldu. Ayrıca Halep sürekli güçlü hükümdarlar tarafından vali atanarak yönetiliyordu ama bu defa direk hanedan merkezli bir yönetim kurulmuş oldu²¹¹. Halep'in Hamdânîlerin kontrolüne geçmesi Hamdânîlerin de yükselişe geçtikleri dönem olmuştur. Yani Hamdânîlerin Halep'i alması Halep için bir milat niteliğindeyse aynı durum Hamdânîler için de söz konusu oldu. Hamdânîlerin Şîî olduğuna dair görüşlere ise bastırılmış oldukları paralarda şahit olunmaktadır. Hamdânî döneminde kendi adına bastırılan sikkelerde “علي ولي الله” (Ali

²⁰⁷ Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 19.

²⁰⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu 'z-zamân fi târîhi 'l-a'yân*, XVII, s. 225.

²⁰⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 115; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, V, s. 2412.

²¹⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 112.

²¹¹ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo (1004-1094)*, Prefaced by Bernard Lewis, Published, Dar Al-Amanah, Beirut-Lebanon 1971, s. 42.

Veliyullah)²¹² yazıldığı söylenmektedir. Ancak Hamdânîlerin bastırdıkları sikkeler Abbasî ve Tolunoğulları Devletlerinin bastırdıkları sikkelerle çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik Hamdânîlerin daha çok hangi devletin etkisi altında olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir²¹³. (Hamdânîler'in bastırdığı sikkeler için Bkz. Ek.12) Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Hamdânîler hutbeleri daima Abbâsî halifelerinin adına okutuyorlardı. Seyfû'd-devle kendisine bırakılan şehirler içerisinde kendisine merkez olarak Halep'i seçti. Halep'i merkez olarak seçmesinin de bir sebebi vardı. O Bizans üzerine sürekli gazâ yapma planları yapıyordu ve bu plan doğrultusunda Halep bunun için bir üs olarak kullanılacaktı. Ayrıca Bizans akınlarının da ilk karşılandığı şehirlerden biriydi Halep²¹⁴. Böylelikle Hamdânîlerin Musul'un ardından Halep kolu da olmuş oldu.

İhşîdîler ile yapılan anlaşmanın üzerinden henüz bir yıl geçmişti ki Muhammed b. Tuğç yakalandığı bir hastalık sonrasında 334/946 yılında ölmüştü. Onun ölümünün ardından oğlu Ebû'l Kasım Uncur, Dımaşk'tan ayrılıp merkeze, Mısır'a doğru harekete geçti²¹⁵. Seyfû'd-devle ise bu durumu haber alır almaz, doğruca Dımaşk'a yürüdü ve burayı ele geçirdi. İlginçtir ki Seyfû'd-devle'nin Halep'i kuşattığı zamanda kale komutanı olan Yanis el-Munis kaleyi terk edip Mısır'a kaçmıştı. Fakat şimdi Seyfû'd-devle'nin yanında Dımaşk'a gitti ve Dımaşk ele geçirildikten sonra Seyfû'd-devle tarafından buraya vali olarak atandı²¹⁶. Halep bölgesi kontrolünü tam olarak eline geçirmeye çalışan Seyfû'd-devle'nin bir sonraki hedefi ise Mısır'dı. Böylelikle ordu Taberîyye'ye doğru ilerledi. Ancak bu sırada Dımaşk halkı yaşanan bu gelişmeleri hızlıca Ebû'l Kasım Uncur'a yetiştirdiler. Uncur ise derhal komutan Kâfur'u da yanına alıp birlikte Seyfû'd-devle üzerine yani Halep'e yürüdüler²¹⁷. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki her ne kadar başta Uncur görünse de aslında yönetim ve kararlar Kâfur'un elindeydi. Kâfur, Uncur'un Atabeyi idi ve Uncur'u henüz yetersiz ve tecrübesiz

²¹² Ömer Tokuş, *a.g.m.*, s. 462.

²¹³ Islamic Coins, *A Selection of Islamic Coins Used Since The Beginning of Islam up to the Ottoman Period*, Presented By The Arab Bank Limited On The Occasion of Its Golden Jubilee, 1930-1980, s. 61, 62; Jere L. Bacharach, *a.g.m.*, s. 142; Ömer Diler, *Islamic Mints, İslam Darp Yerleri*, III, Mas Matbaacılık, İstanbul 2009, s. 1520; Atom Damalı, *150 Devlet 1500 Sultan, İslam Sikkeleri*, Nilüfer Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 97, 98; İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, *a.g.e.*, s. 296; <http://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=145691>.

²¹⁴ Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 564.

²¹⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 116.

²¹⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVII, s. 253.

²¹⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 117.

gördüğü için ona pek fazla söz hakkı tanımıyordu²¹⁸. Seyfü'd-devle üzerine yürüme fikrî de zaten Kâfur'un fikriydi. Neticede Taberîyye bölgesine 20 mil mesafede Lücun mevkiinde²¹⁹ karşılaşan iki taraf arasında yapılan savaşı, İhşîdîler kazandı. Seyfü'd-devle mağlup olduktan sonra geri çekilip önce Halep'e kaçtıysa da İhşîdî ordusunun peşine düşmesinden endişelenip burayı da terk etti ve el-Cezire bölgesine doğru ilerledi. Fakat daha sonra taraflar arasında yeniden bir anlaşma sağlanınca, Seyfü'd-devle vergiye bağlandı ve Halep'e dönüp yönetimi yeniden devraldı.

Humus'a vali olarak atanan Seyfü'd-devle'nin amcasının oğlu Ebû Vail Tağlib b. Ebû Dâvud b. Hamdan, 336/948 yılı Şaban ayında Bedevilerin kendisi hakkında fesat çıkarmaları nedeniyle üzerlerine yürüme kararı aldı. Bedeviler ise Humus'tan çıkıp Hadis olarak adlandırılan bir köye sığındılar. Ancak burada da boş durmayıp fesatlık çıkarmaya devam edip kendilerine yandaş aramaya başladılar. İlk olarak Karmatîlerden Sahibu'l-Hal denen kişiyle birlik olma kararı aldılar. Ardından Tay ve Kelb kabilelerinden pek çok kişi onlara katılmaya başladı. Bu durumun büyümeye başlaması üzerine haber Seyfü'd-devle'ye kadar geldi. Seyfü'd-devle ise bunun önünü kesebilmek için bedeviler üzerine Halep'ten çıkıp Humus'a elli mil uzaklıktaki Hades Kasabasına geldi ve bu isyancıları kılıçtan geçirerek Karmatî lideri Sahibu'l-Hal'ın da başını kesip isyanı büyümeden sonlandırdılar. Ayrıca Hades kasabası halkına da beş bin dinar vergi ödeme şartı getirildi²²⁰. Seyfü'd-devle bu tarihten sonra Halep'teki durumunu güçlendirmiş oldu.

2.4.1. Seyfü'd-devle'nin Bizans İmparatorluğu ile Mücadelesi

Seyfü'd-devle Halep'teki durumunu güçlendirdikten sonra yönünü kuzeye çevirip hükümdarlığı süresince kalan tüm zamanını, Bizans'a seferler düzenleyerek ve Bizans'tan gelen akınların önünü keserek geçirmeye başladı. Seyfü'd-devle'nin bu mücadelesi İslâm devletleri için çok büyük bir başarı, büyük bir hizmet olarak tarihe geçti. Belki de o dönemde kimsenin cesaret edemeyeceği kadar Anadolu içlerine kadar girmeyi, buralara sefer düzenlemeyi başarmıştı. O, seferlerine ara vermemiş yaz aylarına ek olarak kış aylarında da yaptığı seferler olmuştu. X. yüzyılda Bizans'ı doğuda

²¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, VIII, s. 391.

²¹⁹ Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 20.

²²⁰ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 61-62.

en çok uğraştıran ve Bizans için en büyük tehdit Seyfü'd-devle idi²²¹. Seyfü'd-devle ve Bizans arasında yaşanan bu savaşların bir kısmı Bizans şehirlerinde gerçekleşirken bir kısmı da İslâm şehirlerinde gerçekleşti. Bu yapılan savaşların da bir kısmında Seyfü'd-devle galip gelirken bir kısmını da kaybetti. Hatta Bizans'ın bu seferler esnasında zor duruma düştüğü anlarda, İhşîdilerle Seyfü'd-devle'ye karşı ittifak girişiminde bulunmaya çalışmış ancak olumlu bir sonuç alamamıştır²²². Bizans ordusu, Halep bölgesine yaptığı seferlerde ise Maraş üzerinden bölgeye geliyordu ve genellikle Efsus-Elbistan-Hades²²³ güzergâhındaki geçitleri kullanıyordu²²⁴. Bu geçitler çok önemlidir çünkü çoğu seferde bu geçitler kullanıldı ve bu geçitlerde karşılaşan iki ordu burada birbirlerini pusuya düşürmeye çalıştılar. İşte bu süreçte söylenildiği kadarıyla, toplamda 40 civarı²²⁵ sefer düzenlenmiştir. Ancak bazı kaynaklarda da 10 sefer olarak belirtilmiştir. Biz ise kaynaklarda zikredildiği kadarını toparlayıp bir araya getirmeye çalıştık. İşte Seyfü'd-devle'nin yapmış olduğu Bizans seferleri yıllara göre şu şekilde gerçekleşmiştir;

328/940 yılında Seyfü'd-devle'nin henüz daha Halep hâkimiyetini sağlamadan Rumlar üzerine gazâ yaptığı görülmektedir. 940 yılında Seyfü'd-devle Nusaybin'de bulunuyordu ve buradan çıkarak Bizans topraklarına ait, Talikaya olarak adlandırılan, neresi olduğunu tam olarak tespit edemediğimiz, ancak Derbent ve Ahlat civarında bir noktada bulunan bu yere doğru ilerledi. Bu bilgi ise Bizans ordusuna iletildiğinde burada yapmış oldukları, adı "Hefcic" olan şehri, Seyfü'd-devle yağmalayıp ganimet almasını diye boşaltarak yakıp yıktılar. Bunun üzerine Seyfü'd-devle, Erzen'e girdi ve kışı burada geçirdi. Daha sonra Ermeniye bölgesine gelerek buranın hükümdarını itaat altına aldı. Ardından buradan çıkıp Muş şehri civarlarına doğru geldi. Bu bölgedeki Rumları yağmaladı ve ganimet topladı. Bu sırada Bizans'ın Doğu orduları komutanı Domestikos ile Seyfü'd-devle arasında mektuplaşmalar yaşanmaya başladı. Seyfü'd-devle'nin imparatora sert cevap vermesinin ardından, Bizans imparatoru, Seyfü'd-devle'yi küçük görerek elçisine, sanki Kolonya (Koloneia)²²⁶ şehrine girmiş gibi

²²¹ John Haldon, *a.g.e.*, s. 176-177.

²²² Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 258.

²²³ Günümüzde "İnekli Kasabası" olarak adlandırılan yer.

²²⁴ İlyas Gökhan, *a.g.m.*, s. 84.

²²⁵ Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 20.

²²⁶ *Koloneia* olarak zikredilen bu şehir Konya şehri olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Seyfü'd-devle'nin sarf ettiği bu sözlerin hemen ardından Konya'ya sefer düzenlediği görülmektedir.

davranıyor, diyerek girdiği şehirin çok da önemli bir şehir olmadığını, demeye getiriyordu. Seyfü'd-devle bu haberi duyunca çok sinirlendi ve Kolonya şehrine girmeye ant içti. Seyfü'd-devle kısa süre içerisinde harekete geçip Konya şehrine girdi. Rumları kılıçtan geçirip tüm şehri yağmalayıp imparatora, burada olduğunu ve yaptıklarını bildirdi. Bu olaydan sonra Rumların Seyfü'd-devle'ye bakışı değişti ve artık onu daha fazla ciddiye alıp bu ilerleyişinden endişe duymaya başladılar²²⁷. Çünkü yaşamları boyunca hiçbir Müslümanın Anadolu'da bu kadar ilerlediğine tanık olmamışlardı.

Bu dönemde Bizans kaynaklarında, Arapların ne zaman ele geçirdiklerini açık olarak belirtmedikleri, Bizans'a ait adalardan Girit Adası'nın, Hamdânîlerin elinde olduğunu ifade edilmektedir. Bu adanın geri alınabilmesi için, oraya 949 yılında bir donanma sevk edilmiştir. Ordunun başında II. Nikephoros Phokas vardı²²⁸. Ancak oluşturulan bu Bizans ordusunun daha önceden ada kuşatma tecrübesi yoktu. Bu sebeple oldukça zorlanacaklardı. Kuşatmanın neticelenmesi ise yıllar sürecek ancak Bizans bu adayı, Müslümanlardan geri alacaktı²²⁹. Bu bilgiden anladığımız kadarıyla Hamdânîler denizcilik faaliyetlerinde de bulunmuşlar, donanmaya sahip olmuşlar ve deniz aşırı seferler düzenlemişlerdi.

338/950 yılına gelindiğinde ise Seyfü'd-devle'nin Kapadokya şehri dolaylarına doğru yaptığı sefer görülmektedir. Ancak bu sefere "Gazvetü'l-Musibe"²³⁰, Musibet Savaş, denilmiştir. Bu ismi almasının sebebi isminden de anlaşılacağı üzere sonunun iyi neticelenmemiş olmasıydı. Bu sefer aslında ilk başlarda çok olumlu gelişmelere sahne olmuştu. Seyfü'd-devle, Halep'in vilayetlerini ve Halep'in kontrolünü, yokluğunda yeğeni Muhammet b. Nâsîrü'd-devle'ye bırakıp çıktı²³¹. Rum topraklarına girdiğinde geçtiği her yeri yakıp yıkmış ve pek çok kişiyi öldürerek, çok fazla ganimet toplayıp geri dönüş yoluna girmişti²³². Fakat Bizans askerleri farklı bir strateji izledi ve Seyfü'd-devle'ye saldırmak yerine, onları geri dönüş yollarında, dar geçitlerde pusu kurarak

²²⁷ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 52-54.

²²⁸ Leo the Deacon, *The History of Leo the Deacon*, Translated by Alice-Mary Talbot ve Dennis F. Sullivan, Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, Washington D.C 2005, s. 59-60.

²²⁹ Umberto Eco, *Ortaçağ, (Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar)*, Alfa Yay., 2.Baskı, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul 2014, s. 183.

²³⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 79; Abdülkerim Özyayın, "Seyfü'd-devle el-Hamdânî", *DİA*, XXXVII, s. 36.

²³¹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 120.

²³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, VIII, s. 416.

beklediler. Ordu bu noktalara geldiğinde ise Bizans askerleri tarafından, ani bir saldırıyla ordunun büyük bir bölümü yok edildi. Kalanlar ise ancak kaçarak canlarını kurtarabildiler. Ele geçirilmiş olan tüm ganimetleri orada bıraktılar, elleri bomboş ve büyük bir kayıpla geri dönmek zorunda kaldılar²³³. Bu savaşta Seyfü'd-devle'nin ordusundan 5 bin kişi ölürlen, 3 bin civarı askerde Bizans ordusu tarafından esir alındı²³⁴.

339/951 yılında Seyfü'd-devle bir önceki sene yaşadığı hezimetin intikamını almak için çok güçlü ve kalabalık bir ordu topladı. Bu ordu askerleri Musul, Cezire, Dımaşk ve Mısır'dan getirildi. Bu büyük orduyla yeniden Rum topraklarına giren Seyfü'd-devle, bu defa bir önceki sene yaşadığı olaydan ders çıkararak geçtiği yerlere adamlar bıraktı ve geri dönüş yolunda herhangi bir saldırı yaşama riskini de ortadan kaldırmış oldu²³⁵. Seyfü'd-devle'nin faaliyetlerde bulunduğu şehirlerin ismini zikreden Ali b. Zafer el-Ezdî, sürekli Bizanslıların vermiş olduğu isimleri kullandığı için, bu şehirlerin hangileri olduğuna dair kesin bir bilgiye ulaşamadık. Ancak oralarda yapılanlar şu şekilde anlatılmış; Seyfü'd-devle Sariha ve Harşane olarak adlandırılan şehirlere gitti, buraları yağmaladı ve ayrılırken de dış mahalleleri, köyleri ateşe verdi. Daha sonra Sınn şehrinde bir müddet konakladı, ardından Batnu'l-Likan'a gitti ve burada Bizans komutanı Domestikos ile karşılaştı. İki ordu arasında yapılan savaşı Müslümanlar kazandı ve pek çok ganimetle yola devam edildi. Daha sonra Rum askerleri Sır geçidinde Seyfü'd-devle ve ordusuna tuzak kurmayı planladı fakat Seyfü'd-devle'nin rehberleri ve nöbetçi askerleri sayesinde bu planda da başarılı olamadılar. Bu sırada Seyfü'd-devle beraberinde 120 esir almıştı, fakat bu esirlerin sürekli olarak kaçmaya teşebbüs etmelerinden sıkılan Seyfü'd-devle hepsini öldürttü. Daha sonra Hades Kalesi yanındaki küçük bir göl çevresinde konaklayıp burada bir müddet dinlendikten sonra geri dönüş yolunu tuttular²³⁶ ve çok büyük bir ganimetle Halep'e döndüler.

342/953 yılında tekrar sefere çıkan Seyfü'd-devle Fırat'ı geçip Bizans topraklarını yağmalamaya başladı. Güzergâhı Maraş'tı ve bu şehre gelip burayı ele geçirip, kaleyi yeniden onarmaya ve inşa ettirmeye başladı²³⁷. Bu haber üzerine oldukça sinirlenen

²³³ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, Neşr. Ömer Abdullah Tedmurî, Lübnan 1990, s. 87-88.

²³⁴ İlyas Gökhan, *a.g.m.*, s. 84.

²³⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVII, s. 276.

²³⁶ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 63-64.

²³⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 121.

Domestikos, ordusuyla birlikte Maraş'a yürüdü. Aslında bu sırada Domestikos Bilad-ı Şam bölgesine girmiş, Dımaşk dolaylarına kadar ilerlemişti. Fakat bu haberi almasıyla geri dönüp, Seyfü'd-devle'nin bulunduğu mevkiye doğru ilerlemeye başladı. İki taraf Maraş şehrine çok yakın bir yerde Seyhan nehrinin hemen yakınında karşı karşıya geldi²³⁸. Domestikos ve Seyfü'd-devle arasında yapılan bu savaşı Seyfü'd-devle kazandı ve Domestikos geri çekilmek zorunda kaldı. Ayrıca bu savaşta Domestikos'un oğlu Kostantin esir olarak ele geçirildi²³⁹. Kostantin Halep'e götürüldü fakat bir süre sonra hastalanan Kostantin'in durumu gittikçe kötüleşmeye başladı ve kısa bir süre sonra da öldü. Bu duruma üzülen Seyfü'd-devle onun cenazesini yıkatıp, tabuta koyup, babasına elçiler aracılığıyla gönderdi. Beraberinde gönderdiği mektubunda da Domestikos'a baş sağlığı diledi²⁴⁰. Bu sefer Seyfü'd-devle'nin ciddi miktarda ganimete sahip olup, ayrıca Maraş şehrini ele geçirerek Halep'e döndüğü seferlerden biri olarak kayıtlara geçmiştir²⁴¹.

343/954 yılında Maraş seferinden hemen bir yıl sonra Seyfü'd-devle yeniden Rum topraklarına gazâyâ gitti. 954 seferinde kale ve şehir ismi zikretmeyen Sıbt İbnü'l-Cevzî; "*Çok kaleyi ele geçirdi çok şehir yağmaladı ve pek çok ganimetle geri Halep'e sağ salim şekilde geri döndüler*"²⁴² şeklinde zikretmekle yetinmekteyken, Ali b. Zafer el-Ezdî ise bu yıl düzenlenen bu seferin yerinin Malatya²⁴³ olduğunu söylemektedir.

344/955 yılında Seyfü'd-devle yeniden Rum topraklarına girdi. Ardından Hades Kalesini ele geçiren Seyfü'd-devle bu kaleyi onarma emri verdi²⁴⁴. Fakat Seyfü'd-devle'nin bu faaliyetlerinden oldukça rahatsız olmaya başlayan Domestikos, belki de Bizans İmparatorunun ilk Haçlı seferi niteliğindeki orduyu hazırlamasına sebebiyet verdi. Domestikos Rus, Bulgar ve Ermenilerden oluşmuş²⁴⁵ ve sayıları yaklaşık elli bini bulan bu büyük orduyla Seyfü'd-devle'ye saldırdı. Şunu da belirtmek gerekir ki, Haçlı Seferleri Müslüman-Hristiyan mücadelesi içerisinde ne kadar önemli bir yere sahipse Seyfü'd-devle'nin Bizans'a karşı yapmış olduğu mücadelelerinde Haçlı Seferleri öncesi,

²³⁸ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 69.

²³⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVII, s. 292; Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 20.

²⁴⁰ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 84.

²⁴¹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, I, s. 237.

²⁴² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVII, s. 305.

²⁴³ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 68.

²⁴⁴ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 85.

²⁴⁵ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 64-65.

en önemli Müslüman-Hristiyan mücadelelerinden biridir²⁴⁶. Ancak bu seferde Bizans ordusu bu savaşta resmen hezimete uğratıldı ve ordu dağılıp, geri çekilip, kaçmaya başladılar. Bu savaşta Seyfü'd-devle, Domestikos'un akrabalarından bir kısmını esir aldı. İbnü'l-Adîm, bu kişilerin Domestikos'un eniştesi ve kızı²⁴⁷ olduğunu söylerken, Hasan İbrâhîm Hasan ise bu kişilerin Domestikos'un damadı ve yeğeni²⁴⁸ olduğunu söylemektedir. Sonuç olarak Seyfü'd-devle, bir önceki savaşta Domestikos'un oğlunu esir alma başarısını gösterirken bu defa yine yakın akrabalarını esir olarak alıp Halep'e götürmüş oldu.

345/956 yılında Seyfü'd-devle bu defa Harşene ve Saruha olarak adlandırılan Bizans şehirlerine sefer düzenleyip, pek çok kişiyi öldürerek çok fazla ganimet topladı. Daha sonra konaklamak için Ezene²⁴⁹ şehrine gitti. Buradayken yanına Tarsus emîri geldi ve hil'atlerle kendisine hürmetlerini sundu, hediyeler verdi. Seyfü'd-devle beraberinde ele geçirdiği ganimetlere ek olarak pek çok esir de ele geçirip Halep'e döndü. Aynı yıl Rum askerî bu duruma misilleme olarak, Müslümanların yoğun olduğu Meyyâfârikîn'e (Silvan)²⁵⁰ sefer düzenleyip şehir halkını kılıçtan geçirip, mallarına el koyup, evlerini yaktıktan sonra oradan çıktılar.

346/957 yılında ise Bizans'ın karşı saldırıya geçmeye başladığı görülmektedir. II. Nikephoros Phokas²⁵¹ komutası altındaki Bizans ordusu, Seyfü'd-devle'nin onarıp Bizans'a karşı kullanmayı planladığı Hades Kalesini ele geçirdi²⁵². Ancak bu olay henüz bir başlangıç niteliğindedir. Çünkü bu tarihten itibaren artık Bizans, İslâm ülkelerine saldırmaya başlarken Seyfü'd-devle bu coğrafyayı koruma amaçlı savunmaya geçti. Bizans'tan gelen saldırıların ilk olarak karşılandığı savunma hattı Halep şehrinde oluşturuldu.

347/958 yılında Rumlar gizlice, Dımaşk ileri gelenleriyle mektuplaşmaya başladılar. Bizans komutanı onlardan yüklü bir para talep ediyordu, fakat bu yazışmalardan bir hizmetkâr haberdar oldu ve o da bunu Seyfü'd-devle'ye yakın olan

²⁴⁶ Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 565.

²⁴⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 123; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, I, s. 242-244.

²⁴⁸ Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 21.

²⁴⁹ Günümüz Adana şehri sınırları.

²⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, VIII, s. 447-448.

²⁵¹ Abdülkerim Özaydın, "Seyfü'd-devle el-Hamdâni", *DİA*, XXXVII., s. 36.

²⁵² Yahyâ b. Sa'id el-Antâkî, *Târih el-Antâkî*, s. 88; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 124.

bir komutana söyledi. Kendisi de hemen durumu Seyfû'd-devle'ye bildirdi. Seyfû'd-devle bunu duyunca çok sinirlendi ve Dımaşk'a giderek bu yazışmaya dâhil olan herkesi öldürdü. Öyle ki 180 kişiyi öldürdüğü 200'e yakın kişiyi de tutuklattığından bahsedilir. Daha sonra Halep'e döndü ve burada esir olarak ele geçirmiş olduğu Rum askerlerinin hepsini öldürttü²⁵³. Aynı sene Bizans ordusu Amed (Diyarbakır), Erzan, Meyyâfârikîn, Diyar-ı Rabia'ya saldırdı ve pek çok kişi öldürdüler²⁵⁴. Seyfû'd-devle, Yanis el-Şamşek ile savaşması için Neca'yı gönderdi, fakat başarılı olamayıp mağlup oldu. Bizans ordusu daha sonra Sümeysat'a doğru yol aldı. I. Ioannes Çimiskes burayı da ele geçirip pek çok kişiyi öldürdü. Söylenildiği kadarıyla, bu sefer sonucunda beraberinde Kostantiniye'ye 1000 civarında esir götürdü²⁵⁵.

349/960 yılında Seyfû'd-devle iki sene önce Bizans'ın yaptığı seferin intikamını almak için büyük bir orduyla Bizans topraklarına gazâyâ gitti. Rum topraklarında oldukça fazla ilerleyen Müslüman ordusu, pek çok ganimet elde ettiler. Bu şekilde Herşane şehrine kadar vardılar. Fakat Bizans ordusu, daha önce de uygulamış olduğu taktiği yeniden uyguladı ve geri dönüş yolundaki dar geçitleri tutup, pusuya yattılar. Bu sırada Tarsus'tan bu sefere katılan askerler geri dönüş yollunda Bizans'ın pusu kurabileceğinden bahsedip, istikametini değiştirip onların söylediği yoldan geçmelerini tavsiye etmişti. Fakat Seyfû'd-devle bunu kabul etmedi. O, başarılı geçen bu seferde, başkasının akli sayesinde başarılı oldu²⁵⁶, denmesini istemediği için, kendi belirlediği yoldan dönme kararından vazgeçmedi. Fakat bu karar oldukça büyük bir katliama vesile oldu. Seyfû'd-devle savaş stratejisini değiştirmemişti. Bu sırada Bizans ordusunun başında çok tecrübeli, dinç bir savaşçı komutan olan Leo Phokas vardı. Leo, Seyfû'd-devle'ye karşı sevk edildiğinde henüz hiçbir savaş kaybetmemişti²⁵⁷. Leo'nun himayesindeki ordu çok büyüktü. O büyük orduların hareket etme konusunda dezavantaj yarattığını düşünüyordu. O nedenle orduyu üçe böldü. Seyfû'd-devle ve ordusunu tamamen yok etmeyi planlıyordu. Ordusunun başına geçip şöyle bir konuşma yaptı:

²⁵³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 124.

²⁵⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVII, s. 310.

²⁵⁵ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 88-89.

²⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, VIII, s. 459.

²⁵⁷ Leo the Deacon, *The History of Leo the Deacon*, s. 71.

“Askerlerim İmparator bizim şu ana kadarki en iyi ordu olduğumuzu söylüyor. Çok iyi savaşçılarsınız ve taktikleri çok iyi uyguluyorsunuz. Zaten o nedenle Asya’ya gönderildik. Hamdânîlerin saldırıları karşısında bize güveniyor. Aslında benim sizi cesaretlendirmem için konuşma yapmama gerek yok, ancak yine de ihtiyatlı olmalı ve plan çerçevesi dâhilinde hareket etmeliyiz. Muazzam bir ordumuz var ve büyük bir güce sahibiz. Bu nedenle biz Romalılar bu işi çözüme kavuşturmak zorundayız. Düşmana paldır küldür, düzensizce, pervasızca saldırmak çok tehlikeli, acele etmeyeceğiz, sakın olacağız ve plana göre hareket edeceğiz. Onlara tuzaklar kuracağız. Bu şekilde Tanrı’nın da yardımıyla onlara karşı zafer elde edeceğimize inanıyorum. Düşmanın ele geçirdiği tüm yerleri geri alacağız. Bu açgözlü düşmanı, ani saldırılarla yok edeceğiz. Ben işaret verinceye kadar bekleyin, trompetlerin sesi duyulunca saldırıya geçin”²⁵⁸.

Leo’nun konuşması bitince herkes alkışlar arasında savaş çılgınlıkları atmaya başladı. Daha sonra üçe ayrılan ordu, kendilerine gösterilen yerlere doğru gidip mağaralara, tepelere, geçitlere konuşlandı. Hatta ağaçlarda saklananların yanında çalı çırpıyla kendini gizleyenler oldu. Ayrıca yanında da “Doğunun Komutanı” unvanına sahip olan Domestikos da görevlendirilmişti. Bizans ordusu Müslüman ordusunun geçtiği sırada, trompet sesleri duyuldu ve birden Bizans ordusu saldırıya geçti. Dar geçitlerde onları sıkıştırıp hepsini kılıçtan geçirdiler. Öyle ki yalnızca 300 kişiye yakın asker kurtulabildi. Ayrıca ele geçirilen tüm ganimetler de Bizans’ın eline geçmiş oldu²⁵⁹. Seyfü’l-devle’nin ise bu baskından kurtuluşu şu şekilde olmuştur; Pusuya düştüğünü hissettiği an yanına en iyi okçuları ve askerleri alarak hızlıca kaçmaya başladı. Ancak kaçarken yanında bulundurduğu altın ve gümüşleri yollara saçmaya başladı. Böylece ona tuzak kurmaya çalışan Bizans askerleri, onu takip eden askerler, yollara saçılmış bu altınları gördükleri zaman takibi bırakıp altınları toplamaya başladı. Bu sırada Seyfü’l-devle, Bizans ordusuyla arasını iyice açmayı başarıp kurtuldu²⁶⁰.

350/961 yılı, Bizans’ın Girit adası işgalini sonuca ulaştırdığı yıl olmuştur²⁶¹. Yıllardır süren kuşatmada tedarik edilen, güçlü kuşatma silahları sayesinde kale duvarları dövülmeye başlandı ve ilk defa bu yıl surlarda gedikler açıldı. İçerdeki Arap

²⁵⁸ Leo the Deacon, *The History of Leo the Deacon*, s. 73-74.

²⁵⁹ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtu’z-zamân fi târihi’l-a’yân*, XVII, s. 325; Yahyâ b. Sa’îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 94; İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 127.

²⁶⁰ Leo the Deacon, *The History of Leo the Deacon*, s. 75.

²⁶¹ Yahyâ b. Sa’îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 106.

halkı delikleri hızlıca kapatmaya çalıştıysalar da başarılı olamadılar. 7 Mart 961 tarihinde Bizans ordusu Girit kalesine girmeyi başardı ve içerde katliam yaptı. Kaçacak hiçbir yeri olmayan halk, kılıçtan geçirildi. Her yer yağmalandı, tahrip edildi²⁶². Bu olay Müslümanlar arasında büyük bir endişeyle karşılandı ve bu endişelerinde çok da zaman geçmeden haklı olduklarını gördüler. Bizans Girit'i ele geçirdikten sonra buradaki ordusunu İslâm ülkelerine yönlendirdi. Bizans, ordu komutanı Domestikos'un önderliğinde Anazarba, Ra'ban, Maraş ve Dülük kalelerini işgal ettiler. Yaklaşık olarak 60 bin kişiden oluşan ordusuyla bu bölgeye çok ağır hasarlar vererek geçtikleri her yeri yakıp yıktılar. Daha sonra Halep bölgesine girdiler. Bu işgal yaklaşık olarak 21 gün sürdü ve toplamda elli dörde yakın kale ele geçirdiler²⁶³. Bizans ordusu Şam bölgesinin en ücra köyüne kadar ulaştı²⁶⁴. Çok fazla ganimet ve esir ele geçirdiler. Bu gelişmeler üzerine Seyfü'd-devle Rumlarla savaşması için Neca'yı gönderdiyse de Neca başarılı olamadı²⁶⁵.

Seyfü'd-devle'nin Anadolu'da bozguna uğratılması ve aynı dönem Girit'in alınması hadiseleri Bizans İmparatorluğunda bayram etkisi yarattı. İmparator eğlenceler, şenlikler düzenledi, trompetler çaldırdı. Ayrıca bu başarılarının hemen ardından Konstantiniye'ye dönen Leo, İmparator tarafından coşkulu bir karşılama töreniyle karşılandı²⁶⁶.

351/962-963 yılı ise hem Halep halkı için hem de Halep Kalesi için çok talihsiz bir yıl olarak tarihe geçmiştir. Anlatıldığı kadarıyla Seyfü'd-devle bu sene rüyasında büyük bir yılanın sarayını sardığını görmüştür. Bunu rüya tabircilerine yorumlattığında da korkularından kötü şeyler söylemek istememişler ama içlerinden birinin, düşmanların senin sarayını yıkacak dikkatli ol, şeklinde onu uyardığından bahsedilmiştir²⁶⁷. Bu yorum Seyfü'd-devle'yi oldukça rahatsız ederken kısa bir süre sonra yaşananlar bu rüyayı doğrular nitelikte gelişmeye başladı. Bu sene Bizans İmparatoru II. Nikephoros Phokas ve ordu komutanı Domestikos ile birlikte yaklaşık olarak 200 bin adamıyla Halep üzerine sefere çıktı. Ancak bu güzergâh farklı olduğu için birden Halep'e

²⁶² Leo the Deacon, *The History of Leo the Deacon*, s. 77-79.

²⁶³ Paul Lemerle, *Histoire de Byzance*, Çev. Galip Üstün, İletişim Yay., 6. Baskı, İstanbul 2013, s. 95; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, VIII, s. 464-465.

²⁶⁴ John Scylitzes, *A Synopsis of Histories*, s. 138.

²⁶⁵ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 97-98.

²⁶⁶ John Scylitzes, *A Synopsis of Histories*, s. 137.

²⁶⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 133.

yönelmelerine başta Seyfü'd-devle olmak üzere herkes şaşırmış ve kelimenin tam anlamıyla gafil yakalanmışlardı. Seyfü'd-devle hızlıca toparlayabildiği kadarıyla ordusunu toparlayıp, Halep'e doğru yol aldı. Bizans ordusu ise Halep'e bağlı tüm köy ve şehirleri birer birer ele geçirip binlerce kişiyi öldürüp, bir o kadarını da esir aldılar. Halk uzun süre etkisini üzerinden atamayacağı bir facia yaşadı²⁶⁸. Bizans ordusuyla Halep dolaylarında karşılaşan Seyfü'd-devle, çok ağır bir mağlubiyet alıp, ordusunun neredeyse yarısından fazlası imha edildikten sonra geri çekilmek zorunda kaldı. İşte bu sırada Bizans ordusu, Seyfü'd-devle'nin Halep yakınındaki sarayını ele geçirip, yağmalamaya başladı. Ele geçirdikleri hazine ise kaynaklarda şu şekilde tarif ediliyor; Bizans ordusu Seyfü'd-devle'nin ed-Dareyn adlı sarayından her biri 10 bin dirhemlik 300 kese para, ayrıca saraydaki 1400 kadar katırı ve sayılamayacak kadar silah alarak çıktılar²⁶⁹. Bir diğer kaynak ise para miktarını 390 sandık para²⁷⁰ olarak tarif etmekte. Görülen o ki, Seyfü'd-devle'nin hazinesi bu saldırı karşısında tamamen elinden alınmış oldu. Ayrıca Bizans ordusu ed-Dareyn denen bu kaleyi de yıktı. Halep şehri tamamen harap oldu. Her yer yakılıp yıkıldı²⁷¹. Şehir tam anlamıyla bir hayalet şehir haline büründü. Daha sonra Halep kalesini kuşatma altına alıp surlarda delikler açmaya başladılar. Fakat Halep halkı oldukça güçlü bir direniş sergiledi, surlarda açılan delikleri büyük bir hızla kapatıp onarıyorlardı. Kuşatma bir süre böyle devam edince Bizans İmparatorunun yeğeni ve ordu komutanı Domestikos arasında bir münakaşa yaşandı. Domestikos zaten bugüne kadar hiç görülmemiş miktarda bir ganimet elde ettiklerini ve Kostantiniye'ye dönmeleri gerektiğini söylerken, ele geçirdikleri bu ganimeti kaybetme riskini göze almak istemediğini belirtiyordu. Ancak Bizans İmparatorunun yeğeni ilk defa Halep'i ele geçirmeye bu kadar yaklaştıklarını söyleyip, kalmakta ısrar ediyordu. Neticede bir kere daha kaleye saldırı gerçekleştirme kararı alındı. Bu saldırının liderliğini, İmparatorun yeğeni üstleniyordu. Ancak kaleden atılan taşlardan ağır yara alıp hayatını kaybetmesi, Domestikos'u çok sinirlendirdi. Ele geçirdiği Müslüman esirlerin yüzlercesini öldürdü, kuşatmayı kaldırdı ve geri dönme kararı alıp, Halep'ten çıktı²⁷². Yaşanan bu hadise Seyfü'd-devle'yi oldukça derinden sarsmış ve bir o kadar da

²⁶⁸ Jean Sauvaget, *a.g.m.*, s. 118.

²⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, VIII, s. 465-467.

²⁷⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkâr, I, s. 133.

²⁷¹ Talib Yazıcı, "Halep", *DİA*, XV, 1997, s. 240.

²⁷² Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s.99; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, VIII, s. 465-467.

sinirlendirmişti. Bu darbenin altında kalmak istemedi. İntikam almak için çok geçmeden yeniden toparlanarak Bizans topraklarına sefer düzenleme kararı aldı.

352/963 yılı içerisinde Seyfü'd-devle ve Müslüman ordusu iki koldan harekete geçti. Birinci kol Tarsus ordusu, diğeri ise Seyfü'd-devle ve azatlı kölesi Neca komutanlığı altındaki Halep ordusuydu²⁷³. Onlar da bir diğeryoldan Anadolu'ya girip saldırılarda bulundular. Tarsus ordusu Konya şehrine kadar ciddi bir güçle karşılaşmadılar ve elde ettikleri ganimetlerle birlikte yeniden Tarsus'a döndü. Diğeryorduda ise, İbnü'l-Esîr, Seyfü'd-devle'nin vücudunun sol tarafının felç olmasından dolayı ana orduyla birlikte değil de geçit noktalarında nöbet bekleyenlerle birlikte kaldığından bahsetmektedir²⁷⁴. Bir diğerykaynağımız olan *Mir'âtü'z-zamân*'da ise; Seyfü'd-devle'nin Tarsus ordusuyla birlikte Konya'ya kadar gidip, dönüş yolunda rahatsızlanıp, sol eli ve sol ayağından felç geçirdiğinden²⁷⁵ bahsedilmektedir. Netice itibarıyla Seyfü'd-devle vücudunun sol tarafının tamamen felç olması nedeniyle bu tarihten sonra artık seferlere çıkmadı. Fakat komutası altındaki orduları yönlendirmeye devam ettiği görülmektedir. Yine bu yıldan itibaren Bizans'ın, başta Halep olmak üzere İslâm Ülkelerine yapmış olduğu seferleri daha da fazla artış göstermeye başladı ve büyük ordularla yapılan bu seferler de ciddi sonuçlar doğurmaya başladı. Bizans'ın bölgedeki ilk amacı Halep'i ele geçirmektir ve bunun için elinden gelen tüm çabayı sergiliyordu.

Seyfü'd-devle yakalandığı bu rahatsızlık nedeniyle oldukça güç duruma düşmüştü. Onun bu hali, isyan teşebbüsünde olan komutanlara cesaret verdi. Sınır bölgesine tayin ettiği komutan İbn Zeyyâd²⁷⁶ bu komutanlardan biriydi. Ayrıca kardeşi Nâsirü'd-devle ile Muîzzudevle'nin aralarının bozulması onu çok üzdü ve yardıma dahi gidemedi. Aleyhine oluşan ittifaklar güçlenmeye başladı. Bizans'ın sınır komutanı Domestikos da güçlenen düşmanlar arasındaydı. Karşısında Seyfü'd-devle gibi bir rakibin olmaması ona daha fazla hareket etme imkânı tanımıştı. Seyfü'd-devle'nin içinde bulunduğu durumla ilgili Ali b. Zafer el-Ezdî'nin şöyle bir sözü vardı : “*Seyfü'd-devle, Allah'ın düşman karşısında kendisine bağısladığı heybetle Müslümanlar için bir kale idi. Bu*

²⁷³ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, VIII, s. 3656-3657.

²⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, VIII, s. 472-473.

²⁷⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVII, s. 350.

²⁷⁶ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 77.

heybeti, hastalık gelip çatinca ve zayıf düşünceye kadar devam etti. O, vefat edince düşmanın sınır beldelerine ve şehirler üzerine gerçekleştirdiği saldırı daha da arttı.²⁷⁷.

354/965 yılında Bizans İmparatoru II. Nikephoros Phokas; Adana, Misis ve Tarsus'a saldırdı. Fakat bunun yaklaşık bir yıl öncesinde Kapadokya'da kışı geçirip tüm askerlerinin, ordunun yiyecek ve silah eksikliğini giderip savaşa hazır konuma geldiler. Bahar ayının da gelişiyle ilk olarak Sugur şehri olan Tarsus'a doğru harekete geçtiler. Şehir, kuşatma altına alındı. Tarsus kale duvarları ise çok yüksekti, ayrıca duvarlar iki kat kalınlığındaydı. Kale etrafında ise çok derin hendekler vardı. Ayrıca bunun dışında şehrin içi, yiyecek depolarıyla ve ekin alanlarıyla doluydu. Şehrin içinden geçen bir nehir hem şehrin su ihtiyaçlarını karşılıyor hem de bu tarz kuşatmalar anında nehrin kale içerisinde tutulan suları serbest bırakılıyor ve böylece kale etrafında kazınmış olan hendeklerin içlerinin 1 saat gibi kısa bir süre içerisinde tamamen su dolması sağlanıyordu. Nikephoros bir süre kale önünde kaldı, planlar yaptı. Fakat sonunda geri çekilme kararı aldı. Daha sonra Adana'ya doğru yol aldı. Kışı geçirmek için ise Kapadokya'ya gitti. Ordu ve komutanlar bu seferin boşa gitmesinden oldukça sinirliydi ve yeniden saldıracakları anı beklemeye başladılar. Daha farklı kuşatma silahları ve planları hazırlamaya başladılar²⁷⁸. İkinci saldırı 965 yılında gerçekleşti ve ordu komutanı Leo idi. Tarsus şiddetli bir kuşatma altına alındı. Halk ciddi boyutlarda açlık sıkıntısı çekmeye başlayınca, kalenin düşmesi halinde içerde katliam yapılmasından da endişelenerek, aralarında bir elçi seçip, komutan Leo ile anlaşma yapmak istediler. Kale'nin kendilerine teslim edilmesini, canlarının bağışlanması koşuluyla yerine getireceklerini söylediler. Anlaşma kabul edilir edilmez Bizans ordusu şehre girdi. Bundan 3 gün sonra Mısır'dan İhşîdî Devleti hükümdarı Kâfur'un isteği doğrultusunda, Tarsus'a bir yardım donanması ile erzak gönderildi. Ancak Tarsus'a vardıklarında şehrin Bizans'ın eline geçmiş olduğunu öğrenince geri döndüler²⁷⁹. Bizans komutanı, Tarsus halkına vermiş olduğu sözü tutmadı ve burada yaklaşık 4 bin Müslümanı katlettiler. Kurtulanlar kaçıp tepelere, kalelere sığındılar. Bizans ordusu ise bölgeyi yağmaladıktan sonra her yeri ateşe verip oradan ayrıldılar²⁸⁰. Seyfü'd-devle gerek hastalığı nedeniyle gerekse isyanlarla uğraşması nedeniyle bu işgal ile ilgilenemedi. Bu

²⁷⁷ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 79.

²⁷⁸ Leo the Deacon, *The History of Leo the Deacon*, s. 101-105.

²⁷⁹ John Scylitzes, *A Synopsis of Histories*, s. 146.

²⁸⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 136.

bölgenin Bizans'ın eline geçmesi demek Halep bölgesinin işgale açılması demektir. Bu ise Halep'in çok zor günler geçireceğine işaret ediyordu. Çünkü İslâm ülkelerinin şugur şehri olan Tarsus, düşmüştü ve Halep bu yıldan itibaren Bizans-İslâm sınır şehri haline geldi.

355/966 yılında Bizans ile Seyfü'd-devle arasında geçici de olsa bir anlaşma sağlandı. Buna göre esir değişimi yapılacaktı. Taraflar Fırat nehri yakınlarında karşılaştı ve esir değişimi gerçekleştirildi. Seyfü'd-devle esirleri alabilmek için üzerlerine para vermeyi dahi teklif etmişti²⁸¹. Bu da Sefüddeve'nin esirlerin canlarına vermiş olduğu değeri bir kez daha göstermektedir. Belki de esir değişiminde üzerine para teklifi etmese, İmparator bu duruma sıcak bakmayacaktı. Ancak bu anlaşmanın ömrü çok kısa sürdü. Esir değişiminin hemen birkaç ay sonrasında İmparator II. Nikephoros Phokas yeniden saldırıya geçti ve Menbiç, Halep ve Antakya, kısa da olsa saldırılara maruz bırakılıp yağmalandı. Bu olay 966 yılı sonlarına doğru gerçekleşti.

356/967 yılında ise Seyfü'd-devle'nin durumunun oldukça kötüleştiği, yatağa düştüğü ve artık ömrünün sonlarına yaklaştığı söylentileri konuşulmaya başlandı. Nitekim söylentiler doğrudur Seyfü'd-devle yakalandığı hastalık nedeniyle felç geçirdikten sonra durumu düzelmedi ve 54 yaşında Halep'te hayata gözlerini yumdu. Seyfü'd-devle cenaze namazı kılındıktan sonra Meyyâfârikîn'e götürülüp, annesinin türbesinin yanına defnedildi.

2.5. Halep Bölgesine 356/967 Yılında Gazâ Amacıyla Yapılan Türk Akını

Arap kaynaklarına göre 356/966-967 yılında Halep bölgesine Horâsân'dan büyük miktarda bir Türk nüfusu gelmiştir. Bu kalabalık Türk nüfusu Halep'e, Musul üzerinden gelmiştir²⁸². Musul'da daha kalabalık olan bu grubun, burada dağılmalar yaşadığını ve kalan Türklerin de Halep'e bu yol üzerinden geldikleri söylenmektedir. *Mir'atu'z-Zaman*'da Türk ordusunda bulunan asker sayısı ile ilgili herhangi bir rakam verilmemişken *Târih el-Antâki*'de ise bu sayının en az 5 bin kişi olduğu ve liderlerinin isminin Muhammed b. İsa olduğu söylenmektedir. Ayrıca yine aynı kaynakta Türk ordusunun Halep'e geliş amacının, Bizans topraklarına gazâ yapmak olduğu

²⁸¹ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâki, *Târih el-Antâki*, s. 113.

²⁸² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVII, s. 364.

belirtilmiştir²⁸³. Bu maksatla Seyfü'd-devle ile görüşülüp, yapılacak olan sefer hakkında ondan bilgi aldıkları belirtilmektedir²⁸⁴. Bu kalabalık Türk ordusu bu süre içerisinde Halep'te ikamet etmiştir. Ancak o dönemin şartlarında 5 bin kişinin birden şehre girişi, büyük bir etki yaptı. Şehirde yiyecek sıkıntısına sebep olan bu durum beraberinde fiyat artışına ve dolayısıyla halkın sıkıntı çekmeye başlamasına neden oldu. Bu nedenden dolayı bu Türk grubunun bir bölümü, daha sonra çevre şehirlere ve Antakya'ya doğru harekete geçti. Türkler'in Halep bölgesine giriş için kullandıkları bu yol daha sonraki akınlara yol gösterici nitelikte olmuştur²⁸⁵.

Peki, neden büyük sayıdaki bu Türk ordusu Halep'e gelmişti? Bu durum bölgedeki koşullar incelendiğinde daha iyi görülebilmektedir. Bu dönemde, Halep'te, Seyfü'd-devle'nin Bizans'a karşı yapmış olduğu mücadeleler tüm İslâm ülkelerinde dilden dile anlatılıyordu. Seyfü'd-devle, Bizans'ın İslâm topraklarına giriş teşebbüslerine karşı önlerine adeta set çekmişti. Bizans'ı bu kadar uğraştıran bir şahsiyet olmasından dolayı Bizans ordu komutanı kendisinden bahsederken: “*Seyfü'd-devle çok tecrübeli ve çok güçlü bir savaşıydı, Roma'nın doğu eyaletlerinin tamamına saldırdı, hepsini yağmaladı, pek çok kişi öldürdü. Muazzam bir ganimet topladı, büyük serveti oldu ve çok büyük savaşları galibiyetle sonuçlandırmayı başardı*”²⁸⁶, ifadesini kullanmıştır. Türk akınının olduğu bu tarihte ise Seyfü'd-devle felç olmuş, artık akınlar düzenleyemez hale gelmiş. Hatta Bizans'ın İslâm ülkelerine saldırılarına dahi karşı koyamaz duruma gelmişti²⁸⁷. İşte bu nedenden dolayı Türkler İslâm ülkelerinin Bizans tarafından işgal edilmemesi için yardımda bulunmak maksadıyla bölgeye geldiler. Görüldüğü üzere Türkler, İslâm ülkelerinin koruyuculuğu vasfını kendilerine bir görev olarak addetmişlerdir. Türklerin bu yardımları neticesinde Bizans, Halep'e girme girişimlerinden vaz geçmek zorunda kalıp ancak vergiye bağlama seçeneğiyle yetinmek zorunda kalacaktı. Kaldı ki Bizans'ın amacı, Halep'i ele geçirdikten sonra burayı üs olarak kullanıp, ardından tüm Şam bölgesi ve Irak'ı, yani Bağdat'ı kontrolü altına almaktı. Bu olayın bir diğer neticesi de bu denli kalabalık bir Türk nüfusunun ilk defa Halep'e girmesine vesile olmuş olmasıydı. Türklerin, Bizans'ın hâkim olduğu Halep

²⁸³ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 117.

²⁸⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 136.

²⁸⁵ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 90.

²⁸⁶ Leo the Deacon, *The History of Leo the Deacon*, s. 70.

²⁸⁷ Azîz S. Atiya, *Crusade, Commerce And Culture*, Indiana University Press, Bloomington 1962, s. 32.

bölgesi sınırları içerisine yerleşmeye başladığı zamanlarda, Halep'e kalabalık halde gelmiş olmaları Bizans'ın burada kalıcı olma ümitlerini sonlandırmış, ordularına büyük kayıplar verdimişti. Böylelikle yalnızca yedi yıl gibi kısa bir süreyle Halep'in işlerine müdahil olabilmişlerdi. Ayrıca bu da bizzat kendi atadıkları vali tarafından değil, mevcut yönetimin kendisine bağlı kalması sözüyle gerçekleşmiş bir hadisedir. Yani Bizans, yalnızca Hamdânîlerden bağlılık sözü alıp geri çekilmiştir.

Bizans kaynaklarına baktığımızda ise, İmparatorun bir sözü adeta bu gelişmeleri özetler nitelikteydi. 967 yılında Bizans tahtında bulunan İmparator Nicephorus; Batıda Bulgarlarla, Ruslarla, Peçeneklerle uğraşmak zorunda olduğunu söylerken “*Doğuda ise bizi sadece Türkler uğraştırmakta*”²⁸⁸, ifadesini kullanmıştır. Bu cümle 967-968 yıllarında Türklerin Halep bölgesinde yapmış oldukları etkinin ve üstlenmiş oldukları görevin yansımalarını gösterir niteliktedir. Zaten Türklerin 967 yılının hemen bir kaç sene öncesine kadar, büyük kitleler halinde İslâmiyet'e geçtikleri bilinmektedir. Yaklaşık olarak 200 bin çadır halkından oluşan Türk nüfusunun 960 yılından hemen sonra, topluca Müslüman olduğu yıl olarak tespit edilmiştir²⁸⁹. Hatta Selçuk Sübaşı'nın Cend'de himayesi altındaki boy ile birlikte gazâ hareketlerine girişmeye başlaması, aynı döneme denk gelmektedir. Türklerin İslâmiyet'i benimsedikten sonra İslâmiyet'in koruyuculuğunu ve liderliğini üstlenmesi çok uzun sürmedi. Bu durumu kendine görev edinen Türkler İslâmiyet'in en koyu savunucuları haline gelmişlerdir²⁹⁰. Bernard Lewis bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “*Türklerin İslâmiyet'e bağlılıklarının ciddiliği ve gerçekliği düzeyine başka hiçbir halkta rastlanılmamıştır*”²⁹¹.

2.5.1. Bizans'ın Halep Kuşatması 357/968

Seyfü'd-devle'nin ölümünün ardından Halep'te yerine oğlu Sa'dü'd-devle²⁹² geçti. Ancak Sa'dü'd-devle başa geçince, yalnızca isyanlarla ve Bizans saldırılarıyla ilgilenmek zorunda kaldı. Sa'dü'd-devle onun unvanıydı. Asıl adı; Ebû'l-Meâli Şerif b. Ali idi. Babası öldüğünde Diyarbakır'daydı. Halep'e geldiği zaman kendisine şehrin

²⁸⁸ John Scylitzes, *A Synopsis of Histories*, s. 155-156.

²⁸⁹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yay., 11. Baskı, İstanbul 2011, s. 20.

²⁹⁰ J. Sydney Jones, *The Crusades Primary Sources*, Thomson Gate, Vol III, USA 2004, s. 2.

²⁹¹ Bernard Lewis, *Orta Doğu, “İki bin Yıllık Orta Doğu Tarihi*, 10. Baskı, Arkadaş Yay., Ankara 2014, s. 113.

²⁹² Ebû'l-Meâli Şerif b. Ali'ye Sa'dü'd-devle unvanı ise İddetüldevle'ye bağlılığını bildirdiği için kendisi tarafından verilmişti Bkz. Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târih el-Antâkî*, s. 187.

girişinde karşılama töreni düzenlendi²⁹³. Böylece 356-357/967-968 yılında büyük umutlarla yönetimi devralmış oldu. Sa'dü'd-devle babasının ünlü komutanlarından olan Kargaveyh ile ilk başlarda sorunlar yaşadı. Nedeni Kargaveyh'in onun Halep'i yönetebilecek tecrübede olduğunu düşünmemesiydi²⁹⁴. Ayrıca Sa'dü'd-devle o dönemde Halep bölgesinde meşhur bir şair olan dayısı Ebû Firâs ile hâkimiyet mücadelesine girdi. Sa'dü'd-devle Beni Kilab kabilesinin de yardımını alarak Humus'un Selemiye beldesinde, onunla karşı karşıya geldi. Savaş esnasında Ebû Firâs'ın atı hedef alındı ve Ebû Firâs attan düşürülünce derhal yakalayıp başını kestiler ve Sa'dü'd-devle'ye götürdüler²⁹⁵. Bu gelişme ona karşı oluşan muhalefetin nefretinin artmasına sebep oldu. Böylece Sa'dü'd-devle Humus seferindeyken Kargaveyh Halep'e girip burada hâkimiyeti ele aldığını ilan etti. Sa'dü'd-devle ise Humus'a çekilmek zorunda kaldı. Burayı güçlendirmek için kalenin imarıyla, surların onarılmasıyla ilgilendi. Ayrıca buranın valisi olan Bekcûr et-Türkî'yi²⁹⁶ de valilikten azat etti²⁹⁷. Bu durum ise Bekcûr'un hiç hoşuna gitmedi. Hatta gizlice Fâtımîlere haber verip, onlarla bir ittifak ordusu kurup, Halep'i almalarına yardım edeceği sözünü verdi²⁹⁸.

Bizans ordusu ise bölgede kontrolü tamamen ele geçirmek için ilk olarak Antakya üzerine yürüdü. Yanis adlı ordu komutanıyla birlikte, Antakya'ya 40 bin kişilik bir orduyla giren Bizans ordusu, burayı 968 yılında ele geçirdi. Bizans ordusu Adana da dâhil olmak üzere Kilikya bölgesinde çok büyük katliamlar gerçekleştirdi²⁹⁹. Bizans orduları Antakya'ya girince her yeri yakıp yıktılar, camileri de harap ettiler. Bizans ordusu Humus, Süleyme, Hama, Şeyzar, Kefertâb, Efamiye, Maarretünnu'mân, Kınnesrîn, Arhab, Kimar, Barsaya, Halep ve Azaz'a kadar her yeri almaya gitmişlerdi³⁰⁰. Bu maksatla Antakya'dan sonra rotalarını Halep'e çevirdiler.

Halep'e gelen Bizans ordusu burayı kuşatma altına aldı. Sa'dü'd-devle ise Humus'taydı. Çünkü Kargaveyh onun Halep'e girmesine mani olmuş onun meşru

²⁹³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 146.

²⁹⁴ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 100.

²⁹⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 148.

²⁹⁶ Bekcûr et-Türkî hakkında ve ailesi hakkında daha fazla bilgi için Bkz. Nihat Yazılıtaş, *Fâtımî Devleti'nde Türkler*, TTK, Ankara 2009, s. 78-85.

²⁹⁷ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benu Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali'ş-Şam*, Dâru'l Mâ'rifeti'l Câmîyye, İskenderiye 1985, s. 40.

²⁹⁸ Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 22.

²⁹⁹ John Scylitzes, *A Synopsis of Histories*, s. 147-151; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 151; Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 269.

³⁰⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 152-153; Ernest Honigman, *a.g.e.*, s. 93.

hükümdarlığını tanımadığını belirtmiş ve nüfuzu sayesinde, W. Heyd'in de ifadesiyle “*hilekâr bir şekilde*”³⁰¹, yönetimi eline geçirmişti. O nedenle kaleyi Kargaveyh kontrol ediyordu³⁰². Ancak Kargaveyh, Bizans ordusunun yaklaşmakta olduğu haberini alınca korkuya kapılarak Halep kalesinden çıkıp kaleye yakın bir bölgede çöllere çekildi. Bu sırada Bizans ordusu, kaleyi kuşatıp kısa bir süre sonra da ele geçirdi. Halk ise iç kaleye sığındı. Bu kuşatmada şehir surları çok hasar görmüştü. Bizans ordusu aylarca burada kaldı. Bu süreçte Halep'e gelen yerli ve yabancı tüccarların mallarına el koydu. Bu gelişme ticareti durma noktasına getirdi. Böylelikle Halep'e olan para akışı da durdu. Hatta tüccarlardan alınan bu mallar, halka çok daha yüksek bir fiyatla satılmaya başlandı. Çaresiz kalan halk, ekonomik olarak çok zor duruma gelmesine rağmen o ürünleri almak zorunda kaldı³⁰³.

Halk arasında büyük bir korku hâkimdi ve Kargaveyh'e kendi aralarında seçtikleri bir elçi aracılığıyla haber gönderip, Bizans ile anlaşma yapmasını istediler. Kargaveyh bu fikri derhal hayata geçirdi ve Bizans ile anlaşma yolunu denemek istedi. Bizans'a gönderilen elçinin adı Tahir'di. Tahir, Bizans ordusu ile Halep arasında elçilik vazifesini üstlendi. Canı pahasına, bir Halep'e gelip teklifi iletiyor bir Bizans ordusuna gidip cevabı veriyordu. Hitap yeteneği sayesinde iki tarafın arasını düzeltmeyi başardı ve iki tarafı da yapılacak olan anlaşmanın imzalanmasına ikna etmeyi başardı³⁰⁴. Bizans ordusu şartlarının kabul edilmesi neticesinde, sunulan teklifi kabul etti ve Halep, halkına dokunmayarak kuşatmayı kaldırıp geri çekildi³⁰⁵. Böylece Halep Bizans'ın eline geçmiş, ona tâbi olmuştu³⁰⁶. Ayrıca Kargaveyh anlaşma gereği her yıl vergi ödemeyi de kabul etmiş ve çok ağır bir anlaşmaya imza atmıştı³⁰⁷. Böylelikle Kargaveyh Halep'te Bizans'a bağlı bir vali konumuna gelmişti. Böylelikle Kargaveyh'in hâkimiyet süreci bir nevi Bizans'ın Halep'teki hâkimiyet evresi olmuş oldu.

³⁰¹ W.Heyd, *a.g.e.*, s. 49.

³⁰² Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benu Mirdasi'l-Kilabiyyun fi Haleb ve Şimali'ş-Şam*, s. 40.

³⁰³ İbn Havkal, *Kitâbü Süreti'l-arz*, Beyrut 1996, s. 163.

³⁰⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVII, s. 394.

³⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, VIII, s. 518-519.

³⁰⁶ Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 565.

³⁰⁷ Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 269-270; Ayrıca Ödenecek olan vergi miktarı hakkında kaynaklarda farklı görüşler söz konusudur. Ali b. Zafer el-Ezdî bu miktarın 3 kantar altın olduğunu söylerken Sıbt İbnü'l Cevzi bu 3 kantarın altın değil gümüş olduğunu söylemiştir. Bkz. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atu'z-Zaman*, XVII, s. 410; Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 103.

Kargaveyh Bizans ile yaptığı bu anlaşmanın açıklamasını İslâm ülkelerine şu şekilde yapmıştır. Bu anlaşma sayesinde, Halep ve ilçeleri, ayrıca Humus, Selemiyeye, Cusiyye, Şeyzar, Kefertâb, Efamiye, Maarretünnu‘mân, Cebel es-summak, Muarrat, Masriyn, Ezzirada gibi şehirleri Bizans’ın eline geçmesinden kurtardığını söylemiştir. Bizans bu bölge için alacağı parayı 3 taksite böldü. İlk ay 1 kantar, ikinci ay 1 kantar daha ve üçüncü taksit ise 1 yıl sonra alınacak şekilde bölündü³⁰⁸. Bu anlaşma yüklü bir miktardı. Halep yönetimi bu miktarı ödemekte belli ki zorlanacaktı ve yeni bir savaşı göze alamadıkları için bu parayı halktan toplama kararı aldılar. Halka savaş vergisi yüklediler. Buna göre 15 yaşının üzerindeki herkes 16 dirhem ödemek zorunda bırakıldı. Hristiyanlardan, sakatlardan, hatta körlerden bile vergi almak istediler ama bunun miktarını belirleyemediler. Yine de onlardan da az da olsa bir miktar vergi aldılar. Anlaşma maddeleri ise en az vergi kadar, Halep yönetimini zor duruma düşüren nitelikteydi. İşte Arap kaynaklarında bulabildiğimiz kadarıyla yer alan maddeler;

2.5.2. Halep Anlaşması

- a) Şehir yöneticisi daima Bizans’ın seçtiği kişi olacak. Bizans’ın onayını almayan kimsenin Halep’in başına geçmeye hakkı olmayacaktı.
- b) Müslümanlara Halep bölgesinde herhangi bir kale ya da kule yapma yasağı uygulanacak, buna karşılık Hristiyanlar isterseler bölgede kale yapabileceklerdi.
- c) Hristiyanlar sefere çıktıklarında Halep ordusu onlara, istenildiği takdirde yardıma gidecekti.
- d) Kilise ve Mabetlerde Bizans Devleti istediği kişiyi göreve getirme yetkisine sahip olacaktı³⁰⁹.
- e) Araplardan kim Bizans’ın ele geçirmiş olduğu kalelere saldırırsa buna engel olunacaktı.
- f) Rum ülkesinden getirilen tütünlerin, bu coğrafyada satılmasına izin verilecekti.
- g) Müslüman biri Hristiyan olmak isterse buna izin verilecek, tehdit edilmeyecekti.

³⁰⁸ Her kantar 7200 miskal ediyordu. 1 Miskal ise bir buçuk dirhem ediyordu "İslâm Dirhemi" Yani aylık ödemeleri gereken miktar 10800 Dirhemdi. Bkz. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târîhi'l-a'yân*, XVII, s. 411.

³⁰⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târîhi'l-a'yân*, XVII, s. 411.

h) Köleler Müslüman ülkelere kaçarsa yakalanıp geri verilecek, ya da sahibine parası verilecekti.

ı) Müslüman şehirlerinde bir Rum suç işlerse onu yargılamak Bizans'a ait olacak, ancak bir Müslüman Rumlara karşı suç işlerse onun cezasını da yine Rumlar verecekti.

i) Rumlar Halep'te kilise inşa etme hakkına sahip olacaktı. Halepli Müslüman tüccarların altın, gümüş, mücevher, değerli taşlar, ipek halılar, deve, koyun ticaretinden elde ettiği gelirin yüzde onu Rumlara ait olacaktı.

j) Rum tüccarlar saldırıya uğrarsa, eşyaları çalınırsa, bunun zararını Müslümanlar karşılayacaktı³¹⁰.

Bizans ordu komutanı bu anlaşmayı yaptıktan sonra geri dönerken beraberinde Halep'ten aldığı rehineleri de götürdü. Rehin aldığı kişiler arasında Halep halkının ileri gelen önemli şahsiyetleri de mevcuttu. Bunların isimleri şöyledir; Ebû'l-Hasan b. Usama, Ebû Talep el-Haşemî ve Ebû'l-Farac el-Attar ve diğer şahsiyetler. Ancak bu anlaşmadan sonra çok ilginç bir olay yaşandı. II. Phokas'ın Müslüman şehirleri zapt etmek yerine Müslümanlarla anlaşma yapması haberi, merkezde hoş karşılanmadı ve II. Phokas'a karşı bir muhalefet oluştu³¹¹. Bu gelişmelerden II. Phokas'ın haberi yoktu. Bu muhalefet üzerine II. Phokas merkeze döner dönmez yakalanıp idam edildi³¹². Buna rağmen 7 yıl boyunca Halep yönetimi, Bizans'a bu süre zarfında bağlı kalıp vergisini de ödedi. İşte bu süre Bizans'ın Halep hâkimiyeti süreci olarak geçmektedir. Fiili olarak Halep'e girmese de anlaşma gereği hâkim olmuştur. Fiili olarak giremedi. Çünkü bölgede Türklerle yapmış oldukları mücadeleler neticesinde ordu büyük kayıp vermişti.

Bu anlaşmayı imzalayan, diğer taraf olan Kargaveyh'in de akıbeti pek olumlu olmadı. Kendisi, daha sonra Halep'teki işlerden sorumlu tuttuğu azatlı kölesi Bেকcûr, zamanla Kargavehy ile aralarının bozulması nedeniyle ona bir oyun düzenleyerek,

³¹⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 154-156.

³¹¹ II. Phokas'a karşı oluşan muhalefetin onu öldürmek için zaten bahane aradığı ve bu olayı bahane olarak kullandığı ifade edilmektedir. Çünkü Bizans İmparatoru Romanos'un ölümünün ardından geride iki varis bırakmıştı; Basileios ve Kostantin. Ancak henüz yaşları küçük olduğu için onlar annelerinin himayesi altındaydı. II. Phokas ise anneleri Tafano ile evlenip tahtta söz sahibi olmak istiyordu. Tafano bu gelişmelerden hiç memnun değildi o nedenle bu korkusunu komutan Yanis'e anlattı. Yanis'te II. Phokas'ın Halep anlaşmasının ardından merkeze dönüşünde bu olayı bahane olarak ileri sürüp II. Phokas'ı saraydaki nüfuzu sayesinde yakalatıp idam ettirdi; Bkz. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 138.

³¹² Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVII, s. 411.

Halep'te nüfuzunun da artmasına güvendi ve onu tutuklattırıp zindana attırdı. Böylece kısa bir dönem Halep hâkimi Bekcûr oldu³¹³. Bu olaydan kısa bir süre sonra Seyfû'd-devle'nin oğlu Sa'dü'd-devle Halep'in asıl hâkiminin kendisinin hakkı olduğunu söyleyerek bölgeye, bu süre zarfında oluşturmuş olduğu ordusuyla geldi. Aslında Halep halkı da Bekcûr'un Kargaveyh'e yaptıklarından pek hoşlanmamışlardı. Ayrıca yönetiminden de hoşnut değillerdi. O nedenle Sa'dü'd-devle'nin Halep surları önüne kadar gelmesi bir bakıma onları da sevindirdi. Kuşatma 4 ay sürdü. Bu süre zarfında Bekcûr ile Sa'dü'd-devle arasında elçiler gidip geliyordu. Sonunda bir anlaşmaya varıldı. Buna göre Sa'dü'd-devle Bekcûr'un kendisine ve ailesine her hangi bir zarar vermeyeceğini, canlarını bağışlayacağını, kişisel hazinesine dokunmayacağını hatta Humus valiliğine getirileceği sözünü verdi. Bu sözüne şahit olarak Kilab kabilesi ileri gelenleri kefil gösterdi. Bu durum üzerine Bekcûr, Halep'ten çıkmayı kabul etti³¹⁴. Böylece Halep hâkimi olan Sa'dü'd-devle ile Halep'te hâkimiyet yeniden Hamdânîlere geçmiş oldu³¹⁵. Bu durum da Bizans'ın, Halep'te Kargaveyh ile yapmış olduğu anlaşmasının geçersiz olması anlamına geliyordu. Böylece Bizans'ın Halep hâkimiyet süreci de tamamen son bulmuş oldu. Bu arada zindanda bulunan Kargaveyh'in akıbeti üzerinde yeni bir gelişme cereyan etmedi. Halep'te iktidar değişikliğinin ardından Kargaveyh'in tutukluluk hayatı devam etti³¹⁶. Böylece 357/968 yılında Halep'i kendine tâbi kılan Bizans, 364/975 yılında Sa'dü'd-devle'nin yeniden Halep'e girip yönetimi devralmasının ardından Bizans'a tabiliğe son vermiş oldu³¹⁷.

Bu gelişmelerin hemen ardından Bizans İmparatorluğu tahtında bulunan I. Ioannes Çimiskes, neredeyse tüm ordusunu toplayıp Halep bölgesine sefer düzenleme kararı aldı. Güzergâhı şu şekildedeydi; İlk olarak Doğu da Amed (Diyarbakır) şehrine gelip Hamdânîlerin elinde bulunan bu şehri yeniden ele geçirdi. Buradan yüksek miktarda ganimet aldıktan sonra Meyyâfârikîn'e yöneldi. Burası görkemli ve varlıklı bir şehirdi. Kale komutanları Bizans imparatoruna çok değerli hediyeler, taşlar, altın, gümüş hediyeler verdi. Daha sonra Ekbatana³¹⁸ bölgesine yürüdüler. Buranın, yolculukları esnasında gördükleri en görkemli kale olduğundan bahsetmektedirler. Buradan da ele

³¹³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 150.

³¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, VIII, s. 588-589; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 159.

³¹⁵ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân II*, s. 339.

³¹⁶ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 186.

³¹⁷ Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 565; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 157.

³¹⁸ İran'ın Hamedan şehri.

geçirdikleri ganimetleri toplayıp, Şam bölgesine giderek buradaki kaleleri bir bir yeniden itaatleri altına aldılar. Efamiye Kalesi önlerine geldiklerinde bu kalenin güçlü savunulduğunu fakat yine de birkaç gün içerisinde ele geçirmeyi başardıklarını ifade etmektedir. Yolculuklarına Dımaşk ile devam ettiler. İmparator burada kale kapısında karşılandı ve çok değerli hediyeler sunularak kendisine tabiiyetlerini bildirdiler. Buradan sonra Lübnan'a geçtiler. Burada Borzo³¹⁹ Kalesini aldılar. Ardından Balanaiai³²⁰ şehrine gittiler. Buradan kuzeye doğru ilerleyip yolları üzerinde bulunan kaleleri de tabiiyetleri altına aldılar. Son olarak Tripolis'e saldırdılar ancak kale surlarının ve savunmasının çok güçlü olması nedeniyle ele geçiremeden kuşatmayı kaldırıp geri çekildiler³²¹. İmparator I. Ioannes Çimiskes döneminde gerçekleştirilen bu seferde Halep bölgesi halkı büyük sıkıntı çekti, pek çok esir verdiler, pek çok insan öldü ve maddi olarak oldukça fazla yıprandılar³²². Bizans ordusu daha sonra topladığı ganimetlerle birlikte bölgeden çıktı. Buradan anlaşılıyor ki Bizans'ın bu seferinin amacı bölge kalelerini ele geçirmek değil, ganimet toplayıp vergiye bağlamaktır.

2.6. Sa'dü'd-devle'nin Halep Hâkimiyeti Dönemi

Sa'dü'd-devle'nin ikinci Halep hâkimiyeti döneminde karşısına çıkan ilk sorun Kargaveyh'in Bizans ile imzalamış olduğu anlaşmaydı. Bu anlaşma gereği yıllık vergiyi alma maksatlı gelen Bizans ordusu Sa'dü'd-devle'yi tehdit etti ve verginin ödemesinin yapılmasını istedi. Bizans ordu komutanı Bardas el-Fukas el-Dımaştekte bölgeden vergiyi almadan çekilmeyeceğini dile getirdi. Sa'dü'd-devle ise olası bir savaşı göze almak istemedi ve belirtilen miktarı ödedi³²³. Böylece Halep önlerinde toplamda 5 gün kalan Bizans ordusu geri çekildi³²⁴.

³¹⁹ “Barzuya” Efamiye'nin hemen güneyinde bulunan bir şehirdir. Bu kale de Hamdânîlerin elinde olan bir kaleydi.

³²⁰ “Banyas” Bir kıyı kenti olan Lâzkiye'nin 50 km kadar güneyinde yer alan bir şehirdir.

³²¹ Leo the Deacon, *The History of Leo the Deacon*, s. 203, 208-210, 213.

³²² A.A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Ahmed Müfid Mansel, Ankara 1943, s. 398.

³²³ Dımaştekte Halep'e vergiyi almak için gelmişti. Haliyle orada kaldığı süre içerisinde Halep'i yağmaladı ve vergiyi aldıktan sonra ordusunu geri çekip kuşatmayı kaldırıp gittiler. Fakat İbnü'l-Adîm bu olayı Dımaştekte'in başarısızlığı olarak anlatmış. Halep'i almaya geldiklerini fakat Halep'i alamayacaklarını anladıktan sonra çaresiz kalarak ordusunu geri çekip gitti şeklinde yorumlamıştır. Bkz. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 161-163.

³²⁴ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 196.

Bu dönemde Bekcûr, Humus valiliği esnasında Fâtımî Halifesiyle³²⁵ iletişim halindeydi. Çünkü Halep'ten çıkarılmasını hâlâ hazmedemiyordu ve orayı geri istiyordu. Fâtımî Halifesi el-Azîz ile yapmış oldukları haberleşmeler neticesinde Halep'e saldırması durumunda halifeden yardım isteği karşılık bulmuştu. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, Fâtımî Halifesi el-Azîz döneminde 364-386/975-996, başta ordu olmak üzere pek çok alanda Türklerin göreve getirildiği görülmektedir. Ele geçirilen yerlere Türklerin Fâtımî Devleti adına oralarda valilik yapmalarına da izin verilmekteydi. Özellikle 369/980-981 yılında Fâtımî bünyesindeki Kutamilerin, Türklere nazaran ikinci plana düşmeye başladıkları görülmektedir³²⁶. Fâtımî Halifesi el-Azîz, Bekcûr'un savaşı kazanması durumunda, Halep bölgesini kendi adına vali olarak yönetmesini istedi, Bekcûr bunu kabul etti³²⁷. Böylece Halife el-Azîz, Bekcûr'un Halep seferinde ona yardım etmesi amacıyla Trablus valisi Nezzal'i görevlendirdi. Ancak çok ilginç bir hadise daha yaşandı. Bu sırada el-Azîz'in Hristiyan veziri Îsâ b. Nasturis, Nezzal'e haber göndererek Bekcûr'u savaş esnasında zor duruma düşürmek için adamlarını geri çekmesini gizlice gönderdiği bir mektupta belirtti³²⁸. Îsâ b. Nasturis'in böyle bir istekte bulunmasının sebebi geçmişte Bekcûr ile aralarında yaşanmış bir hadiseden dolayı ona kin beslemiş olmasıydı. Bu gelişmelerden haberdar olan Sa'dü'd-devle ise Bizans İmparatoru II. Basileios'den yardım istedi. Sa'dü'd-devle, Bizans'ın Antakya valisinin kendisine katılmasını istiyordu. Bu istek II. Basileios tarafından kabul edildi ve Antakya valisi Halep'e doğru ordusuyla yola çıktı. Savaşa katılan ordulara bakıldığında şöyle bir yapı görülmektedir; Sa'dü'd-devle'nin ordusu Arap Kilaboğulları kabilesi ve Arap Numayr Kabilesi³²⁹, Türk, Rum, Ermeni, Deylemlilerden oluşmaktaydı. Bekcûr'un ordusu ise Arap ve Mısır askerlerinden oluşmaktaydı³³⁰. Bu arada Sa'dü'd-devle'nin ordusunda Türklerin yer alması da Halep'e gelmiş olan Türklerin bir kısmının hâlâ Halep'te olduklarının bir göstergesiydi. Bu şekilde oluşturulan karma yapılı ordular söz konusuydu ve bunları bir arada aynı amaç

³²⁵ Bu dönemde Fâtımî Halifeliğinde bir değişim yaşandı. 953-975 yılları arasında Fâtımî halifeliği yapan El-Mu'izz li-din Allah, 975 yılında ölümünün ardından yerine el-Azîz geçmişti. El-Mu'izz döneminin önemli hadiselerinden biri de Türklerin ilk defa Fâtımî Devletinde resmi makamlarda görev almaya başlamasıydı. Ancak sayı bakımından el-Azîz dönemine nazaran çok daha az sayıdaydılar Bkz. Nihat Yazılıtaş, *a.g.e.*, s. 61.

³²⁶ Nihat Yazılıtaş, *a.g.e.*, s. 64.

³²⁷ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 105.

³²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, IX, s. 74-76.

³²⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 164.

³³⁰ Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 23.

doğrultusunda birlikte tutmak oldukça zordu³³¹. Zaten bunun olumsuz neticeleri hemen kendini göstermeye başladı. Bu arada Bekcûr'un komutası altındaki Araplar savaş esnasında Bekcûr'un silah deposunu yağmalayıp Sa'dü'd-devle'nin tarafına aman dileyerek geçtiler. Bu gelişmeyle oldukça güç duruma düşen Bekcûr yine de geri çekilmeyi düşünmedi ve daima kendisiyle birlikte hareket eden sadık 400 adamıyla birlikte savaş alanını terk etmedi³³². İki ordu 381/991 yılında Halep'in Bab el-Yahud kapısı önünde karşılaştı ve bu savaş 2 gün sürdü³³³. Bekcûr'un en büyük isteği, Sa'dü'd-devle'yi öldürüp onun yerine geçmektir. Buna karşılık Sa'dü'd-devle'nin komutanı Lü'lü el-Cerrahi kendisiyle kıyafetlerini ve mevkilerini değiştirdiler. Böylece Bekcûr'u Lü'lü'ye doğru giderken Sa'dü'd-devle asıl ordusuyla ona arkadan saldıracaktı. Gelişmeler aynen umdukları gibi oldu. Bekcûr Lü'lü'ye doğru hiçbir şeyden habersiz yaklaşıyordu. Kısa süre sonra karşı karşıya gelmeyi başaran Bekcûr, az kalsın Lü'lü'yü öldürüyordu. Kılıcı ile Lü'lü'nün miğferini delip vücudunu kesti. Miğferi olmasa ölmüş olacaktı. Bu esnada Sa'dü'd-devle Bekcûr'u sıkıştırdı ve adamlarını katletti, onu da esir aldı³³⁴. Ancak savaş esnasında Sa'dü'd-devle ordusunun karma yapısı kendisini gösterdi. Sırf ganimet için gelmiş olan Bizans ordusu, savaş esnasında ganimet sözü olmaya başlayınca kendi müttefiklerini öldürmeye başladılar. Sa'dü'd-devle ve Bekcûr adamlarından çok fazla kayıp verdiler. Ancak müttefik konumdaki Bizanslılar ve Fâtımî ordusu ganimetleri toplayan taraf olmuştu³³⁵. Savaşın asıl başrolleri Sa'dü'd-devle ve Bekcûr'da zarar eden taraf oldular. Savaş sonunda Lü'lü aldığı kılıç darbesiyle ölümden dönmüştü. Hayati bir tehlikesi yoktu, ancak hâlâ acı çekiyordu. O nedenle Sa'dü'd-devle tutsak olarak ele geçirilen Bekcûr'un akıbetine onun karar vermesini istedi. Lü'lü hiç duraksamadan idam edilmesini istedi ve Bekcûr'un başı kesilerek idam edildi³³⁶. Savaşın sonra Bekcûr'un ailesi, çocukları, eşi ve hazinesi Sa'dü'd-devle'nin elinde kaldı. Bu durum üzerine Fâtımî Halifesi el-Azîz onları Mısır'a göndermesini istedi. Halife el-Azîz ona tehditler içeren bir mektup yazarak Faik es-Sakalibi adında bir asker ile gönderdi. Mektup Sa'dü'd-devle'ye ulaştırıldı ve mektubu okuyunca çok

³³¹ Bu karma yapı yalnızca orduda değil Şam ve Halep bölgesinin tamamında bulunmaktaydı. Bu durum bölge de güçlü bir otorite kurmanın da zorluğunu beraberinde getiriyordu. Bkz. Umberto Eco, *a.g.e.*, s. 193.

³³² Nihat Yazılıtaş, *a.g.e.*, s. 84.

³³³ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 200.

³³⁴ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 111.

³³⁵ Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 24.

³³⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 165; Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 112; Ernest Honigman, *a.g.e.*, s. 104.

sinirlendi. Bu mektubu getiren elçiyi huzuruna çağırdı. Faik es-Sakalibi hemen getirildi. Sa'dü'd-devle'de ona bu hakaret içeren mektubu yemesini söyledi. Bunun üzerine Faik, “*Ben bir elçiyim ve hükümdarların elçilere bu tür davranışlarda bulduklarına şimdiye kadar asla şahit olmadım*” dedi. Sa'dü'd-devle ise onu yemesi konusunda tehdit etmeye başladı. Bu durum üzerine elçi ölüm korkusuyla mektubu yedi. Elçi mektubu yuttuktan sonra Sa'dü'd-devle; “*Efendine dön ve senin haberinden kimse korkmuyor, işleri karıştırmada caizdir. Senin asker teçhiz etmene de gerek yok, şüphesiz ki o sana doğru geliyor, onun haberi de sana Remle'den gelecek, de*”³³⁷ dedi. Sa'dü'd-devle söylediği gibi sefer hazırlıklarına başladı ve Dımaşk üzerine doğru sefere çıktı. Ancak yolda ağır bir hastalığa yakalandı ve ordunun ilerlemesini durdurdu³³⁸. Yanında bulundurduğu kendi tabipleri olan Nefisi ve Benu Uveys, Sa'dü'd-devle'yi muayene etti ve onun kulunç hastalığına yakalandığını söylediler. Düzelmeye içinde Halep'e dönüp bir süre, sürekli olarak hamama girmesini önerdiler. Sa'dü'd-devle tabiplerini dinledi ve Halep'e geri döndü³³⁹. Söylenenleri yerine getirdi ve bir süre sağlığı düzeldi gibi oldu. Ancak tamamen iyileşmedi hatta bu durumdan kısa bir süre sonra felç geçirdi. Vücudunun sağ tarafı felç oldu³⁴⁰. İlginçtir ki babası Seyfü'd-devle'de ölümünün hemen öncesinde vücudunun sol tarafından felç geçirmişti. Sa'dü'd-devle'de felç geçirmesinden kısa bir süre sonra 381/991 yılında öldü. Tabutu Rakka'ya taşınarak oraya defnedildi³⁴¹. Ölümünden hemen önce Sa'dü'd-devle oğlu Ebû Fezâil Şerîf'i yerine tayin etmişti. Ona vasi olarak da komutanı Lü'lü'den biat aldı³⁴². Sa'dü'd-devle'nin diğer oğlunun ismi de Ebû Heyca idi.

2.7. Hamdânî Hâkimiyetinin Halep'te Son Bulma Süreci 392/1002

Hâcîp Lü'lü ordu komutanı olarak görevine devam ediyordu. Fakat gözü Halep tahtındaydı. Ayrıca Sa'dü'd-devle'nin oğlu Sa'îdü'd-devle'nin Halep'i yönetebilecek kabiliyette olduğunu düşünmüyordu. Bu nedenlerden dolayı zaman kaybetmeden Halep'teki bu durumu lehine çevirmeye karar verdi ve Sa'îdü'd-devle'yi zehirli bir içki verdirerek zehirleyip öldürdü. Böylelikle onun ölüm sebebinin içki yüzünden olduğu

³³⁷ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 113-114.

³³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, s. 76.

³³⁹ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 114.

³⁴⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 166.

³⁴¹ İbn Hallikân, *Vefâyât*, II, s. 339; Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 24.

³⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, s. 77-78.

düşündürülmeye çalışıldı³⁴³. Sa'îdü'd-devle'nin ölüm haberinin ardından taht henüz çok küçük olmalarına rağmen çocukları Ebû'l Hasan Ali ve Ebû'l-Meâli Şerif'e geçti. Fakat Lü'lü buna fırsat vermeyerek çocuklarını derhal Kahire'ye gönderdi³⁴⁴. Böylelikle Halep yönetiminin başına geçmiş oldu 392/1002. Ayrıca hemen ardından oğlunu veliahttı olarak ilan etti³⁴⁵ ve Halep ileri gelenlerinden biat aldı. Bu durum Hamdanoğullarının Halep hâkimiyetinin fiilen son bulduğu anlamına geliyordu.

Hamdânî hâkimiyetinin son bulmasından sonraki dönemlerde Halep'e gelmiş olan İbn Cübeyr, Halep kalesi ve Hamdânîler hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Kale çok eskiden yapılmasına rağmen hâlâ ayakta ve yenidir. Uzun yıllar ayakta kalmış nice havas ve avamı eskitmiştir. Onlardan kalan binalar ve evler hâlâ ayakta. Peki ya bunları diken ve içinde oturanlar nerede! Saltanatlarının merkezi hâlâ ayakta ama Hamdan oğullarının emîrleri ile şairleri şimdi nerede? Evet, hepsi yok olup gitti ama Halep hâlâ ayakta. Kentler ne kadar da ilginç! Sahipleri yok olsa da kendileri yaşayabiliyorlar. Sahipleri ortadan kalkınca çabucak kendilerini arzulayanların ellerine düşüyor, en kolay yollardan fethedilebiliyorlar. Ah Halep ah! Kim bilir kaç sultanı eskitti ve buradan kimler geldi geçti”³⁴⁶.

Bu gelişmeler ise Fâtımî halifesinin iştahını kabartıyordu. Halep gibi stratejik öneme sahip, böyle bir şehrin ele geçirilmesi Fâtımî Devleti için Bağdat yolunun da açılması demekti³⁴⁷. Fâtımî halifesi el-Azîz, Türk³⁴⁸ komutan Bencu Tegin³⁴⁹ kumandasında bir orduyu Halep'e gönderdi. Bencu Tegin Ekim 991 yılında Halife el-Azîz tarafından, Emîr el-Cuyuş el-Mansûra, lakabıyla Şam bölgesi valisi olarak atanmış bir komutandı³⁵⁰. Fâtımî ordusu, Halep kalesi önlerine kadar gelip şehri şiddetli bir kuşatma altına aldı. Zor durumda kalan Lü'lü, Bizans İmparatoru II. Basileios'tan

³⁴³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 174.

³⁴⁴ Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 25.

³⁴⁵ Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 566.

³⁴⁶ İbn Cübeyr, *Rihle*, s. 185-186.

³⁴⁷ Fâtımî Devleti Halep bölgesinin ele geçirilmesini yalnızca ekonomik anlamda değil ayrıca Bağdat'a giden bir köprü olarak görmekteydi. Halep'in ele geçirilmesi Bağdat'a asker sevkiyatının da daha kolay sağlanması anlamına geliyordu bu da Fâtımî Devleti için Abbâsî hilafetine son verme hedeflerindeki büyük bir adımdı Bkz. Cengiz Tomar, “Başlangıçtan Osmanlı Dönemine Kadar Suriye”, *DİA*, XXXVII, s. 548.

³⁴⁸ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 119.

³⁴⁹ Bu ismin telaffuzları Ali b. Zafer el-Ezdî, İbnü'l-Adîm ve Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî; Bencu Tegin, İbnü'l-Esîr; Mengutekin, Sıbt İbnü'l-Cevzî; Mancutegin, şeklinde zikretmektedir.

³⁵⁰ Nihat Yazılıtaş, *a.g.e.*, s. 86.

yardım istedi. Ancak II. Basileios bu sırada Bulgarlara sefer düzenlemiş, Bulgar topraklarında savaşıyordu. Yine de Lü'lu'nün yardım çağırısına kayıtsız kalmadı ve Antakya valisini yardım etmesi için Halep'e gönderdi³⁵¹. Bu sırada Lü'lu Bencu Tegin'e kuşatmayı kaldırması için para teklifinde bulundu. Ancak Bencu Tegin bu teklifi kabul etmedi. Kuşatmanın otuz üçüncü gününde ise Antakya'dan Bizans ordusu bölgeye gelmişti³⁵². Bizans ordusu el-Cisrû'l-Hadid³⁵³ (Demir Köprü) denen Asi Nehri kenarında karargâh kurdular. Buraya gelir gelmez de ilk olarak Bencu Tegin'in askerlerinin su ve yiyecek ihtiyaçlarını karşılayamaması için bölgedeki kuyuların hepsini tahrip etti³⁵⁴. Bizans ordusunun bölgeye geldiğini haber alan Bencu Tegin de oraya doğru harekete geçti. Bencu Tegin'in ordu sayısı Bizans ordusundan daha fazlaydı³⁵⁵.

İki taraf Antakya ve Halep arasındaki bu bölgede nehir kenarında karşı karşıya geldiler. Taraflar birbirini süzüyorlardı. Bir süre kimse saldırıya geçmedi. Aralarında nehir vardı ve su hızlı akıyordu. Bu sırada Bizans ordusuna Halep'ten gelen bir birlik de dâhil oldu. Bencu Tegin burada bir strateji uygulayarak ordusunu ikiye ayırdı. Diğer grubu Halep'ten gelen askerlerin üzerine gönderirken kendisinde bulunduğu asıl birlik Bizans ordusu üzerine saldıracaktı³⁵⁶. Fakat hâlâ taraflar saldırıya geçmemişti. Tam bu sırada ilginç bir olay yaşandı. Bencu Tegin'in ordusundan bir Türk asker daha fazla dayanamadı. Tek başına elinde ok ve mızrağıyla birlikte nehrin akıntısının daha az olduğu bir bölgeden suya girdi ve Bizans ordusunun olduğu bölgeye doğru tek başına ilerlemeye başladı. Herkes bu askeri şaşkınlıkla izliyordu. Bizans ordusundan bu askere doğru ok atışları yapılmaya başlandı. Ancak asker karşı kıyıya yetişene kadar yürümeye devam etti ve nehri geçip Bizans askerlerinin olduğu kıyıya ulaşarak, elindeki mızrağı bir Bizans askerine fırlatıp öldürdü. O sırada kendisine yapılan ok atışları arttı ve önce ayağından vurulan asker yere düştü sonra diğer okların da vücuduna isabet etmesiyle

³⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, s. 76; Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 225.

³⁵² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 168-169.

³⁵³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVIII, s. 55.

³⁵⁴ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 226.

³⁵⁵ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 120.

³⁵⁶ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 226; Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 121.

öldürüldü³⁵⁷. Bu olay Bencu Tegin ve ordusuna büyük bir hırs kazandırdı. Saldırı emri beklenmeden, Bencu Tegin ve ordusu saldırıya geçtiler. Bu savaşta Bizans ordusu hezimete uğradı ve yaklaşık olarak 5 bin kişi öldürüldü³⁵⁸. Bizans ordusundan canını kurtarmayı başaranlar Antakya'ya doğru kaçmaya başladılar. Bu sırada Bencu Tegin onların peşine düştü ve Antakya'ya ait köyleri yağmaladı. Ayrıca savaşta da ele geçirdiği paralar ve silahlarla birlikte çok fazla ganimete sahip oldular. Daha sonra Halep'e doğru geri döndüler. Ayrıca ele geçirdiği bin kişiye yakın esirin üç yüzüne yakını öldürdü. Savaşta öldürdükleriyle birlikte elde etmiş olduğu bu başarının büyüklüğünü göstermek adına, sayıları bine yakın olan bu kişilerin kellelerini Mısır halifesine gönderdi³⁵⁹. Daha sonra geri dönerek Halep'e bağlı köyleri yağmalayıp³⁶⁰ kaleyi yeniden kuşatma altına aldı.

Bencu Tegin, Halep kuşatması sırasında artık bu duruma daha fazla direnemeyeceğinden, endişelenmeye başlayan Lü'lü, Halep'te dönemin bölgede saygın ve nüfuzlu kişilerinden olan Ebû'l Hasari el-Mağribi ve beraberindekilerle birlikte Bencu Tegin'i ikna etmek amacıyla yanına gittiler. Ebû'l Hasri, ayrıca Bencu Tegin'e pek çok mal verileceği konusunda söz verdi. Bu sıralar ordunun da durumunu düşünmek zorunda kalan Bencu Tegin, yiyecek sıkıntısının yavaş yavaş baş göstermeye başlamasıyla teklife sıcak baktı, bölgeden de uzaklaşmak istemiyordu. Böylelikle teklifi kabul edip, söz verilen ürünleri alıp, Halep kuşatmasını kaldırdı ve Dımaşk'a çekildi. Ancak bu gelişmelerden haberdar olan Fâtımî halifesi el-Azîz, Bencu Tegin'e haber gönderdi. Derhal Halep'e geri dönüp, kuşatmaya devam etmesini istedi. Onun çektiği yiyecek sıkıntısını da hesaba katarak, Halep kuşatmasına yetiştirmek ve deniz yoluyla ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla erzak yardımı da yaptı. Erzaklar Trablus limanına geldi ve oradan Halep'e doğru götürüldü³⁶¹. Yeniden başlatılan kuşatma ile Halep, toplamda 11 ay gibi uzun süre kuşatma altında kalmış oldu³⁶². Halk çok zor duruma düştü. Lü'lü, yeniden Bizans İmparatoru II. Basileios'a mektup göndererek

³⁵⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târîhi'l-a'yân*, XVIII, s. 55; Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 120-121.

³⁵⁸ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 226.

³⁵⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târîhi'l-a'yân*, XVIII, s. 55.

³⁶⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 170.

³⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, s. 76-78.

³⁶² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 170.

acilen yardıma çağırıldı. Ancak bu sırada Basileios Bulgar seferindeydi³⁶³. Fakat Lü'lü'nün kendisine yazmış olduğu mektup neticesinde fikri bir anda değişti. Lü'lü imparatora yazdığı mektupta Halep'in düşmek üzere olduğunu dile getirirken, eğer burası Fâtımî Devletinin eline geçerse hemen ardından hedeflerinin Antakya olduğunu vurguladı³⁶⁴. II. Basileios, Bulgar seferinde olmasına rağmen bu seferi yarıda bırakma kararı aldı. Çünkü Halep'teki hâkimiyetinin son bulmasını istemiyordu. Bizans, Halep'i topraklarına katmak için çok çaba sarf etmişti. Burası Bizans için hem masraflıydı hem de konumu itibarıyla elde tutulması çok zor bir bölgeydi. Halep, Bizans için Müslüman diyarına açılan bir kapı görevi üstleniyordu. Bizans burada güçlü bir otorite istemiyordu. Halep'in kendisine bağlı olarak idare edilmesi, Bizans için çok büyük bir öneme sahipti. Ayrıca Lü'lü'nün kendisine mektupta belirtmiş olduğu uyarının da zaten farkındaydı. Eğer Halep düşerse sıra Antakya'ya gelecekti³⁶⁵. Daha önce Antakya valisi, komutası altında Lü'lü'ye yardım göndermişken şimdi oluşturduğu ordunun başında bizzat kendisi komuta ederek, Halep üzerine yürüme kararı aldı. İmparator, 40 bin kişiden oluşan ordusuyla Halep'e doğru yola çıktı. Ama o kadar hızlı ve o kadar az dinlenerek hareket ediyordu ki, imparator yolda kalanları, ardından gelenleri ya da ordudan gizlice kaçanlara aldırış etmeden Anadolu'yu geçip Halep bölgesine geldi. Onun bu hızını Ali b. Zafer el-Ezdî şu cümlelerle vurgulamıştır; “*Onun kat ettiği mesafe ancak iki ayda kat edilebilecek bir mesafeydi, bunun benzeri daha önce işitilmiş değildi*”³⁶⁶. II. Basileios bu mesafeyi 16 günde geçti³⁶⁷. Fakat 40 bin kişi olarak yola çıkan ordu, Halep bölgesine geldiğinde toplamda 17 bin kişi civarındaydı³⁶⁸. Bu sırada Bizans İmparatorunun büyük bir orduyla Halep'e geldiği haberini, casusları vasıtasıyla alan Bencu Tegin, imparator ile savaşmayı, hele ki böylesine uzun süren bir kuşatmanın ardından istemiyordu. Bu süre içerisinde inşa etmiş olduğu kuleleri, hamamları ve imar

³⁶³ Bu dönem Bizans İmparatorluğu parlak dönemlerinden birini yaşıyordu. İmparator II. Basileios (976-1025) Bizans'ı en çok uğraştıran sorunlar üzerine gidip bunları ortadan kaldırıp askerî ve ekonomik anlamda eski gücüne dönme politikası güdüyordu. Bu bağlamda imparatorluğu en çok uğraştıran Bulgarlar üzerine yürüdü. Bulgarlar üzerine yaptığı seferler neticesinde onları mağlup etmeyi başarıp 1018'de Batı Bulgar Krallığını ortadan kaldırmayı başardı. Daha sonra Sırları da hâkimiyeti altına aldıktan sonra yönünü Gürcüler üzerine çevirdi. 1021-1022 yılında Gürcistan'ın bir kısmı ve Vaspurakan bölgesini de ele geçirmeyi başardı Bkz. Yüsun Ayönü, “Selçuklu-Bizans İlişkileri”, *Türkler*, VI., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 598.

³⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, s. 76-78.

³⁶⁵ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 40-41.

³⁶⁶ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 122.

³⁶⁷ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 41.

³⁶⁸ Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 566; Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 122.

ettiği yerlerin hepsini yakıp yıktı. Resmen savaş kaybedip çekilen komutan edasında her yeri yakıp yıkarak, kuşatmayı kaldırıp, ordusuyla birlikte Halep'ten çıktı³⁶⁹. İmparator'un gelmesiyle Lü'lü ve Halep halkı 11 ay aradan sonra nefes almıştı. II. Basileios henüz daha Halep'e gelmemişti ama savaşı kazanmıştı. Lü'lü bu durumdan duyduğu memnuniyeti göstermek maksadıyla imparatorun Halep'e gelişini onu kale kapısı önünde bekleyerek göstermek istedi. İmparator II. Basileios geldiğinde ise ona teşekkürlerini değerli taşlarla, paralarla, mallarla göstermek istedi, hepsini ona sundu ve imparatora bağlılığını bildirdi³⁷⁰. II. Basileios Halep'te 3 gün kaldıktan sonra buradan ayrıldı ve Şeyzar'a gidip burayı ele geçirdi. Yanındaki komutanlardan bir kısmını bu kalede bıraktı. Daha sonra Humus'a gitti. Burayı ve bölgesindeki tüm köyleri yağmaladı, ayrıca binlerce esir aldı. Ardından Trablus'a gidip burayı da yağmaladı. Bölgedeki Antartus kalesinin de tamir edilmesi emrini verdi. Geçtiği kalelere de beraberindeki komutanlardan bıraktıkları oldu³⁷¹. Daha sonra ele geçirdiği ganimetlerle birlikte Halep bölgesi seferine son verip bölgeden çıktı. Fâtımî Halifesi el-Azîz ise bu gelişmelerden haberdar olunca çok sinirlendi, duruma müdahale edemediği için de siniri kat kat arttı. Bu gelişmeleri hazmedemeyince Halep bölgesinin kontrolünü yeniden ele geçirme maksadıyla bir ordu hazırlamaya başladı. Ayrıca bu orduya katılımı arttırmak için tüm Müslümanlara haber gönderip Rumlara karşı gazâ yapacağını bildirdi ve katılmak isteyen herkesi çağırdı³⁷². Fakat sefere çıkacağı esnada rahatsızlandı ve kulunç hastalığından kurtulamayıp öldü.

Fâtımî Devleti Mısır'ı kontrolü altına aldıktan sonra yani 358/969 yılı sonrası ilk defa 360/971 senesinde Halep bölgesi için ciddi anlamda bir tehlike olmaya başlamıştı. Halep'e yaşattığı ilk büyük tehlike ise 382/992 yılında Bencu Tegin komutasında gönderdiği orduydü. Bu süreç ileride göreceğimiz üzere Halep'i kontrol altına alana kadar devam edecekti. Fâtımî Devleti'nin Bağdat'ın kontrolü hedeflerine ulaşabilmesi için Halep ilk sırada yer alıyor ve devlet politikaları bu yönde işliyordu.

³⁶⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 172; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, s. 76-78.

³⁷⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 174.

³⁷¹ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 122-123.

³⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, s. 78.

2.7.1. Mansûr b. Lü'lü Dönemi

Halep öyle bir stratejik noktada yer alıyordu ki, bulunduğu coğrafya ve sahip olduğu sağlam ve güçlü surlardan oluşan bir kale ile üzerinde planları olan devlet sayısını arttırmaya yetiyordu. Hamdânîlerin zayıf düştüğü Sa'îdü'd-devle döneminden itibaren çok kısa süre içerisinde, Hamdânîlerden Lü'lü'nün kontrolüne hemen ardından Bizans'ın tabiiyetine sonra Fâtımî kontrolüne geçecekti.

Lü'lü, 398/1008 yılına gelindiğinde oldukça yaşlanmıştı. Bu sene yaşamını yitiren Lü'lü'nün yerine oğlu Mansûr, Halep'in başına geçti. Mansûr dönemi Fâtımî Halifeliği için çok daha iyi bir dönemdi. Çünkü Mansûr başa geçer geçmez Fâtımî Devletiyle iyi ilişkiler kurup, hutbeyi de Fâtımî halifesi adına okutmaya başladı. Bu da Fâtımîlerin Halep'te daha fazla söz sahibi olmaya başladıkları anlamına geliyordu³⁷³. Bu gelişmeler üzerine halife Mansûr'a Murtazaddevle³⁷⁴ lakabını verdi. Fâtımî Devleti ile iyi ilişkiler kurmaya gayret gösteren Mansûr, daha sonra kız alıp-verme yoluyla akrabalık tahsis etmeye de çalıştı. Karşılıklı devam eden bu iyi niyet göstergelerinden sonra Fâtımî Halifesi, bu defa kendisinin yanında bulunan babası Lü'lü'nün göndermiş olduğu Hamdânîoğullarından Ali ve Şerif'i, Mansûr'a yani Halep'e gönderdi³⁷⁵. Halep'te Sa'îdü'd-devle'nin kardeşi Ebû'l-Heycâ'da bulunmaktaydı. Böylece Hamdânîlerin son varislerinin hepsi tutsak olarak Halep'te, Mansûr'un yönetimi altında zindanda tutuldu. Mansûr Halep'te başa geçtikten sonra Halk tarafından pek sevilmemeye başlandı. Çünkü babasının aksine basiretsiz hareketlerde bulunan, içkici, zalim, haksızlık yapan biriydi. Halkın ondan nefret etmesinin bir diğer sebebi de, babası Lü'lü ve kendisinin Hamdânî oğullarına ihanet ettiği ve gasp yoluyla kontrolü ellerine aldıklarını düşüncelerinden kaynaklanıyordu³⁷⁶. Zaman geçtikçe Halep halkı Mansûr'dan kurtulma yolları aramaya başladı³⁷⁷. Bu kişiler arasında Halep'in en büyük ve en nüfuzlu kabilesi olan Kilabîler de vardı. Kilabîler Halep tahtının asıl sahibinin Sa'îdü'd-devle'nin kardeşi Ebû'l-Heycâ olduğunu düşünüyorlardı. Onun başa geçmesi için kendisine yardım etme kararı aldılar. Fakat Ebû'l-Heycâ, Mansûr'un elinde tutsak olarak tutuluyordu. Bir gece Ebû'l-Heycâ Kilabîlerin de yardımıyla kadın kılığına girip

³⁷³ Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 25.

³⁷⁴ Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hamdânîler", *DİA*, XV., s. 447.

³⁷⁵ Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 566.

³⁷⁶ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 44.

³⁷⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 177.

çarşafılara dolandı. Onu bu halde kaleden çıkartan bir tüccar oldu. Onunla birlikte kaleden çıkıp Bizans topraklarına girdi. Yanında 200 atlı asker³⁷⁸ ona dâhil oldu ve ordu oluşturmak için eniştesinin yanına Meyyâfârikîn'e gitti³⁷⁹. Kaleden çıktıktan sonra ona yardım eden Kilabîli tüccar ve diğerleri Ebû'l Heyca'dan, geri dönüp Halep'i Mansûr'dan almasını istediler. Bu gelişmelerden Bizans imparatorunun haberi vardı. Kendisine mektupla bu durum bildirilmişti. İmparator II. Basileios, Mansûr'un Fâtımî Devletine yakınlaştığını bildiği için Ebû'l-Heycâ'nın başa geçip kendi hükmü altında Halep'i yönetmesini istiyordu. Halep'ten gizlice kaçması da Anadolu'ya girmesi de bilgisi dâhilinde gerçekleşmişti. Ebû'l-Heycâ'nın kaleden Kilabîler yardımıyla kaçtığını öğrenen Mansûr çok sinirlendi. Ancak bir o kadar da korkmaya başladı. Çünkü O, Bizans'ın yardımını alıp geri dönecekti, ayrıca Halep'teki Kilabî kabilesinin de kendisini istemediğini öğrenmiş oldu. Hemen bu durumu lehine çevirme planları yapmaya başladı. İlk iş olarak kendisine karşı, içte destek sağlama maksadıyla Kilabî kabilesini yanına çekme girişimlerinde bulundu. Kabile liderlerine, geniş topraklar, ailelerine iş imkânları, ekim alanları ve bir miktar para teklif etti. Kabile liderleri bu teklifi düşündükten sonra kabul etmeye karar verdiler. Ebû'l-Heycâ'ya vermiş oldukları desteği çekip Mansûr'un yanında yer aldılar. Daha sonra Trablus kadısı Ali b. Abdulvahid b. Haydar'dan³⁸⁰ asker yardımı istedi ve kendisine birlik gönderdi. Bu sırada Ebû'l-Heycâ da toplamış olduğu askerlerle Halep üzerine yürüdü. Onun Halep'e varışıyla Trablus'tan gelen yardım, hemen hemen aynı güne denk geldi. Bu arada Ebû'l-Heycâ ihanete uğradığını da orada öğrendi. Kilabîlerden beklediği yardımı da alamadı. Halep önlerinde Mansûr'a karşı girmiş olduğu savaşı kaybetti ve geri çekilmek zorunda kaldı. Mağlup olarak Malatya şehrine gitti. Daha sonra imparator ile yazışmalarının ardından Konstantiniye'ye gitti. Ölene kadar orda yaşamını sürdürdü ve bir daha da Halep'e geri dönmedi³⁸¹. Ayrıca Mansûr, Bizans'tan gelecek tehlikelere karşı Fâtımî Devletinin desteğini almak için de halife el-Hâkim ile arasını iyi tutmaya özen gösteriyordu³⁸². Halife ona yazdığı mektupta, Mansûr'a Murteza'd-devle lakabını verip

³⁷⁸ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 315.

³⁷⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 178.

³⁸⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 178.

³⁸¹ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 316.

³⁸² Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 45.

kendisine itaatini bildirdiği takdirde Halep ve ona bağlı kasabalarda hüküm sürmesine izin vereceğini³⁸³, kendisinin başta kalmasını destekleyeceğini açıkladı.

Ancak şimdi Mansûr'un vermiş olduğu sözleri tutma zamanıydı. Ebû'l-Heycâ'ya karşı Kilabîlerin ve Trablus kadısının yardımlarını almak için onlara bir takım vaatler sunmuştu. İlk olarak Trablus kadısı bunları Mansûr'dan talep etmeye başladı. Mansûr oyalayıcı bir dille bunu yerine getirmedi³⁸⁴ ve ödemeyi yapmadan, Trablus kadısını huzursuz bir şekilde gönderdi. Fakat aynı durumu Kilabîlere de deneyen Mansûr beklemediği tepkilerle karşılaştı. Mansûr onları, her talep etmeye geldiklerinde diplomatik bir dille geri çeviriyordu. Vermeyeceğini söylemiyordu ama vermiyordu da. Bu durum Kilabîlerin huzursuzlanmasına ve sabırlarının taşmasına sebep olmaya başladı. Daha sonra şehirde tahribat yapmaya başladılar. Hatta şehirdeki ağaçları kesmeye dahi başladılar. Mansûr'un ise bu yaşananlara karşı koyacak gücü yoktu. Onları karşısına almak istemiyordu. Ancak vaatlerini yerine getirmek de istemiyordu. Böylece bu kabile liderleriyle arasındaki sorunu bizzat çözmeye karar verdi. Onları bu konuları çözüme kavuşturmak amacıyla saraya, akşam yemeğine davet etti. Kilabî kabilesinin liderleri ve beraberindekilerle birlikte toplamda yaklaşık 700 kişi³⁸⁵ ile Halep Kalesine giriş yaptı. Büyük umutlarla gelmişlerdi ancak Mansûr'un asıl niyetini bilmiyorlardı, bu bir tuzaktı. Kilabîlerin hepsi şehre girdikten sonra kale kapısı kapatıldı. Önemli yerlere konuşlanmış askerler ok atışları ve ani bir saldırıyla hepsini katletmeye başladılar. Kabile üyeleri bu baskın karşısında çaresiz kaldılar, yüzlercesi öldürülürken sağ kalanlar da zindanlara atıldı 402/27 Mayıs 1012³⁸⁶. Bu olayı duyan ve sinirine hâkim olamayan diğer Kilabî kabilesi üyeleri, başlarında Muqallid b. Zaida ile birlikte Kefertâb'a saldırdılar³⁸⁷. Fakat Mansûr daha sonra bunları da mağlup ederek çoğunu esir alıp diğerlerinin yanına, zindana attı. Bu gelişmeler bir türlü son bulmak bilmedi Kilabî kabilesini resmen karşısına almış olan Mansûr artık sürekli onlarla mücadele etmek durumunda kaldı. Daha sonra ise zindana attıkları komutanlardan bazılarının kaçmayı başarıp, kendisine karşı mücadeleye girişmesi, ayrıca kendisine

³⁸³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 179.

³⁸⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 179.

³⁸⁵ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 318.

³⁸⁶ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 49-50.

³⁸⁷ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 50-51.

itaat sözü verip de salıverdikleri kişilerin de³⁸⁸ kendisine karşı birleşmesi neticesinde Halep'te duramayacağını anlayan Mansûr, Halep'ten kaçtı. Bu gelişmeler üzerine Halep'teki hâkimiyetini kaybetmek istemeyen Fâtımî Devleti Halifesi el-Hâkim, Halep'e 408/3 Şubat 1017 tarihinde azatlı bir köle olan, aslen Ermeni kökenli, Emîrû'l ümerâ konumuna gelmiş olan Fatik adındaki bir komutanı atadı³⁸⁹. Halife el-Hâkim daha sonra Fatik'in elini güçlendirmek amacıyla ona İkta olarak Sur, Sayda ve Beyrut şehirlerinin de kontrolünü verip kendisine Mübarekü'd-devle³⁹⁰ unvanı verdi. Bu tarihten sonra Halep'te Hamdânî hükmü tamamen son bulmuş oldu. Fâtımî halifeliği Halep'i kontrolü altına almış ve burayı kendi atadığı vali aracılığıyla yönetmeye başlamıştı. Bizzat kendi atadığı vali 1017 yılında Fâtımî halifeliği adına Halep'i yönetmeye başlamış olsa da aslında 1014 yılından beri, Mansûr yönetimiyle Fâtımîler Halep'te söz sahibi olmaya başlamışlardı. Böylece Halep'te Fâtımî hâkimiyeti dönemi resmen başlamış oldu.

³⁸⁸ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 318.

³⁸⁹ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 59.

³⁹⁰ Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 25.

2.8. Hamdânîler Döneminde Türkler

2.8.1. Hamdânî Hâkimiyeti Öncesi Halep Bölgesindeki Türkmen Faaliyetleri 250-332/864 – 944

Türklerin Şam bölgesinin kuzeyinde görev almaları 250/864 yılı itibarıyla başladı. 864 yılında Abbâsî Halifesi el-Müstain-Billâh, Türk komutan Mûsâ b. Boğa'yı Humus isyanını bastırmakla görevlendirdi. Bu görevinde başarılı olan Mûsâ b. Boğa'ya daha sonra Humus, Halep ve Kınnesrîn bölgelerinin valilikleri verildi³⁹¹. 255/869 yılında ise Halep bölgesi, Abbâsî Halifesi el-Mühtedi-Billâh tarafından, Mısır valisi olan Türk komutan Eşnas'ın (Aşnas) kontrolü altına verildi³⁹². Görüldüğü gibi Halep bölgesi valiliği bu tarihlerde Türklerin eline geçmeye başlamıştı.

263/877 yılında ise bu defa bölgeye Ahmed b. Tolun atandı. Bu dönem Bizans İmparatorluğu doğu orduları, sürekli Halep bölgesine saldırıda bulunuyordu ve Abbâsî halifeliği Ahmed b. Tolun'u elindeki en büyük koz olarak burada görevlendirdi. Ahmed b. Tolun ise bölgeyi başarılı bir şekilde Bizans akınlarına karşı müdafaa etti³⁹³. Bu dönemin en önemli hadiselerinden biri de Şam ve Halep bölgesi valiliklerini elinde bulunduran Ahmed b. Tolun ile Antakya'nın Türk asıllı valisi Simâ et-Tavil et-Türkî'nin bölge hâkimiyeti için birbirleriyle mücadeleye tutuşmuş olmalarıydı³⁹⁴. Bu mücadeleyi Ahmed b. Tolun kazandı. Fakat buradaki asıl önemli husus, IX. yüzyılda bu coğrafyada hâkim gücün Türklerin kontrolünde olması hadisesiydi. Ahmed b. Tolun 264-265/878-879 yılında Antakya'ya ek olarak Halep, Hama, Humus, Remle gibi önemli şehirleri hâkimiyeti altına aldı³⁹⁵. Bu gelişme Abbâsî halifeliğine karşı bağımsızlığını ilan etmesiyle sonuçlandı. Böylelikle Halep ilk defa valisi de yöneticisi de Türk olan bir yönetim altına girmiş oldu. Fakat ne var ki halkın büyük bölümü Arap'tı, o nedenle Halep bölgesinde Türklerin hâkimiyeti yalnızca yönetici bazında kaldı. Halkın çoğunluğunun Arap, yöneticilerin Türk olması birçok dezavantajı da beraberinde getiriyordu. Bunlardan en önemlisi, merkezi otoritenin zayıflamasıyla

³⁹¹ Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, s. 175.

³⁹² Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, s. 173.

³⁹³ John Scylitzes, *a.g.e.*, s. 88.

³⁹⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târîhi'l-a'yân*, XVI, s. 75; el-Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*, s. 220-221.

³⁹⁵ el-Kindî, *a.g.e.*, s. 219-220; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, VII., s. 263-264; Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 558; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, s. 47.

birlikte pek çok isyan baş gösteriyor, kale ve şehirler rahatlıkla kontrol altından çıkabiliyorlardı. Bu da bölgede kalıcı olma sorununu beraberinde getirmekteydi.

Ahmed b. Tolun'dan sonra yerine geçen oğlu Humâreveyh döneminde Halep bölgesi, Abbâsî Halifesinin kardeşi Muvaffak'ın oluşturduğu ordusuyla bölgeye sefer düzenlemesi sonucu yeniden Abbâsî halifelğine geçti. Fakat bu durum çok uzun sürmedi. Humâreveyh (271/31 Mart 885) tarihinde karşı atağa geçti ve 70 bin kişiden oluşan ordusuyla bölgeye sefer düzenleyerek Abbâsî ordusunu mağlup etmeyi başardı³⁹⁶. Böylelikle Halep bölgesi yeniden Türklerin hâkimiyetine geçmiş oldu. Bu dönemde Halep valiliğini ise Ebû es-Sac yapıyordu. Ancak 888 yılında Ebû es-Sac ile Humâreveyh'in arası bozulunca Humâreveyh Halep valiliğini onun elinden alıp Türk komutan Tuğç b. Cuf'a verdi³⁹⁷. Humâreveyh 891 yılında ise Abbâsî Halifesi el-Mu'temid ile 30 yıl geçerli olan bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmaya göre Abbâsî Halifelği Humâreveyh'in yıllık vergi ödemesi karşılığında Halep'in Türklerin hâkimiyetinde kalmasını kabul etti³⁹⁸.

Tolunoğlu hâkimiyeti, Humâreveyh'in ölümünden sonra meydana gelen hâkimiyet mücadeleleri sebebiyle 904 yılında son buldu. Bu tarihte Halep yeniden Abbâsî Halifelğine geçti³⁹⁹. Halep'te 6 yıl Arap valiler görev alırken 910 yılında Tekin isimli bir Türk komutan vali olarak atandı ve 919 yılına kadar görevde kaldı. Ardından başarıları nedeniyle Mısır valiliğine getirildi⁴⁰⁰. Böylelikle 919 yılından 930 yılına kadar Abbâsî Halifelği buraya Arap valiler atamaya devam etti. 930 yılında ise Halep valisi Ahmed b. Keygalağ görevinden alınarak yerine Türk komutan Muhammed b. Tuğç getirildi⁴⁰¹. İlginçtir ki Muhammed b. Tuğç'un babası Tuğç b. Cuf, Tolunoğlu Devleti adına Halep valiliği yapmışken kendisi de Abbâsî devleti adına yine aynı bölgeyi, Halep'i vali olarak yönetmişti. Bu gelişmeler Türklerin askerî ve idarî alandaki yeteneklerinden dolayı bölgede vazgeçilemeyen bir unsur olduklarını göstermektedir.

Muhammed b. Tuğç bölgede göstermiş olduğu başarıları ve sağlam bir otorite kurması vesilesiyle, Mısır'a vali olarak atandı. Ayrıca kendisine Abbâsî Halifesi el-Râzî

³⁹⁶ Ahmet Ağırakça, "Humareveyh b.Ahmed b. Tolun", s. 348; Gürhan Bahadır, *a.g.e.*, s. 155.

³⁹⁷ Taberî, *History of al-Tabari*, XXXVII, s. 153; Gürhan Bahadır, *a.g.e.*, s. 156-157.

³⁹⁸ Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 560; Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 32.

³⁹⁹ Taberî, *History of al-Tabari*, XXXVIII, s. 152-153; el-Kindî, *a.g.e.*, s. 249-250.

⁴⁰⁰ Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 38-39.

⁴⁰¹ Abdülkerim Özaydın, "Râzî-Billâh", *DİA*, XXXIV, s. 489.

tarafından “*Hükümdarlar Hükümdarı*” anlamına gelen “*İhşid*” unvanı verildi⁴⁰². 936 yılında Mısır, Şam ve Halep bölgelerinin tamamı yeniden bir Türk yöneticiye geçmiş oldu. Ancak 934-946 yılları arası, Abbâsî halifelerinin, gerek birbirleriyle gerekse Emîrû'l ümerâ konumundaki yöneticilerle mücadelesi halinde geçti. Bu durumu fırsat bilen Bağdat'a uzak eyaletteki yöneticiler de isyana kalkıştılar⁴⁰³. Bu kişilerden biri de Mısır valisi Muhammed b. Tuğç idi ve girmiş olduğu mücadele neticesinde 943 yılında Halife Müttakî Lillâh, Mısır'ın Türklerde kalmasını ve 30 yıl boyunca da babadan oğula geçecek şekilde yönetilmesini kabul etti⁴⁰⁴. Bu dönem Halep ve Şam bölgesi Muhammed b. Tuğç'un kontrolü altındaydı. Fakat 944 yılında Halep'te Arap kabilelerinden bir tanesi olan Hamdân oğulları isyanıyla uğraşmak zorunda kaldı⁴⁰⁵.

2.8.2. Hamdânî Hâkimiyeti Döneminde Halep Bölgesindeki Türkmen

Faaliyetleri 332-408/944-1017

Halep, 944 yılında Türklerin yani İhşidî Devleti hükümdarı Muhammed b. Tuğç'un hâkimiyeti altındaydı. Muhammed b. Tuğç, Halep'e Yanis el-Munis adında Arap asıllı bir vali atamıştı. Ancak Yanis'in kardeşi Ebû'l Feth kardeşini çok kıskanıyordu. Bu duruma tahammül edemeyerek Hamdânîlerin Musul hâkimi Nâsîrû'd-devle'ye gizlice haber göndererek Halep'i ele geçirmek için ittifak çağırısında bulundu. Nâsîrû'd-devle bu teklifi kabul etti. Hazırlamış olduğu orduyu kardeşi Seyfû'd-devle'nin komutası altına vererek Halep'e gönderdi⁴⁰⁶. Seyfû'd-devle 944 yılında Halep'i kuşatma altına aldı ve Ebû'l Feth'in yardımlarıyla da kaleyi ele geçirmeyi başardı.

Ancak bu gelişme nedeniyle Mısır'da hâkimiyet kuran Türklerle, Halep bölgesi Arap kabileleri karşı karşıya geldi. Muhammed b. Tuğç, derhal bölgeye ordu sevk etti. Kâfur komutasındaki İhşidî ordusuyla Seyfû'd-devle'nin ordusu Remle yakınlarında karşı karşıya geldi. Yapılan savaşı Seyfû'd-devle kazandı⁴⁰⁷. Ancak Muhammed b. Tuğç bu gelişmeye oldukça fazla öfkelenmiş ve yeniden hazırladığı ordunun başına bu defa bizzat kendisi geçerek Halep bölgesine sefer düzenledi. Halep dolaylarına

⁴⁰² İbn Kesîr, *a.g.e.*, XI, s. 370; Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 37-39.

⁴⁰³ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVII, 192; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, VIII, s. 350.

⁴⁰⁴ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, s. 58.

⁴⁰⁵ Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 563.

⁴⁰⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 111.

⁴⁰⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 113; Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 19.

geldiğinde ise Seyfü'd-devle Dımaşk'ı kuşatma altına almıştı. Seyfü'd-devle'nin amacı tüm Şam bölgesini hâkimiyeti altına almaktı. Muhammed b. Tuğç, Seyfü'd-devle'ye haber gönderip kuşatmayı kaldırıp geri çekilmesini istedi. Fakat aldığı cevap olumsuzdu⁴⁰⁸. Böylelikle iki taraf Kınnesrîn bölgesinde karşı karşıya geldiler. Savaşta iki taraf pek çok kayıp yaşadı buna rağmen kazanan taraf çıkmadı ve iki tarafta geri çekildi. Seyfü'd-devle Halep dolaylarına çekilmişti. Ancak Muhammed b. Tuğç, Seyfü'd-devle'ye toparlanma fırsatı vermeden yeniden saldırıya geçti. Taraflar Halep dolaylarında yeniden karşı karşıya geldiler ve bu defa savaş taktiği sayesinde İhşîdî ordusu Seyfü'd-devle'yi bozguna uğrattı. Seyfü'd-devle ise canını zor kurtardı ve Rakka'ya kadar kaçtı⁴⁰⁹.

Savaşı Muhammed b. Tuğç kazanmış olmasına rağmen bölge kaderi için farklı bir karar aldı. Kendisi Mısır ve Dımaşk üzerinde hâkimiyet alanını güçlendirmek ve bir bakıma Bizans'ın bu bölgeye girişini önlemek adına, Seyfü'd-devle'yi Halep'e yerleştirmek istedi. Böylece Bizans ile arasında bir tampon bölge oluşturmuş olacaktı. Muhammed b. Tuğç'un bu kararı almasının sebebi Bizans'ın, o dönemde zayıflamış Abbâsî halifeliği tarafından durdurulabilecek bir halde olmayıştı. Ayrıca Bizans, bölgeye yaptığı saldırıları hiç ara vermeden devam ettirmiş, bu akınlar ciddi bir tehlike oluşturmaya başlamıştı. Örneğin 331/943 yılında Harran ile Nusaybin arasında büyük bir şehir olan Resu'l-'Ayn'a girip pek çok Müslümanı katlededip, esir aldılar⁴¹⁰. Bu sebeplerden dolayı bölgede, takviye bir güce ihtiyaç vardı. Görüldüğü üzere bu düşünce bölge kaderi için ileriye dönük, stratejik ve gerçekten çok yerinde bir karardı. Seyfü'd-devle ise Arap kabilelerine liderlik ederek bu görevi üstlenebilirdi. Muhammed b. Tuğç, Seyfü'd-devle'ye haber gönderip kendisiyle anlaşma yapmak istediğini bildirdi. Böylelikle iki taraf arasında yapılan anlaşma gereğince Halep, Humus ve Antakya Seyfü'd-devle'ye bırakıldı⁴¹¹. Burada genel itibarıyla Bilad-ı Şam kalelerinden bahsedilmektedir. Güney kesim de Dımaşk merkezli olmak üzere İhşîdîlerin kontrolünde kalacaktı. İki tarafın iyi niyetinin nişanesi olarak, ayrıca güven bağı arttırmak adına taraflar arasında evlilik de düzenledi. Seyfü'd-devle 945-946 yılında

⁴⁰⁸ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 59.

⁴⁰⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 114.

⁴¹⁰ Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 19.

⁴¹¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVII, s. 225.

Muhammed b. Tuğç'un kardeşi Ubeydullah b. Tuğç'un kızıyla evlendi⁴¹². Muhammed b. Tuğç'un bu kararı çok doğru bir karar oldu. Zaten Seyfû'd-devle Halep hâkimiyeti boyunca Bizans İmparatorluğu ile mücadele halinde oldu. Bizans saldırılarını durdurdu ayrıca yılda iki defa yaz ve kış olmak üzere Bizans topraklarına sefer düzenledi.

Halep bu dönemde İslâm devletlerinin sınır koruyuculuğu rolünü üstlendi. Ayrıca Bizans ile İslâm devletleri arasındaki tampon bölge görevini üstlenerek Bizans'ın akınlarını ilk olarak karşılayan şehir durumuna geldi⁴¹³. Yani İslâm devletlerinin yeni Sugur hattı Halep'e çekilmiş oldu. Abbâsî Halifesi, Hârûn Reşid döneminde Tarsus'ta olan Sugur sınırı 944 yılında Halep'e kadar çekilmişti.

Muhammed b. Tuğç'un ölümünün ardından Seyfû'd-devle ile İhşîdîler arası gerginleşse de Seyfû'd-devle yeniden mağlup edilerek itaat altına alındı. Ancak yine de Halep'ten çıkartılmak istenmedi⁴¹⁴. Bu da gösteriyor ki Halep'te çok önemli görevler üstlenecek olan Seyfû'd-devle'nin Halep hâkimiyeti, tamamen Türklerin isteği doğrultusunda gerçekleşmiş bir hadisedir.

Halep Hamdânîleri döneminin en önemli Türkmen faaliyetlerinden biri de 967 yılında Halep'e, gazâ ve cihad amacıyla sefer düzenleyen Türklerin seferidir. Horâsân'dan yola çıkan bu ordu Muhammed b. Îsâ komutası altındaydı. Musul üzerinden Halep'e gelen bu ordunun Halep'e vardıklarında sayıları 5 bin civarındaydı⁴¹⁵. Bu Türk ordusunun Halep'e gelmelerindeki amaç buranın İslâm devletleriyle Bizans arasındaki sınır bölgesi oluşuydu. Burada Seyfû'd-devle ile görüşüp gerekli bilgiyi aldıktan sonra bölgede Bizans'a karşı oluşturulan birlikler arasında yerlerini aldılar. Görüldüğü gibi Türklerin Halep bölgesine gelişi Halep savunma hattı için taze bir güç oluşturmuştu ve görünen o ki Bizans İmparatorluğu'nu oldukça fazla sıkıntıya sokmuştu.

Halep'teki bir diğer Türk faaliyeti ise Bekcûr et-Türkî olayı idi. Seyfû'd-devle'nin ölümünün ardından yerine oğlu Sa'dü'd-devle geçti. Ancak başta ordu komutanı

⁴¹² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 115.

⁴¹³ Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 564.

⁴¹⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 117; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, VIII, s. 391; Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 20.

⁴¹⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVII, s. 364; Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 117; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 136; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 90.

Kargaveyh vardı. Yaşı küçük olduğu için Kargaveyh ona yönetimde söz hakkı tanııyordu. Bu sebeple Sa'dü'd-devle Humus'a gitti. Buranın valisi Bekcür et-Türkî idi. Ancak Sa'dü'd-devle Humus'a yerleştikten sonra onun valilik görevine son verdi. Tabi bu durum Bekcür'un hiç hoşuna gitmedi. Fâtımî Devleti ile iletişim kurmaya başladı. Bu şekilde Fâtımî Devleti ile birlik olup Halep'i ele geçirmeyi teklif etmişti⁴¹⁶. Teklif Fâtımî Devleti tarafından kabul edildi. Bekcür Halep'e yerleşti, burada onu sevenler çoktu ve bir süre uygun zamanı beklemeye koyuldu. İlk fırsatta Kargaveyh'i tutuklatıp zindana attırdı. Böylelikle Halep Bekcür'un eline geçmiş oldu. Fakat bu durum çok kısa sürdü. Sa'dü'd-devle Halep'i kuşatma altına aldı. 4 ay devam eden kuşatmanın ardından taraflar anlaşmaya vardı. Bekcür, yeniden Humus valiliğine getirilmesi şartıyla Halep'i Sa'dü'd-devle'ye teslim etti⁴¹⁷. Bekcür Humus valiliği esnasında Fâtımî Halifesiyle⁴¹⁸ iletişim halindeydi. Çünkü Halep'ten çıkarılmasını hâlâ hazmedemiyordu ve orayı geri istiyordu. Fâtımî Halifesi el-Azîz ise Halep'e saldırılması durumunda yardım edeceği sözünü verdi⁴¹⁹. Ayrıca Bekcür'un savaşı kazanması durumunda Halep bölgesini kendi adına vali olarak yönetmesini istedi, Bekcür bunu kabul etti⁴²⁰. Böylece Halife el-Azîz, Bekcür'a yardım etmesi için Trablus valisi Nezzal'i görevlendirdi. Ancak çok ilginç bir hadise daha yaşandı. Bu sırada el-Azîz'in Hristiyan veziri Îsâ b. Nasturis, Nezzal'e haber göndererek Bekcür'u savaş esnasında zor duruma düşürmek için adamlarını geri çekmesini, gizlice gönderdiği bir mektupta belirtti⁴²¹. Îsâ b. Nasturis'in böyle bir istekte bulunmasının sebebi geçmişte Bekcür ile aralarında yaşanmış bir hadiseden dolayı ona kin beslemiş olmasıydı. Bu gelişmelerden haberdar olan Sa'dü'd-devle ise Bizans İmparatoru II. Basileios'den yardım istedi. Sa'dü'd-devle, Bizans'ın Antakya valisinin kendisine katılmasını istiyordu. Bu istek II. Basileios tarafından kabul edildi ve Antakya valisi Halep'e doğru ordusuyla yola çıktı. Sa'dü'd-devle Bizans desteğini alırken Bekcür Fâtımî Devleti'nin desteğini almıştı. Bu sebeple oluşturulan ordularda da karma bir yapı söz konusuydu. Sa'dü'd-devle'nin ordusunda Araplar, Rumlar, Ermeniler, Deylemliler ve Türkler

⁴¹⁶ Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 22.

⁴¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, VIII, s. 588-589; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 159.

⁴¹⁸ Nihat Yazılıtaş, *a.g.e.*, s. 61.

⁴¹⁹ Nihat Yazılıtaş, *a.g.e.*, s. 64.

⁴²⁰ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 105.

⁴²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, s. 74-76.

bulunmaktaydı⁴²². Savaş zamanında Halep'te hazır bulunan Türklerin var olması, Halep'e gelip de buraya yerleşip, yaşamlarını burada sürdüren Türklerin varlığına delil olarak gösterilebilir bir hadisedir. Savaş, 381/991 yılında Halep'in Bab el-Yahud kapısı önlerinde gerçekleşti ve 2 gün sürdü⁴²³. Savaşı Bekcûr kaybetti ve başı kesilerek öldürüldü⁴²⁴. Müttelik durumunda olan Bizans ve Fâtımî orduları ise ganimet toplama mücadelesi içerisine girdiler. Zaten savaşa katılmalarındaki asıl amaç buydu. Hatta ganimetler toplanırken daha fazla ganimet alabilmek için, aynı taraftaki askerler birbirlerini öldürmeye başladılar⁴²⁵. Görüldüğü gibi Sa'îdü'd-devle Türk komutana karşı savaş açmıştı. Ancak ordusunda da Türklerin yeteneklerinden, özellikle okçuluk kabiliyetlerinden faydalanmak üzere, kendi ordusuna Türkleri dâhil etmişti.

Halep bölgesinde bir diğer Türkmen faaliyeti ise Bencu Tegin olayı idi. 392/1002 yılında Halep Hamdânî hâkimiyetini yönetebilecek bir varis kalmamıştı. Sa'îdü'd-devle ise henüz zehirlenerek öldürülmüş ve yönetim, ordu komutanı Lü'lü'ye kalmıştı. Bu gelişmeler ise Fâtımî halifesinin umudunu arttırmaya başladı. Halep gibi stratejik öneme sahip böyle bir şehrin ele geçirilmesi, Bağdat yolunun da açılması anlamına geliyordu⁴²⁶. Fâtımî halifesi el-Azîz, Türk⁴²⁷ komutan Bencu Tegin⁴²⁸ kumandasında bir orduyu Halep'e gönderdi. Bencu Tegin Ekim 991 yılında Halife el-Azîz tarafından, Emîr el-Cuyuş el-Mansûra, lakabıyla Şam bölgesi valisi olarak atanmış bir komutandı⁴²⁹. Fâtımî ordusu Halep Kalesi önlerine kadar gelip şehri şiddetli bir kuşatma altına aldı. Zor durumda kalan Lü'lü Bizans İmparatoru II. Basileios'tan yardım istedi. Böylelikle Antakya'daki Bizans ordusu yardıma gönderildi. Bizans ordusu ile Bencu Tegin, Asi Nehri kenarında savaşa tutuştular ve yapılan savaşta Bizans ordusu bozguna uğratıldı. Yaklaşık olarak 5 bin Bizans askerî bu savaşta öldürüldü ve bin kişi de esir alındı. Daha sonra Antakya'ya bağlı pek çok köy ve kasaba da

⁴²² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 164.

⁴²³ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târih el-Antâkî*, s. 200.

⁴²⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 165; Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 112; Ernest Honigman, *a.g.e.*, s. 104.

⁴²⁵ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 111.

⁴²⁶ Cengiz Tomar, *a.g.m.*, s. 548.

⁴²⁷ Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 119.

⁴²⁸ Bu ismin telaffuzları Ali b. Zafer el-Ezdî, İbnü'l-Adîm ve Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî; Bencu Tegin, İbnü'l-Esîr; Mengutekin, Sıbt İbnü'l-Cevzî; Mancutegin, şeklinde zikredilmektedir.

⁴²⁹ Nihat Yazılıtaş, *a.g.e.*, s. 86.

yağmalandı⁴³⁰. Bencu Tegin 11 ay boyunca Halep'i kuşatmayı sürdürdü. Tabii bu durum Halep'in iktisadî yapısına büyük bir darbe vurdu. Bu süre sonunda Bizans İmparatoru II. Basileios, 40 bin kişiden oluşan bir ordu ile Halep üzerine harekete geçti. Bencu Tegin bu haber üzerine kuşatmayı kaldırıp geri çekilmek zorunda kaldı. Çünkü askerleri de bu süre içerisinde hem azalmış hem de bıkkın bir hale gelmişti⁴³¹. O nedenle Bizans ordusuna karşı bir savaşı göze alamadı.

Bu dönemde yaşanan gelişmelere bakıldığında Türklerin askerî amaçla bölgeye geldiklerini fakat daha sonra bölgeden ayrılmayıp buralara yerleştikleri görülmektedir. Bölgedeki hâkim güçler ise ordularında Türkleri kullanmayı daima arzu etmişlerdir. Ayrıca ordu liderliği, valilik ve eyalet yönetimi görevlerine de pek çok defa getirilmişlerdir. Türklerin ise bu süreçte savaşlarda hazır bulunmaları, Halep, Şam hatta Mısır bölgelerinde yerleşik hayata geçmeye başladıklarını göstermektedir. Bu süreçte görüyoruz ki ilk olarak Abbâsî Devleti'nin Türkleri, askerî kabiliyetlerinden faydalanmak üzere orduya dâhil etmeye başlaması süreci, aynı şekilde Fâtımî Devleti'nde de kendini göstermiş ve özellikle Fâtımî Halifesi el-Azîz döneminde 364-365/975-996 orduda yoğunlaşan bir Türk etkisi söz konusu olmuştur. Bu süreç, Türklerin bölgede yerleşik hayata geçmeye başlamasına zemin hazırlayan bir diğer etkidir.

2.9. Hamdânîler Döneminde Halep'in İdarî, İktisadî ve İçtimaî Yapısı

Hakkında Kısa Bir Değerlendirme 332-404/944-1014

İhşîdî Devleti'nin kurucusu Muhammed b. Tuğç'un, Halep'i hâkimiyeti altına alması aslında Halep için bir milattı. Çünkü 944 yılında Arap asıllı Hamdânîlerin iki liderinden biri olan Seyfû'd-devle ile Halep için girmiş olduğu mücadele neticesinde galip gelmesine rağmen Halep'i onun yönetimine bırakmıştı. Bunu yapmasının sebebi Bizans ile İslâm Devletleri arasında bir tampon bölge oluşturmaktı. Seyfû'd-devle Halep'te Arap kabilelerini bir amaç doğrultusunda bir araya getirebilirdi. Bu da Bizans'ın bölgeye yapacağı seferlerde, ilk karşılığın ve savunmanın bizzat Halep'te yapılması anlamına geliyordu. İşte bu sebeple Hamdânîler döneminde Halep, dönemin

⁴³⁰ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 226; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVIII, s. 55.

⁴³¹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 172; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, s. 76-78.

ve bölgenin en önemli şehirlerinden biri konumuna gelmiş, Kınnesrîn önemini yitirmişti. Kınnesrîn, Hama, Humus, Maarretünnu‘mân gibi önemli şehirler, Halep’e bağlı hale gelmişti. Hamdânîler döneminde Halep bölgesi denildiği zaman bu bölgeye dâhil olan başlıca kaleler şunlar olmuştur; Artah, İmm, Esarib, Kınnesrîn, Sermin, Efamiye, Kefertâb, Şeyzar, Hama, Maarretünnu‘mân, Azaz, Buzaa, Maarretünnesrin, Mercidâbık, Ruya, Balis, Kurus (Kilis). Bu kalelerin bulunduğu coğrafyaya ise genel olarak, Bilad-ı Şam bölgesinin kuzeyi denilmiştir.

Hamdânîlerin Halep kolu lideri Seyfü‘d-devle’ydi. Seyfü‘d-devle dönemi Halep’in hızla yükselişe geçtiği ve her bakımdan güçlenmeye başladığı dönem olmuştur. 944 yılından sonra Halep, konumunun da öneminin artması nedeniyle ticaret güzergâhının geçtiği şehirlerden biri haline geldi. Bu vesileyle şehre yapılan göçler artmaya başlamış, şehrin nüfusu artmış, her bölgeden tüccarın uğradığı bir şehir konumuna gelmişti. Bu nedenden dolayı şehirde kültürel çeşitlilik artmıştı. Bu dönemde de Arapların çoğunlukta olduğu gözlemlenmiştir. Halep’te hüküm süren Araplar, kabileler halinde bölgeye yerleşmişlerdi. 936 yılında Halep’e büyük bir Arap göçü yaşandı⁴³². Araplardan sonra Yahudi nüfusunda da bu dönemde artış söz konusudur. Yahudi nüfusu yaklaşık olarak 5 bin civarındaydı. Yine kölemenler, memlûkler, zenciler, neredeyse her dilden konuşan kölelerle, paralı askerlerin bulunduğu pazarlar kurulmaya başlandı⁴³³. Bu da Halep bölgesinin çok karma bir yapıya dönüşmesine zemin hazırlamış oldu.

Seyfü‘d-devle, Halep’te Hamdânî hâkimiyetini sağladıktan hemen 1 yıl sonra Muhammed b. Tuğç’un ölmesinin ardından İhşîdî Devleti ile yapmış olduğu bağlılık anlaşmasına uymayarak bağımsızlığını ilan etmiştir. (333-334/945-946) yılından sonra Hamdânîlerin bağımsız bir yönetim kurduğu görülmektedir. İç işlerinde ya da dış işlerinde her hangi bir devlete bağlı kalmadan hareket etmeye başladılar. Hamdânîler hutbelerde daima Abbâsî Halifelerinin adını okutuyorlardı. Halep’te başa geçen Hamdânî liderlerine yazışmalarda, “*hükümdar*” denmezdi, daha çok “*emîr*” sıfatı kullanılırdı. Nitekim Halife Razî ve İbn Raik, Hamdânî liderlerine; “*Sizler bedevilerden başka bir şey değilsiniz*”⁴³⁴ diyerek hükümdarlık vasfı taşımadıklarını vurgulamaya

⁴³² Muhsin D. Yûsuf, *Economic Survey of Syria*, s. 186.

⁴³³ Maurice Lombard, *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, Çev. Nezh Uzel, Pınar Yay., İstanbul 1983, s. 107.

⁴³⁴ Ömer Tokuş, *Hamdânîler, (Siyasi, İçtimai, İlmi ve Kültürel Hayat)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2006, s. 88. Ayrıca bkz. Adam Mez, “Orta

çalışmıştır. Hamdânî liderleri savaş zamanında, ordu komutanı olarak bizzat savaşlara giderlerdi.

Sosyal hayata baktığımızda, Hamdânîlerde hamam kültürü büyük bir yer tutmaktaydı. Çok fazla hamam inşa ederlerdi. Bu durum geleneklerinden kaynaklanmaktaydı. Hamamlarda; Hamam ustası, külhancı ve saka gibi görevliler yer almaktaydı. Hamamların ısıtılmasında ise yakıt olarak tezek kullanılıyordu. Hamdânîlerde Şiir yazıcılığı, avcılık ve at yarışları etkinlikleri yaygındı. Hatta Seyfü'd-devle'nin kendi anlatımıyla yazdığı “*Kitabü'l-Mesa'id ve'l-Metarid*” adlı eserinde av hakkında detaylı bilgiler vermiş, kendi tecrübelerini aktarmıştır. Seyfü'd-devle şiir okumayı, yazmayı çok severdi. Bu özelliği nedeniyle kendisi ve Bizans üzerine yaptığı seferleri hakkında övgü dolu binlerce şiir yazılmıştır⁴³⁵. Ayrıca av hayvanları ve avda kullanılacak olan hayvanlar hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Hamdânî mutfağı ise dönemin meşhur mutfakları arasında yer almaktadır. Yemek ve tatlı yapımında çok fazla çeşit üretmişlerdir. Çok farklı tariflerle lezzeti dilden dile dolaşan tatlılar yapmışlardır. Örneğin; Şeker, ceviz, fıstık ve susam karıştırılarak yaptıkları üzüm tatlısı ve tatlılara ilave ettikleri gül suyu ile misk ve anberinin tatlılara enfes bir damak tadı kattığı söylenmektedir⁴³⁶.

Hamdânîler saray hayatını sevdikleri için hâkim oldukları yere hemen kendi saraylarını inşa ettirirlerdi. Her yönetici kendi hâkimiyetindeki şehre kendi sarayını inşa ettirmişti. Bunların en büyüğü ve en meşhuru Halep'te, Seyfü'd-devle'nin yaptırmış olduğu saraydı⁴³⁷. Ancak bu sarayın ömrü uzun olmadı Bizans istilasını nedeniyle henüz

Zaman Türk-İslam Dünyasında Hükümdarlar”, Çev. Cemal Köprülü, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, XIII, Ankara 1939, s. 488.

⁴³⁵ Seyfü'd-devle hakkında yazılan örnek şiirler için Bkz. İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, II, s. 335-339.

⁴³⁶ Ömer Tokuş, *a.g.t.*, s. 89-92.

⁴³⁷ Sarayın girişindeki büyük bronz kapılarda binlerce resim bulunmaktaydı. İçerde ufak sütunlarla çevrili ardı ardına gelen pek çok salon vardır. Sütunlar renkli çiçek desenleriyle çevrilmiştir. Kemerler ve sütunlarda kufi hattı ile Kur'an ayetleri ve Şiir dizeleri yazılmıştır. Büyük salon lacivert renkli beş kubbeli kırk dört tane sütun ile donatılmış, bu sütunlarda gümüşten halkalarla süslenmiştir. Etrafta yeşil saksılarda çeşit çeşit bitkiler yetiştirilmekteydi. Salonlarda fiskiyeler bulunmaktaydı bunlar hem bitkileri sulamakta hemde içerde serinlik sağlamaktaydı. Oturulacak yerler sedeften yapılmış fildişi ile işlenmiş ipek kumaşlarla hazırlanmıştı. Sarayın sahip olduğu ahırların kapasitesi 1000 atı barındırabilecek büyüklükteydi. Bahçesi çok büyüktü, bahçenin her yeri güller, karanfiller, lotus ve yasemin çiçekleri ile doluydu. Bkz. Ömer Tokuş, *a.g.t.*, s. 94-95.

Seyfû'd-devle hayattayken sarayı yıkılmıştır⁴³⁸. Sarayda 4 bin civarı memluk bulunmaktaydı. Bunların pek çoğu da Türk memlukleri idi. Halep'te Hristiyanların geneli tabiplik ile meşguldü. Yahudiler ise daha çok sarraflıkla ve ticaretle geçimlerini sağlardı. Şehirde manastır yapımına izin verilirdi. Bizans ile yapılan onca savaşa rağmen Hristiyanlar ve Yahudiler Halep'te baskı görmeden yaşamlarını sürdürmeye devam ederlerdi. Gayr-ı Müslimlerden kelle vergisi alınıyordu. Bu miktar tüm Halep ve Şam bölgesinde genellikle 1,5, 2,5 ya da 4,5 dinar civarlarındaydı. Bu miktarlar kişinin bütçesine, ekonomik durumuna göre belirlenirdi. Halep ve Şam bölgesinin yıllık Gayr-ı Müslim geliri 250 bin dinardı. Bu da gösteriyor ki, Halep ve Şam bölgesinin nüfusunun yaklaşık yüzde otuzu Gayr-ı Müslimdi⁴³⁹.

Hamdânîlerde ekonominin temeli, vergiler ve ticaretten elde edilen gelire dayanmaktaydı. Pazar gelirlerinden, dükkânlardan, şarapçılardan, hamam hizmeti sunanlardan, evcil hayvanı olanlardan dahi vergi alınmaktaydı. Ancak bazı dönemlerde vergiler çok arttırılmak zorunda kalıyordu. Bu durum da göçlerin yaşanmasına sebebiyet verebiliyordu. Mesela Seyfû'd-devle zamanında pek çok savaş yapıldı ve bunların çoğu halka savaş vergisi olarak yansıtıldı. Koyulan vergiler Hamdânî hükümdarların hepsinde aynıydı. Ancak Lü'lü, kontrolü ele geçirdikten sonra 380/990 kendi isteği doğrultusunda yeni vergiler çıkardı ve bunu baskı yaparak halktan zorla topladı. Hamdânîler X. yüzyılda bölgenin en zengin kabilelerinden biri konumundaydı. Önemli şehirlerde hâkimiyet kurlmaları nüfuzlarını da arttırmıştı. Seyfû'd-devle zamanında Halep tüm Şam bölgesi içerisinde geliri en yüksek olan şehirdi⁴⁴⁰.

Toprak işlenirken dönemin en modern sulama teknikleri kullanılmış, ayrıca su kanalları açılmış, tarıma önem verilmiştir. VIII., IX. ve X. yüzyıllarda Halep'te hüküm süren hanedanlıklar arasında toprakla en çok ilgilenen Hamdânîler olmuştur. Yine denizcilikle ilgilenip, gemi yapımı ile hem deniz aşırı seferler düzenlenmiş hem de balıkçılıkla ilgilenmişlerdir. Gemicilik ticareti önemli bir yer tutmaktaydı. Gemicilik daha çok Dicle Nehri'nde yapılmaktaydı. Kritik noktalarda muhafız birlikleri bulunduruluyordu. Bunun sebebi; gemileri korsan saldırılarından arındırmak ve gemileri

⁴³⁸ Bizans ordusunun sadece bu saraydan 800 at, 1000 deve çok değerli yüzlerce ipek kıyafetler, sayısız silah, içi altın ve gümüş dolu hazinelere el koydular. Bkz. Muhsin D. Yûsuf, *Economic Survey of Syria*, s. 166.

⁴³⁹ Muhsin D. Yûsuf, *Economic Survey of Syria*, s. 161.

⁴⁴⁰ Muhsin D. Yûsuf, *Economic Survey of Syria*, s. 160-163.

yönlendirmektir. Ayrıca bu hizmetleri karşılığında bu gemilerin hepsinden vergi alınmaktaydı. Yalnızca bu gemilerden 2-3 ay içerisinde yaklaşık 1 milyon dinar gelir sağlandı. Ayrıca Halep Hamdânîleri değirmeni olan harman ve dükkân sahiplerinden 10 bin dinar vergi alıyordu⁴⁴¹. Bu dönemde bu bölgede yalnızca 2 tane su değirmeni bulunmaktaydı. Bunlardan bir tanesi Antakya ile Halep arasında bulunan İmm şehrinde bulunmaktaydı. Diğeri ise Halep'in hemen güneyinde, Kınnesrîn şehri dolaylarında bulunmaktaydı. Bu değirmenlerden oldukça yüksek gelir elde ediliyordu. Öyle ki, İmm bölgesindeki değirmenin sahibi el-Ahvaz adında biri, kazandığı gelirden Seyfü'd-devle'ye vermek istemiyordu. Bu sebeple 354/965 yılında gelirleri sayesinde oluşturduğu birlik ile isyana kalkışmış, Seyfü'd-devle'nin göndermiş olduğu birliklerle mücadele içerisine girmiştir⁴⁴².

Sanayi genel olarak altın, gümüş, demir ve çeşitli minerallere dayanmaktaydı. Ayrıca ipek, pamuk, keten, deve ve keçi tüyü işlemeciliği çok yaygındı. Halepliler Hindistan'dan saf çelik getirip bununla kılıç yapıyorlardı. Cam ve kap işlemeciliği sanatı meşhurdur. Halep'te o kadar çok zeytinyağı üretiliyordu ki bunlar büyük kuyularda depolanıyordu. Bu şekilde oluşturulan pek çok kuyu mevcuttu. Halep bölgesinde üretilen zeytinyağı Mısır'a, Arabistan'a, Irak'a ve çevredeki diğer talep edilen ülkelere ihraç edilmekteydi⁴⁴³. Pamuk, susam, karpuz, salatalık, mısır, darı, kaysı, incir, elma gibi meyve ve sebzeler de yetiştirilebilmekteydi⁴⁴⁴. Antep fıstığı, yetiştirilip ihraç edilen ürünler arasındaydı. Ancak bu ürün pahalıydı ve yalnızca zenginler yiyebiliyordu⁴⁴⁵. Şehirde oldukça fazla üzüm bağları olması dikkat çekicidir. Bu da bize üzüm yetiştiriciliğine oldukça elverişli bir iklim yapısına sahip olduğunu göstermektedir⁴⁴⁶.

Bu dönemde herkes tarafından kullanılan posta yolu güzergâhı şöyleydi; Bağdat'tan, Dicle Nehri boyunca devam eden yol Musul'a ve Beled'e kadar gelmekte, daha sonra Musul'dan Mezopotamya bölgesinde Sincar, Nusaybin, Resulayn, Rakka,

⁴⁴¹ Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, Çev. Salih Şaban, İnsan Yay., İstanbul 2000, s. 553.

⁴⁴² Muhsin D. Yûsuf, *Economic Survey of Syria*, s. 74-75.

⁴⁴³ Muhsin D. Yûsuf, *Economic Survey of Syria*, s. 123.

⁴⁴⁴ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, II, s. 286.

⁴⁴⁵ Muhsin D. Yûsuf, *Economic Survey of Syria*, s. 124.

⁴⁴⁶ Cengiz Eroğlu, *a.g.e.*, s. 91.

Menbiç, Halep, Hama, Humus, Balbek, Dımaşk, Taberîyye, Remle, Gifar, Kahire ve İskenderiye'ye kadar uzanmaktaydı⁴⁴⁷.

Halep Hamdânîler döneminde çok ağır savaşlara sahne olmuştur. Seyfû'd-devle zamanında gerçekteşen bu savaşlarda Halep ciddi nüfus kaybına uğramış, ayrıca pek çok kale, ya ağır hasar görmüş ya da tamamen yıkılmıştı. 338/950 yılında "Gazvetü'l Musibe" olarak adlandırılan savaşta Halep ordusu, Bizans ordusu tarafından adeta bozguna uğratarak 5 bin kişinin hayatını kaybetmesine ve 3 bin kişinin de esir edilmesine sebep oldu⁴⁴⁸. 350/961 yılında ise Bizans, Halep bölgesine gelip 21 gün boyunca bölgeyi yağmalayarak her yeri yakıp yıktılar, 50 den fazla kaleye zarar verdiler⁴⁴⁹. Bu durum yalnızca nüfus kaybına değil ayrıca Halep bölgesinde tahrip edilen onca kalenin onarılmasına, yani ekonomik külfetin oluşmasına neden oldu. Bu olaydan hemen bir yıl sonra 962-963 yılında, Bizans ordusu yeniden bölgeye sefer düzenledi ve yeniden aynı yıkım içerisine girdiler⁴⁵⁰. Bu yıl ele geçirdikleri ganimetler kaynaklar tarafından, 10 bin dirhemlik 300 kese altın, bir diğer kaynakta 390 sandık para topladıklarını söylemiştir. Ayrıca 1400 civarı katır ile yüzlerce silah, yine Bizans'ın eline geçenler arasındaydı⁴⁵¹. Görüldüğü gibi Halep çok ağır kan kaybediyordu.

357-358/968-969 yıllarında Bizans, Kargaveyh himayesindeki Halep'i aylarca kuşattı. Bu kuşatmada şehir surları çok hasar gördü⁴⁵². Bu süreçte yerli ve yabancı tüccarların mallarına el koyuldu. Buna bağlı olarak ticaret durdu, bu da para akışının kesilmesi demektir. Hatta tüccarlardan alınan mallar Halep halkına çok daha yüksek bir fiyattan satılmaya başlandı. Çaresiz kalanlar ve parası olanlar, ihtiyaç duydukları malları Bizans'tan bu fiyatlar üzerinden almak zorunda kaldı. Ayrıca yapılan anlaşma gereği Bizans'a yıllık vergi ödenmesi de kabul edildi. Bizans bu bölge için alacağı parayı 3 taksite böldü. Bu durum halka savaş vergisi olarak yansıtıldı. Buna göre 15 yaşının üzerindeki herkes 16 dirhem ödemek zorunda bırakıldı. Hristiyanlardan, sakatlardan

⁴⁴⁷ Adam Mez, *a.g.e.* s. 560.

⁴⁴⁸ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târih el-Antâkî*, s. 87-88; İlyas Gökhan, *a.g.m.*, s. 84; Muhsin D. Yûsuf, *Economic Survey of Syria*, s. 187.

⁴⁴⁹ John Scylitzes, *A Synopsis of Histories*, s. 138; Paul Lemerle, *Histoire de Byzance*, s. 95; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, VIII, s. 464-465.

⁴⁵⁰ Muhsin D. Yûsuf, *Economic Survey of Syria*, s. 187.

⁴⁵¹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 133; Jean Sauvaget, *a.g.m.*, s. 118; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, VIII, s. 465-467.

⁴⁵² Muhsin D. Yûsuf, *Economic Survey of Syria*, s. 188.

hatta körlerden bile vergi almak istediler ama bunun miktarını belirleyemediler, ama yine de onlardan da az da olsa bir miktar vergi aldılar⁴⁵³.

Hamdânîler döneminin felaket niteliği taşıyan bir diğer hadisesi, 382/992 yılında Fâtımî ordu komutanı Türk komutan Bencu Tegin'in Halep'i, 11 ay boyunca kuşatma altında tutmasıydı. Bu süre boyunca Halep halkı zaten zor durumda kalmışken, ayrıca II. Basileios'un gelmesini haber almasıyla Bencu Tegin'in kuşatmayı kaldırırken her yeri yakıp yıkması, bu süre içerisinde de pek çok kişiyi öldürmesi Halep halkına çok zor anlar yaşatmıştı⁴⁵⁴. Halep'in tamamıyla kuşatma ve tahribat dolu bir yıl geçirmesine sebep olmuştu⁴⁵⁵.

(402/27 Mayıs 1012) yılında ise Halep kendi iç kavgasına düşmüştü. Halep hâkimi Mansûr, Arap kabilesi olan Kilabîlerle yapmış olduğu anlaşmaya uymadığı için aralarında ciddi sorunlar yaşanmaya başladı. Durumunu tehlikede gören Mansûr bir oyun oynayarak Kilabîleri kaleye akşam yemeğine davet etti, Kilabîlerden 700 kişi bu davete iştirak etti. Ancak Mansûr bu 700 kişi kalede yakalatarak katletti, hayatta kalanları ise zindanlara attırdı⁴⁵⁶. Bu gelişmede Kilabî kabilesinin en önemli liderleri yaşamlarını yitirdiler. Kilabîler bu durumun intikamını almak için harekete geçtyseler de bu daha fazla kişinin ölmesine sebebiyet verdi. Böylelikle Halep'teki Kilabîlerden bu sene 2 bin civarında insan öldü⁴⁵⁷. Genel itibarıyla bu dönem pek çok insan kaybının yaşandığı dönem olarak tarihe geçti.

⁴⁵³ İbn Havkal, *Kitâbü Sûreti'l-arz*, s. 163; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVII, s. 394; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, VIII, s. 518-519; Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 565; Georg Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 270; Ayrıca Ödenecek olan vergi miktarı hakkında kaynaklarda farklı görüşler söz konusudur. Ali b. Zafer el-Ezdî bu miktarın 3 kantar altın olduğunu söylerken Sibt İbnü'l Cevzi bu 3 kantarın altın değil gümüş olduğunu söylemiştir. Bkz. Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVII, s. 410; Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, s. 103.

⁴⁵⁴ Muhsin D. Yûsuf, *Economic Survey of Syria*, s. 189.

⁴⁵⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 170-172; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, s. 76-78.

⁴⁵⁶ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 318; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 49-50.

⁴⁵⁷ Muhsin D. Yûsuf, *Economic Survey of Syria*, s. 190.

İKİNCİ BÖLÜM

MİRDÂSİLER HÂKİMİYETİ DÖNEMİNDE HALEP VE TÜRKLER

415-472/1024-1080

X. yüzyılda Karmatî hareketleriyle birlikte Halep bölgesinde dalgalanmaların yaşandığı bir dönem olmuştur. Karmatîlerin bölgede aktif hale gelmelerinde Kilabî kabilesinin de etkisi oldu. Karmatî hareketleri genel olarak Halep bölgesinde kargaşaya yol açtı. Hamdânîlerin Halep'e hâkim olmasıyla birlikte Kilabîler bu destekle Bizans sınırlarına saldırmaya başlamışlardı. Ancak daha sonra bu kabile içerisinde yükselmeye, sivrilmeye başlayan komutanlar, bu defa birbirleriyle mücadele etmeye birbirleriyle uğraşmaya başladılar. XI. yüzyılın başlarında ise Halep bölgesi Arap göçleri dalgalarına maruz kaldı ve pek çok göç almaya başladı. Sebebi bölgenin politik istikrarsızlığı ve ciddi bir otoriteden yoksun bir bölge oluşuydu. Bu gelişmeler beraberinde çiftçiliğin azalması, ticaretinde durma noktasına gelmesine yol açtı. Bu göç dalgasıyla gelen Araplar öncelikli olarak kırsal bölgelere ve Bizans'ın çekilmiş olduğu yerlere yerleşmeye başladılar. Bu durum Halep bölgesinde yeni bir düzenin kurulmasına neden oldu. Bu göç dalgalarıyla gelen Arap kabileleri kendi güçlerini ve kurallarını bölgede kullanarak hâkimiyeti ellerine geçirmeye çalıştılar. Bu kabile üyelerinin her biri kendi liderinin kontrolü altında, birbirlerinden bağımsız hareket ediyorlardı. 4 göç dalgası yaşandı. Her dalgada gelen kabile kendi lideri komutası altında hareket ediyordu. Her grubun bir lideri vardı. Bu 4 grubun liderlerinin isimleri ise; Muaviye, Abdullah, 'Amr ve Ebûbekir'dir. Bunlar diğer küçük kabileleri kendi hükmü altında bir araya getiren kişilerdir. Büyüklükleri ise birbirlerinden farklıdır. En büyüğü Ebûbekir'in grubudur. İkinci büyük grup 'Amr'ın grubuydu. Ebûbekir Halep bölgesine en son yapılan göç dalgasıyla gelen topluluktur. Mirdâsîlerin kurucusu olan Sâlih b. Mirdâs da işte bu göç dalgaları döneminde, 3. göç dalgasıyla gelen grupta yer alıyordu⁴⁵⁸. Görüldüğü üzere Kilabîleri çok kalabalıktı fakat parçalara ayrılmış bir halde hareket ediyorlardı. Sâlih b. Mirdâs ve beraberindeki Mirdâsîler, XI. yüzyılda Halep bölgesi çöllerinde yaşamlarını

⁴⁵⁸ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 69-75.

sürdürmeye çalışıyorlardı. Yaşanan otorite boşluğu sebebiyle Halep'e doğru yaklaşıma başladılar⁴⁵⁹.

Mirdâsîlerin Halep'teki hâkimiyeti, Hamdânîlerin hemen ardından gerçekleşmiş bir olay değildir. Yaklaşık olarak on yıl süren (404-415/1014-1024), bir kargaşa dönemi yaşanmıştır. Bu süre içerisinde Halep'te daha çok Fâtımî Devleti'nin söz sahibi olduğu görülmektedir. Bu süreçte Fâtımî halifesinin atamış olduğu valiler tarafından Halep kontrol altında tutulmaya çalışılmış ve yıllık vergiye bağlanmıştır. Ancak bu süreçte Fâtımî Devleti kendi atamış olduğu valilerin isyanlarıyla da uğraşmak zorunda kaldı. Bu süreçte yaşananlar, Mirdâsîlerin de Halep'e hâkim olma sürecinin temelini oluşturmaktadır. O nedenle Mirdâsî Devleti dönemine girmeden, bu ara dönemde Halep'te yaşananlar hakkında bilgi vermek istiyoruz.

3.1. Fâtımî Devleti'nin Halep Hâkimiyeti Mücadelesi 404-415/1014-1024

Fâtımî Devleti'nin amacı, Abbâsî Devleti'ni ortadan kaldırmak, bu amaca giden yol ise Halep'e yerleşmektir. Halep, Fâtımîler ile gerek doğudan gelen Türk akınları gerek Abbâsî devletinin saldırıları gerekse Bizans'ın saldırılarına karşı bir tampon bölge olarak kullanılacaktı. Ancak bu şehir bu dönemde her yönden saldırı alan bir şehir konumundaydı. Kolay bir şekilde el değiştirebiliyordu. Fakat konumu gereği onu ele geçiren kişinin de oradaki ömrü, hayal ettiği gibi pek uzun olmuyordu. Fâtımî Devleti her ne kadar bu politikasını Şam bölgesinin güneyinde başarabilmişse de kuzeyine yerleşme konusunda bir türlü başarılı olamamıştı. Bunun sebepleri bölge Arap kabilelerinin etkilerinin yanında, Bizans'ın da Halep üzerinde çıkarlarının olması ve her seferinde Fâtımî Devleti'ni o bölgeden geri püskürtmesiydi. Bölgedeki en büyük ve en güçlü aşiretlerden biri olan Kilab aşireti, Fâtımî Devletinin ekonomik politikaları gereği bu durumdan çok rahatsız oluyordu⁴⁶⁰. Onların da amacı Halep'te aşiret hanedanlığı kurmaktı. Fakat bu iki büyük güç buna her seferinde engel oluyordu.

Fâtımî Devleti'nin başında 386/996 yılında Halife el-Azîz bulunmaktaydı. Bu sene el-Azîz'in ölümü nedeniyle tahta 9 varis arasından oğlu Ebû Ali el-Mansûr geçti, babasının da ölmeden önce kendisine verdiği unvan olan Hâkim-Bi-emrillâh unvanını

⁴⁵⁹ Erdoğan Merçil, "Mirdâsîler", *DİA*, XXX, 2005, s. 149.

⁴⁶⁰ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 37-38.

kullandı (386-412/996-1021)⁴⁶¹. Ancak el-Hâkim başa geçtiği ilk yıllarda biraz geri plandaydı. Çünkü henüz 11 yaşındaydı. Bunun yanında, kontrol o zamanın ünlü komutanlarından, savaş yeteneği üst düzey olan İbn Ammar'ın ve Bercevan'ın elindeydi. Fakat el-Hâkim birkaç yıl sonra kontrolü ele almak için bu komutanları öldürttü. Böylece tek söz sahibi konumuna geldi⁴⁶². Onları tehlike olarak görüp öldürmesi olayının, o dönem halk arasında, İbn Ammar'ın halifelikte gözü var el-Hâkim'i öldürüp onun yerine geçmek istiyor⁴⁶³, şeklindeki dedikodularına da bakarsak çok da yanlış bir karar almadığını anlamış oluyoruz. Bu dönem Fâtımî Devleti için biraz karışık bir dönem oldu. Çünkü başta bulunan halife el-Hâkim'in uygulamış olduğu politikalar halkı oldukça güç duruma düşürdü. Baskıcı bir politika uygulamasının yanında verdiği kararlarla da bir süre sonra kendisi dahi çelişebiliyordu⁴⁶⁴. Yapılmasını yasakladığı, hatta yapanları ölüm cezasına çarptığı bazı yasakları, bir süre sonra serbest bırakabiliyor, tam tersine yasak getirebiliyordu. Sinirlendiği vakit o kişiye işkence etmekten ya da onu infaz etmekten hiç çekinmiyor, hiç duraksamadan bunu gerçekleştiriyordu⁴⁶⁵. O kadar tuhaf kararları ve hareketleri vardı ki kendisinin deli olduğu düşünölmeye başlandı⁴⁶⁶. Ayrıca yine bu dönemde Bizans ile ilişkilerin kötü bir hal almasına sebep olan bir dönem oldu. Çünkü İznik'te M.S. 325-326 yılında toplanan konsilin ardından alınan kararlar neticesinde, 335 yılında Kudüs'te The Church of Holy Sepulchre (Yeniden Dirilme Kilisesi) olarak adlandırılan kilise inşa edilmişti. İşte bu kilise 399/1009 yılında Halife el-Hâkim döneminde tahrip edildi. Bu durum Bizans ve Batı ile ilişkilerin oldukça gerilmesine sebep oldu⁴⁶⁷. 404-415/1014-1024 yılları arası Fâtımî hâkimiyetinden ziyade Mirdâsîlere kadar bir geçiş dönemi olmuştur. Mansûr'un Halep'ten çıkışının hemen ardından Fâtımî Devleti bunu değerlendirerek bölge komutanlarını oraya yönlendirmesi sonucu Halep'i vergiye bağladı. Halep bu dönemde

⁴⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, IX, s. 99-100.

⁴⁶² Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 58.

⁴⁶³ Nihat Yazılıtaş, *a.g.e.*, s. 93.

⁴⁶⁴ Eymen Fuad Seyyid, "Fâtımîler", *DİA*, XII, 1995, s. 231.

⁴⁶⁵ Bir defasında yanında yüksek rütbeli komutanlarla birlikte Kahire çarşısında dolaşmaya çıktığında esnafı kontrol ederken bir kasap dükkânına girdi. Orada hoşuna gitmeyen bir durumla karşılaştı ve çok sinirlendi, yasaklarına uymadığı gerekçesiyle o kişiyi cezalandırmak istedi. Eline satır alıp o kişiye satırla ölüncüye kadar vurdu ve hiç bir şey olmamış gibi dükkândan çıkıp çarşıda gezmeye devam etti. Halk o kadar korkmuştu ki öldürülen o kişinin cesedine dokunmadılar bile, bir süre orada kaldıktan sonra gönderilen kefen ve defin izni sayesinde öldürülen kişinin cesedini kaldırmaya cesaret edebildiler Bkz. Mustafa Öz, "Hâkim-Bi-emrillâh", *DİA*, XV, 1997, s. 199.

⁴⁶⁶ Azîz S. Atiya, *Crusade, Commerce And Culture*, s. 39.

⁴⁶⁷ Muammer Gül, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yay., 6. Baskı, İstanbul 2014, s. 186.

yine el-Hâkim'in, bölgeye kendi atadığı valiler tarafından kontrol altına alınmaya çalışılmış, ancak bu atanan valilerin dahi bağımsızlık isyanıyla uğraşmıştır. Halife Hâkim 401/1011-1012 yılında Türk komutan Yaruktekin'i Alem'ed-devle lakabıyla Şam bölgesi valisi olarak atadı⁴⁶⁸. Ancak Yaruktekin birkaç sene görevde kaldıktan sonra Cerrahiler isyanı sürecinde ele geçirilerek öldürüldü. Fâtımîler Halep'e gerektiğinde müdahale edebilmek için Rahbe gibi önemli, verimli ve stratejik bir şehri kontrol altında tutmaya çalışıyor, burayı bir üs olarak kullanıyorlardı⁴⁶⁹. Bu dönemde Şam bölgesinde mahalli isyanlar otorite boşluğu sebebiyle artmaya başlamıştı. Fâtımî Devleti bunları hem dizginleyebilmek hem de kendi çıkarlarına kullanabilmek adına bazılarını özerklik verdiler. Şam bölgesinin özellikle güney kesiminde büyük bir nüfuz sahibi olan Cerrahileri⁴⁷⁰ kendi taraflarına çekip isyanların bastırılmasında kullanmaya çalıştılar. Bölgenin kontrolünden sorumlu kişi olarak Süleyman b. Ca'fer Ebû Temim el-Ketami⁴⁷¹ ile iş birliği içerisine girildi. Şam bölgesini kontrol altına almayı planlayan el-Hâkim bu sene, batıdan hiç ummadığı bir saldırıyla karşılaştı. Bu saldırıyı gerçekleştirenlerin başında Ebû Rekve denen biri bulunmaktaydı. Endülüs Emevileri soyundan olduğunu söyleyerek tahtta asıl hak sahibi olan kişinin kendisi olduğunu iddia ediyordu. Bu amaçla Mısır sınırlarına saldırılar düzenlemeye başladı. Halife el-Hâkim bir süre bu saldırılarla meşgul olduysa da sonunda Ebû Rekve'yi yakalamayı başardı ve Kahire'de idam ettirdi. Ancak Ebû Rekve olayı el-Hâkim'i korkutmuş olacak ki bu gelişmeler neticesinde halka uygulamış olduğu baskıcı siyasetten vazgeçmişti. Yine aynı dönemde Nil Nehri'nin suyunun azalması ve tarım faaliyetlerinin azalması onu endişelendiren bir diğer husus olmuştu⁴⁷². Fakat bu tehlikeleri atlatınca yeniden eski haline, hatta eski halinden daha zalim bir hale büründü.

Fâtımî Devleti'nin Halep'e direkt olarak müdahale etmesi ise (408/3 Şubat 1017)⁴⁷³ yılında gerçekleşti. Bu tarihte halife Halep'e, Fatik adında bir vali ataması yaptı. Bu kişi aslen Ermeni kökenli olup azat edilmiş kölelerden biriydi. Halife onu

⁴⁶⁸ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 290.

⁴⁶⁹ Suhayl Zakkâr, *The Emirate of Aleppo*, s. 54.

⁴⁷⁰ Cengiz Tomar, *a.g.m.*, s. 548.

⁴⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, s. 100-101.

⁴⁷² Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 58-59.

⁴⁷³ Halep bölgesinde bu otorite boşluğunun yaşandığı sırada Doğu Anadolu'da Selçuklu Türklerinin ilk defa, Van Gölü dolaylarına kadar Çağrı Bey komutası altında 1016 yılında yaklaşık 3000 askerle sefer düzenlediği görülmektedir. Türkler yavaş yavaş bu coğrafyada kendilerine yurt bulma amacıyla, yerleşme amacıyla, keşif seferleri düzenlemeye başlamıştı.

Halep'e atadı ve onu Emîrû'l ümerâ konumuna getirerek, Azîzü'l-devle unvanı verdi⁴⁷⁴. Halife Fatik'i, bölge aşiretlerinin de isteği doğrultusunda başta bulunan Fetih adında birinin yerine atadı, Fetih'e de yaptıklarından dolayı teşekkür edip onu Halep'ten alıp Sur şehrine atadı⁴⁷⁵. Buradaki amacı Halep'in bizzat kendi atadığı bir yönetici ile yönetilmesi idi. Bu gelişmelerin hemen ardından Fâtımî Halifeliğinde çok ilginç bir durum yaşandı. Uygulamış olduğu katı kurallar ve yaymış olduğu korku politikasının da etkisiyle olsa gerek, halife el-Hâkim kendini diğer insanlardan çok üstün görüyordu ve tuhaf hareketler sergilemeye başlamıştı. 30 Mayıs 1017 günü İsmâilî dailerinden Hamza b. Ali, Anûş Tegin ed-Derezi ve Hasan b. Haydere el-Fergani'nin⁴⁷⁶ kendisiyle bir süre konuşmasının ardından halife el-Hâkim kendini tanrı ilan etti⁴⁷⁷. Halifenin aklına girmeyi başaran İsmâilî dailerini böylelikle bu dönemde Şam bölgesinde oldukça rahat bir şekilde yayılma imkânı buldular. Dürzilik mezhebinin ismi İranlı Bâtınî misyoneri Muhammed İbn İsmail el-Dürzi'den almıştır. Bu kişi fikirlerini yaymak için Fâtımî halifesi ile sıkı ilişki içerisine girdi. Bazı kaynaklarda halife el-Hâkim'i kandırıp bu mezhebi yaymaya çalışan kişinin isminin Hamza ed-Dürzi adlı Fars asıllı biri⁴⁷⁸ olduğunu söylemişlerdir. Böylelikle Mısır'da Dürziliği yaymaya başladı. Fakat bu çağrı Mısır'da pek yankı uyandırmadı. Sadece aşırı Şîîlerin bazıları tarafından desteklendi. Zamanla bu kişiler Lübnan dolaylarına, Lübnan dağlarına çekilmeye başladılar. Daha sonra burayı düşüncelerini yaymak için bir üs olarak kullanmak istediler. Ancak burada bir diğer Şîî mezhebinin bir kolu olan Nusayri⁴⁷⁹ mezhebiyle karşılaştılar ve onlarla

⁴⁷⁴ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benu Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali's-Şam*, s. 23; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 59.

⁴⁷⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 190.

⁴⁷⁶ Mustafa Öz, *a.g.m.*, s. 200.

⁴⁷⁷ Eymen Fuad Seyyid, *a.g.m.*, s. 231.

⁴⁷⁸ Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasi, İktisadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, I, Çev. Abdülkadir Şener, Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, Haz. Mevlüt Karaca, Hisar Yay., İstanbul, s. 62.

⁴⁷⁹ Nusayri mezhebini oluşturan kişinin IX. yüzyılda yaşamış, Muhammed İbn Nusayri el-Kufah olduğu söylenilmektedir. Bunlar İmam el-Hasan el-Askerî'nin takipçisiydiler. Nusayrilerin bir bölümü Hz. Ali'nin ilah olduğuna inanırlar. Şeriatın bir zahiri ve bir de batını olduğu ve batını imamların bildiği hususunda Bâtınîyye fırkasıyla birleşmektedirler. Bu karma yapı Şîî fırkası olan Sebeyye fırkasından ve Bâtınîyye fırkasından oluşturulmuştur. Sebeyye'den, Hz. Ali'nin Allah olduğunu, Bâtınîyye'den ise, şeriatın bir zahiri ve bir de batını olduğu görüşünü alıp birleştirmişlerdir. İbadetleri daima gizli olmuştur. İlk zamanlarda ibadetlerini dağlarda ve geceleri gerçekleştirirdi. Nusayriliği benimsemiş olan kadınları da bu ibadetlere alınmazdı. İlerleyen yüzyıllarda Fransa'nın da bölgeye gelmesiyle birlikte, Fransa, bir kısmı İran'da bir kısmı Anadolu'nun Çukurova bölgesinde bir kısmı da Halep bölgesinde bulunan Nusayrileri bir araya getirerek onlara Alevi olarak kendilerini adlandırmasını ve bu şekilde Alevilerle birlikte bir arada kalmalarını söyledi. Bkz. Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 586, 587; Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasi, İktisadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, I, s. 62-63; Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı* Çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yay., İstanbul 2013, s. 128.

çatışma içerisine girdiler. Bu çatışma sürecinde Nusayrilerin bir kısmı Halep bölgesine doğru göç ettiler⁴⁸⁰.

El-Hâkim Halep bölgesinde pek çok yeri ele geçirmeyi başarmıştı. Bizans'ın elinde ise Şeyzar ve birkaç küçük şehirden başka bir şey kalmamıştı⁴⁸¹. Ayrıca yine bu dönemde Bizans'ın buradaki genişlemesini önlemek amacıyla halife el-Hâkim karadan ve denizden saldırılar düzenleyip Bizans ordusuna karşı galip gelmişti. Bu yenilgiler üzerine imparator daha fazla toprak kaybını önlemek için Fâtımî Devleti ile geçerliliği 10 yıl olan bir barış anlaşması imzaladı⁴⁸². Bu gelişme her ne kadar Fâtımî halifeliğinin planları doğrultusunda gidiyor gibi görünse de 1020 li yıllara gelindiğinde Halep'te hiç beklemediği olaylarla karşılaşmaya başladı. Kendi atamış olduğu vali olan Azîzü'l-devle'nin politikaları, el-Hâkim'i oldukça fazla rahatsız etmişti. Azîzü'l-devle Bizans ile iyi ilişkiler kurmuş hatta Bizans, Halep ile olan ticarî engelleri bu dönemde kaldırmış ve Halep ile Antakya arasındaki ticarî faaliyetler yeniden başlamıştı. Ancak halife el-Hâkim bu gelişmeleri ve Bizans ile yapılan anlaşmaları, bağımsız hareket etme sembolü olarak görmekteydi. Bu durumdan oldukça fazla rahatsız oldu, çok da sinirlenmişti fakat bölgede Halep'e sevk edecek bir ordusu yoktu. Böylece daha farklı bir yol denedi ve Azîzü'l-devle'ye elçiler aracılığıyla mektup göndererek, Halep'teki görevini başarıyla yerine getirdiğini, artık görevinin sona erdiğini ve valilikten istifa etmesini istedi⁴⁸³. Azîzü'l-devle tabii ki bu mektubu okur okumaz, durumun tam olarak farkına vardı ve istifa etmeyeceğini bildirdi. Bunun isyan anlamına geldiğini de çok iyi biliyordu. Zaten bu olaydan sonra bağımsızlığını resmen ilan etmek zorunda kaldı. Takip eden süreçte kendi adına para bastırды, halifenin adı ise yalnızca hutbelerde geçer olmuştu⁴⁸⁴. Ayrıca Halep, kale surlarının da onarılmasını ve güçlendirilmesini istedi. Bu gelişmeler üzerine halife el-Hâkim ordusunu toplayıp Halep'e yolladı. Halifenin kendisine saldırdığını öğrenen Azîzü'l-devle ise iyi ilişkiler kurduğu Bizans İmparatoru II. Basileios'den yardım istedi. II. Basileios bu çağıruya karşılık verdi ve Halep'e bir ordu gönderdi⁴⁸⁵. Fakat Azîzü'l-devle'nin Bizans ile birleştiğini haber alan halife el-Hâkim, zaten askerî güç bakımından sorunlar yaşadığı bu dönemde böyle bir savaşı göze alamadı ve

⁴⁸⁰ Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 583-585.

⁴⁸¹ Cengiz Tomar, *a.g.m.*, s. 548.

⁴⁸² Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 162.

⁴⁸³ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 60.

⁴⁸⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 192.

⁴⁸⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 193.

ordusunu geri çekti. Bizans ordusuna ise bu haber iletilmesi üzerine Halep'e varmadan geri döndüler.

Ancak Azîzü'l-devle daha sonra halife ile uzlaşma yoluna gitmek istedi. Halifeye hediyeler ve değerli eşyalar göndererek gönlünü almak istedi. Halife hediyeleri kabul etti ama Azîzü'l-devle, bu barışın bu kadar kolay sağlanmasının altında başka şeyler aramaya başladı. Belki de halife, zaman kazanmaya çalışıyordu. Neticede iki taraf da birbirlerine güvenmiyordu. Azîzü'l-devle hemen sınırlarını genişletmek için Halep çevresindeki kalelere saldırmaya ve buraları da hâkimiyeti altına almaya başladı. Ayrıca ordusunu güçlendirmek maksadıyla yeni kuvvetler de tedarik etmeye başladı. Bu tedarik ettiği kuvvetler arasında Türkler de vardı. Mesela Türk kökenli bir komutan olan Bedr, kale valisi rütbesine getirilmişti⁴⁸⁶.

Türk kökenli komutan Bedr kalede en yüksek rütbelerden birini almış, Azîzü'l-devle'ye de en yakın askerlerden biri olmuştu. Bu durum Fâtımî Halifesi el-Hâkim'in halası olan el-Sayidah'ın dikkatini çekmişti. Aklına bir takım fikirler gelmeye başladı. Gizlice Bedr'e elçiler göndererek haberleşmeye başladı. Kendisine çok değerli hediyeler ve rüşvet vererek onu yanına çekmeye çalıştı. Azîzü'l-devle ise bu gelişmelerden şüphe dahi duymamıştı. Zaten el-Sayidah bunu da düşünmüştü. Elçiyi tüccar kılığına sokup şehre giren tüccarlarla birlikte hareket etmesini tembihlemişti. Bu şekilde şehre girip çıkıyorlardı. Bedr bu teklifi kabul etti ve Fâtımî Devleti'nin kendisine Halep'i vaat etmesinden sonra Azîzü'l-devle'yi ortadan kaldırma planları yapmaya başladı. Azîzü'l-devle Şiir yazmayı ve dinlemeyi çok severdi. Sarayında bulunan, Tüzün adındaki Hindistanlı bir saray görevlisi çok güzel Şiir okurdu⁴⁸⁷. Azîzü'l-devle çoğu zaman onu çağırıp ondan Şiirler dinlerdi. İşte Bedr bu kişiyi kullanmak istedi. Bedr bir gün Tüzün ile gizlice görüşüp teklifini yaptı. Ayrıca bu olaydan kesinlikle kimsenin kendisinden şüphelenmeyeceğini, adının bile geçmeyeceğinin sözünü verdi. Azîzü'l-devle'yi öldürmesi karşısında zengin olacak kadar altın alacağını söylemişti. Tüzün çok korkmuştu, hatta kendisine teklif yapılıncaya tir tir titremeye başlamıştı. Ancak yine de teklifi kabul etti. (413/6 Temmuz 1022) de Azîzü'l-devle, avlanmak için saray dışına çıktığında Bedr ile Tüzün suikastı uygulama kararı aldılar ve harekete geçtiler⁴⁸⁸. O

⁴⁸⁶ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 61.

⁴⁸⁷ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 377.

⁴⁸⁸ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 62-63.

avlanırken kendileri de sarayda her şeyi planlamaya başladılar. Azîzü'l-devle akşam geldiğinde yemek esnasında kendisine iyice içki içirilip sarhoş edilmeye çalışıldı. Gece sonunda Azîzü'l-devle sarhoş olmuştu ve odasına uyumaya çekildi. Kısa süre sonra Tüzün elinde hançerle gizlice odaya girdi. Tüzün'ü de gözetleyen Bedr, onları bir kenarda takip ediyordu. Tüzün içeri girer girmez sarhoş haldeki Azîzü'l-devle'yi hiçbir zorluk çekmeden hançerleyerek öldürdü. Tam bu esnada Bedr içeri girdi ve o da Tüzün'e saldırarak onu öldürdü⁴⁸⁹. Böylece Azîzü'l-devle'yi öldüren kişiyi yakalayan kişi olarak bir de üzerine kahraman ilan edildi. Bu gelişmeler Fâtımî halifesine bildirildi. Yaşanan bu olaydan üzüldüğünü ve başsağlığı dileklerini göstermelik olarak sunsa da aslında halife, bu olaya çok sevindi ve hemen ardından Halep'e 2 görevli daha göndererek Bedr ile Halep'i kendi adına yönetmelerini istedi. Böylelikle Türk komutan Bedr Halep'i Fâtımî halifesi adına yönetmeye başladı. Ancak Bedr'in Halep yönetimi yalnızca 96 gün sürdü. Bu süre sonunda Halife el-Hâkim, Halep'e el-Dayf komutası altında bir birlik gönderdi. Halep'e geldikten sonra Bedr ile görüşüp onun yerine, Halep'in başına kendisinin atandığını söyledi. Bu durumun Bedr'in hoşuna gitmeyeceğini bildiği için de onu tutuklattı⁴⁹⁰. Ekim 1022 yılında Halep 2 Fâtımî yöneticisi tarafından yönetiliyordu. Ancak daha sonra aralarından biri ölünce yerine, Mısır'daki kardeşi Sa'îdü'l Mülk lakabıyla Thuban adındaki bir komutan gönderildi⁴⁹¹. Ancak bu iki yönetici de uygulamaları da Halep halkı tarafından hiç sevilmedi.

El-Hâkim pek çok gece, yanında kimse olmadan Kahire'nin yakınındaki Mukatta adı verilen bir tepeye çıkar, orada yıldızları izlerdi. Bir süre sonra tanrılığını da ilan ettikten sonra o tepeye daha sık gider oldu. (412/13 Şubat 1021) yılı gecesinde yine aynı tepeye gitti. Ancak bir daha geri dönmedi ve kendisinden haber de alınmadı, izine de rastlanılmadı. O dönem tarihçileri bu olaya bir açıklama getiremezken Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî bu olayın arkasında ondan nefret eden kız kardeşi Sittü'l-mülk'ün olduğundan bahsetmekte⁴⁹² ve ondan kurtulmak için bu savunmasız kaldığı anı değerlendirdiğini düşünmektedir. Aslında bu düşüncesinde haklı sayılabilir. Çünkü el-Hâkim öldükten

⁴⁸⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 194.

⁴⁹⁰ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 378.

⁴⁹¹ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 64-65.

⁴⁹² Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 233-234. Ayrıca Bkz. Umberto Eco, *a.g.e.*, s. 193.

sonra yerine geçen oğlu Ebû'l-Hasan ez-Zahir küçük yaştaydı. Bu nedenden dolayı yönetim, halası Sittülmülk'e geçti⁴⁹³ ve Fâtımî Devleti'ni ez-Zahir adına kendi yönetti.

Bu dönemle birlikte Halep'te çok ciddi hâkimiyet hareketleri içerisine giren ve Mirdâsî hanedanlığının Halep'te kurulmasını sağlayan Sâlih b. Mirdâs'ın ciddi faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir.

3.2. Sâlih b. Mirdâs Önderliğinde Halep'te Mirdâsî Hanedanlığının

Kurulması

Sâlih b. Mirdâs o dönemde el-Cezire bölgesinde varlığını sürdüren Kilab kabilesi liderleri arasında yer almaktaydı. Kilabîlerin bu üyeleri İslâmiyet'ten önce Medine'nin saygın kabilelerinden bir tanesiydi. Emeviler Döneminde halife ile mücadele içerisine girmişlerdi (60-63/680-683). Bu yıllar arasında Mervan b. el-Hâkim'e karşı savaşmışlardı. VII. yüzyılda buradan göç etmek zorunda kaldılar ve Halep bölgesine geldiler⁴⁹⁴. VII. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar da bu bölgede yaşanan, neredeyse bütün hâkimiyet mücadelelerinde rolleri olmuştur. Mirdâsî hanedanlığının kurucusu olan Sâlih b. Mirdâs, Halep bölgesinde kendi hanedanlığı kontrolü altında devlet kurma mücadelesine Rahbe⁴⁹⁵ şehrini almaya çalışarak başladı. Rahbe'yi gözüne kestirmesinin sebebi buranın yöneticisi olan İbn Mihkan'nın halk tarafından pek sevilmeyen biri olmasıydı ve kendisinin ona çok yakın olmasıydı. İbn Mihkan kendisine karşı girişilen isyan hareketini bastırabilmek için Sâlih b. Mirdâs'tan yardım talep etti. Bu durum Sâlih b. Mirdâs için bulunmaz bir fırsattı ve bu yardım çağırısını hemen kabul etti. Fakat aklında daha farklı planlar vardı. Bu planları isyan bastırıldıktan hemen sonra devreye soktu. İbn Mihkan'ı gizlice öldürterek Rahbe şehrinin kontrolünü tamamen ele geçirdi

⁴⁹³ Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 59.

⁴⁹⁴ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 67.

⁴⁹⁵ Rahbe bu dönemde stratejik önemi yüksek bir şehirdi. Bu kale Irak'ın anahtarı konumundaydı. Ayrıca Halep bölgesine göç eden göçmenlerin de bu bölgeye girişleri Rahbe üzerinden olmaktadır. 1008'de Fâtımî halifesi el-Hâkim, Ali b. Thimal'ı Rahbe emiri olarak atadı. Daha sonra Rahbe'nin başına İsâ geçti ama Ukaylî emiri lideri burayı İsâ'dan zorla aldı. Burayı alan Bedran b. el-Mukallid idi. Fâtımî halifesi daha sonra Dımaşk emîrine talimat vererek Rahbe'nin onarılmasını istedi. Bedran'dan sonra Rahbe'nin başına İbn Mihkan geçti. Sâlih b. Mirdâs ise onunla temasa geçmiş ve onun yanında yer alıp onunla yakınlık kurmuştu. Hatta bunu daha ileri götürüp akrabalık bağı kurmuş ve Sâlih b. Mirdâs, İbn Mihkan'ın kız kardeşiyle evlendi. O nedenle İbn Mihkan'a karşı girişilen isyanda ilk yardım isteyeceği kişi de Mirdâsî lideri Sâlih b. Mirdâs oldu. Bkz. Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 88-90.

(399/1009)⁴⁹⁶. Fakat buranın kontrolü hiç de düşündüğü gibi kolay olmadı. Çünkü hem Abbâsî Halifeliğiyle uğraşmak zorunda kaldı hem de Fâtımî Halifeliğinin baskısı altına girdi. O da hutbeyi Fâtımî halifeliği adına okuttu. Ancak Sâlih b. Mirdâs'ı bölgede asıl aktif olarak görmeye başladığımız zaman, Halep hâkimiyeti mücadelesine girdiği dönemdi. Bu dönem Hamdânîlerin azatlı kölesi olan Lü'lü'nün oğlu Mansûr'un Halep'e hâkim olduğu dönemdi. Mansûr da tam bu sıralarda Hamdânîler soyundan olan ve Halep'in asıl hâkimiyet hakkının kendisinde olduğunu iddia eden, Sa'îdü'd-devle'nin kardeşi Ebû'l-Heycâ ile uğraşmaktaydı. İşte Sâlih b. Mirdâs bu fırsatı iyi değerlendirdi ve Mansûr'a karşı girişilen mücadelenin içerisinde yer aldı. Zaten Mansûr döneminde daha önce bahsettiğimiz üzere, Halep halkı Mansûr'un babası Lü'lü'nün, Halep'i hile ve gasp yoluyla Hamdânîlerden aldığını düşünüyor ve Mansûr'dan kurtulma yolunu arıyorlardı. Mansûr'un da zalim ve adaletsiz bir yönetici olması, halkı ona karşı isyana sürükledi. Kilabî kabilesi Ebû'l-Heycâ'nın yanında yer aldı ve bu kabileye önderlik eden Sâlih b. Mirdâs idi. Ancak Mansûr bunlara karşı da çok haince bir plan uygulamıştı. Kilabî kabilesinin sayıları bini bulan en seçkin üyelerini, anlaşmak için kendilerine düzenlenen ziyafete, saraya davet etmiş ve onlar içeri girer girmez baskınla hepsini katletmiş, sağ kalanları zindana attırmıştı⁴⁹⁷. İşte zindana atılan bu tutsaklar arasında Sâlih b. Mirdâs da bulunmaktaydı.

Sâlih b. Mirdâs hapisteyken çok farklı gelişmeler yaşanmaya başladı. Kendisi için en büyük tehlikeyi ortadan kaldırmayı başaran Mansûr, deyim yerindeyse okyanusu aşır derecede boğuldu. Şöyle ki; Mansûr ele geçirmiş olduğu tutsaklardan bir kıza âşık oldu⁴⁹⁸ ve âşık olduğu kişi de Sâlih b. Mirdâs'ın karısıydı. Mansûr, Salih'ten zaten nefret ediyordu. Ona sürekli karısından boşanması için baskı yapmaya başladı. Geceleri içki içip Salih'in bulunduğu zindana giderek Salih'e tehditler savuruyor ona işkence edeceği şeklindeki ifadeleriyle korkutup karısından boşanmasını söylüyordu. Hatta bazen daha ileri giderek Salih'i öldürme girişimlerinde bulunuyor, etrafındaki askerler onu sakınleştirmeye çalışıyordu⁴⁹⁹. Salih değerli bir esirdi. Yalnızca Mirdâsîlerin değil ayrıca o dönemde Kilabî kabilesinin de önderi konumuna gelmişti. O nedenle onun

⁴⁹⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târîhi'l-a'yân*, XVIII, s. 179; Abdülkerim Özaydın, "Sâlih b. Mirdâs", *DİA*, XXXVI, 2009, s. 41.

⁴⁹⁷ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benü Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali'ş-Şam*, s. 20-21.

⁴⁹⁸ Suhayl Zakkâr, *The Emirate of Aleppo*, s. 51.

⁴⁹⁹ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 319.

ölmesi pek işlerine gelmezdi. Daha sonra Mansûr, bu defa karısının yanına giderek onun fikrini değiştirmeye başladı. Ona, Salih'ten boşanması ve kendisiyle evlenmesi karşılığında, kendisiyle birlikte esir bulunan 3 kardeşini de serbest bırakacağını söyledi. Ancak Salih'in karısı bunu kabul etmedi. Daha sonra Mansûr, teklifi daha da ileri götürerek 3 kardeşinin yanında bu kabilenin bütün kızlarını serbest bırakacağını ve Sâlih b. Mirdâs'ı öldürmeyeceği teklifinde bulundu. Aksi halde bunların hiçbiri olmayacağı gibi Salih'i de öldüreceğini söyledi. Bu gelişme üzerine çaresiz kaldı ve teklifi kabul edip Mansûr ile evlendi. Salih ise serbest bırakılmadı ama küçük bir odaya yerleştirilip orada göz hapsinde tutuldu. Diğer vaatlerini gerçekleştirdi ve esirleri serbest bıraktı⁵⁰⁰. Ancak Salih'in göz hapsinde tutulduğu odaya gelen askerlerden biri ona yardım etti ve kaçabilmesi için kendisine gizlice bıçak ve keskin aletler getirdi. Bunun üzerine bir gece odadan çıkmayı başaran Sâlih b. Mirdâs gizlice kaleden çıkıp karanlıkta izini kaybettirmek için ormana doğru koştu. Bu haberin duyulması üzerine peşine yüzlerce asker düştü, elinde meşalelerle etrafı aradılar. Fakat Sâlih b. Mirdâs'ın izine rastlayamadılar. Salih ise bir mağaranın içerisine girmiş orada saklanıyordu⁵⁰¹. Ertesi gün askerler umudu kesip aramayı bıraktıktan sonra Sâlih b. Mirdâs, mağaradan çıkıp sadık bir dostunun bulunduğu Yaseriye denen bir köye gidip, arkadaşının evinde kaldı. Yaşadığı olayları arkadaşına anlattıktan sonra kendisine yardımda bulunmasını istedi. Onu bu halde bırakmaya gönlü razı olmayan dostu Sâlih b. Mirdâs'a yardım etmeyi kabul etti⁵⁰². Sâlih b. Mirdâs daha sonra ailesinin yanına, Mirdâsîlerin yoğunlukta olduğu bölgeye doğru gizlice gitti. Orada amcasının oğullarıyla birleşerek Mansûr'a karşı tüm Kilabî kabilesini birleşmeye çağırdı. Bu çağrı hemen yankı buldu ve liderleri olarak gördükleri Sâlih b. Mirdâs komutası altında birleşmeye başladılar. Yaklaşık 2 bin kişiden oluşan bir ordu kurmayı başaran Sâlih b. Mirdâs, Mansûr'un üzerine yürüdü. İki taraf (404/12 Ağustos 1014) yılında karşı karşıya geldiler. Taraflar arasında yapılan savaşı Salih kazandı ve Mansûr bin kişiden fazla kayıp vererek esir olarak Salih'in eline düştü⁵⁰³. Mansûr serbest kalmak için Salih'e anlaşma yapmayı teklif etti. Salih bu teklifi kabul etti ancak anlaşma şartlarını ağır tuttu. Çünkü Mansûr'dan intikam alma arzusu içerisindeydi. Zaten bunu kendisi de dile getirdi;

⁵⁰⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVIII, s. 202.

⁵⁰¹ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 319.

⁵⁰² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVIII, s. 203.

⁵⁰³ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 320.

“Allah şahit aynı duruma gelirim ben de aynı şeyi ona yapacağım”⁵⁰⁴ şeklinde ifade etmişti ve bunu anlaşma maddeleriyle sağladı. Buna göre Mansûr; 50 bin dinar, 120 rıtl gümüş, 500 parça kıyafet verecekti. Bunun yanında elinde bulunan Kilab kabilesi tutsaklarını serbest bırakacaktı. Ayrıca bunlara ek olarak asıl yemininde de söylediği şeyi yaptı. Daha önce zorla boşattığı karısını geri aldı ve Mansûr’un kardeşini alacağını söyledi⁵⁰⁵. Şartları kabul edildi ancak Salih’in içinde bir kuşku vardı, tam olarak güvenemiyordu. Mansûr da ona güvenmesi için orada şahitlerin huzurunda: “Benim yeminime, sözüme güven benim imanımdan emin ol”⁵⁰⁶ dedi. Sonra Mansûr serbest bırakılıp Halep’e geri döndü. Ancak Mansûr, Halep’e girdikten sonra şartları yerine getirmedi. Bu durum Sâlih b. Mirdâs’ı oldukça sinirlendi ve Halep’e saldırma kararı aldı. Salih, Halep bölgesinde hâkim güç olan Kilabî kabilesine ek olarak Tayy kabilesini de kendisiyle birlikte hareket etmeye çağırdı. Tayy kabilesi de Halep’in Mansûr’dan alınmasının ardından, kendileri de Remle’ye yerleşmek istiyorlardı⁵⁰⁷. Bu maksatla Sâlih b. Mirdâs’ın yardım teklifini kabul ettiler. Bu sefer Salih Halep önlerine geldiğinde gece bir baskın ile Mansûr’un hiç beklemediği bir anda saldırıya geçti⁵⁰⁸. Kale komutanlarından Fetih, Salih’e yardım etti ve onunla birlik olarak şehir kapılarını açıp içeri girmesini sağladı.

Bu sırada kale içerisinde davullar çalmaya başladı ve herkes “Ya Mansûr, Salih kale hâkimi oldu”⁵⁰⁹ diye bağırılmaya başladılar. Mansûr bu gürültü ve davul seslerinin ardından bir de bu bağrıışmaları duyunca eşyalarını ve oğullarını alıp gizlice kaleden kaçtı. Mansûr Antakya’ya gidip Bizans’a sığındı ve bir daha da Halep’e dönmedi⁵¹⁰. Sabaha kadar kalenin tamamı ele geçirildi. 80 bin dinar civarında taşınır mal yağmalandı. Ayrıca 28 bin civarında el yazması eser Hristiyanlar ve Yahudiler tarafından ele geçirilip götürüldü⁵¹¹. Kale komutanı Fetih, Sâlih b. Mirdâs ile bir olup Halep kalesini ele geçirmişlerdi. Böylelikle Fetih bu haberi Fâtımî Halifesine ileterek kalede artık hutbelerde Fâtımî halifesinin adını okutmaya başladı. Fâtımî halifesi Sâlih

⁵⁰⁴ Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtu’z-zamân fi târihi’l-a’yân*, XVIII, s. 203.

⁵⁰⁵ Yahyâ b. Sa’îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 321.

⁵⁰⁶ Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtu’z-zamân fi târihi’l-a’yân*, XVIII, s. 203.

⁵⁰⁷ Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 581.

⁵⁰⁸ Suhayl Zakkâr, *The Emirate of Aleppo*, s. 56.

⁵⁰⁹ Yahyâ b. Sa’îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 323.

⁵¹⁰ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benü Mirdâsi’l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali’ş-Şam*, s. 21-24.

⁵¹¹ Suhayl Zakkâr, *The Emirate of Aleppo*, s. 56.

b. Mirdâs'a yardımlarından dolayı da Esedüddeve⁵¹² unvanını verdi. Ancak Fâtımî hilafeti ile samimi giden bu iletişim bir süre sonra bozulmaya başladı. Fâtımî hâkimiyetindeki Halep'te, halk sıkıntı çekmeye başlayınca Sâlih b. Mirdâs'a haber göndererek adeta dert yakındılar ve bir nevi şehre hâkim olması için teşvik ettiler. Bu durum zaten Salih'in en başından beri istediği bir olaydı. Derhal müttefiklerine haber göndererek Kilabîleri bir araya getirmeye başladı ve onlarla bir anlaşma yaptı. Buna göre; Tayy kabilesi lideri Hasan b. Müferric b. Dağfel Remle'den Mısır'a kadar olan bölgelerin hâkimi olacaktı. Kelb kabilesi lideri Sinan b. Ulyan ise Dımaşk bölgesinin sahibi olacaktı. Sâlih b. Mirdâs da Halep ve Ane'ye kadar uzanan bölgelerin hâkimi olacaktı⁵¹³. Bu kuşatma için Antakya valisinden yardım istendi. Vali 300 okçu gönderdi ancak Bizans İmparatoru II. Basileios bunu duyunca olaya karışmak istemedi ve okçuların geri çağırılması emrini verdi⁵¹⁴. Bu da Bizans'ın, bu saldırıda Arap kabilelerine yardım etmek istemediğini göstermiş oldu. Belki de sıradan bir valinin kalması güçlü Arap kabilelerinin oraya hâkim olmasına nazaran Bizans'ın çok daha fazla işine geliyordu⁵¹⁵. Böylece Sâlih b. Mirdâs önderliğindeki Arap kabileleri, Halep'i 56 gün süren bir kuşatmanın neticesinde 415/1024 yılında ele geçirdiler⁵¹⁶. Sâlih b. Mirdâs Halep'i ele geçirdikten sonra hâkimiyetini ve bölgedeki otoritesini güçlendirmek amacıyla yayılma politikası uyguladı. 1025-1029 yılları arasında Sâlih b. Mirdâs Hısn, Sidon, Ba'lebek, Humus, Rahbe, Rafeniye, Balis, Menbiç ve Sayda'ya kadar uzanan toprakları ele geçirdi⁵¹⁷. Tüm bu gelişmeler Fâtımî Devleti'nin lehineydi aslında. Çünkü yavaş yavaş Halep bölgesindeki hâkimiyeti sona eriyordu. Sâlih b. Mirdâs ise uygulamış olduğu politikayla belki de Fâtımî Halifesinin tepkisini azaltmak için bastırıldığı paralarda kendi isminden önce halife el-Zahir'in ismine yer veriyordu⁵¹⁸.

⁵¹² Abdülkerim Özeydin, *a.g.m.*, s. 41; Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 325.

⁵¹³ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 390; Abdülkerim Özeydin, *a.g.m.*, s. 41.

⁵¹⁴ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 93.

⁵¹⁵ Halep'te bu kargaşa ortamı yaşanırken çok ilgin bir hadise yaşandı. Halep'te ki Hıristiyan halk nüfusa oranla ciddi sayılarda idi. Bu kargaşa ortamını fırsat bilerek ellerindeki haçlarla surlara doğru yürüdüler ve şehrin duvarlarına haçlar koydular. Bunun üzerine şehrin Müslüman halkı bu durumdan rahatsız olup ellerine Kur'an'ı alıp Hıristiyanların üzerine yürüdüler. Bu gerilim büyümeden sonlandı ancak bu gelişmenin hemen akabinde Halep'e göktaşının düşmesi ise bir diğer ilginç olay olarak kayda geçmiştir. Bkz. Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 397-398.

⁵¹⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 197; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, I, s. 545; Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 395; Talib Yazıcı, *a.g.m.*, s. 241; Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benü Mirâsî'l-Kilabîyyun fî Haleb ve Şimali'ş-Şam*, s. 25.

⁵¹⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 200; Erdoğan Merçil, *a.g.m.*, s. 150; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 98.

⁵¹⁸ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 99.

Halife bu gelişmelere her ne kadar sessiz kalmış olsa da aslında 1025-1029 yılları arası Fâtımî Devleti'nin asker toplama, ordu oluşturma süreci olarak değerlendirildi.

3.3. Türk Komutan Anûş Tegin ed-dizberî'nin Halep Bölgesi Seferi ve Sâlih b. Mirdâs'ın Öldürülmesi 420-421/1029-1030

Sâlih b. Mirdâs'ın bu yayılma politikasına ek olarak Tayy kabilesi lideri Sinan'ın, Fâtımîleri Kudüs'ten çıkarma girişimi de deyim yerindeyse Fâtımîler için bardağı taşıran son damla olmuştu. Arap kabilelerin bu gücü az önce bahsettiğimiz, Salih, Sinan ve Hasan'ın birlikte hareket etmelerinden geliyordu. Ancak 1029 yılında Sinan'ın ölümünün ardından yerine kabile liderliğine Rafî adında biri geçti. Bu kişi üçlü ittifakın zayıflamasına sebep oldu. Çünkü Rafî, Yemen kökenliydi ve ittifak gibi hareket etmekten ziyade kendi başına kararlar alan birisiydi. Bu gelişme ittifakın zayıflamasına sebep oldu.

Bu durum ile birlikte Fâtımî Devleti de 7000 atlı asker ve piyade⁵¹⁹den oluşan ordusunu Kudüs bölgesine gönderme kararı aldı. Bu ordunun başında ise dönemin ve bölgenin en deneyimli komutanlarından biri olan, başarılarıyla ün salmış Türk komutan Anûş Tegin'i⁵²⁰ görevlendirdi. Sâlih b. Mirdâs önderliğindeki Kilab ordusu ile Anûş

⁵¹⁹ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 100.

⁵²⁰ Anûş Tegin, asıl adı Ebû Mansûr Anûş Tegin'dir. Maveraünnehir'de Ceyhun nehri kıyısında bulunan bir Türk şehri olan Huttal'da dünyaya gelmiştir. Gençlik yıllarında burada esir alınarak Kaşgar'a götürüldü. Fakat daha sonra bir yolunu bularak Buhârâ'ya kaçmış ama burada da yeniden köle olarak alınıp Bağdat'a götürülmüştü. 1009-1010 yıllarında Bağdat'tan Dımaşk'a getirildi. Burada bir süre kaldıktan sonra 1012-1013 yıllarında yetenekleri sebebiyle Fâtımî Halifesi el-Hâkim'e hediye olarak gönderildi. Mısır'da diğer gulamlar arasından zekâsı ve gücüyle kolaylıkla sıvırmayı başardı. Bu yetenekleriyle el-Hâkim'in de gözüne girmeyi başarıp 1015-1016 yılında kumandan olarak Mısır ordusuna tayini yapıldı. Daha sonra otoriter bir karaktere sahip olması vesilesiyle Ba'labek valisi olarak atandı. Burada halka adaletli bir şekilde davranması şöhretini arttırdı. 1023 senesinde ise çok daha ciddi bir bölge olan Filistin'e vali olarak atandı. 1024 yılında ise Emîrül Ümerâ lakabını aldı. Ancak bu günden sonra kıskananları ve çekemeyenleri artmaya başlayınca kendisine iftiralar da atılmaya başlandı. Zamanla iktaları, kendisine bağlı gulamlarının sayısı hızla artmaya başladı. 1029 yılında Halep bölgesinde Sâlih b. Mirdâs önderliğinde birleşmiş olan güçlü Kilab kabilesini mağlup etmesinin ardından ünü tüm Arap coğrafyasına yayıldı. Ancak sonra tüm şehirlere haber göndererek Türkleri kendi komutası altında toplamaya çalışması, vezirler tarafından isyana teşebbüs olarak yorumlandı. Bizanslıların dahi Fâtımî halifesi el-Mustansır'dan çok Anûş Tegin'den korkmaları halifenin çok ağrına gitmesi ona karşı oluşturulan cephenin elini güçlendirdi. Bu sebeplerden dolayı halife onun tüm unvanlarını aldığını ilan edip kendisini de ordudan kovdu. Anûş Tegin yanlış anlaşıldığını anlatmaya çalışsa da nafileydi. Halifenin yanında vezir ve komutanlar çoktan beynini yıkamışlardı. Bu durum Anûş Tegin'in çok ağrına gitti günlerce uykusuz ve stres içinde kaldı ve 1041 yılında vücudunun sağ tarafı felç geçirdi, aynı sene bu hastalığın tüm vücudunu ele geçirmesiyle yaşamını yitirdi. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, s. 382-383; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 129-131; Nihat Yazılıtaş, *Fâtımî Devleti'nde Türkler*, s. 133-139.

Tegin önderliğindeki Fâtımî ordusu, Taberîyye gölü yakınlarındaki Ukhuwane⁵²¹ denen mevkiide karşı karşıya geldiler. Savaşı Anûş Tegin kazandı, Kilabî ordusu mağlup edildi⁵²². Savaş esnasında adı Reyhan⁵²³ olan bir asker Sâlih b. Mirdâs'ı sırtından hançerleyerek öldürdü. Sonra Sâlih b. Mirdâs'ın başını keserek Anûş Tegin'e getirip gösterdi. Böylelikle kesin zafere ulaştığını anlayan Anûş Tegin atından inip secde ederek Allaha şükretti⁵²⁴. Bu arada Sâlih b. Mirdâs'ın ölüm haberini alan oğlu Nasr b. Salih Şibl ed-Devle, kaçıp kurtulmayı başardı ve Halep'e gitti⁵²⁵. Aynı şekilde müttefiki Hasan da savaş alanını terk ederek beraberindekilerle birlikte önce dağlara doğru çekildi⁵²⁶. Daha sonra Bizans'a sığındı. Babasının da ölümü üzerine Halep, kendisine geçmiş oldu. Mirdâsî hanedanlığının yeni lideri olarak Halep'e tek başına hâkim oldu. Bu savaşta Anûş Tegin'in galip gelmesi çok büyük yankı uyandırdı ve şöhretine şöhret kattı. Çünkü Kilabî kabilesinin gücünü bu coğrafyada bilmeyen yoktu. Ancak Anûş Tegin onları durdurmayı başardı. Bütün Halep bölgesinde kontrolün Fâtımî Devletine geçmesini sağladı. Halep hariç neredeyse tüm Şam bölgesini yeniden ele geçirdi. Bunun üzerine Anûş Tegin'e; "*el-Emîr el-Muzaffer Seyf el-İmam Uddet el-Hilafe Mustafa el-Mulk Muntecip ed-Devle*"⁵²⁷ lakabı verildi.

Halep Mirdâsî hanedanlığının kurucusu Sâlih b. Mirdâs ise cesareti ve zekâsıyla ün salmış bir komutandı. Zira birbirlerine düşmüş, birbirlerini yağmalamaktan daha ileri gitmeyen bir yaşam tarzı süren Arap kabilelerini, bir amaç uğruna bir araya getirebilmeyi başarmıştı. Salih himayesi altındakiler tarafından da çok sevilen bir karakterdi. Araplar onu dâhi olarak görüyorlardı ve kendisine Duhat-ı Arap⁵²⁸ diyorlardı. Salih'in ardından Halep'te Mirdâsî hanedanlığının başına oğlu Nasr b. Salih geçti.

⁵²¹ Abdülkerim Özeydın, *a.g.m.*, s. 41.

⁵²² Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benü Mirdasi'l-Kilabîyyun fî Haleb ve Şimali's-Şam*, s. 64.

⁵²³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 201.

⁵²⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihî Dımaşk*, H.F.Amedroz, Leyden 1908, s. 73; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, V, s. 2241.

⁵²⁵ Nihat Yazılıtaş, *a.g.e.*, s. 137.

⁵²⁶ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târih el-Antâkî*, s. 411.

⁵²⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihî Dımaşk*, s. 74.

⁵²⁸ Abdülkerim Özeydın, *a.g.m.*, s. 41.

3.4. Sâlih b. Mirdâs'ın Ardından Mirdâsî Hanedanlığında Yaşanan

Gelişmeler

3.4.1. Bizans İmparatoru III. Romanos'un Halep Seferine Çıkması 421/1030

Anûş Tegin ed-Dizberi ile girişilen savaşta mağlup olan Sâlih b. Mirdâs savaş alanında öldürülünce oğlu Şiblüddevle Nasr b. Salih, doğruca Halep'e gidip şehre hâkim olmuştu. Bu süreçle birlikte Halep'te Mirdâsî varlığını korumaya çalışan Nasr b. Salih iki büyük güç olan Bizans ve Fâtımîlerle mücadele etmek zorunda kalacaktı. Bu arada Bizans tahtında da değişiklik yaşanmıştı. 68 yaşındaki II. Basileious'un 49 yıl 11 ay⁵²⁹ süren hâkimiyeti ölümüyle sona erdi ve yerine III. Romanos geçti (419-425/1028-1034). III. Romanos'un en büyük arzularından biri, büyük bir savaş kazanıp askerî şöhrete sahip olmaktı. Bunun için iki seçenek vardı; biri doğuya, Halep bölgesine inmek diğeri batıya Bulgarlara saldırmaktı. Doğudaki düşmanları biraz daha kolay lokma gibi görünüyordu. O sebeple ortada hiçbir sebep yokken imparatorluğun tüm kaynaklarını kullanarak doğuya, yani Halep'e sefer düzenleme kararı aldı. Komutanlar bu durumdan rahatsız oldu, endişeye kapıldılar, ordu komutanları onu vazgeçirmeye çalıştılsa da başaramadılar. III. Romanos kararını vermişti. Hatta derhal orduyu toplamaya başladı, lejyoner sayılarını da normalin üzerinde tuttu ve paralı asker sayısını arttırdı⁵³⁰. Orduda Bulgar, Rus, Abaza, Gürcü, Ermeni, Peçenek ve Frenk milletlerinden askerler yer almaktaydı. Bu ordunun güzergâhı ise; İstanbul'dan İznik'e oradan Eskişehir, Bolvadin, Akşehir sonra Konya üzerinden Kilikya bölgesine ve buradan da Antakya'ya⁵³¹ şeklinde kararlaştırıldı.

Bu olaya Halep cephesinden bakıldığında ise, aynı Bizans ordusu gibi onların da büyük bir şaşkınlık yaşadıkları görülmektedir. Bizans ile aralarında bir sorun yoktu, kaldı ki yeni gelen imparator ile hiçbir sebepten dolayı ters düşmemişlerdi. III. Romanos oluşturduğu bu büyük orduyla sefere çıktığında bunu haber alan Nasr b. Salih, elçi olarak İbn Cerrah ve amcasının oğlu Mukalled b. Kâmil b. Mirdas'ı gönderdi. Yolda imparatoru iyi niyetleriyle, hediyelerle ikna etmeye çalıştıysalar da III. Romanos

⁵²⁹ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 403.

⁵³⁰ Mikhail Psellos, *Khronographia*, Çev. Işın Demirkent, (*Mikhail Psellos'un Khronographias'ı*), 20. Baskı, TTK, Ankara 2014, s. 38.

⁵³¹ Adnan Eskikurt, "7. ve 12. Yüzyıllar arasında Anadolu'yu Kateden Bazı Askerî Seferler ve Güzergâhları", *Journal of History School*, Yıl:7, Sayı: XX, Aralık 2014, s. 45.

yine de kararından vazgeçmedi⁵³². Üstüne, gönderilen elçileri de tutsak olarak aldı⁵³³. Bu da resmen savaş ilanıydı, kesinlikle bir savaş yapılacağına eylemiydi. Ayrıca hedefinin Dımaşk'ı da almak olduğunu söyledi. Bizans ordusu bölgeye geldiğinde Antakya şehrine girip burada 7 gün dinlendiler ve savaş hazırlıklarını tamamladılar. Ancak III. Romanos savaş kararı için yanlış bir tarih belirlemişti. Yaz aylarından biriydi ve hava çok sıcaktı. Askerler susuzluktan ve güneşin kavurucu sıcaklığından çok zor duruma düştüler⁵³⁴. Bu durum III. Romanos'a karşı var olan nefreti daha da arttırdı. Çünkü söylenildiği kadarıyla orduda bir bölünmüşlük vardı ve imparatoru sevmeyenler, aksi durumda onu terk edip, ölmesini istedikleri için ona yardım etmeyeceklerdi⁵³⁵. Nasr b. Salih ise Halep'i kardeşinden ayrı tek başına yönetiyordu. Fakat Bizans tehlikesinden endişelenerek kardeşiyle birleşme kararı aldı ve kardeşi Muîzüddevle Simâl b. Sâlih ile birleşti⁵³⁶. Bu sırada olası bir olumsuz neticeye karşı ailesini, çocuklarını, karısını ve kişisel hazinesini, Halep Kalesi dışına taşıdı⁵³⁷. Bizans ordusu Antakya'da savaş hazırlıklarını tamamlarken Nasr b. Salih de Arap ordularını Bizans ordusunun geçeceği yollarda sağlı ve sollu olarak yüksek tepelere yerleştirip pusuya yatmalarını emretti. Bizans ordusu Antakya'dan çıkıp Halep'e doğru yola koyulduğu vakit, Azaz yakınlarında pusudaki bu askerler öyle bir gürültü çıkararak saldırdılar ki Bizans ordusu şaşkınlıktan neye uğradığını şaşırды. O koca düzenli ordu telaşla disiplinden kopup dağılmaya ve kaçmaya başladılar. Arap ordusunun bağırsaklarla üzerlerine atlarla saldırmaları Bizanslıları dehşete düşürmüştü⁵³⁸. Kaynaklar her ne kadar Nasr'ın 2 bin civarı atlı askerinin 3 yüz bin civarı Bizans ordusunu dağıttığını söylese de bu gerçekten çok abartılı bir sayıdır⁵³⁹. Ancak tabii ki Bizans ordusunun Araplardan çok daha kalabalık olduğunu anlamamızı sağlamaktadır. Yine de Arapların dar geçitte pusuya düşürme saldırısında Bizans ordusu öyle bir dehşetle arkalarına bakmadan kaçıyorlardı ki bunu gören diğer askerlerde şuursuzca kaçmaya başladılar. Öyle ki kimse imparator nerde ya da ona ne oldu diye düşünmez olmuş, onu bırakıp

⁵³² Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 413.

⁵³³ Suhayl Zakkâr, *The Emirate of Aleppo*, s. 112.

⁵³⁴ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 414.

⁵³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, s. 312-313.

⁵³⁶ Suhayl Zakkâr, *The Emirate of Aleppo*, s. 106-107.

⁵³⁷ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 415.

⁵³⁸ Mikhail Psellos, *Khronographia*, s. 39.

⁵³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, s. 313; Suhayl Zakkâr, *The Emirate of Aleppo*, s. 114.

kaçmışlardı⁵⁴⁰. III. Romanos ilk yenilgisini almıştı ve derhal Antakya'ya gidip oraya sığındı. Burada bir süre kaldıktan sonra Konstantiniye geri döndü⁵⁴¹. Antakya'ya gidişi sırasında Bizans komutanı Georgias Maniakes Arapları, Telukh önünde karşı saldırıyla geri püskürtmüş olmasaydı belki de imparator da kaçarken yakalanacaktı. Hatta imparator, komutan Georgias Maniakes'in bu yardımları sebebiyle kendisine Samsat valiliği ve aşağı Fırat vilayetlerinin idaresini verdi⁵⁴². Bu arada III. Romanos ve ordusu kaçarken geride çok değerli hazineler bıraktılar, Arap tarihçileri bu ganimetlerin ancak 400 katırla taşınabildiğini⁵⁴³ söylerken, abartılı olup olmadığını tam anlamasak da çok ciddi bir ganimet elde etmişlerdir. Hatta bu ganimetlerin Seyfü'd-devle'nin Bizans seferlerinde sağladığı ganimetten de daha fazla olduğu⁵⁴⁴ söylenmektedir. Gelişmeler Mirdâsî oğulları lehine görünse de Halep gibi stratejik bir kaleye sahip olmaları onların bu mücadelede asla rehavete kapılmamaları gerektiğini öğrenmelerini sağlamıştı. Öyle ki Nasr b. Salih bu galibiyetin üzerinden çok geçmeden hemen III. Romanos'a elçiler göndererek arasını düzeltmek istemiştir. Ayrıca Şam bölgesindeki Tay kabilesi yine bu süreçte kuzeye doğru yani Halep'e doğru mesken tutmaya başlayınca, iki kabilenin arası az da olsa bozulmaya başladı. Bunların üzerine Fâtımî Devleti'nin Halep için yeniden harekete geçeceği de bir gerçektir. Bu sebeplerden dolayı Nasr b. Salih, Bizans ile görüşerek yıllık 500 bin dirhem vergi ödemeyi kabul etti. Bunun üzerine karşılıklı iyi niyet göstergelerini sergilemek adına, iki taraf ellerinde bulunan esirleri ve elçileri serbest bıraktılar. III. Romanos, taşlarla süslenmiş altın bir haçı da Nasr b. Salih'e hediye olarak gönderdi⁵⁴⁵.

Ancak Bizans ile kurulan bu iyi ilişkiler kısa süre sonra yeniden sil baştan olacaktı. 425/1034 yılında III. Romanos'un ölümünün ardından Bizans tahtına IV. Mikhael geçti. Bu dönem Bizans ile araların yeniden kötüleşmeye başladığı dönem oldu. IV. Mikhael,

⁵⁴⁰ Bizans kroniği olan Mikhail Psellos o anı şu kelimelerle ifade etmektedir; “Eğer birisi imparatora atına binmesi için yardım etmeseydi ve kaçmasına tavsiyede bulunmasaydı, bütün kıtayı titretmeyi amaçlayan imparator düşmanın eline düşüp esir olacaktı. Doğrusu şu ki; eğer Tanrı tam o sırada barbar saldırısını durdurmasaydı, zafer anında onları itidale teşvik etmeseydi, Roma ordusunu tamamiyle yok olmaktan hiçbir şey kurtaramazdı ve aralarında ilk ölen de imparator olurdu” Bkz. Mikhail Psellos, *Khronographia*, s. 40; Aynı şekilde bir diğer Bizans tarihçisi John Scylitzes'te bu savaşta Bizans'ın çok ağır bir hezimetle ve Mirdâsî oğullarının zaferiyle sonuçlanmış bir savaş olduğunu vurgulamıştır, Bkz. John Scylitzes, *A Synopsis of Histories*, s. 202.

⁵⁴¹ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 417; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 117.

⁵⁴² John Scylitzes, *A Synopsis of Histories*, s. 296.

⁵⁴³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, s. 312-313.

⁵⁴⁴ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 118.

⁵⁴⁵ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 422; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 108.

çok disiplinli bir imparatordu. Onun zamanında ona tâbi olan bölgelerin hiçbiri vergisini aksatmaya cesaret edemedi. Ancak çok ilginç biriydi. Sürekli sağında ve solunda kırmızı perde tutan iki askerle gezerdi. Gerek törenlerde gerekse halk içine girdiğinde yanlarından hiç ayrılmazlardı. Bazen bu perdeler kapanır ve kimse neler olduğunu anlamazdı. Mikhael Psellos, bu olayı imparatorun sara hastası olmasına bağlıyordu. Kriz anında yanındakiler hemen durumu fark edip perdeyi kapatıyor ve kriz bitince toparlandıktan sonra yeniden ata biniyor ve perdeler açılıyordu⁵⁴⁶. Kriz anında insanların önünde kriz geçirip, o halini insanlar görsün istemiyor, bu şekilde otoritesinin zayıflatılmasından kendini koruduğunu düşünüyordu. Nasr b. Salih ilişkilerin kötüleşmeye başladığı bu dönemde ilginç bir yöntem izledi. İmparatora iyi niyetinin bir göstergesi olarak bölgedeki, daha önce savaşlarda tahribata uğrayan, kaleleri onarma sözü verdi. İmparator bu teklifi memnuniyetle kabul etti. Nasr b. Salih ise özellikle tepelerde bulunan stratejik kalelerin onarımına başladı. Hatta kalelerin içine su depoları da inşa ettiler. Bunlar yağmur sularıyla dolan depolardı. Yapılma sebepleri kuşatma esnasında içerdeki halkın susuzluk çekmemesiydi. Fakat bir süre sonra onarım için kaleye yerleşen Araplar, onarma bittikten sonra kaleye gizlice el koyup Bizans askerlerini içeri almamaya, dışardan içeri asker girişine engel olmaya başladılar. Bu onarma çalışmaları esnasında da bir taraftan yeni kaleler inşa edilmeye başlandı. Bu gelişmeler bölgede çatışmalara sebep oldu. Antakya'daki Bizans ordusu da misilleme olarak Halep'e bağlı köyleri yağmalamaya başladılar⁵⁴⁷. Çatışmalar artınca İmparator bölgeye takviye birlikler göndermeye başladı⁵⁴⁸. Bu gelişmeler vesilesiyle Nasr b. Salih Fâtımî Devleti'ni de karşısına almak istemedi ve Fâtımî Devleti'yle yakınlaşmaya başladı. Hatta Humus kalesi, halife tarafından Mirdâsîlere verildi⁵⁴⁹.

3.4.2. Türk Komutan Anûş Tegin Aracılığı ile Fâtımî Devleti'nin Halep'e

Hâkim olması

Halep bölgesinde Nasr b. Salih'in bu tavizleri alıp yayılma faaliyetlerine girişmeye başlaması, Mirdâsîlerin Halep bölgesinde yayılmalarını önlemek amacıyla Sâlih b. Mirdâs'ı mağlup etmiş olan Dimaşk valisi, Türk komutan Anûş Tegin'in hiç de hoşuna

⁵⁴⁶ Mikhael Psellos, *Khronographia*, s. 61.

⁵⁴⁷ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 419-421.

⁵⁴⁸ John Scylitzes, *A Synopsis of Histories*, s. 212.

⁵⁴⁹ Halife Mustansır-Billâh'ın bunu yapmasındaki amaç Nasr b. Salih'in ilerleyişini durdurmaktır. Bkz. Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 12.

gitmedi ve Nasr b. Salih'e düşmanca tavırlar sergilemeye başladı⁵⁵⁰. Kaldı ki Nasr b. Salih de Anûş Tegin'den, babasının ölümüne sebep olduğu için nefret ediyordu. Hatta kendisi de o savaşta canını zor kurtarmıştı. İşte geçmişte yaşanan bu hadiselerden sonra kader bu ikiliyi yeniden karşı karşıya getirdi. Bu süreçte Nasr b. Salih, Tayy kabilesi ve Kilabî kabilesinin diğer üyelerini bir araya getirmeye çalışırken Anûş Tegin de kendine müttefik arayışı içerisindeydi. Neticede iki taraf (429/22 Mayıs 1038)'de Hama şehrinde karşı karşıya geldiler. Savaş esnasında Anûş Tegin üstünlüğü ele geçirdi ve karşı tarafa kayıplar verdirilmeye başladı. Nasr b. Salih'in kardeşi Simâl b. Sâlih ise kaybetmek üzere olduklarını anlayınca daha fazla devam etmek istemedi ve maiyetindeki askerlere geri çekilme emri verip, kardeşi Nasr b. Salih'i orada bırakıp kaçtı. Bunun üzerine Nasr b. Salih savaşa devam etti ve mağlup edilerek savaş meydanında öldürüldü⁵⁵¹. Savaştan sonra elde edilen ganimetin toplamının 50 bin dinar olduğu söylenmektedir⁵⁵². Anûş Tegin, Mirdâsîlerle girmiş olduğu bir savaş daha kazandı ve aynı yıl Halep şehrine girdi. Burayı Fâtımî Halifesi Mustansır-Billâh adına yönetmeye başladı⁵⁵³. Böylelikle Halep Nasr b. Salih'in ölümünden, yani 429/1038 yılından, Anûş Tegin'in ölümüne kadar, yani 1042' ye kadar, toplamda 3 yıl Fâtımî Devleti'nin kontrolü altında kaldı. Anûş Tegin, Halep ve Şam bölgelerinde çok güçlü bir otorite kurmuş, burada Arap kabilelerini dahi kontrolü altına alabilmişti. Fakat onun 432/1041 yılında ölümünden sonra bölgede otorite boşluğu yaşandı ve yeniden bir iç kargaşa dönemine girildi. Arap kabileleri arasında çatışmalar yeniden başlarken bu süreçte gücünü kabul ettirmiş olan büyük Arap kabileleri de Şam bölgesi şehirlerini birer birer ele geçirip, kontrolü Fâtımî Devleti'nden almaya başladılar⁵⁵⁴. Anûş Tegin'in ölümünden sonra da 1042 yılında Halep yeniden Mirdâsî oğullarından Müüzüddavle Simâl b. Sâlih'in kontrolüne geçti.

⁵⁵⁰ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benü Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali's-Şam*, s. 73.

⁵⁵¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVIII, s. 425; Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benü Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali's-Şam*, s. 74; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 124-125.

⁵⁵² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XVIII, s. 426.

⁵⁵³ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benü Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali's-Şam*, s. 92-93.

⁵⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, IX, s. 383.

3.5. Türk Akınları Sebebiyle Bizans'ın Mirdâsîler ile Barış Anlaşması

İmzalamak Zorunda Kalması 438-439/1047-1048

İlerde Bizans İmparatorluğuna yeni bir rakip olarak ortaya çıkacak olan Selçuklu Türklerinin, Anadolu'ya ilk akınları 405-406/1015-1016 yılında Çağrı Bey tarafından beraberindeki 3000 atlı Türkmen ile birlikte gerçekleşti. Doğu Anadolu bölgesine düzenlenen bu sefer, yerleşme ya da yağma amacı değil, tamamen keşif amaçlı yapılmıştır. Bu dönemde Orta Asya coğrafyasında da hareketlenmeler söz konusuydu. Kıtaylar'ın 407/1017 yılında Türk halkını yerinden oynatan ve çatışmalara sebebiyet veren göç hareketi, 300 bin çadır halkının Moğolistan'dan Orta Asya'ya, Balasagun şehrine⁵⁵⁵, ilerlemesi neticesinde gerçekleşti. Bu göçlerin bu bölgeye yoğunluk kazanmaya başladığı tarihlerden bir diğeri ise, Selçuklu Türklerinin 1040 yılında Gazneli Devleti'ni mağlup etmesiyle, Nişapur'da Selçuklu Devleti'ni kurması hadisesi sonrasında yaşandı. Selçuklu Devleti himayesi altında toplanmak isteyen Türkmenler, kendilerine yurt bulma ümidiyle bölgeye göç düzenlemeye başladılar. Fakat bu göç dalgalarının ardı arkası kesilmemeye başlayınca, otlak azlığı sebebiyle yeni gelen nüfus kendine yeni yurtlar bulmak zorunda kaldı. Böylece batıya ve güneye doğru inmeye başladılar. Bu kişiler arasında Yabgulu Türkmenler de mevcuttu. Arslan Yabgu'nun, Gazneli Mahmud tarafından Hindistan'ın Kalincar kalesine hapsedilmesinden sonra Yabgu Türkmenleri Mansûr, Göktaş, Boğa, Kızıl, Dana, ve Anasioğlu beylerin idaresinde⁵⁵⁶ kendilerine yurt bulma amacıyla, Diyarbakır ve el-Cezire⁵⁵⁷ bölgelerine sefer düzenleyenler arasında yer alıyorlardı. Bu göç dalgaları durulana kadar bölgede sürekli bir çatışma hali söz konusuydu. (434-435/1043-1044) yılında güneye, İslâm ülkelerine doğru inen Oğuzlar, Emîr Karvaş b. Mukalled yönetimindeki Musul'a girdiler. Hatta Karvaş'ın sarayını ele geçirip her yeri yağmalamaya başladılar. Karvaş şehirden çıkıp Bağdat'a, Abbâsî Halifesine durumu şikâyete gitti. Abbâsî halifesinin kendisini desteklemiş olduğu ordusuyla birlikte Musul'a geri dönüp, Oğuzları mağlup edip, Musul'dan çıkarmayı başarmışlardı⁵⁵⁸. Ancak bu olaylar bununla son bulmadı. Oğuzların İslâm beldelerine saldırıları ve her saldırı sonrası bölge halkının, durumu

⁵⁵⁵ Osman Turan, *a.g.e.*, s. 39.

⁵⁵⁶ Yûsuf Ayönü, *a.g.m.*, s. 598.

⁵⁵⁷ İlhan Erdem, *a.g.m.*, s. 641.

⁵⁵⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, Çev. Ali Sevim, "İbnü'l-Cevzî'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler 1038-1092", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XXVI, Sayı 30, Ankara 2005, s. 4.

Abbâsî Halifesine şikâyet etmesi neticesinde, Halife Kâim bi-Emrillâh Tuğrul Bey'e mektup göndererek bu olaylardan duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Kendisine şöyle bir mesaj iletti: “*Ey Tuğrul Beğ Muhammed aldığın memleketler sana kâfidir; diğer İslâm ülkelerine ve hükümdarlarına dokunma!*”. Halifenin bu hitabından anlaşıldığı kadarıyla Tuğrul Bey'in bu istila emrini kendisinin verdiğini zannediyordu. Tuğrul Bey de halifeye şu cevabı yazmıştı: “*Benim milletim çok kalabalıktır ve memleketler onlara kâfi gelmiyor. Doğru hareket etmek için elimden gelen her şeyi yapıyorum. Eğer milletimden aç kalanlar kötülük yapıyorsa, buna karşı ben ne yapabilirim*”⁵⁵⁹ demiştir. Bu cevaptan Tuğrul Bey'in bu göçmen boylarını kontrol altına almakta zorluk çektiği anlaşılmaktadır. Fakat daha sonra Kıpçak ve diğer Türkmenlerin bu Oğuz boylarını yerlerinden iterek önlerine katması bu göç dalgasının ciddiyetini arttırmaya başladı. Tuğrul Bey de bu yeni gelen Türkmenleri Bizans İmparatorluğu topraklarına Bilad-ı Rum'a, gazâ ve cihad amacıyla yönlendirerek bu Türkmenleri Doğu Anadolu bölgesine sevk etmeye başladı. İşte bu yönlendirme Türk tarihinde yeni bir dönemin başlamasına vesile oldu. Türklerin Anadolu'ya yaptıkları seferler, yıldan yıla gittikçe artış gösterecek şekilde devam etti. Öyle ki çok kısa sürede Türkler, Anadolu'nun içlerine kadar girebilmeyi başarmışlardır. 1048'de Erzurum, 1057'de Malatya, 1059'da Sivas, 1064'te Kars, 1067'de Kayseri, Niksar ve Konya, 1068'de Amuriyye, 1069'da Honas Türk akınlarına maruz kalan Bizans kentleri oldu⁵⁶⁰. Hatta 1068 yılında Türk komutan Afşin, Anadolu'yu bir uçtan bir uca geçti, Kostantiniye'ye önlerine gelip Bizans İmparatoruna sığınan düşmanını istedi. Fakat beklediği cevabı alamayınca geri dönerken tüm geçtiği yerleri yakıp yıkarak yağmaladı.

Bu dönem Bizans tahtında IX. Konstantinos (433-447/1042-1055) vardı. Doğu Anadolu'ya yapılan bu Türk akınları, imparatoru oldukça tedirgin etmişti⁵⁶¹. Gittikçe artan bu saldırılar karşısında İmparator IX. Konstantinos, Halep'i ikinci plana itip artık kendi topraklarını koruma derdine düşmeye başlayacaktı. Bu maksatla 1047-1048 yıllarında ciddi boyutlara ulaşan Türk akınları nedeniyle, Halep Mirdâsî hükümdarı

⁵⁵⁹ Osman Turan, *a.g.e.*, s. 47-48.

⁵⁶⁰ Osman Turan, *a.g.e.*, s. 50-51.

⁵⁶¹ John Scylitzes ise bu dönem gelen Türkler hakkında şu ifadeleri kullanmıştır; “*Bizans ile savaşan bu Türkler Hunların kökeninden gelen Türklerdir. Kuzey Kafkas dağlarında yaşıyorlardı. Bu Türkler hiçbir millet tarafından köleleştirilememiştir. Hiçbir milletin boyunduruğu altına girmemişlerdir*”. Bkz. John Scylitzes, *A Synopsis of Histories*, s. 236.

Mu'izzüddevele Simâl b. Sâlih ile 10 yıl süreliğine bir barış anlaşması imzaladı⁵⁶². Bu süreçten sonra Mirdâsîler artık Fâtımî Devleti ile uğraşmak zorunda kalacaktı.

3.6. Simâl b. Sâlih ile Fâtımî Halifesi el-Mustansır Arasında Yapılan Anlaşma

Halep, Bizans'ın da bölgeden çekilmesiyle biraz daha rahatladı ve şehirde refah günden güne artmaya başladı. Çünkü kuşatma ve yağma hareketlerinin olmaması demek, ticaretin ve ekim alanlarının artması anlamına geliyordu. Bu dönemde Halep'e sadece transit ticaretten, günde 20 bin dinar giriş oluyordu. Şehre giriş için 6 kapı vardı ve hepsi aktifti. Şehirde yağmur depoları oluşturuldu. Bunun sebebi yağmur yağmadığı zamanlar bu dolu depoları kullanabilmektir. Şehirde 8 kilise bulunması da Hristiyan nüfusun ciddi sayıda olduğunu göstermektedir⁵⁶³. İşte şehrin bu karma yapısı da ticaretin Halep'e yönelmesine bir vesile olmuştu. Bizans ile barış anlaşması imzalayan Mirdâsî oğulları, Antakya ve Halep arasındaki ticaretin de yeniden başlamasının iznini aldılar. Bizans ile Halep yöneticilerinin arasının iyi olması doğal olarak Fâtımî halifesinin hiç de arzu etmediği bir gelişmeydi. Halife el-Mustansır, Anûş Tegin aracılığıyla Halep'i vergiye bağlamıştı. Bu dönemde Halep Mısır'a vergi ödemeyi devam ettiriyordu. Çünkü Simâl b. Sâlih gelişmelerden ötürü Fâtımî Devletinin savaş bahanesi aradığını çok iyi biliyordu ve vergileri aksatmıyordu. Ancak ödediği vergi miktarı el-Mustansır'a çok az geliyordu. O dönem Halep hazinesinde en azından 600 bin dinar civarı bir miktarın olduğunu bilmekteydi. Simâl b. Mirdâs'ın ödediği yıllık vergi ise 20 bin dinardı ve el-Mustansır bu durumdan çok rahatsız olmaya başladı⁵⁶⁴. Yani bu durum şöyle özetlenebilir; az öncede bahsedildiği üzere bu dönem Halep'te ticaret oldukça büyümüşü ve Halep'e günlük 20 bin dinar giriş sağlanıyordu. Bu miktar Fâtımî Devletine yıllık olarak veriliyordu. Ayrıca Halep hazinesinin dolu olması ve gelirlerinin artması, ekonomisinin güçlenmesine bu da daha güçlü bir ordu kurmasına olanak sağlaması demektir. el-Mustansır ise oldukça müsrif biriydi ve paraya çok düşküdü. Söylenildiği kadarıyla havuzları şaraplarla doldurup içinde sarhoş olana kadar müzikli eğlenceler düzenleyen biriydi⁵⁶⁵. Simâl b. Sâlih'in Bizans ile ilişkilerini güçlendirmesi, kendisinin cesaretini de arttırdı ve Fâtımî Devleti'ne ödemekte olduğu vergiyi artık ödemeyeceğini açıkladı. Bu resmen savaş ilanıydı ve halife bunu

⁵⁶² Erdoğan Merçil, *a.g.m.*, s. 150.

⁵⁶³ Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 581.

⁵⁶⁴ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 138-141.

⁵⁶⁵ Nihat Yazılıtaş, *a.g.e.*, s. 143.

beklercesine, derhal Halep'e göndermek üzere ordu hazırladı. Fakat Bizans'ın bu gelişmelerden haberdar olması, Fâtımî halifesine tehdit içeren bir mektup göndermesine vesile oldu ve imparator, Halep'e destek amacıyla Antakya'daki ordusuna hazırlıklı olması talimatını verdi.

Hâdim Rıfk komutası altında yaklaşık 30 bin kişiden oluşan bu ordu Halep'e sevk edildi. Ancak orduya liderlik eden Rıfk stratejik hatalar yaptı. Yol boyunca orduyu dinlemedi ve savaş öncesi de dinlendirme yapmayarak orduyu savaşa soktu. Bunun aksine Halep ordusu da günlerce sürebilecek kuşatma olasılığına karşı hazırlıklı haldeydiler ve Fâtımî ordusunun umduğundan çok daha sert bir dirençle onları karşıladılar⁵⁶⁶. Kuşatmanın çok ağır sürmesi ise Fâtımî ordusunda zaten yorgun olan askerlerin ya kolaylıkla kaçmasına ya da kolaylıkla öldürülmesine sebep oldu. Tüm bu gelişmelere rağmen Rıfk'ın öyle gözü dönmüştü ki asla geri adım atmadı. Komutanları dinlenmek için kuşatmayı bir süreliğine kaldırma teklifinde bulduysa da Rıfk bunu kabul etmedi. Ancak kuşatma esnasında büyük bir taş parçasının Rıfk'ın kafasına isabet etmesinin ardından Rıfk 3 gün ağır bir durumda tedavi gördü, fakat daha fazla dayanamayarak öldü⁵⁶⁷. Bu durum üzerine ordu kuşatmayı kaldırıp geri çekildi. Fâtımî ordusu (442/Ağustos 1050) yılında gerçekleşen bu savaşta çok ağır bir mağlubiyet alıp geri çekilmek zorunda kaldı. Ancak Simâl b. Sâlih halifenin bu seferlerinin ardı arkasının kesilmeyeceğini düşünmüş olmalı ki halife ile barışmak, aralarının düzelmesini sağlamak istiyordu. Bunun sebebi Halep'teki istikrarı sürdürmekti. Samimiyetinin bir göstergesi olarak elçiyle birlikte oğlu Vessab'ı ve karısı Seyyide'yi de gönderdi. Ayrıca 40 bin altını da hediye olarak gönderdi. Halife bu gelişmelerden hoşnut oldu ve Halep'i Simâl b. Sâlih'e ikta olarak bıraktığını açıkladı⁵⁶⁸. Ancak bu yıllar arasında özellikle 1049-1050 yılında İbnü'l-Esîr'in bahsettiği üzere; Mekke, Irak, Musul, el-Cezire, Şam bölgesi, Mısır ve diğer yerlerde salgın hastalıklar baş gösterdi⁵⁶⁹. Bu da dönemin olumsuz gelişmelerinden bir tanesi olarak kayda geçmiştir.

⁵⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, s. 417.

⁵⁶⁷ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 145-146.

⁵⁶⁸ Erdoğan Merçil, *a.g.m.*, s. 150.

⁵⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, s. 418-419.

3.6.1. Arslan el-Besâsirî'nin Halep Bölgesine Gelişinin Mirdâsîler Üzerine

Olan Etkisi

Simâl b. Sâlih 449/1057 yılına kadar Halep'i sorunsuz bir şekilde yönetti. Fakat bu tarihte Arslan Besâsirî'nin⁵⁷⁰ Rahbe şehrine gelmesiyle, bölgede durumlar yeniden karışmaya başladı. Türk asıllı Arslan Besâsirî, Şîî İslâm akidesini benimseyerek Buveyhoğulları ile birlikte hareket etmekteydi. Tuğrul Bey'in Bağdat'tan ayrılmasını fırsat bilerek 1058 yılında Bağdat'a girdi. Bağdat'ta kaldıkları süre içerisinde halife Kâim Bi-emrillâh'ı zindanda tuttular, veziri Reîsü'r-rüesâ İbnü'l Müslime'yi ise halka rezil etmek için bir eşeğe ters bindirerek şehirde dolaştırıp sonra astılar. Daha sonra hutbeyi Fâtımî halifesi adına okutmaya başladılar⁵⁷¹. Ancak Tuğrul Bey'in İbrâhîm Yınal isyanını bastırmasının ardından⁵⁷² Arslan Besâsirî'nin yaptıklarını haber alınca “*Ben İnşallah o köpeğin (Besâsirî) arkasına düşüp onu yakalayacağım, daha sonra da Suriye'ye yönelerek Besâsirî'ye yaptığı yardım nedeniyle Mısır hükümdarının cezasını vereceğim*”⁵⁷³ diyerek doğruca bu işi halletmek için harekete geçti. Tuğrul Bey'in Bağdat'a, ordusuyla geldiğinin haberini alan Besâsirî, Bağdat'tan kaçtı ve doğruca Hille'ye Emîr Dubey's'in yanına gitti. Burada fazla tutunamadı ve Hille'den çıkıp Rahbe şehrine girip buraya yerleşti. Hatta daha sonra Fâtımî Halifesine haber göndererek Tuğrul Bey'e karşı ittifak oluşturma teklifinde bulundu. Fâtımî halifesi el-Mustansır bu teklifi kabul etti ve kendisine ciddi miktarda para göndererek onu Tuğrul Bey'e karşı destekledi. Fâtımî halifesinin desteğini de alan Arslan Besâsirî, Musul'a saldırdı ve burayı ele geçirdikten sonra hutbeyi Fâtımî halifesi adına okuttu. Bu gelişmeler üzerine Tuğrul Bey 452/1060 yılında Bağdat'a girdi ve Abbâsî halifesini zindandan çıkararak içine düşmüş olduğu bu durumdan kurtardı⁵⁷⁴. Hemen ardından Musul'u Besâsirî'nin elinden aldı. Besâsirî, yeniden kaçmaya başlayınca Tuğrul Bey, Emîr Sav Tigin, Humar

⁵⁷⁰ Arslan Besâsirî, Büveyhî emîrlerinden Bahaü'd-devle isimli bir emîrin azatlı kölesidir. Aslen Türk olan Arslan'ın ismine eklenen el-Besâsirî unvanı ise, ilk efendisinin Fars bölgesinde bulunan Besâ (Fesa) şehrinde olması, yani Besâ'lı olduğu vurgulanması nedeniyle aldığı bir isimdir. Arslan Besâsirî 1048-1055 yıllarında bölgede çıkan isyanları bastırması ve sükûneti sağlayabilmesi sebebiyle Bağdat askerî valiliğine atandı. Ancak Abbâsî veziri Reîsü'r-rüesâ İbnü'l Müslime, Besâsirî'ye karşı muhalif durumdaydı. Besâsirî'de bu vezirin Sultan Tuğrul ile gizlice iş birliği içerisinde olduğunu iddia ediyordu. O nedenle Bağdat yönetimiyle arası hiç de iyi değildi. Bkz: Erdoğan Merçil, “Besâsirî”, *DİA*, V, 1992, s. 528-529.

⁵⁷¹ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benu Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali'ş-Şam*, s. 104-107; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb'de Selçuklular*, s. 8; Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, Ötüken Yay., 4. Bakı, İstanbul 2012, s. 66.

⁵⁷² Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benu Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali'ş-Şam*, s. 114-116.

⁵⁷³ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 26.

⁵⁷⁴ Nihat Yazılıtaş, *a.g.e.*, s. 154-155.

Tigin, Gümüş Tigin ve Erdem⁵⁷⁵ gibi önemli komutanlardan oluşan orduyu üzerine gönderdi. Onun Kufe yolundan geçtiğini öğrenip peşine düştüler ve kendisini bu güzergâhta yakaladıkları zaman iki taraf savaşa tutuştu. Savaş esnasında Besâsirî, yüzünü sıyıran ok darbesiyle attan düştü. O esnada Gümüş Tegin kendisini yakalayarak başını kesip öldürdü⁵⁷⁶ ve başı Tuğrul Bey'e götürülüp gösterildi. Tuğrul Bey'de Besâsirî'nin başını Bağdat'a götürdü ve halka sergilendi. Bu sırada Besâsirî'nin oğlu Dübeys, Halep'e kaçtı. Oradan Halifeye elçi göndererek kendisini çocuklarına bağışlamasını istedi. Halife Besâsirî'nin oğlu Dübeys'in hayatını bağışladı ve Dübeys daha sonra Bağdat'a halifenin huzuruna çıkıp özür diledi⁵⁷⁷.

İşte Halep bölgesine de sirayet eden bu olaylar yaşanırken Mirdâsî oğulları arasında ilginç gelişmeler meydana geldi. Bunların ilki Arslan Besâsirî'nin Rahbe'ye girdiği dönemde Simâl b. Sâlih'in bu olaydan çok korktuğu, endişe duyduğu ve Halep'ten korkarak gizlice çıktığı⁵⁷⁸ söylenmektedir. Bu gelişme Mirdasi oğullarının Halep hâkimiyeti için birbirleriyle mücadeleye girmeye başlamalarına zemin hazırlayan bir olay oldu⁵⁷⁹. Simâl'in 449/1057 yılında Halep'ten çıktığı düşünüldüğünde, 452/1060 yılında Mahmud b. Nasr'ın Halep'e hâkim olmasına kadar, yani 3 yıl boyunca Halep'te Fâtımî yöneticilerinin olduğu görülmektedir. Demek ki Fâtımî Devleti bu kargaşa ortamından faydalanmaya çalışmış, ancak bu durum pek uzun sürmemiştir. Bir diğer ilginç olay da Simâl'in kardeşi Atiyye b. Salih'in, Fâtımî halifesinin Besâsirî'ye, Tuğrul Bey'e karşı kullanmak için gönderdiği paradan pay alıp Halep'ten kaçması ve bu olayın duyulması üzerine Simâl b. Sâlih ile Atiyye'nin arasının bozulduğundan bahsedilmektedir⁵⁸⁰. İbnü'l-Adîm ise bu olayın biraz daha farklı olduğundan bahsetmektedir. Ona göre para, Rahbe'ye Besâsirî'ye ulaşır fakat daha sonra Tuğrul Bey'in bölgeye gelmesine endişelenen Besâsirî'nin, Rahbe'den kaçmasının ardından bu hazineden kalan altınların bir kısmını kalede bıraktığını, Atiyye'nin de Besâsirî'den kalan bu paraya, hatta silahlara da el koyduğundan bahsetmektedir⁵⁸¹. Sonuç olarak

⁵⁷⁵ Osman Gazi Özgüdenli, "Tuğrul Bey Dönemi", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Edt. Refik Turan, Grafiker Yay. Ankara 2012, s. 69.

⁵⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, s. 491-492.

⁵⁷⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 29; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, III, s. 1347-1357.

⁵⁷⁸ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 148.

⁵⁷⁹ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benü Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali's-Şam*, s. 117-118.

⁵⁸⁰ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 150.

⁵⁸¹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 234.

bahsi geçen bu para Atiyye'nin eline geçti ve bu Mirdâs oğullarından iki kardeşin arasının açılmasına sebep oldu.

3.7. Halep'te Mirdâsî Emîrleri Arasındaki Hâkimiyet Mücadelesi

Atiyye b. Salih bu süreçte Rahbe'yi kontrolü altına aldı. Bu arada Reşîdüddeve Mahmud b. Nasr, Simâl b. Sâlih'in Halep'ten çıkıp Kahire'ye gidişini değerlendirdi ve 452/1060 yılında Halep'e hâkim oldu. Zaten Halep halkı Fâtımî yönetiminden memnun değildi. Ayrıca Halep'te Kilab oğullarından birinin başa geçmesini istiyorlardı, o nedenle Mahmud'u desteklediklerini açıklayarak başa geçmesinde yardımcı oldular. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki; Mahmûd b. Nasr'ın Fâtımî yöneticilerini Halep'ten çıkartmasına yardımcı olanlar arasında Türkler de vardı⁵⁸². Fâtımî yöneticileriyle girdiği savaşta galip gelen Mahmud b. Nasr, Halep'e hâkim oldu. Arap tarih yazıcıları bu savaşı "*Vak' atü'l-Funeydik*"⁵⁸³ olarak adlandırmaktaydı. Böylelikle Mahmud b. Nasr Halep bölgesinde Türklerin askerî gücünden yararlanan liderlerden bir diğeri oldu. Mirdâsî oğulları 1060 yılı itibarıyla Halep hâkimiyeti için sürekli birbirleriyle mücadele içerisine girecekler ve bu mücadelelerde Türk askerî desteklerine ihtiyaç duyacaklardı. Hatta göreceğimiz üzere Halep hâkimiyeti için bundan sonraki süreçte, "Türkleri arkasına alan hâkimiyeti ele geçirir" görüşü yaygınlık kazanacaktı.

Mahmud b. Nasr'ın Halep hâkimiyeti ise yalnızca 1 yıl sürdü. 453/1061 yılında Mısır'da bulunan Simâl b. Sâlih halifenin isteğiyle Halep'e gönderildi. Kale uzun süre kuşatma altında kaldı. Bu gelişmelerden bölge emîrleri, diğer Arap kabileleri, liderleri rahatsızlık duymaya başladı ve araya girerek iki tarafın arasını bulmaya çalıştılar. Bu girişimleri olumlu sonuçlandı ve (453/18 Nisan 1061)'de anlaşmaya varıldı. Buna göre; Mahmud b. Nasr Halep'i amcası Simâl b. Sâlih'e vermeyi ve kaleden çıkmayı kabul etti. Ancak karşılığında 50 bin dinar ve 30 bin hububat tohumu aldı⁵⁸⁴. Simâl, Halep hâkimi olunca Halep'e bağlı olan kasabalara Bizans güçlerinin tacizde bulunduğu görülmektedir. Bunun sebebi Bizans'ın Mahmud'u desteklemesi ve Simâl'in başa geçmiş olmasından rahatsızlık duyduklarını göstermek amaçlıdır. Simâl b. Sâlih yeniden Halep hâkimi olmuştu. Halep'te her şey yoluna girdi, yeniden düzen sağlandı derken bir sene sonra (454/28 Kasım 1062) yılında, Simâl b. Sâlih beklenmedik bir

⁵⁸² Erdoğan Merçil, *a.g.m.*, s. 150.

⁵⁸³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 30.

⁵⁸⁴ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 162.

şekilde öldü. Amcasının ölüm haberini alan Mahmud b. Nasr, Halep'in kendisine geçeceğini düşlerken Halep'e Simâl'in kardeşi Ebû Züabe Atiyye b. Salih hâkim olduğunu açıkladı. Yeğeni Mahmud ise buna asla razı gelmeyeceğini söyledi, çünkü Halep'in kendisinin hakkı olduğunu düşünüyordu⁵⁸⁵.

İşte bu tarihten itibaren Halep bölgesine büyük Türk göçleri yaşanmaya başlandı ve bu göçler, bölgedeki güç dengeleri üzerinde birinci derecede etki eden bir durum arz edecekti. O nedenle biz bundan sonra yaşanacak olayları Mirdâsî oğulları temelli değil de Türk komutanlarının bölgedeki faaliyetleri bazında incelemenin daha doğru olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü bu tarihten sonra sürekli artarak devam eden Türk göçleri, bölgedeki söz hakkının kendilerinde toplanmasını sağlayacak ve bu sürecin sonunda Halep tamamen Türklerin hâkimiyetine girecekti.

3.8. Mirdâsîler Döneminde Türkler

Hamdânîler döneminden Mirdâsîler dönemine geçiş kısa bir ara dönemin ardından yaşandı. Bu ara dönemde Halep, Fâtımî Devleti'nin atamış olduğu Azîzü'l-devle lakaplı Ermeni asıllı Fatik adında biri tarafından yönetiliyordu (408/Şubat 1017)⁵⁸⁶. Ancak Azîzü'l-devle, daha sonra Bizans ile yakın ilişkiler kurmaya başlayıp ticarî anlaşmalar yaptı. Ayrıca kendi adına sikke bastırmaya başladı⁵⁸⁷. Bu gelişmeler Fâtımî halifesi el-Hâkim'in hiç hoşuna gitmedi, bu durumu bağımsızlık alameti olarak gördü ve valilik görevine son verildiğini, gönderdiği elçi vasıtasıyla kendisine bildirdi⁵⁸⁸. Ancak Azîzü'l-devle Halep'i bırakmaya pek razı değildi ve bu isteği geri çevirdi. Ardından, halifenin kendisine ordu göndereceğini hesaba katarak derhal hazırlıklara başladı ve ordusuna takviyeler yaptı. İşte bu takviye birliklerin büyük bölümünü Halep ve çevresinde bulunan Türklerden oluşturdu. Ayrıca Halep kale muhafız birliklerinin başına da Türk asıllı Bedr adında bir komutan atadı⁵⁸⁹. Komutan Bedr, Halep kalesinde en yüksek rütbeli kişi haline getirildi, tüm yetkiler onda toplanmıştı. Yani Halep'te Azîzü'l-devle'den sonraki söz sahibi olan kişiydi. Bu olayda da görüldüğü üzere bu döneme kadar, özellikle Hamdânîler zamanında yoğunluk kazanan Türk göçlerinin,

⁵⁸⁵ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benü Mirdâsî'l-Kilabîyyun fî Haleb ve Şimali'ş-Şam*, s. 118-119.

⁵⁸⁶ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 59.

⁵⁸⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 192.

⁵⁸⁸ Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, s. 162; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 60.

⁵⁸⁹ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 61.

bölgeye gelip, buraya yerleşip, bölgeden ayrılmadıklarını göstermektedir. Ancak bu durum Fâtımî Devleti tarafından kullanılmaya başlandı.

Fâtımî Devleti tarafından gizlice gönderilen elçiler Bedr ile görüşüp, Azîzü'l-devle'yi öldürmesi karşılığında Halep'i kendisine vereceklerini, Halep'i Fâtımî Devleti adına kendisinin yönetmesi teklifinde bulundular. Bir süre düşündükten sonra teklifi kabul eden Bedr, Hindistanlı, Tüzün adında bir saray görevlisiyle anlaşıp, Azîzü'l-devleyi öldürmesini istedi⁵⁹⁰. (413/6 Temmuz 1022) tarihi gecesini Tüzün, Azîzü'l-devle'yi gece uykusunda öldürdü. Bedr ise tam bu esnada odaya girip Tüzün'ü öldürdü ve kale yetkililerine, katili son anda fark ettiğini ve hemen cezasını orada verdiğini bildirdi. Bu olayı düzenleyen Bedr, katili yakalayıp öldürdüğü gerekçesiyle ayrıca kahraman ilan edilmişti. Böylelikle Türk komutan Bedr, Halep'te tek söz sahibi olma konumuna erişti⁵⁹¹. Ancak Bedr'in Halep hâkimiyeti, yalnızca 96 gün sürdü. Fâtımî halifesi kendisine güvenmiyordu ve Halep'e el-Dayf komutası altında birlik yolladı. Bedr durumdan haberdar değildi ve onları en iyi şekilde karşılayıp Halep kalesinde ağırladı. el-Dayf ilk fırsatını bulduğu esnada ise Bedr'i tutuklatıp zindana attırdı⁵⁹².

Türklerin Halep bölgesindeki bir diğer ciddi faaliyeti ise şu şekilde gerçekleşti: Mirdâsî hanedanlığı kurucusu Sâlih b. Mirdâs'ın Halep'i, Fâtımîlerin elinden alması, ardından bütün Şam bölgesine yayılıp kaleleri bir bir ele geçirmeye başlaması Fâtımî Devleti'nin hiç hoşuna gitmedi ve kendisine karşı hazırlıklar yapılmaya başlandı. Sâlih b. Mirdâs'ın Kudüs bölgesine kadar gelip burayı da hâkimiyeti altına almaya çalışması ise Fâtımî Devleti için kabul edilemez bir durumdu. Böylelikle 7000 atlı asker ve piyadeden oluşturulan Fâtımî ordusunun başına, bölgede başarılarıyla ve askerî kabiliyetleriyle ün salmış olan, Türk komutan Anûş Tegin⁵⁹³ getirildi. Böylelikle taraflar karşı karşıya geldiler. Mirdâsîlerin lideri Sâlih b. Mirdâs ile Türk komutan Anûş Tegin, Taberîyye Gölü yakınlarında karşı karşıya geldiler. Yapılan savaşı Anûş Tegin kazandı ve Sâlih b. Mirdâs savaşta öldürülerek boynu vuruldu. Bölgede girdiği

⁵⁹⁰ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 377; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 62-63.

⁵⁹¹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 194.

⁵⁹² Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 378.

⁵⁹³ Anûş Tegin hakkında detaylı bilgi için Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, s. 382-383; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 129-131; Nihat Yazılıtaş, *Fâtımî Devleti'nde Türkler*, s. 133-139.

mücadelelerin hepsini kazanmış olan Anûş Tegin, bu savaşın da ardından şükür namazı kılarak dua etti⁵⁹⁴.

Sâlih b. Mirdâs Halep Mirdâsî hanedanlığının kurucusu, cesareti ve zekâsıyla ün salmış bir komutandı. Birbirlerini yağmalamaktan başka hedefleri olmayan Arap kabilelerini, bir amaç uğruna bir araya getirmeyi başarabilmiş bir liderdi. Araplar, onu dahi olarak görüyorlardı ve kendisine “*Duhât-ı Arap*” lakabı vermişlerdi⁵⁹⁵. O nedenle Anûş Tegin’in bu galibiyeti bölgede büyük bir yankı uyandırdı ve büyük bir şöhrete sahip oldu. Anûş Tegin ise bu galibiyetin hemen ardından Halep Kalesi hariç Halep bölgesindeki hemen hemen tüm kaleleri ele geçirdi. Fâtımî halifesi bu başarıları nedeniyle kendisine “*el-Emîr el-Muzaffer Seyf el-İmam Uddet el-Hilafe Mustafa el-Mulk Muntecip ed-Devle*”⁵⁹⁶ unvanını verdi. Ayrıca Anûş Tegin’in Şam bölgesinde ki hâkimiyetini elinde tutması için Dımaşk valiliğine atandı.

429-430/1038-1039 tarihinde Sâlih b. Mirdâs’ın oğlu Nasr b. Salih’in Humus’a kadar topraklarını genişletmesi, Anûş Tegin’i oldukça fazla rahatsız etti ve dikkatini yeniden bu bölgeye, Mirdâsîler üzerine çevirdi⁵⁹⁷. Ancak Nasr b. Salih de Anûş Tegin’e karşı hazırlıklı hareket ediyordu, ne de olsa babasını öldürmesinden Anûş Tegin sorumluydu ve içten içe kendisine beslediği nefret gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Anûş Tegin ordusuyla birlikte Nasr b. Salih üzerine yürüme kararı aldı. Nasr ise bunun olacağını biliyordu ve o da ordusunu bölgeye sevk etti. Böylelikle iki taraf 429/22 Mayıs 1038 tarihinde, Hama şehri dolaylarında karşı karşıya geldi. Savaş esnasında Mirdâsî ordusu ağır kayıplar vermeye başlayınca sağ kalanlar canını kurtarmak için geri çekilmeye başladılar. Fakat Nasr b. Salih’in geri çekilmeye hiç niyeti yoktu ve savaşmaya devam etti. Ancak bu karar onun sonunu hazırladı ve akıbeti babasıninkiyle aynı oldu. Savaş meydanında hayatını kaybetti⁵⁹⁸. Savaş esnasında kaçan Mirdâsî askerlerinin arkalarında bıraktığı ganimet ise 50 bin dinar değerindeydi⁵⁹⁹. Türk komutan Anûş Tegin, böylelikle 1038 yılında Mirdâsî hanedanlığının kontrolündeki Halep’e girdi ve burayı Fâtımî halifesi Mustansır-Billâh adına yönetmeye başladı. Anûş

⁵⁹⁴ İbnü’l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dımaşk*, s. 73; İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb min târihi Haleb*, I, s. 201.

⁵⁹⁵ Abdülkerim Özeydin, *a.g.m.*, s. 41.

⁵⁹⁶ İbnü’l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dımaşk*, s. 74.

⁵⁹⁷ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 123.

⁵⁹⁸ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtu’z-zamân fi târihi’l-a’yân*, XVIII, s. 425; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 124-125.

⁵⁹⁹ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtu’z-zamân fi târihi’l-a’yân*, XVIII, s. 426.

Tegin, Halep ve Şam bölgelerinde çok güçlü bir yönetim kurmuş, bölgede korkulan bir lider konumuna gelmişti⁶⁰⁰. Görüldüğü üzere Şam ve Halep bölgelerinde hâkimiyet kurmak isteyen her güç, Türklerin savaş kabiliyetlerinden faydalanmak istemiştir. Türkleri ya ordularında ya da yöneticilik alanlarında görevlendirmekte hiç tereddüt göstermemişler, önemli görevlere ve oluşturulan maliyetli, kalabalık ordulara liderlik etmelerini istemişlerdir. Bu vesileyle bölgede arzu ettikleri hedeflerine daha çabuk ulaşabilmelerini sağlamışlardır. Anûş Tegin de bu örneklerden yalnızca biriydi. Onun Şam ve Halep gibi geniş bir coğrafyada sağladığı otoriteyi ölümünden sonra daha iyi fark ediyoruz. 433/1042 yılında yakalandığı bir hastalık nedeniyle yaşamını yitiren Anûş Tegin'den sonra bölgede yeniden büyük bir kargaşa hali hâkim oldu.

444/1058 yılında ise Arslan el-Besâsirî Büveyhoğullarıyla birleşerek Bağdat'a girip hutbeleri Fâtımî halifesi adına okutmaya başlamıştı⁶⁰¹. Abbâsî Halifesi Kâim Bi-emrillâh'ı da zindana attı. 452/1060 yılında ise Büyük Selçuklu Devleti sultanı Tuğrul Bey, Bağdat'a gelip Büveyhî hâkimiyetine son verip halifeyi bu durumdan kurtarıp, ona sahip olduğu makamı geri verdi⁶⁰². Arslan Besâsirî ise bu gelişmeler doğrultusunda kaçmaya çalıştı ancak Sultan Tuğrul'un gönderdiği ordu, kendisini Kufe yolu üzerinde yakaladı ve taraflar arasında yapılan savaşta Arslan Besâsirî mağlup edilip savaş meydanında öldürüldü⁶⁰³.

Bu olayın Halep'e yansımaları ise şu şekilde gerçekleşti; Arslan Besâsirî, Sultan Tuğrul'un Bağdat'a doğru yola çıktığını haber alınca Halep'e doğru kaçmaya başladı. Fakat Halep Mirdâsî hâkimi Simâl b. Sâlih bu durumdan büyük tedirginlik duydu ve canını tehlikede görerek Halep'ten çıktı. Bu iktidar boşluğunda ise Fâtımî Devleti Halep'e yönetici atadı. Zaten Arslan Besâsirî'de Fâtımî halifeliği ile birlikte hareket ediyordu. Bu süreç 3 yıl devam etti. Arslan Besâsirî öldükten hemen sonra 1060 yılında Mahmd b. Nasr Halep'e hâkim olunca Halep yeniden Mirdâsî hanedanlığının kontrolüne geçmiş oldu⁶⁰⁴. Bu dönemde Fâtımî halifesi bölgede bulunan Arslan Besâsirî'ye, Sultan Tuğrul ile mücadele etmesi için bir miktar altın göndermişti. Ancak Arslan Besâsirî'nin ölümü ile para Halep'te kaldı. Bunu fırsat bilen Simâl'in kardeşi

⁶⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, s. 383.

⁶⁰¹ Çağatay Uluçay, *a.g.e.*, s. 66.

⁶⁰² Nihat Yazılıtaş, *a.g.e.*, s. 154-155.

⁶⁰³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, IX, s. 491-492.

⁶⁰⁴ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 148.

Atiyye b. Salih bu paraya el koydu. Ancak bu durum Simâl ile Atiyye'nin arasının bozulmasına neden oldu ve Mirdâsî hanedanlığı arasında bölünmeler yaşandı⁶⁰⁵. Halep'e riayet eden Arslan Besâsirî olayı Halep Mirdâsî hanedanlığında 3 yıl (1057-1060) iktidar boşluğu yaşanmasına sebep olurken ayrıca Mirdâsî hanedanlığı liderleri Simâl ile Atiyye'nin, birbirlerine düşman olmasına sebebiyet vermiş oldu.

1060 yılında Mahmud b. Nasr ise Halep'i Mirdâsî hanedanlığı adına yeniden Fâtımî yöneticilerinden geri almak için, Halep bölgesinde bulunan Türklerden yardım istedi. Teklifi kabul eden Türkler, Mahmûd b. Nasr'ın yanında yer aldılar ve Türklerin de desteğiyle Fâtımî yöneticileri Halep'ten çıkarıldı⁶⁰⁶. Böylelikle Mirdâsî hanedanlığı yeniden Halep'e hâkim oldu. Bu gelişmeler Halep bölgesindeki askerî ve siyasî dengelerin değiştiğini göstermektedir. Halep 1060 yılı itibarıyla kabuk değiştirmeye başlamıştı. Bu döneme kadar bölgede hâkim güç olmak isteyen, Arap kabilelerinin desteğini arkasına alıyordu. Ancak bu olaylar çerçevesinde görülüyor ki, artık bölgede hâkim güç olmak isteyen, Türklerin desteğini arkasına alması gerekiyordu. Bu durum 1064 yılında Hanoğlu Hârûn'un, Halep bölgesine gelmesiyle tam olarak zirveye çıkacaktır. Bu tarihten sonra Halep'te Türkler artık otoriteye yardım eden güç değil, hâkimiyeti kontrol altına almak isteyen güç konumuna geleceklerdir.

3.9. Mirdâsîler Döneminde Halep'in İdarî, İktisadî ve İçtimaî Yapısı

Hakkında Kısa Bir Değerlendirme 415-472/1024-1080

XI. yüzyılın başlarında ise Halep bölgesi Arap göç dalgalarına maruz kaldı ve pek çok göç aldı. Bunun sebebi bölgenin politik istikrarsızlığı ve ciddi bir otoriteden yoksun bir bölge oluşuydu. Bu gelişmeler beraberinde çiftçiliğin azalması, ticaretin de durma noktasına gelmesine yol açtı. Bu göç dalgasıyla gelen Araplar, öncelikli olarak kırsal bölgelere ve Bizans'ın çekilmiş olduğu yerlere yerleşmeye başladılar. Bu durum Halep bölgesinde yeni bir düzenin kurulmasına neden oldu. Göç dalgalarıyla gelen Arap kabileleri, kendi güçlerini ve kurallarını bölgede kullanarak hâkimiyeti ellerine geçirmeye çalıştılar. Ancak bu kabile üyelerinin her biri kendi liderinin kontrolü altında, birbirlerinden bağımsız hareket ediyorlardı.

⁶⁰⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Zakkar, I, s. 234; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 150.

⁶⁰⁶ Erdoğan Merçil, *a.g.m.*, s. 150.

İdari yapıya baktığımızda ise Sâlih b. Mirdâs'ın Halep'i Fâtımî Devleti'nin elinden almış olması ve ardından Halep'te uygulamış olduğu yayılma politikası sebebiyle Fâtımî Halifesinin tepkisini azaltmak için girişimlerde bulunuyordu. Örneğin bastırıldığı paralarda önce Halife el-Zahir'e, sonra kendi ismine yer veriyordu⁶⁰⁷. Zaten Mirdâsî hanedanlığı Hamdânîlerin aksine Halep'te genel itibarıyla Fâtımî Halifeliği adına hutbe okutan emîrlerden oluşan bir yönetim kurdular. Mirdâsîler dönemi Halep'te hâkim kesim, yine Araplardı. Bu Arap kabilelerin isimleri ise şöyleydi; Kilabî, Nümeyroğulları, Tayy, Kelb, Uleymoğulları ve Şeybanoğulları⁶⁰⁸. Mirdâsî emîrleri bölgeye gelen Arap kabilelerini sorun çıkmayacak şekilde yerleştirmeye çalışıyordu. Kendisine toprak verilen bu kabilelerden de düzenli olarak vergi toplanıyordu⁶⁰⁹. Bu dönemde Hristiyan nüfusun diğer dönemlere nazaran daha da artmış olduğunu söylemeliyiz, çünkü bu dönemde Halep'teki kilise sayısı 8 e çıkmıştı⁶¹⁰. Bu dönem için bu sayı oldukça ciddi bir rakamdı ve şehirdeki Hristiyan sayısı hakkında bize fikir vermektedir.

Hamdânîler döneminde olduğu gibi Mirdâsîler döneminde de Bizans'a yıllık vergi ödeme anlaşması, Nasr b. Salih zamanında uygulandı ve yıllık 500 bin dinar⁶¹¹ vergi ödemeyi kabul ettiler. Fâtımî Halifesi el-Hâkim döneminde ise Fâtımî Devleti, Halep Mirdâsî Devleti'nden, iyi ilişkilerin göstergesi olarak Müküs ve Mezalim denilen vergileri almaktan vazgeçmişti⁶¹². Mirdâsîler dönemi Halep'in transit ticaret geliri, oldukça fazla artmıştı. 433-456/1042-1064 yılları arasında sadece transit ticaretin Halep'e günlük getirisi 20 bin dinardı. Ayrıca Bizans'ın elinde bulunan Antakya ile de ticarî anlaşmalar yapıldı ve Antakya ile Halep arasında iki tarafın tüccarları güvenle ticarî hayatlarını sürdürmeye başladılar.

Simâl b. Sâlih döneminde ise Mirdâsîler, Fâtımî Devleti'ne yıllık 20 bin dinar vergi ödüyorlardı. Bu durum Halep ekonomisi için olumsuz bir sonuç doğurmuyordu

⁶⁰⁷ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 99.

⁶⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, s. 120-121; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK, 3. Baskı, Ankara 2000, s. 102-105.

⁶⁰⁹ Muhsin D. Yûsuf, *Economic Survey of Syria*, s. 164.

⁶¹⁰ Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 581.

⁶¹¹ Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, s. 422; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 108.

⁶¹² Emin Kırkıl, "*Selçuklu Döneminde Halep*", Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1999, s. 178.

çünkü bu dönemde, Halep'in yıllık geliri 600 bin dinar civarındaydı⁶¹³. Şam bölgesinin tamamının geliri ise 2 milyon dinarın üstündeydi⁶¹⁴. Bu da gösteriyor ki, Halep tek başına bölge gelirinin neredeyse yarısı kadar gelir elde ediyordu. Halep'in pazar hacmini, 460/1068 yılında Anadolu'nun büyük bölümünü yağmalayıp ele geçirdiği ganimet ve köleleri, Halep'te satmak için gelen Türk komutan Afşin'den anlıyoruz. Afşin'in onca ganimet ve köle satışı için tercih ettiği Halep pazarı, dönemin en büyük pazarlarından biri durumuna gelmişti⁶¹⁵. 456/1064 yılından sonra Halep'in nüfusunda Araplardan sonra en fazla nüfusa sahip kesim Türkler oldu. Hatta yönetimde bulunan Mirdâs oğulları ancak Türklerin desteğini arkalarına aldıkları vakit başa geçebiliyorlardı. Mirdâsîler döneminde bastırılan sikkelerin tarihleri ise 417/1026, 419/1028, 427/1036 ve 429/1038 yılları olarak tespit edilmiştir⁶¹⁶ (Bkz. Ek.13). Bu dönemler, Sâlih b. Mirdâs ve Nasr b. Sâlih dönemlerine denk gelmektedir. Ancak tabiki bu dönemler dışında da sikkeler bastırılmış olması muhtemeldir.

463/1071 yılında ise devletin idari yapısında değişmeler yaşanmaya başladı. Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Halep önlerine gelmesi, Mirdâsî hükümdarı Mahmud'u büyük bir telaşa düşürdü ve Mirdâsîler döneminde görmediğimiz bir durum olan, Fâtımî halifeleri adına okunan hutbeler, Abbâsî halifeleri adına okunmaya başlandı. Bunu Halep Mirdâsî hâkimi Mahmud, Sultan Alp Arslan'a duymuş olduğu korku nedeniyle gerçekleştirdi⁶¹⁷. Daha sonra zaten Sultan Alp Arslan'a itaatini bildirdi ve böylelikle 1071 yılı itibarıyla Halep Mirdâsî Devleti, Selçuklu Devleti itaati altına girmiş oldu. Bu tarihten itibaren Mirdâsî Devleti, Selçuklu Devletine yıllık vergi ödememeye başladı.

Halep bölgesinde 467/1075 yılında Türk komutan Uvakoğlu Atsız, fetih faaliyetlerinde bulunmaktaydı. Atsız'ın başarılı bir şekilde bölgede faaliyetlerde bulunması, Sultan Melikşâh'ın gözünden kaçmadı ve tüm Şam bölgesinin Türklerin hâkimiyetine geçmesi için, kendisine yardımcı olmaları maksadıyla, komutası altında 3000 Türk askerî bölgeye gönderdi. Bu dönemde Halep bölgesinde bulunan Türklerin

⁶¹³ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 138-141.

⁶¹⁴ Muhsin D. Yûsuf, *Economic Survey of Syria*, s. 165.

⁶¹⁵ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benu Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali's-Şam*, s. 153; Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları, Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, TTK, 2. Baskı, Ankara 2011, s. 19; Talib Yazıcı, *a.g.m.* s. 239.

⁶¹⁶ Robert W. Crawford, "Reconstruction of a Struggle within the Mirdasid Dynasty in Halep", *JAOS*, vol. 73, 1953, s. 89; Ömer Diler, *a.g.e.*, s. 1600-1601; Atom Damalı, *a.g.e.*, s. 82.

⁶¹⁷ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria, During the Crusade (1070-1154)*, Publisher, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1997, s. 26.

sayısı ve otoritesi o denli artmıştı ki 468/1076 yılında Halep, Mirdâsî lideri Sabık b. Mahmud, yönetimde tamamen Türklerin istekleri doğrultusunda hareket eder hale gelmiş, Türklerin yönlendirmeleriyle kararlar alır hale gelmişti⁶¹⁸. Bu dönem Halep için her alanda durgun bir dönem olmuştur. Hanoğlu Hârûn ve ardından gelen Uvakoğlu Atsız'ın, bölgede fetih faaliyetlerinde bulunması pek çok kalenin hasar almasına ve ölümlere sebep oldu⁶¹⁹. Ancak 478/1085 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın bizzat bölgeye gelerek, Halep'e vali olarak Kasîmü'd-devle Aksungur'u atması, Halep'in kaderini olumlu yönde değiştirmiştir.



⁶¹⁸ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 187-189.

⁶¹⁹ Muhsin D. Yûsuf, *Economic Survey of Syria*, s. 192-193.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALEP BÖLGESİNE DÜZENLENEN TÜRK GÖÇLERİNİN

YOĞUNLUK KAZANMASI 456/1064

456/1064 yılı itibarıyla yalnızca Halep bölgesine değil ayrıca Anadolu'ya hatta Anadolu'nun kuzeyine de yoğun göçlerin yaşandığı görülmektedir⁶²⁰. Bu dönem Halep'te her ne kadar Mirdâsîlerin hâkimiyeti söz konusu olsa da Halep bölgesinde hâlâ Hamdânî aşireti bulunmaktaydı ve burada söz sahibi idi⁶²¹. Bölgede birlik yoktu, kaldı ki Mirdâsî oğulları arasında da bir birlik söz konusu değildi. Çünkü bu tarihten itibaren kendi aralarındaki hâkimiyet mücadeleleriyle uğraşmak zorunda kalacaklardı. İşte bu dönemde Ünlü Türk komutanların bölgeye gelmeye başladıkları görülmektedir. Bu Türk akınlarından ilki Hanoğlu Hârûn'un önderliğindeki grup olmuştur.

4.1. Hanoğlu Hârûn Komutası Altındaki Türk Akını 456/1064

Hârûn'un büyük olasılıkla Karahanlı hükümdarlarından birinin oğlu olduğu düşünülmektedir. Hârûn sebebini bilmediğimiz bir tartışma yüzünden babasından ayrılıp, maiyetindeki yaklaşık bin kişilik kuvvetiyle birlikte Anadolu'ya geldi. Burada Bizans'a karşı gazâlara girişti. Böylelikle Sugur bölgesindeki Selçuklulara tâbi bir emîrlik olan Diyarbakır Mervanî emirliğiyle yakınlaşarak ittifak içerisine girdi⁶²². Hârûn, Anadolu'da bir süre kaldıktan sonra burada çıkan kargaşa nedeniyle kendini emniyette görmedi ve ayrılma kararı aldı. Fakat yolda Arap kökenli Temim oğullarının baskınına uğrayarak esir alındı. Buradaki tutsaklığı çok uzun sürmedi ve kurtulur kurtulmaz Diyarbakır bölgesinden çıkıp güneye doğru ilerledi. Bizans uç bölgesinde yaptığı başarılı savaşlarla bir anda Bizans İmparatoru X. Konstantin Dukas'ın dikkatini

⁶²⁰ Yine aynı dönemde, 1064-1080 yılları arasında Anadolu'nun kuzeyinde Kıpçakların bir kolu olan Kumanların 800 bin kişiden oluşan inanılmaz büyük bir kitle halinde Balkanlara doğru ilerlediği görülmektedir. Bkz. Osman Turan, *a.g.e.*, s. 42.

⁶²¹ İbrâhîm Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 361-362.

⁶²² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb'de Selçuklular*, s. 9; Ali Sevim, "Hârûn b. Han", *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s. 258.

çekmeyi başardı. X. Dukas, Hârûn'u yanına çekmek istedi ve bu amaçla girişimlerde bulundu⁶²³. İşte bu dönemde Halep bölgesine iyice yaklaşmış olan Hârûn, Halep Mirdâsî hükümdarları tarafından da başarılarının duyulması vesilesiyle, onu yanlarına çekme planları kurmaya başlamalarına sebep oldu.

Bu dönemde Halep'te Mirdâsîlerden Atiyye b. Salih başta bulunmaktaydı. Ancak Atiyye'nin büyük endişeleri vardı. Yeğeni Mahmud b. Nasr Halep'in kendisinin hakkı olduğunu ilan etmişti ve kendisine katılanların sayısını da her geçen gün artırmaktaydı. Mahmud'un yanına çektiği kişilerde hâkim düşünce şuydu; Atiyye, Rahbe şehrini almıştı ve daha önce de bahsettiğimiz gibi ele geçirdiği hazineler sayesinde çok zenginleşmişti. Bu gelişmeler, Rahbe'nin alınması, Mirdâsîleri Abbâsî Halifeliğine komşu yapmıştı. Böyle bir gelişme, halifenin Selçuklu Türklerinden yardım istemesine ve bölgeye Türklerin gelmelerine sebebiyet verebilirdi. Bu korkular Kilabî kabilesini, Atiyye ve Mahmud'u destekleyenler olarak ikiye ayırdı⁶²⁴. Halep bölgesindeki Arap halk ise bu gelişmelerden çok çekiniyordu. İşte bu endişe Atiyye'nin yanlış işler yaptığı fikrinin doğmasına sebebiyet vermişti. Bu gelişmeler üzerine Atiyye, destek arayışları içerisine girdi ve Hanoğlu Hârûn et-Türkmeni ile irtibata geçmeye karar verdi. Onun askerî yetenekleri bölgede ün salmıştı ve Atiyye yanı başında duran bu güçten faydalanmak istedi. Atiyye, yaptığı görüşmeler neticesinde Hârûn'un bir takım isteklerini kabul etmesi neticesinde, kendisine yardım üzere Halep'e gelişini sağladı⁶²⁵. Hârûn, Halep müdafaasında beraberindeki 1000 Türkmen atlısıyla birlikte Atiyye'ye yardım etmek için şehirde yerini aldı⁶²⁶.

1064 yılında gerçekleşen bu gelişmeden sonra Halep bölgesinde yeni bir dönem başlamış oldu. Bundan sonra Türkler, bölgedeki siyasî dengelerde birinci dereceden etkili olacaklar, daha sonra akınların belirli aralıklarla devam etmesiyle Türkler ve Araplar bölgede iki söz sahibi güç haline geleceklerdi. Son aşamada da Halep bölgesi Türk komutanların bölge faaliyetleri sebebiyle Selçuklu Türklerinin eline geçmesine ortam hazırlamış olacaktı.

⁶²³ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 37.

⁶²⁴ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 157-159.

⁶²⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb'de Selçuklular*, s. 10.

⁶²⁶ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benu Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali's-Şam*, s. 148.

İşte böyle bir ortamda Hanoğlu Hârûn Halep'e geldi. Mahmud ise Atiyye'ye karşı hazırlamış olduğu ordusuyla Halep'e doğru yürüdü. Hârûn'un ordusu Halep kalesi kuşatmasına yardımcı olmak maksadıyla kalenin hemen yakınındaki el-Hazır⁶²⁷ denen semtte beklemeye koyuldular. Mahmud, maiyetindeki askerlerle birlikte Halep bölgesine geldiğinde Hârûn'un askerleriyle karşılaştı ve kendileriyle yapmış olduğu savaş neticesinde yenilgi alıp geri çekilmek zorunda kaldı⁶²⁸. Mahmud, bu savaşta ağır bir yenilgi almış olmalı ki bir daha Halep'e saldırmayacağını söyleyip Atiyye ile anlaşma imzalama kararı dahi aldı. Burada Hârûn'u geçemeyecek olmasına kanaat getirmiş olduğunu da düşünebiliriz. Böylelikle Atiyye ile yeğeni Mahmud arasında anlaşma imzalandı. Buna göre; Halep, Rahbe, Menbiç, Azaz, Balis ve yöreleri Atiyye'de kalacak, Mahmud ise başta Esarib olmak üzere elinde bulundurduğu yerler kendisine bırakılacaktı (Aralık/Ocak 456-457/1064-1065)⁶²⁹. Yeğeni Mahmud tehlikesini çözüme bağladıktan sonra Bizans hudutlarına sefer düzenleme kararı alan Atiyye bu seferde de Hârûn'un gücünden faydalanmak istedi⁶³⁰. Böylece Bizans'a ait Antakya kalesine bağlı Kemnun Kalesi'ne⁶³¹ saldırıp burayı ele geçirdiler ve beraberlerinde pek çok ganimetle Halep'e geri döndüler. Bu gelişmelerin ardından Atiyye, Hârûn'un Halep şehrinde konaklamasını istedi. Ancak bir süre sonra yerli Arap halkı bu durumdan hoşnut olmamaya başladı. Türkler Araplarla aynı haklara sahipti ve çok rahat davranıyorlardı. Ayrıca onların burada kalıcı olmasıyla geleneklerinden kopacakları endişesi baş gösterdi. Yerli halk hoşnutsuzluklarını yüksek sesle dile getirmeye başladılar. Türklerin, şehrin hâkimi gibi rahat hareket etmeye başlaması Atiyye tarafından da endişeyle karşılanmaya başladı ve Türkmenlerin bir komployla Halep'i ele geçirecekleri fikri iyiden iyiye kafasına yerleşmeye başladı. Kendisinin aklına bu fikri sokan kişinin Arap emîrlerinden Ahdath adlı bir emîr olduğu

⁶²⁷ Gürhan Bahadır, *a.g.e.*, s. 214. Ayrıca; El-Hazır kentinin Ortaçağ Türk tarihi açısından ayrı bir önemi vardır. Türklerin bölgeye geldikten sonra Halep'e bağlı şehirlere yerleşmeye başladıkları ve zamanla yerli Arap halkıyla evlilikler gerçekleştirip akrabalık bağları kurdular. Bu kaynaşma bazı şehirlerde daha fazla yoğunluk kazanmaktaydı. Bunların başında el-Hazır şehri gelmekteydi ve burada bulunanlara Müsta' rebe denilmekteydi. Anlamı; evlenmeler yoluyla melezleşmiş bir grup, bir toplum demektir Bkz: Emin Kırkıl, *a.g.t.*, s. 159.

⁶²⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb'de Selçuklular*, s. 10.

⁶²⁹ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benü Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali's-Şam*, s. 149; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb'de Selçuklular*, s. 10; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 38.

⁶³⁰ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benü Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali's-Şam*, s. 151.

⁶³¹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb'de Selçuklular*, s. 10.

söylenmektedir⁶³². Bu korku ve etrafındakilerin etkisiyle de olsa gerek Atiyye müttefiki Hârûn'dan kurtulma kararı aldı. Bu amaçla bir gece Türkmenlerin bulunduğu bölgeye askerlerini gönderen Atiyye, Türkmenler uykudayken saldırı emri verdi ve pek çok Türk, bu beklenmedik saldırı karşısında hayatlarını kaybetti. Canlarını kurtarmayı başaranlar kaleden çıkıp Halep'ten kaçtılar⁶³³. Hârûn, Halep Kalesi önünde yüksek sesle Atiyye'ye seslenerek; “*Ey Atiyye bana ve askerlerime ihanet ve zulmettin, Tanrı'ya ant içerim ki, seni en kötü bir biçimde o kaleden aşağı indireceğim*”⁶³⁴ şeklinde intikam yemini ettikten sonra Halep önlerinden uzaklaştı.

4.1.1. Hârûn'un Reşîdüdevle Mahmud b. Nasr ile Kurduğu İttifak 457/1065

Hârûn, kaybettiği adamlarına rağmen Atiyye'nin kendisine yapmış olduğu ihanetin intikamın almak için en büyük düşmanı, Atiyye'nin yeğeni Mahmud'a ittifak kurma teklifi gönderdi. Bu sırada Sermin kentinde bulunan Mahmud bu teklifi duyunca büyük bir memnuniyetle kabul etti, çünkü Mahmud zaten Türkmenler sebebiyle Halep'i almaktan vazgeçmişti. Şimdi ise Türkmenler'in kendisinin yanında olmak istediğini görünce bu gelişmeler kendisini yeniden Halep'i almaya iştahlandırdı. Teklifin kabul edilmesiyle Hârûn, Mahmud'un yanına Sermin'e giderek ona katıldı⁶³⁵. Atiyye bu gelişmelerden haberdar olunca hemen Kilaboğulları kabilesinden topladığı ordusuyla onları mağlup etmek üzere karşı atağa geçti. İki taraf Mercidâbık yöresinde karşı karşıya geldi, Atiyye bozguna uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldı. İşin ciddiyetini anlayan Atiyye, derhal Halep'e gidip Halep savunmasına hazırlanmaya başladı. Mahmud ve Hârûn 1065 yılı yaz aylarında Halep şehrini kuşatma altına aldılar. Şehir, şiddetli bir kuşatmaya maruz kaldı. Kuşatmanın yaklaşık olarak üç buçuk ay sürdüğünden bahsedilmektedir⁶³⁶. Bu sebeple Halep Kale halkı yiyecek stoklarının tükenmesi üzerine açlık çekmeye başladı. Bu süre zarfında özellikle Türkmenler Hârûn'un emriyle kuşatmanın şiddetini hiç düşürmemişlerdi, Hârûn intikamının neticeye ulaşmasında çok kararlıydı. Durumun gittikçe daha kötü bir hal aldığı görülen Atiyye düştüğü çaresizlik içerisinde kurtulma yolları aramaya başladı. Böylelikle

⁶³² Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 167-168.

⁶³³ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dimaşk*, s. 90-91.

⁶³⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb'de Selçuklular*, s. 10; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 39.

⁶³⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb'de Selçuklular*, s. 11; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 29.

⁶³⁶ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 168; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb'de Selçuklular*, s. 11; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 40.

yeğeni Mahmud'a haber göndererek canının bağışlanması ve Hârûn ile birlikte hiçbir Türkmen'in Halep'e girmemesi şartıyla Halep'i teslim edeceğini belirtti. Mahmud bu şartı kabul etti ve Atiyye'nin kaleden çıkmasına izin verdi. Söz verdiği üzere de Hârûn'un Halep'e girmesini istemedi. Hârûn ise Atiyye'ye söylemiş olduğu: “*Ant olsun ki seni o kaleden indireceğim*”, yeminini gerçekleştirmiş olmanın sevinciyle bu karara pek aldırış etmedi. Kendisine Kınnesrîn bölgesinde bir şehirde yerleşme müsaadesi verildi. Böylece Halep, Mirdâsî oğulları hâkimiyeti altında bir taht değişikliği daha yaşanmış oldu ve Halep'in başına Reşîdüddeve Mahmûd b. Nasr geçti (Ağustos 1065)⁶³⁷. Böylece Mahmud Türkmenler sayesinde Halep'i ele geçirdi ve bu hâkimiyeti sonrasında da onu güçlü tutan Türkmenlerin Halep'teki varlığı oldu⁶³⁸. Mahmud ile Atiyye arasında bir anlaşma yapıldı buna göre; Rahbe, Azaz, Balis ve Halep'in doğusu Atiyye'ye bırakıldı. Mahmud ise Halep'e ek olarak Halep'in batısı ve güneyinde bulunan tüm şehirlerin sahibi oldu⁶³⁹. Bu tarihten itibaren Halep bölgesinde diğer Arap kabilelerine ait olan kentler bir bir Mahmud'un eline geçmeye başladı. Hatta Bizans'a ait olan Halep'in kuzeyindeki Artah ve Menbiç şehirleri de Hârûn'a bağlı Türkmenlerin sayesinde fethedildi⁶⁴⁰. Artah kalesi⁶⁴¹ (460/1 Temmuz 1068) senesinde fethedildi. Buranın halkının çoğunluğu Hristiyan'dı. 5 ay süren kuşatma neticesinde yaklaşık olarak 3 bin kişi öldürüldü ve Artah kalesi kuşatmanın beşinci ayında düştü⁶⁴². Böylelikle burası da Türkmenlerin eline geçti. Hârûn, kendisine ıktâ olarak verilen yerlerde (Maarretünnu'mân) himayesindeki Türkmenlere, kesinlikle Arapların mallarını yağmalamamaları ve parasını ödemedikleri hiçbir şeyi almamaları hususunda özellikle tembihledi. Böylece Hârûn'a verilen yerlerde herhangi bir taşkınlık, çatışma, gerginlik ya da bir şikâyet söz konusu olmamış hatta atların su içtikleri yerin sahibine dahi ödemeler Türkmenler tarafından yapılmıştır⁶⁴³. Ancak şunu da özellikle belirtmemiz gerekir ki Mahmud, Hârûn'a tam olarak güven duymuyordu. Hatta ondan çok tedirgin oluyor hareketlerini sürekli takip ediyordu. Bir bölgede fazla tutmuyor bir süre sonra başka bir bölgeye yerleşmesini istiyordu. Ancak Hârûn'a da ihtiyacı vardı, o olmadan

⁶³⁷ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 41.

⁶³⁸ Suhayl Zakkâr, *The Emirate of Aleppo*, s. 169.

⁶³⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb'de Selçuklular*, s. 11-12.

⁶⁴⁰ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 30.

⁶⁴¹ Artah Kalesi, Günümüz Hatay ilinin Reyhanlı ilçesi sınırları içerisinde var olan bir kaleydi.

⁶⁴² Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benu Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali's-Şam*, s. 153; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb'de Selçuklular*, Terc. Ali Sevim, TTK, Ankara 2014, s. 18.

⁶⁴³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb'de Selçuklular*, s. 15; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 42.

hâkimiyetinin de tehlikeye gireceğini biliyordu. O nedenle Hârûn'un Halep'e yakın bir noktada kalmasını istiyordu. Hatta sırf bu sebepten Fâtımî Devleti'yle araları açıldı. Fâtımî Halifesi el-Mustansır Mahmud'a gönderdiği mektupta hazineye para göndermesini, Bizans sınırına gazâ düzenlemesini ve Hârûn'un kontrolü altındaki Türkmenleri Halep bölgesinden çıkarmasını istedi⁶⁴⁴. Mahmud ise Halep'i almak için çok borca girdiğini ve bu sebeple hazineye para gönderemeyeceğini, ayrıca Bizans'tan borç almak için kardeşini rehin olarak verdiğini, bu sebeple gazâ yapamayacağını belirtti. Son olarak da Hârûn meselesinde, onu Halep'ten gönderemeyeceğini, eğer Türkmenlerin gitmesini istiyorsa ona, Türkmenlerden daha güçlü bir birlik göndermesi halinde ancak Halep bölgesinden gönderebileceğini söylemiştir. Bu cevap Halife el-Mustansır'ı oldukça sinirlendirmiş ve veziri Bedrûlcemâlî'ye haber göndererek, Mahmud'un itaatten çıkma eğiliminde olduğunu ve onu itaat altına alması için üzerine gitmesi gerektiği emrini verdi⁶⁴⁵. Bedrûlcemâlî komutası altındaki Mısır birliği, Halep'e saldırdysalar da Türkmenlerin karşı koyması neticesinde daha fazla direnemeyip geri çekildiler ve bir sonuç alamadılar. Böylelikle Mahmud, bölgede Fâtımî Halifesinin isteklerini yerine getirmediği halde Halep yönetiminin başında kalmaya devam etti. Mahmud, Hârûn'un da desteğiyle faaliyetlerine ara vermedi ve Atiyye'nin tarafını tutan Hama bölgesindeki Arapları itaat altına aldı⁶⁴⁶.

4.1.2. Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes'in Halep Bölgesine Gelişi

460/1068

Hanoğlu Hârûn'un 460/1068 yılında Bizans'a ait Artah ve Menbiç kalelerini ele geçirmesi, Bizans İmparatorluğunda adeta bardağı taşıran son damla olmuştu. Çünkü bu dönemde Türkler, zaten Doğu Anadolu'da yeterince ilerlemişken bir de Halep bölgesindeki kalelerin de Türkler tarafından ele geçirilmeye başlanması, İmparatorun bölgeye sefer düzenlemesini zorunlu hale getirmiş oldu⁶⁴⁷. IV. Romanos Diogenes, Halep bölgesine Malatya üzerinden gelerek bölge kalelerine birtakım yağma hareketleri düzenledi. Daha sonra ordusunu ayırarak, bir kısmını Halep Kalesi önlerine gönderirken diğer kısmı başta Menbiç'i almak üzere harekete geçti. Menbiç'i alması kolay olmadı

⁶⁴⁴ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 28-29.

⁶⁴⁵ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 170-171; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 42.

⁶⁴⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb 'de Selçuklular*, s. 15.

⁶⁴⁷ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benu Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali'ş-Şam*, s. 150-153.

Türkmen kuvvetleri kaleyi şiddetli saldırıya rağmen vermekte direndi ve uzun süre bu mücadeleyi sürdürdüler. Ancak kale halkının çoğu korkudan kaleden çıkıp Halep'e canlarını kurtarmak maksadıyla gidince Türk komutan Amartikes⁶⁴⁸ çaresiz kaldı ve bir süre sonra kaleyi teslim etmek zorunda kaldılar (460-461/1068-1069)⁶⁴⁹. Böylelikle Menbiç yeniden Bizans'ın eline geçmiş oldu.

Bu sırada İmparatorun Halep bölgesinde bıraktığı birliğe karşı harekete geçen Mahmud, Arap ordusuna ilave olarak Hârûn ve Türkmenlerle birlikte karşı atağa geçtiler. Bizans ordusuyla, Türk taktiğine bağlı kalarak savaşan Mahmud, Hârûn'un vur-kaç taktiğiyle Bizans ordusuna ağır kayıplar verdirdi. Menbiç'in alınmasından sonra Halep önlerindeki Bizans ordusunun içine düştüğü zor durumu haber alan IV. Romanos Diogenes derhal bölgeye gitti. Bölgede karargâh kuran imparatorun çadırına baskın düzenleyen Hârûn ve Mahmud bu baskında başarılı olamadılar. (460/20 Kasım 1068) gecesini ise Türkmen ve Arap çadırlarına gizlice baskın düzenleyen ve çadırları yakan Bizans ordusu Türkmenlerin ve Arapların geri çekilmesini sağladılar. Ancak buna rağmen bölgede Bizans ordusuna sürekli vur-kaç taktiğiyle yıpratma saldırıları düzenlenmeye devam edildi. İmparator, 461/1069 yılında yine Hârûn'un daha önce ele geçirmiş olduğu Azaz kalesine yürüdü ve kısa süren kuşatmanın ardından güçlük yaşamadan kaleyi ele geçirdi. Aynı yıl İmm kalesini de ele geçirdi ve ele geçirdiği kalelerin surlarını onarma emri verdi. IV. Romanos Diogenes, 1069 yılında Halep bölgesinde daha fazla duramaz hale geldi. Çünkü ordusu sürekli kayıp veriyor, bu kayıpların çoğu da veba ve bulaşıcı hastalıklardan kaynaklanıyordu⁶⁵⁰. İfade edildiği kadarıyla bir günde askerlerinin ölümü dışında 3 bin civarı atın da öldüğü kaydedilmiştir⁶⁵¹. Tüm bunların üzerine yiyecek ve erzak sıkıntısı baş göstermeye başlayınca İmparator bölgeden ayrılma kararı aldı⁶⁵² ve ordusuyla birlikte Şam bölgesi seferini tamamladı. Antakya üzerinden Belen geçidine doğru ilerleyip Belen geçidinden İskenderun'a, buradan İssos'a⁶⁵³ ulaştı. Buradan Kilikya mevkinde bulunan Gülek

⁶⁴⁸ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 44.

⁶⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, s. 68-69; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 173-174.

⁶⁵⁰ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 45-46.

⁶⁵¹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min Tarihi Haleb'de Selçuklular*, s. 19.

⁶⁵² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 46.

⁶⁵³ Dört Yol'un kuzeybatısındaki ovada Erzincan'ın 7 km batısında bulunan bir höyük

boğazına ve daha sonra Pozanti'ya vardı. Böylelikle⁶⁵⁴ Çukurova bölgesinden çıkıp Anadolu içlerine doğru yol tuttular.

4.1.3. Hanoğlu Hârûn'un Ölümü 461/1069

Bizans tehlikesinin atlatılmasının ardından 1069 yılında Halep bölgesinde, Sur kentinde Fâtımî Halifeliğine karşı ayaklanan kadı Aynüddeve Ebû'l-Hasen b. Ebû Ukayl, Fâtımî kontrolündeki Sur kentini yönetimi altına aldı. Ancak bu gelişmeler üzerine halife el-Mustansır, Akka şehrinde bulunan veziri Bedrülcemâlî'yi Aynüddeve üzerine gönderdi. Aynüddeve bu mücadelesinde bölgede büyük ün yapmış olan Türkmenlerden faydalanmak istedi ve Hârûn'a haber göndererek kendisine ve askerlerine maddi yardım yapması karşılığında yardımına çağırdı. Hârûn bu teklifi kabul etti ve Sur şehrine gelerek Aynüddeve'nin yanında yer aldı⁶⁵⁵. Fakat daha sonra durum daha karışık bir hal almaya başladı. Bedrülcemâlî Sur kentini kuşatma altına aldığı anda çatışmalar başladı. Fakat bir süre sonra Hârûn adamlarıyla birlikte gizlice Aynüddeve'nin safından ayrılarak Bedrülcemâlî'nin safına geçtiler. Bu durumu öğrenen Aynüddeve çok sinirlendi ve bu ihanetin bedelini ödetmek istedi. Kendisi de Hârûn'u güvendiği yerden vurmak istedi ve iki Türkmen'e çok ciddi miktarda para ödeyerek onları yanına çekti ve Aynüddeve onlara: "*Beyiniz Hârûn'a ne kadar iyilikler yaptığımı, mal ve paralar verdiğimi biliyorsunuz; o ise bana dürüst davranmadı. Eğer sizler onu öldürecek olursanız, istediğiniz kadar para veririm*"⁶⁵⁶ şeklinde konuşma yaparak Hârûn'u öldürmesini istedi. Teklifi kabul eden bu iki Türkmen, Hârûn'a yaklaşıp fırsatını buldukları bir anda onu yalnız yakalayıp öldürdüler ve başını kesip Aynüddeve'ye götürdüler. Aynüddeve Hârûn'un kesik başını şehir içerisinde gezdirmeye başladı bu durum üzerine Aynüddeve safında kalmış olan Türkmenler ondan ayrılıp ya bölgedeki diğer Türkmen beylerinin idaresine geçtiler ya da Bedrülcemâlî'nin safına geçtiler (461-462/1069-1070).

4.2. Emîr Afşin ve Emîr Sunduk'un Halep Bölgesindeki Faaliyetleri

Bekçi oğlu Afşin, Anadolu'ya Tuğrul Bey zamanında başlayan ve Alp Arslan ile hız kazanan Oğuz göçleriyle birlikte gelmiş komutanlardan biridir. Alp Arslan zamanındaki göçler Seyhun boyları ve Horâsân'dan gelmektedir. Bunlar Arran (Erran),

⁶⁵⁴ Adnan Eskikurt, *a.g.m.*, s. 47.

⁶⁵⁵ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 30.

⁶⁵⁶ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 47.

Azerbaycan ve Van Gölü dolaylarında yurt tutmaya başladılar. Van Gölü dolaylarında yurt tutan Oğuz boyu liderine “Horâsân Salârı” unvanı verilmişti. İşte Afşin bu grup içerisinde Anadolu’ya gelmişti⁶⁵⁷. Afşin 458/1066 yılında Hâcip Gümüştekin ile birlikte Anadolu’da fetihlerde bulunmaya başladı. İlk faaliyette bulunduğu yerler tespit edildiği kadarıyla, Ergani, Nizip, Nusaybin, şehirleriydi. Afşin daha sonra ayrılarak Fırat’ı geçip Adıyaman bölgesine geldi. Bu ilk girişimlerden sonra ele geçirilen ganimetlerle birlikte Ahlat’a dönüldü⁶⁵⁸. Bu durum onlar için hem tecrübe hem de Anadolu hakkında fikir edinmelerini sağladı. Ancak burada Afşin ile Gümüştegin’in arası bozuldu. Bunun sebebi ise Gümüştegin’in kaynaklarda belirtilmeyen bir sebepten dolayı Afşin’in kardeşini öldürmesidir. Bu sebeple iki taraf arasında artan gerginlik hat safhaya ulaştı ve Afşin Gümüştegin’i öldürdü. Bu gelişme üzerine Sultan Alp Arslan’ın önemli komutanlarından birini öldürmüş olması Afşin’i çok endişelendirdi ve cezalandırılacağı korkusuyla maiyetindekilerle birlikte Ahlat’ı terk edip Anadolu’ya gitti. Afşin, Anadolu’da Antep bölgesine kadar indi ve buralarda Bizans kentlerine Antep’in kuzeyinde bulunan Doliche (Dülük)⁶⁵⁹ yağma akınları düzenledi. Daha sonra buradan Malatya’ya yöneldi ve burada bir Bizans birliğini mağlup ettikten sonra elde ettiği ganimetlerle birlikte Halep’e gitti. Burada elindeki ganimetlerin ve ele geçirdiği pek çok rehini sattı ve sahip olduğu paralarla 460/1068 yılı başlarında Halep’ten ayrıldı⁶⁶⁰. Yani özetle Halep’e gelişi tamamen ticarî amaçlı olup, Halep bölgesindeki geniş çaplı pazardan faydalanmaktı. Zaten Halep konumu itibarıyla ne kadar yağmalara ve saldırılara maruz kalan bir şehir olmuşsa da bir o kadar ticaretle uğraşan kervanların güzergâhı ve alışveriş yaptıkları bir şehir olmuştur⁶⁶¹.

Aynı yıl Antakya’ya bağlı köy ve kasabaları yağmaladıktan sonra Antakya Kalesini kuşatma altına aldı⁶⁶². Bu sırada Alp Arslan’ın, Bizans topraklarında yapmış olduğu bu başarılı akınlar sebebiyle olsa gerek, kendisini affettiği haberini aldı. Ele geçirmiş olduğu değerli eşyalar ve altınlarla birlikte Sultan Alp Arslan’ın huzuruna

⁶⁵⁷ Faruk Sümer, “Afşin”, *DİA*, I, 1988, s. 440.

⁶⁵⁸ Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 19.

⁶⁵⁹ İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l Haleb min Tarihi Haleb’de Selçuklular*, s. 16; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 48.

⁶⁶⁰ Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 19.

⁶⁶¹ Talip Yazıcı, “Halep”, *DİA*, XV, İstanbul 1997, s. 239.

⁶⁶² Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 199-200.

çıkılmak ve de ona bu hediyeleri sunmak için Antakya kuşatmasını kaldırıp Sultan Alp Arslan'ın yanına gitti.

462/1070 yılında ise Selçuklu komutanları arasında bir gerginlik yaşandı. Alp Arslan'ın kız kardeşi Gevher Hatun ile evli olan Emîr Erbasan (Er Basgan), beraberindeki Yaveggiye Oğuz birliğiyle birleşerek Alp Arslan'a karşı itaatsizlik içerisine girdi. Zaten Yaveggiye'nin anlamının “kaçaklar, itaatsizler” olduğu söylenmektedir⁶⁶³. Onun bu hareketini isyan olarak değerlendiren Sultan, Emîr Afşin'i, Erbasan'ı yakalamakla görevlendirdi. Erbasan bu olayı duyunca çok endişelendi ve Bizans kentlerine doğru kaçtı daha sonra Bizans İmparatoru ile haberleşerek İstanbul'a gidip Bizans'a sığındı. Afşin ise onu yakalamak üzere peşinden Anadolu içlerine girdi ve İstanbul surları önüne kadar geldi. Bu olay tarihte ilk defa bir Selçuklu komutanının Bizans'a sığınması olarak geçmiştir.

Afşin burada İmparator IV. Romanos Diogenes'e elçi göndererek: “*Aramızda barış olduğu için ülkenizde hiçbir kimseye dokunmadım. Size sığınan Erbasan ve Nâvekiyyeler, sultanın düşmanları olup Bizans ülkesini de yağma ve tahrip ettiler; bu bakımdan onları bize teslim etmeniz gerekir. Aksi takdirde ülkenizi yakıp yıkacağım böylece aramızdaki barış bozulmuş olacaktır*” şeklinde mesajını göndermiştir. IV. Romanos Diogenes ise buna karşılık şu cevabı göndermiştir: “*Söyledikleriniz doğrudur. Fakat bize sığınanları teslim etmek, geleneklerimize uymaz*” demiş ve Afşin'e Erbasan'ı iade etmeyeceğini açıkça belirtmiştir⁶⁶⁴. Bunun üzerine Afşin geri dönüş yolunda Anadolu'da geçtiği her yeri yakıp yıkmış her yeri yağmalayıp ateşe vermiştir. Topladığı ganimetlerle de Ahlat'a dönmüştür. Afşin'in daha sonra Malazgirt savaşında Sultan Alp Arslan'la birlikte mücadele ettiği görülmektedir.

Emîr Sunduk ise 461-462/1069-1070 yıllarında Doğu Anadolu üzerinden Halep bölgesine gelmiştir. Bölgede Halep'e bağlı Urtik, Cezir kasabalarına Maarretünnu'mân, Kefertâb, Hama ve Rafeniye topraklarına girdi. Buraların hepsini yağmaladı, ekinlere el koydu her yer tahrip edildi. Sunduk bu hareketiyle Halep'i ve Halep'e bağlı kentleri yağma, talan ve tahrip eden ilk Türk komutanı oldu⁶⁶⁵. Sunduk, kışı Halep bölgesinde geçirdikten sonra havaların düzelmesinin ardından Halep Mirdâsî Emîri Mahmud'tan

⁶⁶³ Faruk Sümer, *a.g.m.*, s. 440.

⁶⁶⁴ Osman Turan, *a.g.e.*, s. 50; Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 26.

⁶⁶⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'Haleb min târihi Haleb'de Selçuklular*, s. 19-20.

değerli hediyeler ve çok miktarda altın alarak 1070 yılında bölgeyi terk etti⁶⁶⁶. Zaten bu teklifi kendisine Mahmud yapmıştı. Halep bölgesini daha fazla tahrip etmemesi için böyle bir teklifte bulunmuştu⁶⁶⁷ ve teklifi Sunduk tarafından kabul edildi. Sunduk daha sonra Ahlat'a doğru yol aldı. Sunduk da Afşin gibi Malazgirt savaşında yer alan komutanlardan biridir.

4.3. Halep Bölgesinde Türk Komutan Uvakoğlu Atsız Dönemi 462-471/1070-

1079

Uvakoğlu Atsız'ın tarih sahnesine çıkışı Alp Arslan'nın eniştesi olan ve Bizans'a sığınan Erbasan ile birlikte gazâ hareketleri içerisinde Anadolu'ya gelmesiyle olmuştur⁶⁶⁸. Erbasan'ın Bizans'a sığınması neticesinde Uvakoğlu Atsız ve beraberindeki Kurlu, Şöklü ve diğer emîrlerle birlikte deyim yerindeyse başsız kaldılar. Bu durum üzerine Sultan Alp Arslan'ın herhangi bir yönlendirmesi olmadan kendi başlarına aldıkları kararla⁶⁶⁹, 462/1070 yılında güneye, Şam bölgesi ve Filistin bölgesine inmeye karar verdiler. Nâvekiyye Türklerinin başında bulunan onlara liderlik eden kişinin Kurlu Bey olduğu görülmektedir. Kurlu Bey'in yönlendirmeleriyle Kudüs'ün batısındaki Remle şehrine kadar gelip burayı kuşatma altına aldılar ve Atsız'ın ciddi yardımları neticesinde Remle şehrini ele geçirdiler⁶⁷⁰. Türklerin Remle şehrini ele geçirdikten sonra burada toprağı işlemeye ve çiftçilikle uğraşmaya başladıkları görülmektedir⁶⁷¹. Bu durum bölgeye kalıcı olarak geldiklerinin bir göstergesidir. Zaten Remle'nin ele geçirilmesinden sonra bölge halkıyla iletişime girilmeye başlandı. Örneğin Sur şehri valisi, Fâtımî yönetimine karşı bir tutum sergiliyordu. Böylece Kurlu Bey onunla iletişim haline geçti. Ayrıca Halep Mirdâsî emîrliğiyle de iletişim halindeydiler. Bu gelişmeler Fâtımî Halifeliğinin Şam bölgesi ve Filistin'deki hâkimiyet alanını azaltmaya başlamıştır.

⁶⁶⁶ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 49.

⁶⁶⁷ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 31.

⁶⁶⁸ Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 33.

⁶⁶⁹ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 198.

⁶⁷⁰ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benü Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali's-Şam*, s. 156, 181.

⁶⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 73-74; Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 33.

4.3.1. Kurlu Bey'in Ölümü ve Uvakoğlu Atsız'ın Türkmenlerin Başına

Geçmesi

Fâtımî halifeliği elindeki, Dimaşk'a bağlı köy ve kasabalar bir bir ele geçirildi. Ardından Akka şehri kuşatma altına alındı. Fakat kuşatma esnasında Kurlu Bey yaşamını yitirdi. 463/1071 yılında yaşamını yitiren Kurlu Bey'in ardından bölgedeki Türkmenlerin başına Uvakoğlu Atsız geçti. Atsız'a tâbi olan Türkmenlerin çok büyük bir bölümü, onun komutası altına girmeyi kabul ettiler⁶⁷². Şam bölgesinde kendisine "Aksis" (اق سد يس)⁶⁷³ diyorlardı. Bu isim Bundârî de ise "Eliksis"⁶⁷⁴ olarak geçmektedir. Fakat O, Türk ismi olan Atsız olarak çağrılıyordu. Babasının adı Uvak'tır. Uvak "ok" anlamına gelmektedir. Uvak Bey'in Sultan Alp Arslan'ın kızı ile evli olduğu tahmin edilmektedir⁶⁷⁵. Jean-Paul Roux "Atsız" isminin verilmesinin sebebinin, herhangi bir adı yani unvanı olmamasından kaynaklandığını ya da "Atsız" yani atı olmayan anlamında da kullanılmış olabileceği fikirlerini öne sürmektedir⁶⁷⁶.

4.3.2. Kudüs'ün Türkler Tarafından Fethinin Halep'e etkisi 463/1071

Sultan Alp Arslan'ın Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes'e karşı elde edeceği büyük zaferin hemen arifesinde, 463/1071 yılında Uvakoğlu Atsız himayesindeki Türkmenler Kudüs'ü ele geçirdi. Bu olay şöyle gerçekleşti; Atsız beraberindeki Türkmenlerle birlikte Fâtımî Halifesi kontrolünde olan Kudüs'ü kuşatma altına aldı. Bu dönemde Kudüs valisi Türk asıllı bir komutandı, fakat ismi tespit edilememiştir. Atsız şehri kuşattıktan sonra bu valiye elçi aracılığıyla bir mektup gönderdi. Mektupta; *"Bu kutsal şehre karşı savaşmamı Tanrı doğru bulmaz. Ancak kentin kan dökülmeden teslimini, daha sonra da Abbâsî Halifeliği ve Selçuklu Sultanlığı adlarına hutbe okutulacak..."* şeklinde isteğini bildirdi. Bunun üzerine Kudüs valisi şöyle bir cevap yazdı; *"Ben de sizler gibi Türk'üm, şehri size karşı asla savunmayacağım; ancak bana, hayatım, ailem ve servetim hususunda güvence verilirse"*

⁶⁷² Atsız'ın Yeğeni olan Kurlu Bey'in komutası altında 12 bin Türkmen'in olduğu ifade edilmektedir ancak bu rakam abartılıdır. Bu dönemde Şam bölgesine 12 bin Türkmen gelmemiştir. Bkz. Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 197-198.

⁶⁷³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, s. 101-102.

⁶⁷⁴ Bundârî (Muhammed Bundârî), *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l Usra, İran ve Horosan Selçukluları Tarihi*, Çev. Kıvameddin Burslan, Maarif Matbaası, İstanbul 1943, s. 71.

⁶⁷⁵ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 35.

⁶⁷⁶ Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi, Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan, Kabalcı Yay., 3. Baskı, İstanbul 2007, s. 220.

*şehri derhal teslim eder, hizmetine girerim*⁶⁷⁷ şeklindeydi. Türk valinin bu tavrı karşısında Atsız da onun isteklerini kabul etti ve anlaşma gerçekleşti. Böylelikle Kudüs 1071 yılında Türklerin eline geçmiş oldu⁶⁷⁸. Atsız, şehirde kimsenin canına ve malına dokunmadı, şehrin yağmalanmasını yasakladı. Onun bu emri, Kudüs halkı tarafından büyük bir memnuniyetle ve mutlulukla karşılandı. Böylelikle şehirde olası bir taşkınlık ve kargaşa da önlenmiş oldu. Bu tarihten itibaren Kudüs'te hutbeler Abbâsî Halifesi ve Selçuklu Sultanları adına okutulmaya başlandı. Ayrıca Atsız bu haberi Sultana elçiler aracılığıyla gönderirken Kudüs ve Remle'nin kendisinin himayesinde kalmasını istediği için 30 bin dinar vergi gönderdi. Böylece Kudüs, Remle ve Yafa'ya yerleşen Atsız ve beraberindeki Oğuz Türkleri, bu bölgede tarım faaliyetlerine başladı⁶⁷⁹. Atsız, Kudüs ile yetinmedi ve hemen ardından faaliyetlerine devam etti. Şam bölgesi ve Filistin bölgesinde, Fâtımî Halifeliği adına olan her yere sefer düzenlemeye, tüm şehir ve kasabaları ele geçirmeye devam etti.

Görüldüğü gibi Kudüs'ün ele geçirilmesi, Fâtımî Devleti'nin bölgedeki askerî faaliyetlerinin bertaraf edilmesi anlamına geliyordu. Bu durum Türklerin Halep bölgesinde daha rahat hareket etmelerine olanak sağlayacaktı. Fâtımî Devleti ise bundan sonra Türklerin Halep bölgesindeki faaliyetlerine müdahil olabilmek şöyle dursun yalnızca Kudüs'ü geri alabilmek için girişimlerde bulunacaktı. Kudüs'ün Türkler tarafından ele geçirilmesinin ardından Selçuklu Sultanı Alp Arslan'da ilk seferini Halep üzerine yapacaktı, Alp Arslan'ın asıl hedefi ise Mısır, yani Fâtımî Devleti'ne son vermektir.

4.4. Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Halep Bölgesine Gelişi 463/1071

Uvakoğlu Atsız'ın Şam ve Filistin bölgelerindeki faaliyetleri sürerken Halep Mirdâsî Emîri Mahmud ise kendi telaşına düşmüştü. Bu dönemde Selçuklu Devleti Sultanı Alp Arslan, Fâtımî Halifeliğini ortadan kaldırmak amacıyla Kahire seferine çıkmıştı ve güzergâhı ise Halep'ten geçiyordu.

Bu dönem Fâtımî Devleti veziri Nâsırü'd-devle Ebû Cafer b. Hamdan, Fâtımî yönetiminde kendisine karşı oluşan muhalefetin artması nedeniyle Sultan Alp Arslan'a

⁶⁷⁷ Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 35.

⁶⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 73-74; Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 589.

⁶⁷⁹ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 36.

elçi göndererek, ordusuyla beraber Mısır'a gelmesini ve geldiği takdirde Mısır'ı kendisine teslim edeceğini, ayrıca Şîî hutbeyi çevirip Abbâsî Devleti adına hutbe okutmaya başlayacağını⁶⁸⁰ bildirdi. Bu davet üzerine derhal çok büyük bir ordu hazırlayan Sultan Alp Arslan, Kahire'ye doğru 1070 yılında harekete geçti. İlk olarak Diyarbakır bölgesine geldi. Burada Diyarbakır emîri Nasır b. Mervan Sultan'ın huzuruna çıkıp, sultana 100 bin dinar ve değerli hediyeler sunarak itaatini arz etti⁶⁸¹. Daha sonra Urfa'ya geçen sultan burada yaklaşık olarak 30 gün kaldı. Sultan Alp Arslan Urfa'da iken Halep Emîri Mahmud'a huzuruna gelip itaatini arz etmesi için elçi göndererek haber verdi⁶⁸². Ancak Mahmud bu durumdan çok endişelendi ve canından olacağını düşünerek Sultanın huzuruna gitmeyi kabul etmedi. Bu şekilde davranmış olmasının sebebi, o güne kadar Halep'te Şîî Fâtımî Halifeliği adına hutbe okutuyor olmasından kaynaklanmış olabilirdi. Çünkü Mahmud, Sultan Alp Arslan'ın bu sefere Fâtımî Halifeliğini ortadan kaldırmak için çıktığını da öğrenmişti. Bu gelişmeler üzerine Sultan, Urfa'dan çıkıp Halep bölgesine doğru yol tuttu. Fırat'ı geçip Kınnesrîn bölgesine geldi ve burada Funeydik'e kadar uzanan Esedoğulları'na ait topraklarda konaklama kararı aldı⁶⁸³. 463/19 Ocak 1071 yılında bu mevkiye gelen Sultan, yeniden Halep Emîri Mahmud'a haber göndererek huzuruna gelmesini emretti. Mahmud ise Sultana elçiler göndererek saygıda bulundu ve itaatini bildirdiğini ilettili. Şîî hutbeyi Sünnî hutbeye çevirdi⁶⁸⁴, ancak yine de huzuruna çıkmadı. Bu durum Alp Arslan'ı kızdırmaya başladı ve Mahmud'a yeniden haber gönderdi. Eğer huzuruna gelmezse Halep'e sayısı 80 binden fazla olan bu ordusuyla saldıracağını söyledi⁶⁸⁵. Sultan Alp Arslan'ın Halep'e son ana kadar saldırmaması ve bu kadar güçlü ve kalabalık bir orduya rağmen uzun süre sürekli sabretmesinin sebebi Halep'in Bizans'a karşı yıllarca İslâm memleketlerinin önünde bir koruyucu şehir hüviyetinde bulunmasıydı⁶⁸⁶. Ancak gelişmeler olumsuz neticelenince Sultan Alp Arslan Halep'i kuşatma altına aldı ve ilk saldırının ardından durup beklemeye geçti. Herhangi bir netice alınmadı ve bu defa zarar gelmesini istemediği Halep kalesi surlarına zarar vermeye başladı ve kuşatmanın

⁶⁸⁰ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benu Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali's-Şam*, s. 176; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min târihi Haleb'de Selçuklular*, s. 22.

⁶⁸¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, s. 70.

⁶⁸² Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benu Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali's-Şam*, s. 158-159.

⁶⁸³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min târihi Haleb'de Selçuklular*, s. 23.

⁶⁸⁴ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 26.

⁶⁸⁵ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 177-178.

⁶⁸⁶ Osman Turan, *a.g.e.*, s. 53.

şiddetini arttırdı⁶⁸⁷. Bu gelişmelerden oldukça korkan Mahmud, geri adım attı ve Sultan'ın huzuruna gitmeyi kabul etti⁶⁸⁸. 4 Mayıs 1071'de üzerindeki kıyafetleri değiştirip Türkmen kıyafetleri giyen⁶⁸⁹ Mahmud, yanına annesi Vessab en-Nümeyeri kızı Menia'yı⁶⁹⁰ da alıp Sultan Alp Arslan'ın huzuruna çıktı. Annesi: “ *İşte oğlum sana getirdim, beğendiğini yap!*” *Bildik ve itaat ettik ki bizim selametimiz seninle Mûsâleha etmeksizin tamam oluyor*⁶⁹¹ dedi. Bu gelişmeler üzerine Sultan Alp Arslan Mahmud'a annesi nedeniyle acıyarak onun canını bağışladı ve Halep'te kendisine bağlı bir emîr olarak kalmasını kabul etti.

Sultan Alp Arslan'ın Halep meselesi nedeniyle çok ilginç bir şekilde Emîr Mahmud'un anlamsız tavırları yüzünden zaman kaybetmesi, Mısır'a gitmesini de engelledi. Fakat bu aslında iyi bir gelişmeye de vesile olmuş olabilirdi. Çünkü tam bu esnada elçiler vasıtasıyla Sultan'a, Bizans İmparatorunun büyük bir orduyla doğuya doğru gelmekte olduğu haberini aldı. Mısır seferini iptal etti. Ancak bu olay sebebiyle çok fazla uzaklaşmadığı için hemen Bizans ordusunu durdurmak için bölgeye gitme kararı aldı. Hatta hızını keseceği gerekçesiyle ve Halep bölgesi seferinde olması nedeniyle ordusunun bir kısmını, Aytekin el-Süleymani⁶⁹² komutası altında Halep bölgesinde bıraktı ve Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes'in karşısına çıkmak için hızlıca harekete geçti⁶⁹³. Kaldı ki Bizans İmparatoru bu seferde oluşturmuş olduğu ordusundan ve kendinden o kadar çok emindi ki; “*Biz Rey kentinde kışlar Irak'ta da (Bağdat) yazı geçirip Suriye ülkesini alıriz*”⁶⁹⁴ gibi, Türkleri alaya alan bir tavır içerisinde cümle kurmuştur. Ancak savaş sonunda hezimete uğrayıp esir düşecektir. Böylelikle Mısır seferini iptal eden Sultan Alp Arslan ordusunun bir bölümünü burada bırakarak bölgeden ayrılıp Doğu Anadolu Bölgesi'ne doğru hızlıca yol aldı. Mirdâsî Emîri Mahmud ise Halep'te kalmaya devam etmiş oldu.

⁶⁸⁷ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benü Mirdasi'l-Kilabiyyun fi Haleb ve Şimali's-Şam*, s. 159.

⁶⁸⁸ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, s. 1971-1973.

⁶⁸⁹ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 178.

⁶⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, s. 71.

⁶⁹¹ Bundârî, *a.g.e.*, s. 37; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, III, s. 230.

⁶⁹² Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 180.

⁶⁹³ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benü Mirdasi'l-Kilabiyyun fi Haleb ve Şimali's-Şam*, s. 175-179.

⁶⁹⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 49.

4.5. Emîr Şöklü'nün Akka Kuşatması ve Sonrasında Uvakoğlu Atsız ile

Arasında Yaşanan Gelişmeler 466-467/1074-1075

Emîr Şöklü, 1074 yılında Fâtımîlere bağlı kıyı kentlerinde yağma hareketlerinde bulunurken Atsız, Dımaşk'ı baskı altında tutup şehri ele geçirecek uygun fırsatı kolluyordu. Bu dönemde durumu gittikçe daha kötü bir hal alan Fâtımî Devleti, iç bunalımlara düşmüştü. Halife el-Mustansır, kendisine yardımcı olması maksadıyla Akka veziri Bedrülcemâlî'yi yardıma, Mısır'a çağırdı ve kendisini vezir olarak atayacağını bildirdi. Bu gelişme üzerine Mısır'ın yolunu tutan Bedrülcemâlî, kendi yerine Akka'da İbn Sukha'yı bıraktı. Kalenin kontrolü ve Bedrülcemâlî'nin kişisel hazinesi onun ellerinde kaldı. Daha sonraki süreçte Bedrülcemâlî hazinesini Mısır'a göndermesini istediysede İbn Sukha'nın Mısır'a gönderdiği gemilerin batması ve hazinelerin de içinde, denizde kaybolduğunu söylemesi üzerine İbn Sukha'ya inanmayan Bedrülcemâlî ile araları bozuldu. İşte bu dönemde Akka şehrini kuşatma hazırlıklarında bulunan Emîr Şöklü ile İbn Sukha, elçiler aracılığıyla görüşmeye başladılar. İbn Sukha'nın Bedrülcemâlî karşısında zor durumda kalması ve Şöklü'nün de kuşatmayı başlatması üzerine İbn Sukha, Akka'yı Emîr Şöklü'ye canının bağışlanması karşılığında teslim edeceğini bildirdi. Şöklü teklifi kabul etti ve Akka Kalesi, 466 (Kasım 1074)'te Şöklü'nün eline geçti⁶⁹⁵. Atsız bu gelişmeyi haber alınca Şöklü'ye haber gönderip onu tebrik etti ve Akka'yı kendisinin adına vali olarak yönetmesini isterken ayrıca ele geçirdiği ganimetlerin de yarısını kendisine göndermesini istedi. Fakat Emîr Şöklü, Atsız'ın bu isteğini kabul etmedi "*Bu kenti kılıçla aldım*"⁶⁹⁶ diyerek Akka'yı tek başına ele geçirdiğini ve bağımsız bir beylik kurmak istediğini açıkça beyan etmiş oldu. Ancak Şöklü bu hareketinin karşılıksız kalmayacağını çok iyi biliyordu. Böylelikle kendine bölgede destek arayışları içerisine girdi. İlk olarak Kilabî kabilesini arkasına almaya çalıştıysa da pek fazla bir destek görmedi. Ardından Dımaşk valisi Mualla b. Haydere b. Münzev ile elçiler aracılığıyla ittifak kurdu. Vali Mualla zaten Şöklü'nün müttefiki sayılırdı, çünkü Atsız, Dımaşk'ı kuşatma altına almış ve onunla savaş halindeydi. Uvakoğlu Atsız bu gelişmeler üzerine kuşatmayı kaldırıp askerleriyle birlikte Akka üzerine yürüdü. 1075 yılı Mayıs ayında

⁶⁹⁵ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 38.

⁶⁹⁶ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 67.

Akka önlerine gelen Atsız, Şöklü'nün birlikleriyle karşılaştı ve onları mağlubiyete uğratıp geri çekilmelerine neden oldu.

4.5.1. Taberîyye Savaşı'nın Halep Bölgesinde Fetih Hareketlerinde Bulunan Türkmenlere Olan Etkisi 467/1075

Türk emîrleri arasındaki gerginlik gittikçe daha da artmaya başladı. Şöklü, Atsız'a karşı aldığı bu ilk yenilgi sonrası daha fazla endişelenerek müttefik girişimlerini hızlandırmaya başladı ve eline çok iyi bir fırsat geçti. O dönem Fırat ve Urfa dolaylarında fetihler yapan Kutalmışoğullarına haber göndererek onları yardıma çağırdı. Şöklü onlara göndermiş olduğu mesajda; *“Saltanat hanedanı olan Al-i Selçuk'tan olması dolayısı ile Suriye hükümdarlığına herkesten fazla layık olduğunu. Atsız'ın Selçuk oğullarından olmaması dolayısı ile hükümdarlığa hiçbir hakkı olmadığını, Suriye'ye gelir gelmez kendisi başta olmak üzere bütün Türkmen beylerinin onun etrafında toplanacağını ve Atsız'ın Suriye'den gitmeye mecbur kalacağını”*⁶⁹⁷, bildirerek onları bölgeye çağırmıştır. Bu çağrı üzerine derhal harekete geçen Kutalmışoğulları bölgeye geldiler ve Şöklü'nün savaş düzeni aldığı Taberîyye bölgesine gelip Şöklü'ye katıldılar. Uvakoğlu Atsız da maiyetindeki askerlerle birlikte 467/1075 yılı sonlarına doğru Taberîyye bölgesine geldi ve iki taraf arasında şiddetli bir savaş yaşandı. Bu savaşta pek çok kişi öldü ve Şöklü savaş meydanında öldürüldü⁶⁹⁸ Kutalmışoğulları ise Atsız'ın eline esir olarak düştü⁶⁹⁹. Bu arada Kutalmışoğullarının Atsız'ın eline esir olarak düşmesi geniş yankı uyandırırken, Anadolu'da başarılı fetihler yapan ve İznik'e kadar ulaşan kardeşleri Süleyman Şâh, derhal Halep bölgesine geldi. Atsız'ın elinde esir olan Kutalmışoğullarının isimlerinin, Alp Yülük ve Dolat (Devlet)⁷⁰⁰ olduğu tahmin edilmektedir. Süleyman Şâh kardeşlerini istemesine rağmen Atsız onları vermedi ve Sultan Melikşâh'a haber gönderdiğini ve ondan gelecek habere göre hareket edeceğini bildirdi. Nitekim bir süre sonra Melikşâh onları yanına göndermesini istedi. Atsız da iki kardeşi Bağdat üzerinden İsfahan'a gönderdi⁷⁰¹. Aslında Atsız'ın bu tarz bir harekette bulunması onun Sultana karşı itaatini arz etmesi bölgede Sultan Melikşâh'ın buyruğu

⁶⁹⁷ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, I, Haz; Refet Yinanç, TTK, Ankara 2013, s. 79.

⁶⁹⁸ Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, I, İsmâ Yay., İstanbul 2013, s. 170.

⁶⁹⁹ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 69.

⁷⁰⁰ Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, s. 80.

⁷⁰¹ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 69.

altında hareket etmekte olduğunu göstermek maksatlardır⁷⁰². Zaten bu davranışına karşılık Sultan Melikşâh onu ödüllendirmek ve Şam bölgesindeki fetihlerin devamını sağlamak adına Uvakoğlu Atsız'ın komutası altına 3 bin asker⁷⁰³ daha sevk etti. Böylece Akka ve çevresi de Atsız'ın eline geçmiş oldu. Şimdi Atsız'ın yarım bıraktığı kuşatmaya geri dönmesine bir engel kalmamıştı ve ısrarla istediği Dimaşk üzerine yeniden harekete geçti. Taberîyye savaşının olumsuz neticesi, savaş sebebiyle bölgedeki Türk askerlerin birbirleriyle savaşmak zorunda kalması ve birbirlerini öldürmesiydi. Ancak olumlu neticesi de Şam bölgesinde fetih faaliyetlerinde bulunan Türk komutanların bölünmesi ve birbirlerinden bağımsız hareket etmelerinin önüne geçilmiş oldu. Ayrıca Sultan Melikşâh'ın gönderdiği 3 bin kişiden oluşan yeni ordu da Atsız'ın bölgede otoritesini güçlendirmiş oldu. Böylelikle Türklerin Halep bölgesindeki faaliyetleri 1075 yılı itibarıyla daha da artacaktı.

4.5.2. Halep Mirdâsî Emîrliğinde Taht Değişikliği 467/1075

Halep Emîri Mahmud, 1075 yılı Ocak ayında arkasında büyük miktarda bir hazine bırakarak öldü. Onun ölümünün ardından yerine veliaht olarak belirlediği oğlu Şebib başa geçecekti ancak Halep ileri gelenleri buna müsaade etmedi. Onlara göre Mahmud'un en büyük oğlu Celalüddeve Nasr başa geçmeye daha layıktı⁷⁰⁴. Böylelikle Mahmud'un yerine büyük oğlu Nasr Halep Mirdâsî emîrliğinin başına geçmiş oldu⁷⁰⁵. Bu dönemde Anadolu Selçuklu Devleti kurucusu Süleyman Şâh, Halep önlerine gelip şehri kuşatma altına aldı. Celalüddeve Nasr ise bu gelişme üzerine Süleyman Şâh'a haber gönderip Halep'in Selçuklu Devletine tâbi olduğunu hatırlatarak, Halep'e saldırmasının Sultan Melikşâh'a karşı bir hareket olarak algılanacağını⁷⁰⁶ söylemesi üzerine Süleyman Şâh Halep kuşatmasını kaldırdı.

Mahmud'un ölümünden sonra Halep'te, Türkmenlerin etkisi oldukça artmaya başladı. Bunun en somut örneğini aynı Abbâsî Devleti'nde gördüğümüz gibi Halep'te de Türklerin vezir seçimlerinde rol oynadığını görmekteyiz. Celalüddeve Nasr başa geçtikten sonra babasının veziri Ali b. Abi'l Thurayya'yı vezirlikten aldı, çünkü şehirde

⁷⁰² Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2002, s. 9.

⁷⁰³ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 70.

⁷⁰⁴ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benü Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali'ş-Şam*, s. 181-182; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 181.

⁷⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, s. 102-103.

⁷⁰⁶ Erdoğan Merçil, *a.g.m.*, s. 151.

bulunan Türkmenler bu vezirden rahatsızlık duyuyorlardı ve onun vezirlikte kalması işlerine gelmezdi. Halep'teki Türkmenlerin başında bulunan kişinin ismi ise Ahmed Şah idi⁷⁰⁷. Ahmed Şah, Nasr'ı sürekli baskı altında tutuyordu, kararlarında ona danışmadan hareket edemiyordu, çünkü Nasr da Türkmenlerin gücünden faydalanıyordu. Örneğin; 1075 yılı Eylül ayında Nasr, Ahmed Şâh ve Türkmenlerin desteğiyle birlikte Bizans'ın kontrolünde bulunan Menbiç'i aldılar⁷⁰⁸. Bu dönemde Atsız, Halep'in güneyinde Âsi Irmağı kıyısında Celâlîye şehrinde kamp kurdu. Bölge halkı kendisinden çok korkuyordu. Atsız, Rafeniye'yi ele geçirdikten sonra burayı kardeşi Çavlı'ya verdi. Ancak kısa süre sonra Bölgede Çavlı'nın fetih hareketlerinden rahatsız olunmaya başlandı. Halep Emîri Nasr b. Mahmud, Türk komutan Ahmed Şâh komutası altında bir orduyu Çavlı üzerine gönderdi. Fakat Ahmed Şâh mağlup olarak geri çekilmek zorunda kaldı. Ahmed Şâh bu yenilgi üzerine Halep'e dönmek yerine, yeniden topraklanıp Çavlı'ya hiç ummadığı bir anda baskın düzenledi. Baskın neticesinde amacına ulaşan Ahmed Şah, Çavlı'yı mağlup etmenin yanında üç yüze yakın esir de ele geçirip Halep'e döndü. Ancak zaman ilerledikçe Türkmenlerin etkisinin Halep'te artması Nasr'ı oldukça tedirgin etmeye başladı. Nasr, (468/9 Mayıs 1076)'da Ahmed Şâh'ı sebebinin bilmediğimiz bir olay nedeniyle tutuklattı. Bu gelişme Nasr'ı çok rahatlattı ve rehavete kapıldı. Artık devlet işleriyle ilgilenmez oldu ve kendini içkiye, eğlenceye vermeye başladı. Bu gelişmeler Halep'teki Türkmenleri çok rahatsız edince Nasr'a kin beslemeye başladılar. Halep'te yeniden bir taht değişikliğine gidilmesine ve Nasr'ın ortadan kaldırılmasına karar verdiler. Böylece Nasr hiç ummadığı bir anda Türkmenler tarafından saldırıya uğradı ve savaş esnasında ok atışıyla öldürüldü. Bu olaydan sonra çıkan karışıklıkta Türkmenler, zindanda bulunan Ahmed Şah'ı kurtardılar. Ahmed Şah'ın zindandan çıkarılması hususunda Ebû'l Fezâil Sabık b. Mahmud'un çok yardımı oldu. Bu gelişmeler üzerine 1075-1076 yılında, Halep Mirdâsî Emîrliğinin başına Sabık b. Mahmud geçti⁷⁰⁹. Sabık Türkmenlere yardım etti Türkmenler de Sabık'ın Halep hâkimiyetinde koruyucusu niteliğinde Halep'te kaldılar. Ancak bu süreçte Suhayl Zakkar, Sabık'ın Türkmenlerin kölesi, kuklası gibi hareket ettiğini ifade etmiştir⁷¹⁰.

⁷⁰⁷ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 185-186.

⁷⁰⁸ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benü Mirdâsî'l-Kilabîyyun fî Haleb ve Şimali's-Şam*, s. 182-183; Bundârî, *a.g.e.*, s. 52; Erdoğan Merçil, *a.g.m.*, s. 151.

⁷⁰⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min târihi Haleb'de Selçuklular*, s. 32-34.

⁷¹⁰ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 187-189.

Buradan anlaşılıyor ki, Halep'te kararları Türkmenler almaya başlamıştı. Böylelikle ilk defa Türkler Halep'i kontrolleri altına almaya bu kadar çok yaklaşmış oldular.

4.5.3. Uvakoğlu Atsız'ın Dımaşk Fethi 468/1076

Halep'te bu gelişmeler yaşanırken Uvakoğlu Atsız da Şam bölgesinin ve Filistin'in büyük bölümünü ele geçirmişti ve bu faaliyetlerine hız kesmeden devam ediyordu. 1076 yılında Atsız, Dımaşk kalesini kuşatma altına almıştı. Aslında Atsız Dımaşk'ı ele geçirme stratejisinde, saldırıdan ziyade sabır yatıyordu. Dımaşk ele geçirilmesi zor bir kaleydi. Ancak Atsız kalenin giriş ve çıkışlarına ait yolları tutmuş, kaledekilerin yiyecek stoklarının bitmesini bekliyordu. Ayrıca hasat aylarında saldırıya geçip tüm ürünlere el koyuyor ve köyler yağmalyordu. Dımaşk'ta bu sebeple ürün fiyatları kat kat artmaya başladı, halk arasında gerginlik ve kavgalar çıkmaya başladı. Herkes huzursuzdu ve bu durumdan hiçbir şey yapmadığı gerekçesiyle Fâtımî Devleti'nin vali olarak atamış olduğu el-Mualla b. Haydere sorumlu tutuluyordu⁷¹¹. Tüm bunların üzerine Fâtımî Devleti'nden de yardım gelmiyordu⁷¹². Şehirde gerginlik giderek artıyordu. Vali el-Mualla bu gelişmeler üzerine canını tehlikede görmeye başladı. Bir gün gizlice bir yolunu bularak şehirden kaçtı. Bunun üzerine Dımaşk ileri gelenleri kendi aralarında vali seçmeye başladılar. Ancak bu konuda pek başarılı olamadılar çünkü kim seçilirse seçilsin muhalefet oluşuyor ve seçilen kişiye karşı birleşiyorlardı. Bu gelişmeleri haber alan Atsız, saldırıya geçme kararı aldı ve Dımaşk'ı kuşatma altına aldı. Kuşatmanın şiddetini her geçen gün arttırarak devam ettirdi. Bu gelişmeler üzerine halk ve Dımaşk ileri gelenleri, daha fazla dayanamadı ve canlarına dokunulmaması karşılığında Dımaşk'ı teslim etme kararı aldılar. Atsız bu isteği kabul etti ve 468/Haziran 1076 da⁷¹³ Dımaşk Türklerin eline geçti.

Ancak şunu da belirtmemiz gerekir ki, Atsız'ın Dımaşk ve çevresinde yaptığı tahribat ve hasarlar, ekinlere el koyması, ekonomik durumu çok kötü hale sokmuş, fiyat artışları bölgedeki insanları yaşayamaz konuma getirmiş ve binlerce insanın göç etmesine sebep olmuştu. Bu dönem Şam bölgesi için oldukça olumsuz bir süreç olarak

⁷¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 98-99.

⁷¹² Çağatay Uluçay, *a.g.e.*, s. 79.

⁷¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 98-99; Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benu Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali'ş-Şam*, s. 183; Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 574; Nesimi Yazıcı, *a.g.e.*, s. 224.

görülmektedir⁷¹⁴. Bu arada Dımaşk'ın düşmesiyle bir nevi Mısır yolu da açılmış oldu. Çünkü artık Şam bölgesinde Türkleri durdurabilecek bir güç kalmamıştı. Trablus ve Sur kentleri de Atsız'ın fetihleri sayesinde, bu dönem Türklerin elindeydi⁷¹⁵. Böylelikle 1076 yılında tüm Şam bölgesi ve Kudüs'te hutbeler Abbâsî Halifesi ve Selçuklu Sultanları adına okutulmaya başlanmıştı. Uvakoğlu Atsız, Şam bölgesinin en büyük şehri olan Dımaşk'ı ele geçirmişti ve en büyük ikinci şehir olan Halep ise böylelikle Türkler tarafından çember içine alınmış oldu. Uvakoğlu Atsız'ın bölgedeki faaliyetleri Halep Mirdâsî hanedanlığı için çemberin daraldığı anlamına geliyordu. Uvakoğlu Atsız, Halep'i ele geçiremeyecekti. Ancak şunu özellikle belirtmemiz gerekiyor ki, Türklerin Halep bölgesine hâkim olmalarında Uvakoğlu Atsız'ın bölgedeki faaliyetlerinin çok büyük bir katkısı söz konusudur.

4.5.4. Atsız'ın Mısır Seferi ve Neticelerinin Halep'e olan Etkisi

Dımaşk'ın alınmasının ardından Uvakoğlu Atsız için işler kötü gitmeye başladı. Atsız, Mısır Fâtımî Devletine son vermek için yeni bir ordu toplamaya başladı. Bu sırada Şam bölgesinde faaliyetlerde bulunan İldenizoğlu adında bir Türk beyi, maiyetindeki Türkmenlerle birlikte Atsız'ın safına geçti. Atsızın topladığı ordu sayısının 20 bin civarında olduğu söylene de⁷¹⁶ o dönem koşullarına ve orada bulunan Türkmen sayısıyla kıyasladığımızda bu rakam oldukça abartılıdır. Ordu ortalama 5 ya da 6 bin civarlarındaydı. Böylelikle Mısır seferine koyulan Atsız, (469/Ocak 1077) de Kahire önlerine kadar gelip burada karargâh kurdu. Kahire halkı ise bu gelişmelerden oldukça büyük korku duyuyordu. Halife Mustansır'ın sarayının önüne gidip endişelerini dile getirdiler. Böylece Halife el-Mustansır bin kişilik bir ordu ile Atsız'a saldırdı fakat bu ordu Türkmenler tarafından mağlup edilerek bozguna uğratıldı. Gelişmeler Kahire halkı için büyük bir endişe doğurdu. Halk yeniden sarayın önüne gidip ağlamaya ve yalvarmaya başladı. Halifenin önlemler almasını istiyorlardı. O günlerde ise Kahire limanında İskenderiye'ye gitmek üzere bir gemi bekliyordu ve halifenin eşyaları bu gemiye yükleniyordu⁷¹⁷. Bu duruma şahit olan halk büyük bir panik yaşadı. İnsanlar

⁷¹⁴ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Name*, I, Haz; Erdoğan Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 235-236.

⁷¹⁵ Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 38.

⁷¹⁶ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 42; Çağatay Uluçay, *a.g.e.*, s. 79.

⁷¹⁷ Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 41.

Türkmenlerden öyle korkmuşlardı ki, saray önlerinde ağlayanlardan tutun da⁷¹⁸ camiler Allah'a dua edenlerle doldu taşı⁷¹⁹. Öyle ki halifenin gemiye binip Kahire'den kaçacağını ve kalanların Türkmenler tarafından katledileceğini düşünür olmuşlardı.

Bu dönemde Mısır'ın yapısına bakıldığında, Mısır'ın kuzey bölgesinde Sudanlıların yoğun olduğu görülmektedir. Güneyinde ise Berberîler bulunmaktadır. Berberîler Mısır'da Roma döneminden beri var olan bir kabiledir. Kahire bölgesinde ise Türkmenler ağırlıktaydı⁷²⁰. Halkın bu endişeleri sonucu Sudanlılardan yardım isteyen halife, beklediği yardım cevabına olumlu karşılık aldı ve çok sayıda Sudanlının Kahire'ye gelmesiyle Mısır ordu sayısı Atsız'ın ordu sayısından oldukça fazla bir hal aldı. Hatta bu gelişmelerden haberdar olan Atsız ordusundaki komutanlar, savaştan vazgeçip geri dönülmesi seçeneğini gündeme getirdiler. Fakat Atsız bunu kabul etmedi ve ısrarla saldırıya geçilmesini istiyordu. Bu şartlar altında Kahire önlerinde savaş başladı. Savaş tüm şiddetiyle devam ederken Atsız'ın ordusu ciddi kayıplar vermeye başladı. Bu sırada Atsız tarafından öldürülmüş olan Şöklü'nün babası, intikam almak için Atsız'ın ordusuna nüfuz edip 700 Türkmen atlısının savaş anında taraf değiştirerek Mısır ordusuna dâhil olmasını sağladı⁷²¹. Böylece zaten sayıca az olan Atsız'ın ordusunda düzen tam bozuldu ve kaçışmalar başladı. Bu esnada ordu büyük bir bozguna uğradı. Çok az sayıda insan canını kurtarmayı başardı. Bunlar arasında Atsız da vardı. Ancak bu bozgunun etkisi o derece büyük olmuştu ki 5-6 bin kişilik ordudan geriye yalnızca onlarca kişi kalmıştı⁷²². Atsız ilk defa böyle bir mağlubiyet yaşamıştı ve hızla Dimaşk'a doğru kaçmaya başladı. Mısır ordusu ise ele geçirdiği tüm ganimetleri yağmalamakla meşguldü. Bu büyük bozgun bölgede çok büyük yankı uyandırdı. Türkmenlerin aldığı bu yenilgi bölgede, Fâtımî Devleti'nin yeniden Şam bölgesine hâkim olacağını düşünülmesine yol açtı.

İşte bu noktada Selçuklu Devleti Sultanı Melikşâh devreye girdi. Atsız'ın Mısır seferinde öldüğü kendisine bildirildi ve O da Şam bölgesinde ele geçirilen üstünlüğün

⁷¹⁸ Çağatay Uluçay, *a.g.e.*, s. 79.

⁷¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, s. 101-102.

⁷²⁰ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 41.

⁷²¹ Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 42.

⁷²² Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, s. 224; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 42.

elden çıkmaması için⁷²³, kardeşi Gence valisi Tâcüddevle Tutuş'u himayesine verdiği ordu ve kendi maiyetindekilerle birlikte bölgeye sevketti⁷²⁴. Sultandan emri alan Tâcüddevle Tutuş harekete geçti. Ancak bu sırada Atsız hayattaydı ve bu gelişmelerden habersiz Şam bölgesinde kaybettiği askerleri ve otoritesini geri nasıl toparlayacağını düşünüyordu.

Uvakoğlu Atsız'ın Mısır seferi Halep bölgesinin fethi açısından olumsuz neticelendi çünkü sahip olduğu orduyu kaybetti ve ele geçirmiş olduğu kalelerdeki kale muhafızları, bağımsızlıklarını ilan etmeye başladılar. Ancak bu mağlubiyet bölgeye Melik Tâcüddevle Tutuş'un gelmesine vesile olmuştu.

⁷²³ Hasan Karaköse, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yay., 5. Baskı, Ankara 2009, s. 157.

⁷²⁴ Wilhelm Barthold, *İlk Müslüman Türkler*, Örgün Yay., İstanbul 2008, s. 31-32; P.M.Holt, *Haçlı Devletleri ve Komşuları, Urfa Kontluğu Antakya Prenslığı, Trablusşam Kontluğu, Kudüs Krallığı*, Çev. Tanju Akad, Kitap Yay., İstanbul 2007, s. 13; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, s. 224; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 47.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SURİYE SELÇUKLU MELİKLIĞI'NİN KURULUŞU VE GELİŞMESİ 471/1079

5.1. Uvakoğlu Atsız'ın Ölümü ve Tâcüddevle Tutuş'un Dımaşk Hâkimiyeti

Sultan Melikşâh'ın, Mısır seferinde bozguna uğrayan Atsız yerine kardeşi Tutuş'u göndermesinin sebebi, Şam bölgesi ve Filistin'de sağlanmış olan otoritenin bozulmamasıydı. Nitekim Melikşâh'ın korktuğu durum hemen gerçekleşmeye başladı. Atsız'ın mağlubiyet haberini alan, başta Kudüs olmak üzere Remle, Ariş, Rif, Yafa ve Şam bölgesi şehirleri bir bir hutbeleri değiştirerek Fâtımî Halifesi adına okutmaya başladılar. Ancak Atsız Dımaşk'a döndükten sonra kısa süre içerisinde toparlanıp kendisine kurduğu yeni bir orduyla bu yerleri yeniden itaat altına aldı. Fakat geçen bu süre içerisinde Sultan Melikşâh'ın kardeşi Tâcüddevle Tutuş, Halep bölgesine varmak üzereydi. Atsız bunu haber alınca ilk olarak bu duruma bir anlam veremedi. Bölgede yaptığı onca başarılı fetih hareketinden sonra yerine başkasının görevlendirilmesi, Atsız'ı endişelendirmişti. Bu nedenden dolayı Sultan Melikşâh'a gönderdiği bir mektupta: “*Yaptığım hangi hareket ve davranış sebebiyle Tutuş, Suriye'ye atanmıştır? Oysaki ben, sultanın itaatli bir hâdimi ve naibiyim; imparatorluk hazinesine her yıl düzenli olarak 30 bin altın göndermekteyim*”⁷²⁵ demiştir. Bu gelişme üzerine Sultan Melikşâh, Atsız'a hakkını iade ederek, Tutuş'a haber gönderip Uvakoğlu Atsız'ın hâkimiyet alanına girmemesini istedi. Yani Şam bölgesinin güneyi, Dımaşk ve yöresi ayrıca Filistin topraklarında herhangi bir faaliyette bulunmamasını, onun daha çok Şam bölgesinin kuzeyinde faaliyetlerde bulunmasını istedi. Tutuş sultanın isteğine uyarak Halep bölgesine yöneldi ve ilk iş olarak Halep'i kuşatma altına aldı.

⁷²⁵ Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 43.

Fâtımî Devleti, 471/1079 yılının Ekim ayında Atsız'ın yeniden toparlanmasına müsaade etmeden karşı atağa geçti. Nâsırü'd-devle⁷²⁶ komutası altındaki Fâtımî ordusu Dımaşk önlerine geldi ve kaleyi kuşatma altına aldı. Atsız bir süre kuşatmaya direnmeye çalışsa da yeterli güce sahip olmaması nedeniyle bu durumdan kurtulabilmek için o sıralarda Halep bölgesinde bulunan Tâcüddevle Tutuş'a haber göndererek yardıma çağırdı ve eğer yardıma gelirse karşılığında Dımaşk'ı kendisine teslim edeceğini bildirdi. Tutuş bu teklifi kabul etti ve maiyetindeki askerlerle birlikte Dımaşk üzerine harekete geçti⁷²⁷. Bu haberin Fâtımî ordusu tarafından duyulması büyük bir endişe ve korkuya sebep oldu. Nâsırü'd-devle Sultanın kardeşine karşı savaşmaktan çekindi ve kuşatmayı kaldırarak Mısır'a geri döndüler. Fâtımî tehlikesi ortadan kalkmıştı. Ancak şimdi yeni bir sorun ortaya çıkmıştı. Tutuş, Dımaşk önlerine geldiğinde Atsız onu kale dışında karşılamadı ve kale içerisinde bekledi. Bu gelişme Tutuş'u oldukça sinirlendirdi hatta bir ihanet planladığını, kaleyi teslim etmek istemediğini düşündü. Ayrıca Atsız, Tutuş'tan 13 yaş küçüktü⁷²⁸ ve Tutuş, Şam bölgesinde Selçuk oğullarından gelmeyen bu kişiyle hâkimiyetini paylaşmak istemiyordu. Tüm bu sebeplerden ötürü Atsız'ın tutuklanması emrini verdi⁷²⁹. Bu şekilde yakalanan Uvakoğlu Atsız, Şam ve Filistin bölgelerindeki onca emeğine rağmen, hâkimiyet mücadelesi sebebiyle yayının kirişiyle boğdurularak öldürüldü⁷³⁰. Böylece Şam ve Filistin bölgelerinde rakipsiz kalan Tâcüddevle Tutuş, Selçuklu Devleti adına Atsız'ın hâkim olduğu şehirlerin kendisinin hâkimiyetine girdiğini ilan ederek, Dımaşk merkez olmak üzere Suriye Selçuklu Melikliği kurmuş oldu⁷³¹. Ancak bu gelişme üzerine Emîr Afşin, Tutuş'tan ayrılıp bölgeyi terk etti⁷³². Tâcüddevle Tutuş kardeşi Melikşâh'ın üstünlüğünü her zaman kabul etmiş, ona karşı isyanda bulunmamış

⁷²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 107-108.

⁷²⁷ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benu Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali'ş-Şam*, s. 185.

⁷²⁸ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 49.

⁷²⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min târihi Haleb'de Selçuklular*, s. 42.

⁷³⁰ Atsız'ın kan dökülmeden hanedan üyesi gibi yayın kirişiyle boğdurularak öldürülmesinin sebebi, onun Aynı Selçuklular gibi Oğuzların Kınık boyundan gelmiş olmasıydı. Zaten Şam bölgesi ve Filistin bölgesindeki başarılarından dolayı da kendisine “*el-Melikü'l-Muazzam*” lakabı verilmişti. Bkz. Ali Sevim, “Atsız b. Uvak”, *DİA*, IV, 1991, s. 93.

⁷³¹ Bundârî, *a.g.e.*, s. 71-72; Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 574; Hasan Akyol-Erol Kara, “Melikşah Dönemi (1072-1092)”, Edt. Refik Turan, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yay., Ankara 2012, s. 138; Osman Gazi Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 171; Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 44; Mükrimin Halil Yınanç, *a.g.e.*, s. 92; Gürhan Bahadır, *a.g.e.*, s. 219; Jean Paul-Roux, *a.g.e.*, s. 220.

⁷³² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min târihi Haleb'de Selçuklular*, s. 43.

ve ele geçirdiği Dımaşk'ın ardından Melik ünvanıyla yetinmeyi bilmişti. Tutuş bölgede hâkimiyeti ele geçirdikten sonra kendi adına para bastırıldı⁷³³. (Bkz. Ek. 14).

Bu sırada yaşanan bu gelişmeler şehir halkının pek de yararına olmadı. Bu dönemde Dımaşk'ta fiyatlar oldukça fazla artış gösterdi. Dımaşk'ın nüfusu 470-471/1078-1079 yıllarında 500 bin kişiydi. Bu nüfus o dönem için oldukça fazlaydı. Tahıl fiyatları 200 dinar oldu, fırınların hemen hepsi kapatmak zorunda kaldı. 40 Fırından yalnızca 2 tane fırın kaldı. Halk arasında salgın hastalıklar yaşandı⁷³⁴. Gözlemlendiği kadarıyla 471-472/1079-1080 yıllarında, bu bölgede ölümlere kadar giden açlık olayları yaşanmasına rağmen Urfa, Antakya ve Kilikya bölgesinde çok rahat bir yaşam sürülmekteydi⁷³⁵. Ekinler ve tahıllar bol, fiyatlar ucuzdu. Böylece Kilikya bölgesine doğru bir göç yaşanmıştır. Görülüyor ki Fâtımî Devleti kuşatmasından Tutuş'un Dımaşk'ı ele geçirişine kadar yaşanan kuşatma ve hükümdar değişikliği, Dımaşk'ı oldukça kötü etkiledi.

5.2. Tâcüddevle Tutuş'un Halep Bölgesindeki Faaliyetleri

Tâcüddevle Tutuş, bölgeye geldiğinde Dımaşk hâkimiyetinden önce, Melikşâh'ın isteği üzerine Halep bölgesine yöneldi ve burada Şam bölgesinin Dımaşk'tan sonra en büyük ikinci şehri olan Halep'i kuşatma altına aldı. Halep ise 470/1078 döneminde Mirdâsî Emîri Ebû'l Fezâil Sabık b. Mahmud tarafından yönetiliyordu. Tutuş ise yanında pek çok emîr ile kuşatmaya gelmişti⁷³⁶. Onlardan biri Selçuklu vassalı durumunda olan, Arap Ukaylî kabileine mensup Musul Emîri Şerefüddevle Müslim b. Kureyş idi⁷³⁷. Kuşatma 3 ay gibi uzun bir zaman almasına rağmen, elde somut bir gelişme yoktu. Tutuş durumun neden böyle olduğunu araştırmaya koyulduğunda, Musul'un Arap Emîri Müslim'in kuşatmayı ağırdan aldığını fark etti. Müslim bu kuşatmaya zaten gönülsüzce katılmıştı ve kuşatma anında da isteksizce hareket ediyordu⁷³⁸. Hatta Müslim hem ordudaki Arap Kilabîleri ve emîrleri yavaş hareket etmeleri için tembihliyor hem de Halep Mirdâsî emîrliğine haber gönderip Halep'in

⁷³³ Ömer Diler, *a.g.e.*, III, s. 1600-1601; Atom Damalı, *a.g.e.*, s. 82.

⁷³⁴ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 46.

⁷³⁵ Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul 1946, s. 45.

⁷³⁶ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, III, s. 1300.

⁷³⁷ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benu Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali's-Şam*, s. 184.

⁷³⁸ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 191.

Tutuş'un eline geçmesini istemediğini vurguluyordu. Hatta Halep halkına gizlice erzak yardımında bulunuyordu⁷³⁹. Müslim bu kuşatmada Arap milliyetçiliği yapıyordu. Türklerin kaleyi almaması için de elinden geleni yapmaya başladı. Tabi ki bunları gizliden gizliye yapıyordu ama Tutuş bir süre sonra bunun farkına vardı. Tutuş bu uzun süren kuşatmanın ardından bir netice alamayınca daha fazla sinirlenmeye başladı ve Müslim'i yanına çağırarak: “*Sen bana yardıma mı yoksa onları maddi ve manevi yönden desteklemeye mi geldin? Artık sana ihtiyaç duymuyorum*”⁷⁴⁰ diyerek Müslim'i kovdu. Bu sırada Müslim kuşatmadan ayrılırken bile boş durmadı ve yolda Tutuş'a yardıma gelen birliklerin birtakım yalan ifadelerle dağılmalarını, geri dönmelerini sağladı⁷⁴¹. Hatta ordusundan kalan erzakları Halep halkına gizlice gönderdi⁷⁴². Bu gelişmeler kuşatmadaki Arapların geri adım atmasıyla, kuşatma için gerekli olan asker sayısının da azalmasına neden oldu ve Tutuş kuşatmayı kaldırıp geri çekilme kararı aldı. Böylelikle yeniden Halep'i almak için hazırlık yapmak üzere Diyarbakır bölgesine gitti. Kışı Diyarbakır bölgesinde geçiren Tutuş, baharda yeniden harekete geçerek Halep bölgesine geldi. Ancak bu defa daha farklı bir yöntem izledi. Halep'e bağlı köy ve kasabaları ele geçirerek Halep'i zor durumda bırakmaya başladı. Bu girişimleri neticesinde Menbiç şehrini de ele geçirdi⁷⁴³. Tutuş'un Halep'i alma girişimleri esnasında Dımaşk'tan, Atsız'dan yardım talebinin gelmesi onun Halep'i almaktan vazgeçmesine sebep oldu.

5.3. Halep'te Mirdâsî Hâkimiyetinin Sonu 472/1080

Tutuş'un Dımaşk'a, Atsız'a yardıma gitmesi sürecinde Dımaşk ve çevresine hâkim olma düşüncesiyle Müslim de boş durmadı. Onun amacı Halep'in Türklerin eline geçmesini önlemektir. Ancak burada tezat bir durum söz konusuydu. Müslim Halep'i Türklerden kurtarmak için Sultan Melikşâh'tan izin isteyecekti⁷⁴⁴. Buradan da anlaşılacağı üzere Halep bu dönemde emîr bazında Arapların kontrolünde olsa da artık Selçukluların bölgeye gelmesiyle onların vassalı durumuna gelmişti ve bu durum ilk olarak Sultan Alp Arslan'ın bölgeye gelişiyle, Halep Mirdâsî Emîri Mahmud'un

⁷³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, s. 110-111.

⁷⁴⁰ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 93.

⁷⁴¹ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 192.

⁷⁴² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min târihi Haleb'de Selçuklular*, s. 39.

⁷⁴³ Abdülkerim Özaydın, “Tutuş”, *DİA*, XLI, 2012, s. 446.

⁷⁴⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min târihi Haleb'de Selçuklular*, s. 47.

Selçuklu vassalı olmayı kabul etmesiyle başlamıştı. Yani Halep, 463/1071 yılından itibaren Selçuklu Devleti'nin vassalı konumundaydı. O nedenle Müslim, Melikşâh'tan izin istedi⁷⁴⁵. Onun bilgisi dâhilinde olmayan bir girişim Selçuklu Devletine karşı yapılan bir girişim olurdu. Müslim, Halep meselesini Melikşâh'a bildirdikten sonra ayrıca yıllık 300 bin altın vergi ödemeyi kabul etti⁷⁴⁶. Tabi bu durum Sabık'ın durumunu iyice güç duruma düşürdü.

Müslim, kuşatmalar nedeniyle zor durumda kalan Halep halkına vaatler sunarak Halep'in başına geçmek istediğini bildirirse de Halep Emîri Sabık bunu istemiyordu. Çünkü Müslim'in gelmesi, Mirdâsî hanedanlığının sonu anlamına geliyordu. Fakat hem Halep'in maddi olarak zor durumda olması dolayısıyla halkın Müslim'e meyiletmesi hem de Müslim'in Halep'i almaması durumunda, kısa bir süre sonra Tutuş'un burayı alabilecek olması onu güç duruma düşürdü. Zaten Halep yönetimi de bu durum nedeniyle ikiye ayrıldı⁷⁴⁷. Oysaki Müslim'in amaçlarından biri de Halep bölgesinde Arap birliğini sağlamaktı⁷⁴⁸. Sabık bu tutumuna devam ederse bölgede Araplar için durumun lehlerine gelişeceğini biliyordu. Halep'in Türklerin eline geçmesinden ziyade Arapların elinde kalmasını isteyen Sabık⁷⁴⁹, bir süre tereddüt etse de Rahbe ve ona bağlı bir takım şehirlerin kendisine verileceği anlaşmasını yaptıktan sonra Halep'i Şerefüddeve Müslim'e vermeyi kabul etti (472/Haziran 1080)⁷⁵⁰. Böylece Halep'te Mirdâsî Hanedanlığının sonu gelmiş oldu. Mirdâsîler Halep'te 415-472/1024-1080 yılları arasında hüküm sürdüler ve Müslim'in, Halep'i almasının ardından Mirdasiler dönemi resmen sona ermiş oldu. Halep tarihi için Hamdânîler gibi Mirdâsîlerin de çok özel bir yeri vardır. Mirdâsî ailesinin özel şairi olan İbn Hayyus Mirdâsîler için 30 kaside yazmıştır⁷⁵¹. Mirdâsî dönemi Türkler için de özel bir dönem olmuş, onların

⁷⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, s. 110-111.

⁷⁴⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme*; Ali Sevim, TTK, Ankara 2014, s. 130; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min târihi Haleb'de Selçuklular*, s. 47; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 99.

⁷⁴⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min târihi Haleb'de Selçuklular*, s. 45.

⁷⁴⁸ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 201.

⁷⁴⁹ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 60.

⁷⁵⁰ Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benu Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali's-Şam*, s. 185-186; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, IX, s. 4081; Bundârî, *a.g.e.*, s. 72; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 101.

⁷⁵¹ Erdoğan Merçil, *a.g.m.*, s. 151.

hâkimiyeti zamanında Türkler yoğun olarak Halep ve Şam bölgelerine yerleşme fırsatı bulmuşlardır⁷⁵².

Mirdâsîlerden sonra Halep bölgesindeki girişimler Türk-Arap mücadelesi şeklinde sürecek⁷⁵³. Zaten Müslim de Halep'i ele geçirdikten sonra bölgede Türklerin elindeki yerleri, hâkimiyeti altına almak için girişimlere başlayınca bunu ispatlamış oldu. Hatta daha ileri giderek hâkimiyeti alanındaki her yerde Şîî hutbesi okutmaya başladı ve Fâtımî Devleti veziri Bedrülcemâlî'den yardım istedi⁷⁵⁴. Müslim'in hareketleri Tutuş tarafından da yakından takip ediliyordu. Müslim'in Humus kuşatmasına kızan Tutuş, ona bir mektup göndererek kuşatmayı kaldırmasını istedi. Fakat kuşatmayı kaldırmayınca Tutuş bölgeye doğru yürümeye başladı. Bunu haber alan Müslim kuşatmayı kaldırıp geri çekildi. Bu olaylar tarafların arasını iyice germeye başladı.

5.3.1. Şerefüddeve Müslim'in Türkler üzerine Dımaşk ve Harran Seferlerine Çıkması

Müslim'in 475-476/1082-1083 yıllarında Halep bölgesindeki kaleleri ele geçirme faaliyetlerine girişmesi, bölge kale emîrlerini çok rahatsız etmeye başladı. Bu duruma bir son vermek ve kendi durumlarını da güvenceye almak adına bu emîrlerin, Tutuş'a şikâyette bulunmaları üzerine Tutuş, ordusunu toplayıp Halep üzerine yürüdü. Bu gelişme bölgede savaş rüzgârlarının esmesine sebep oldu. Halep bölgesinde yaşanan gelişmelerin Sultan Melikşâh'a bildirilmesi üzerine Melikşâh, kardeşi Tutuş'a haber göndererek Dımaşk'a dönmesini ve kesinlikle Halep'e saldırmamasını bildirdi⁷⁵⁵. Ayrıca kendisine yardımda bulunan Artuk Bey'in de bölgeden ayrılıp yanına, İsfahan'a gelmesini emretti⁷⁵⁶. Bunun üzerine Tutuş bölgeden ayrılıp Dımaşk'a gitti. Ancak bu durum Müslim'in istediği ortamın oluşmasına olanak sağladı. Müslim, Artuk Bey'in de bölgeden ayrılmasını fırsat bilerek en büyük arzusu olan, Arap birliğini oluşturma adına Dımaşk'ı Tutuş'tan almak istedi. Bu amaçla o bölgedeki Kilab, Nümeyroğulları, Tayy,

⁷⁵² Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benü Mirdasi'l-Kilabîyyun fî Haleb ve Şimali'ş-Şam*, s. 183.

⁷⁵³ Suhayl Zakkâr, *The Emirate of Aleppo*, s. 194.

⁷⁵⁴ Suhayl Zakkâr, *The Emirate of Aleppo*, s. 206.

⁷⁵⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min târihi Haleb'de Selçuklular*, s. 51.

⁷⁵⁶ Artuk Bey'in Şam bölgesine gelip Tutuş'un hizmetine girip bu bölgede faaliyetlerde bulunmaya başlamasının sebebi, büyük Sultan Melikşâh ile arasının bozulması ve onun hizmetinden çıkmış olmasından kaynaklanmaktadır. Zaten ileride göreceğimiz üzere Melikşâh bölgeye gelmek için yola çıktığında Artuk Bey, Melikşâh'a saldırmak için Tutuş'u ikna etmeye çalışmış ancak Tutuş bu fikre karşı çıkmıştır.

Kelb, Uleymoğulları, Kürt ve Şeybanoğulları kabilelerinden oluşturduğu⁷⁵⁷ orduyla, 476/1083 yılında Dımaşk'ı kuşatma altına aldı⁷⁵⁸. Ancak Tutuş, Dımaşk'ı çok başarılı bir şekilde savundu. Bu esnada Müslim'in ordusundan Kilab ve Nümeyroğulları askerleri geri çekilip kuşatmayı terk etti. Bu durum kuşatmada zorlanan Müslim'i daha fazla karamsarlığa itti. Tüm bunların üzerine hâkimiyeti altındaki Harran'da isyan olduğu haberinin de gelmesi üzerine burayı kaybetmemek için kuşatmayı kaldırma kararı aldı ve geri döndü. Müslim esasında Fâtımî Halifesinden yardım gelmesini bekliyordu. Fakat beklenen yardımın bir türlü gelmemesi ve ordunun ağır kayıplar vermesi nedeniyle⁷⁵⁹ Müslim Dımaşk önlerinde daha fazla durmak istemedi.

Müslim, Harran isyanını bastırmak için zaman kaybetmeden bölgeye gitti. Bu isyana yardım edenlerin, Çubuk Bey⁷⁶⁰ önderliğindeki Türkmenlerin olduğunu görünce orada Türkmenleri katletmeye başladı, böylece isyanı bastırdı. Ancak bu olayın haber alınması üzerine Halep bölgesine çok büyük bir göç dalgası yaşandı. Yaklaşık olarak 15 bin Türkmen'in⁷⁶¹ bölgeye gelmesine sebep olan Harran katliamı, Müslim'i Halep'te zor duruma düşürecekti.

5.4. Anadolu Selçuklu Sultanı Kutalmışoğlu Süleyman Şâh'ın Antakya'yı

Fethi 477/1084

Bu dönemde coğrafyayı ve hâkimiyet alanlarını şu şekilde özetleyebiliriz: Anadolu İznik'e kadar, kıyı şehirler hariç olmak üzere Türklerin eline geçmişti. İznik başkent olmak üzere Kutalmışoğlu Süleyman Şâh Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuştu. Büyük Selçuklu Devleti başında da Sultan Melikşâh İsfahan merkez olmak üzere devleti yönetiyordu. Alt kademelere indiğimizde; Ziyariler Şirvanşahlar, Şeddadiler, Ceyhun Nehri kıyılarından Kafkaslara kadar olan sahaya yayılmışlardı. Gürcistan bölgesi de Selçuklu hâkimiyetini tanımaktaydı. Kirman, Fars ve Umman'a kadar Selçuklu hâkimiyetine girmiş olan bölgelerdi. Keza Irak, Bağdat'ta da Büyük Selçuklu sultanları adına hutbe okutuluyordu. Musul'da Ukaylîler (Şerefüddeve Müslim'in kökeninin bağlı olduğu aşiret), Hille'de Mezyediler, Diyarbakır'da Mervanîler, Halep'te Mirdâsî

⁷⁵⁷ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 102-105.

⁷⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, s. 120-121.

⁷⁵⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l Haleb min târihi Haleb'de Selçuklular*, s. 48.

⁷⁶⁰ Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, I, s. 93.

⁷⁶¹ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 208-209.

oğullarının hâkimiyeti henüz son bulmuş⁷⁶², Ukaylî oğullarının hâkimiyeti kısa sürecek olsa da başlamıştı. Başlarındaki Şerefüddeve Müslim ise Selçuklu Devleti'ne tabii durumdaydı. Dımaşk'ta ise Suriye Selçuklu Melikliğini kuran, Sultan Melikşâh'ın kardeşi, Tâcüddevle Tutuş bulunmaktaydı. Mısır ise zayıf duruma düşmüş olan Fâtımî Devleti'nin elindeydi. Bizans'ın elinde ise bölgede Antakya kalmıştı ve şehir yönetiminin başında Philaretos adından Ermeni kökenli bir vali bulunmaktaydı. Bu vali Antakya halkına çok kötü davranıyordu. Onun yönetiminden yalnızca Müslümanlar değil Hristiyanlar da memnun değildi, hatta oğlu Barsam bile babasından nefret ediyordu. Philaretos sinirlendiği vakit oğlunu da zindana attırıyordu⁷⁶³. Halk onu sevmezdi, kendi de Antakya halkını sevmezdi⁷⁶⁴. Çıkarlarına göre din bile değiştiriyordu. Ortodoks Hristiyan'ken Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet alanının kendi sınırlarına yaklaşması üzerine sünnet olup Müslüman olduğunu söylemiştir.

Philaretos Harran'a gitme kararı aldığı anda, Antakya'da yerine Şihne olarak İsmail adında birini bırakmıştı. Bu durum belki de Antakya yöneticileri için bulunmaz bir fırsattı ve bu durumu hemen değerlendirmeye karar verdiler. Şehrin Şihnesi İsmail ve ileri gelenleri İznik'te bulunan Süleyman Şâh'a⁷⁶⁵ haber göndererek, Antakya'ya gelmesini ve şehri teslim almasını istediler⁷⁶⁶. Bu davet üzerine Süleyman Şâh İznik'te en kıdemli ve tecrübeli komutanı olan Ebû'l Kasım'ı yerine vekil olarak bıraktı⁷⁶⁷. Gizli olması, dikkat çekmemesi ve çok hızlı bir şekilde Antakya'ya ulaşılabilmesi için yanına 300 atlı asker alarak yola çıktı. Aksarayı 1000 kişiyle yola çıktığını ve yolculuğun 5 gün sürdüğünü⁷⁶⁸ söylese de bu sayı oldukça abartılıdır. Yolculukları genelde gece oluyordu ve işlek olarak kullanılan yollar tercih edilmiyordu. Gündüzleri ise dinlenerek ve gizlenerek geçiriyorlardı. Süleyman Şâh'ın bu kadar dikkatli davranmasının sebebi bölgedeki rakipleriydi. Biri, Halep'i yeni ele geçirmiş Müslim diğeri de Dımaşk'ı yeni ele geçirmiş olan ve Sultanın kardeşi olan Tutuş'tu; her ikisi de Antakya'yı istiyordu.

⁷⁶² Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, s. 223.

⁷⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 128-129.

⁷⁶⁴ Ebû'l-Ferec, İbnü'l-İbrî (Bar Hebraeus), *Ebû'l-Ferec Tarihi*, I, Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1999, s. 331.

⁷⁶⁵ Kutalmışoğlu Süleyman Şâh'ın ve kardeşlerinin Anadolu'ya gelişleri ile ilgili iki farklı görüş vardır. Bunlardan birincisi; Sultan Alp Arslan tarafından Anadolu'nun fethi için gazâ amacıyla gönderildikleri görüşü, diğeri ise; Alp Arslan'ın ölümüyle yaşanan kargaşada bir yolunu bularak kaçıp Anadolu'ya geldikleri görüşüdür. Bkz. Kenan Çetin, *Selçuklu Medeniyeti Tarihi*, Hazine Yay., İzmir 2011, s. 175.

⁷⁶⁶ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 62.

⁷⁶⁷ Salim Koca, *Türkiye Selçukluları Tarihi (Malazgirt'ten Miryokefalon'a)*, II, Çorum 2003, s. 45.

⁷⁶⁸ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 2000, s. 14.

Süleyman Şâh yolculuğunu 12 günde⁷⁶⁹ tamamladı ve Antakya surları önüne geldi. Gece geç vakitlerde surlardan atılan halatlarla içeri giren askerler sabahın erken vakitlerinde Faris kale kapısını⁷⁷⁰ açtılar ve Türkler naralar atarak dalgalar halinde içeri girdiler⁷⁷¹. Şehir halkı bu sesleri duyunca öncelikle çok telaşlandılar ve büyük bir korkuya kapıldılar. İç kaleye çekilenler hatta Habib-i Neccar dağına kaçanlar bile oldu⁷⁷². Ancak Süleyman Şâh halka kesinlikle dokunulmayacağını duyurunca halk rahatladı ve hepsi evlerine girip olan biteni merakla izlediler. Kale içerisinde Süleyman Şâh'ın askerlerine karşı koymaya çalışanlar olduysa da bir süre sonra iç kaleye sığındılar. Daha sonra canlarına dokunulmayacağı şartıyla iç kaleyi de Süleyman Şâh'a teslim ettiler. Böylece 477/Aralık 1084 yılında Antakya'ya giren Süleyman Şâh, Ocak 478/1085 yılında iç kaleyi de teslim alarak Antakya'ya hâkim olmuş oldu⁷⁷³.

Süleyman Şâh Antakya halkına çok iyi davrandı, kimsenin evine girilmedi, malları yağmalanmadı, canlarına dokunulmadı. Zaten bu durum her kaynakta muhtelif bir görüş olmuştur. Süleyman Şâh yerli Hristiyan halka da dokunmadı, ibadetlerini özgürce yapmaları için onlara izin verdi. Ancak şehrin en büyük kilisesini camiye çevirdi⁷⁷⁴. 968 yılında Bizans'ın eline geçen ve o yıldan beri ezan sesleri kesilen Antakya'da, 1085 yılında, 110 müezzinin hep birlikte tekbir ile ezanı okumaya başlaması, geçen onca senenin acısını çıkarır nitelikteydi. Şehirde imar çalışmalarını hemen başlattı, onarılması gereken her yeri onardı. Hristiyan halk kendisinden çok memnun oldu⁷⁷⁵. Bu haber Philaretos tarafından duyulunca çaresiz kalan Philaretos, Antakya'dan vazgeçti ve yaşamını önce Harran daha sonra Maraş'ta sürdürdü ve orada öldü. Urfalı Mateos, Antakya'nın Hristiyan halkından şöyle bahsedirdi: “*Ermenilerden nefret ederlerdi. İşte Antakya korkak ve mel'un milletin elinden bu suretle alındı. Bunlar, kendilerini Roma mezhebinden sayıyorlar ise de iş ve sözleriyle Müslümanlardan farklı değildirler. Onlar, doğru inanca karşı küfrediyorlar, Azîzlik hayatından nefret ediyorlardı. Oruç ve perhize düşman ve fenalıklar işleyen adamlar olup Ermeni inancına karşı daima zulüm*

⁷⁶⁹ Osman Turan, *a.g.e.*, s. 100.

⁷⁷⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II. s. 86.

⁷⁷¹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, I, s. 480.

⁷⁷² Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, s. 99.

⁷⁷³ Azîmî, *Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (1038-1144)*, Çev. Ali Sevim, 2. Baskı, TTK, Ankara 2006, s. 29; Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benu Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali's-Şam*, s. 27.

⁷⁷⁴ Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, s. 331; Jean Paul-Roux, *a.g.e.*, s. 219; Gürhan Bahadır, *a.g.e.*, s. 222.

⁷⁷⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân'da Selçuklular*, Terc. Ali Sevim, TTK, Ankara 2011, s. 262.

yapıyorlardı. Onlar, sokaklarda oturup dil uzatan ve başkalarının aleyhinde lafazanlık eden hastalıklı ve aciz kadınlara benziyorlardı”⁷⁷⁶. Süleyman Şâh bu haberi Sultan Melikşâh’a bildirdiğinde ise Melikşâh, Antakya’nın alınması haberi kendisine ulaşınca şehirde kutlama tertip ettirdi.

Böylelikle Süleyman Şâh Halep bölgesi şehir ve kalelerine komşu olmuş oldu. Zaten Antakya’yı aldıktan sonrada hemen ayrılmadı ve bölgede hâkimiyetini genişletmeyi amaçladı. Bu da onu bölge emîrleriyle doğrudan mücadele içerisine çekecekti. Ancak Halep bölgesindeki karışıklıklara müdahil olması, Süleyman Şâh’ın hayatına mal olacaktı⁷⁷⁷.

5.4.1. Süleyman Şâh’ın Halep Hâkimi Şerefüddeve Müslim ile Olan

Münasebeti

Süleyman Şâh Antakya’yı almakla Halep’e komşu olmuştu. Bu sırada Müslim, Halep’te idareyi istediği gibi yönetemiyordu. Mirdâs oğulları kabilesi hâlâ Halep’te yaşıyordu ve Müslim ile araları iyi değildi. Mirdas oğullarından pek çok kişi ve Halep’te kendilerine kötü davrandığını iddia eden kişiler, Halep’ten ayrılmış, Antakya dolaylarına gitmişlerdi. İşte Süleyman Şâh bu durumu iyi değerlendirdi ve bu kişilere Antakya dolaylarında barınma imkânı sağlayarak hepsini himayesi altına aldı⁷⁷⁸. Bu gelişme Süleyman Şâh’ın askerî açıdan elinin güçlenmesini de sağladı.

Şerefüddeve Müslim ise yaşanan bu hadiseden oldukça büyük rahatsızlık duymuştu. Zaten gözü Antakya’da olan Müslim’in, Süleyman Şâh’ın sessiz sedasız bir şekilde Antakya’yı almış olmasına çok sinirlenmiş, üstüne bölgede kendi himayesindeki kuvvetleri ona kaptırmıştı. Askerî bakımdan kendini Süleyman Şâh’a karşı yeterli görmeyen Müslim, kendine müttefik aramaya başladı ve Süleyman Şâh’tan pek de haz etmeyen bir komutan olan, Artuk Bey’e haber gönderdi⁷⁷⁹. Ancak sebebini tam olarak

⁷⁷⁶ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, 3. Baskı, TTK, Ankara 2000, s. 162.

⁷⁷⁷ Claude Cahen, *a.g.e.*, s. 10.

⁷⁷⁸ İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l Haleb min târihi Haleb’de Selçuklular*, s. 54; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 213.

⁷⁷⁹ Artuk Bey’in Süleyman Şah ile aralarının bozuk olmasının sebebi; Sultan Melikşah’ın Anadolu’da başarılı fetihler yapmasına rağmen Artuk Bey’i bu görevinden almasıydı. Ayrıca işlemiş olduğu bazı hatalarında buna eklenmesiyle bir daha Melikşah’ın kendisini asla affetmeyeceğini düşünüyordu. Bu durum Artuk Bey’in Süleyman Şah’a olan kinini de arttırdı. Bu sebeple Artuk Bey Şam bölgesine gelmiş ve Tâcüddevle Tutuş’un hizmetine girmişti. Hatta kendisini Büyük Sultan olarak saymaktaydı. Tutuş’ta bu değerli komutanın gücünden faydalanmak istiyordu ve kendisini Kudüs valiliğine atadı. Böylece Tutuş

bilemediğimiz nedenlerden ötürü bu ittifak bir türlü gerçekleşmedi. Ancak Müslim yine de daha fazla dayanamadı ve Antakya'ya Süleyman Şâh'a elçi göndererek, Antakya'dan daha önce yıllık vergi aldığını, hatta topladığı bu paralarında daha sonra Selçuklu devleti hazinesine gönderildiğinden bahsetti. Dolayısıyla vergi ödememesi durumunda Sultan Melikşâh'a karşı gelmiş olacağını söyledi. Müslim, burada Süleyman Şâh'a açık bir oyun oynamaktaydı Süleyman Şâh'ın bu mektuba cevabı gecikmedi ve Müslim'e bu vergiyi asla ödemeyeceğine dair şöyle bir cevap yazdı: “*Sultana itaat etmek, adına hutbe okutup para bastırmak benim biricik şiarımdır. Benden istediğin paraya gelince, daha önceki Antakya hâkimi kâfir idi. O, kendisi ve adamları için baş vergisi veriyordu, böylece kendilerini İslâm cihadından koruyorlardı. Hâlbuki şimdi Antakya hâkimi olan ben, çok şükür Müslümanım, sultanın ordusuna mensubum ve Tanrı'nın cihad buyruğunu yerine getirmekteyim. Artık Antakya Müslümanların eline geçmiş bulunuyor. Ben Müslüman olarak sana nasıl baş vergisi ödeyebilirim?*”⁷⁸⁰. Süleyman Şâh bu cevabı yazdı ama kâfirlerden istenen verginin, kendisinden de istenmesi onu oldukça fazla sinirlendirmişti. Hatta daha sonra Müslim'in; “*Biz başka şey tanımıyoruz ve bilmeyiz yalnızca para istiyoruz*”⁷⁸¹ demesi bardağı taşıran son damla olmuştu. Böylelikle Süleyman Şâh yazmış olduğu bu cevabın üzerinden çok geçmeden, Halep'e bağlı köy ve kasabaları yağmalamaya başladı ve sürekli olarak atlı birlikler gönderip yağma akınlarını tekrarladı⁷⁸². Bu gelişmeler tarafları mecburen bir savaşa doğru sürükledi. Müslim kendi ordusunu oluşturmaya başladı ve Halep bölgesi Arap kabilelerinden Kays, Kilab ve Nümeyroğulları, ayrıca bir Ermeni birliği ve Çubuk Bey⁷⁸³ adında bir Türk komutan, Müslim'in tarafındaydı. Böylelikle yaklaşık olarak 6 bin kişiden oluşan ordu ile Antakya üzerine harekete geçtiler⁷⁸⁴. Süleyman Şâh ise oluşturduğu 4 bin civarı⁷⁸⁵ orduyla Antakya'dan çıkıp Müslim'in ordusunun olduğu güzergâha doğru harekete geçti. Müslim'in ordusu, Afrin çayının Amik ovası bölgesinde bulunan ve Kurzahil⁷⁸⁶ olarak adlandırılan bölgeye geldi. İki taraf bu bölgede, (478/20 Haziran

ve Artuk Bey gibi iki güçlü ittifakın bölgede hâkim güç olma yoluna doğru ilerlemeye başladıkları görülmektedir Bkz. Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 113.

⁷⁸⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 89; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 116; Aksarayı, *a.g.e.*, s. 15.

⁷⁸¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân'da Selçuklular*, s. 262.

⁷⁸² Suhayl Zakkâr, *The Emirate of Aleppo*, s. 213; Gürhan Bahadır, *a.g.e.*, s. 223-224.

⁷⁸³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, s. 129, 130; Salim Koca, *a.g.e.*, s. 48.

⁷⁸⁴ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 118.

⁷⁸⁵ Suhayl Zakkâr, *The Emirate of Aleppo*, s. 214.

⁷⁸⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 91; Azîmî, *a.g.e.*, s. 29.

1085) tarihinde karşı karşıya geldi. Süleyman Şâh Müslim'in hiç beklemediği bir anda saldırıya geçti. Tam gün batımından önce güneşin Süleyman Şâh'ın ordusunun arkasına geçtiği sırada, güneş ışınları Müslim'in ordusunun gözüne vurmaya başlamıştı ki, Süleyman Şâh saldırı emri verdi. Bu durum Müslim'in moralini bozduysa da o da saldırı emri vermek zorunda kaldı⁷⁸⁷. Ancak bu durum askerleri olumsuz şekilde etkiledi. Bu sırada Müslim'in ordusunda yer alan Çubuk Bey'in Süleyman Şâh'ın tarafına geçmesi, Müslim'in ordu düzenini oldukça bozdu⁷⁸⁸. Çaresiz duruma düşen askerler kaçışmaya başladı. Bu esnada fırlatılan bir mızrağın kendisine isabet etmesiyle yere yığılan Müslim: “*Ey uğursuz Suriye*”⁷⁸⁹ dedikten sonra öldü. Müslim'in bu ifadesiyle Halep'te kendisine ihanet eden insanların, savaş alanında da ihanetlerine uğramasından dolayı böyle bir cümle sarf etmiş olabileceği tahmin edilmektedir⁷⁹⁰. Müslim'in cesedi savaştan 3 gün sonra bulunabildi⁷⁹¹. Cesedi Süleyman Şâh'ın askerleri tarafından bulundu ve Halep'e gönderildi⁷⁹².

Süleyman Şâh'ın Müslim'i öldürmesi bu dönemde Halep bölgesinde kurulmaya çalışan Arap birliğini de sonlandırmış oldu. Hatta bu durumu, bölgenin Selçuklu hâkimiyeti altına geçiş sürecini hızlandıran bir gelişme olarak görebiliriz.

5.5. Süleyman Şâh ve Tutuş Arasında Halep Hâkimiyeti İçin Yapılan Savaş ve Süleyman Şâh'ın Ölümü 479/1086

Süleyman Şâh'ın Müslim ile girişmiş olduğu savaşı kazanması neticesinde, gözünü Halep'e dikmesi ve savaşın hemen ardından ele geçirdiği yerlerde imar faaliyetlerinde bulunmaya başlaması, Halep bölgesinde kalıcı olmak istediğinin bir göstergesidir. Ayrıca Antakya'yı ele geçirdikten sonra dikkatini Anadolu'ya vermekten ziyade Halep bölgesine vermesi daha çok, bölgenin ekonomik getirisinin Anadolu'ya göre çok daha yüksek olmasından kaynaklanıyordu⁷⁹³. Bu dönemde Halep bölgesinde, gerek tarım gerekse ticarî faaliyetlerden dolayı (Şam bölgesinin kuzeyi Tüccarların yol güzergâhı üzerinde olan bir konumdaydı) bölgede çok yüksek bir para akışı sağlanmaktaydı.

⁷⁸⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 91.

⁷⁸⁸ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 119.

⁷⁸⁹ Nesimi Yazıcı, *a.g.e.*, s. 253.

⁷⁹⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 91-92.

⁷⁹¹ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 164.

⁷⁹² Mükrimin Halil Yınanç, *a.g.e.*, s. 123.

⁷⁹³ Salim Koca, *a.g.e.*, s. 49.

Süleyman Şâh Halep kalesine doğru peyderpey ilerlerken, Halep'e bağlı tüm köy ve kasabaları bir bir ele geçirdi. Kefertâb, Latmin⁷⁹⁴ ve Maarretünnu'mân, Kinnesrîn'in pek çok şehri, Süleyman Şâh'ın eline geçmiş oldu. Bu sırada Halep'te Müslim'in yerine Arap Emîr İbnü'l Hatiti⁷⁹⁵ bulunmaktaydı. Bu kişinin asıl adı; el-Sharif Hasan b. Hibat-Allah el-Hutayti⁷⁹⁶ idi. Süleyman Şâh bu arada Maarretünnu'mân'da çıkan karışıklık üzerine oraya Hasan b. Tahir'i atadı ve oradaki karışıklığın düzene sokulmasını istedi⁷⁹⁷. Hâkimiyet alanını genişleten Süleyman Şâh, Halep sınırlarına dayandı ve Halep kuşatması için gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra şehri kuşatma altına aldı. Halep Emîri Hutayti'nin Süleyman Şâh'a direnecek gücü yoktu. Normal şartlarda biraz direndikten sonra canına dokunulmaması karşılığında, kaleyi teslim edebilecek biri olmasına rağmen daha farklı bir politika izledi. Hutayti, öncelikle Sultan Melikşâh'a haber gönderip kaleyi teslim almasını istedi. Böylece zaman kazanacağını ve Süleyman Şâh'ın kendisine saldırmayacağını düşündü. Ancak Melikşâh'tan beklediği cevap bir türlü gelmedi ve Süleyman Şâh Halep'i kuşatma altına aldı. Hutayti ise daha yakınında bulunan Tâcüddevle Tutuş'un da olmasını fırsat bilerek bu defa Tutuş'u yardıma çağırdı ve kendisine yardım etmesi durumunda Halep'i kendisine teslim edeceğini söyledi⁷⁹⁸. Böylece iki büyük Türk gücünü birbirine düşürüp yıpratmak istedi. Ayrıca kalede kalma umudu da artmış olacaktı. Aynı Müslim gibi o da Halep'in Türklerin eline geçmesini istemiyor, bunun için her fırsatı deniyordu. Bu sırada kalenin güneyinde bir burç inşa ettirip savunma gücünü arttırmayı planlıyordu.

Tutuş bu daveti alınca memnuniyetle kabul etti. Zira bölgeye gönderildiğinden beri gözü Halep'teydi ve şimdi bunun için eline çok iyi bir fırsat geçmişti. Tutuş ordusunu toparlayarak Dımaşk'tan Halep'e doğru yürüdü. Kendisine Kilabî kabilesinden katılanlar da oldu⁷⁹⁹. Tutuş'un yanında ayrıca, girdiği hiçbir savaşı kaybetmemiş, çok tecrübeli bir komutan olan Artuk Bey bulunmaktaydı. Daha önce de bahsettiğimiz üzere Artuk Bey, Süleyman Şâh'a karşı kişisel bir kin beslemekteydi. O nedenle bu savaşa ayrı bir motive olmuş, bu savaş intikam alma mücadelesine dönüşmüştü. Fakat

⁷⁹⁴ Latmin; Maarretünnu'mân'ın hemen batısında yer alan küçük bir kasabadır.

⁷⁹⁵ Mükrimin Halil Yınanç, *a.g.e.*, s. 123.

⁷⁹⁶ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 215-216.

⁷⁹⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 95.

⁷⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 135-136; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 63; Mükrimin Halil Yınanç, *a.g.e.*, s. 123.

⁷⁹⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 96.

Süleyman Şâh'ta o güne kadar girdiği hiçbir savaşı kaybetmemişti. Bu denli iki güçlü ordu Halep yakınlarında Ayn Seylem⁸⁰⁰ denilen mevkide karşı karşıya geldiler. Savaş çok şiddetli bir şekilde başladı ve öyle de devam etti. Kimse kimseye merhamet göstermiyordu⁸⁰¹. Ancak savaş esnasında bu bölgede çokça yaşanan taraf değiştirme hadisesi yeniden ortaya çıktı ve Süleyman Şâh'ın ordusunda yer alan Çubuk Bey⁸⁰² ve maiyetindeki Türkmenler taraf değiştirerek Tutuş'un tarafına geçtiler. Bu gelişme Süleyman Şâh'ı çok zor duruma düşürdü. Bir süre sonra ordu bozguna uğramaya başladı⁸⁰³. Süleyman Şâh savaşı kaybettiğini öğrenince bu durum kendisine çok ağır geldi. O güne kadar ilk defa savaş kaybetmişti⁸⁰⁴ ve esir düşme durumu da vardı. Etrafı Tutuş ve Artuk Bey'in askerleriyle çevrilmeye başlayınca, hançerini kalbine saplayarak intihar etti⁸⁰⁵ (479/Haziran 1086). İntihar etmiş olduğunun söylenmesinin sebebi, cesedini görenler onun yanına geldiğinde kalbine hançer saplanmış olduğunu görmüşlerdi⁸⁰⁶. Tutuş'un Süleyman Şâh'ın cesedini tespit etmesi hakkında ise farklı rivayetlerde vardır⁸⁰⁷.

Bu gelişmenin Tutuş'u üzdüğü iddia edilmektedir. Hatta Süleyman Şâh'ın cesedinin başına giden Tutuş: *“Sizlere zulüm ettik, sizleri uzaklaştırdık ve öldürdük”*⁸⁰⁸ diyerek gözyaşı döktüğü söylenmektedir. Burada Arslan Yabgu ve Mikail oğulları arasındaki rekabetten bahsetmiştir. Tutuş daha sonra Süleyman Şâh'ın cesedini alıp cenaze namazını kıldırdıktan sonra kefenleyerek Halep yakınlarına defnetti⁸⁰⁹. Ancak şuna değinmek gerekir ki Tutuş, Süleyman Şâh'ın bölgeye gelip Selçuklu Devleti'ne tâbi, Halep Emîri Müslim'in öldürülmesine de çok kızmıştı. Bu kızgınlığını şu sözlerle ifade etmişti: *“Süleyman Şâh babasının huyunu ve onun isyanını kendisine örnek aldı. Saltanat kullarını öldürüyor ve ülkeler alıyor. Eğer en kısa zamanda ona karşı tedbir alınmazsa onun çıkaracağı karışıklık artar”*⁸¹⁰. Yani görüldüğü üzere Tutuş, Süleyman

⁸⁰⁰ Salim Koca, *a.g.e.*, s. 49; Nesimi Yazıcı, *a.g.e.*, s. 254; Mehmet Öztürk, *Oğuz Türkleri*, Ledo Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 160; Azîmî, *a.g.e.*, s. 30.

⁸⁰¹ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 168.

⁸⁰² Osman Turan, *a.g.e.*, s. 104.

⁸⁰³ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, IX, s. 4157.

⁸⁰⁴ Mükrimin Halil Yımanç, *a.g.e.*, s. 123-124.

⁸⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, s. 135-136.

⁸⁰⁶ Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, s. 333.

⁸⁰⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 97.

⁸⁰⁸ Osman Turan, *a.g.e.*, s. 105.

⁸⁰⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 98.

⁸¹⁰ Aksarayı, *a.g.e.*, s. 15.

Şâh'ın ölümüne belki üzölmüş olabilir ama Selçuklu Devleti hâkimiyeti altındaki bölgelere yaklaşması ve bu bölgelere müdahil olması, kim olursa olsun affedilemeyecek bir hadise olarak görölmekteydi. Tabi şunu da belirtmek gerekir ki, Sultan Melikşâh bu haberi alınca Tutuş'a öfkelenđi. Çünkü Süleyman Şâh Anadolu'da Bizans'a karşı başarılı gazâlar yapan, hatta boğazdan geçen gemilerden vergi alabilecek kadar güçlü ve cesur, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan bir Selçuklu torunuydu. Ayrıca Süleyman Şâh, İznik'in fethini de Antakya'nın fethini de Sultan Melikşâh'a bildirmiş ve büyük bir sevinçle karşılanmış, kutlamalar dahi yapılmıştı. Ama buna karşılık demek ki Tutuş'un Şam bölgesi hırsı tüm bunları göremeyecek kadar gözünü kör etmişti. Netice itibarıyla Tutuş, bu galibiyete rağmen çok arzuladığı Halep'e yine giremedi.

Tutuş anlaştığı üzere kale komutanı Hutayti'den Halep kapılarını açmasını istedi ancak Hutayti kapıları açmadı⁸¹¹. Hutayti'nin Tutuş'u çağırması yalnızca zaman kazanmak ve kalenin elden çıkmasına engel olmaktı. Tutuş bu duruma oldukça fazla öfkelenerek kaleyi kuşatma altına aldı. Fakat bir süre sonra aldığı haber tüm ümitlerini sonlandırdı. Çünkü Sultan Melikşâh Halep'e gelmek üzere yola çıkmıştı. Bu haberin duyulması üzerine Tutuş Halep kuşatmasını kaldırıp⁸¹² Dımaşk'a geri döndü.

5.6. Sultan Melikşâh'ın Halep Bölgesine Düzenlediği Sefer ve Halep'in

Türklerin Hâkimiyetine Geçmesi 479/1086

Hanoğlu Hârûn ile başlayan, Uvakoğlu Atsız ile devam eden ve ardından Tâcüddevle Tutuş ve Süleyman Şâh'ın girişimleriyle gelişen Halep olayları Sultan Melikşâh'ın Halep'i almasıyla son buldu ve Halep, 479/1086 yılında Selçuklu Devleti kontrolü altına girmiş oldu. Bu tarihten itibaren Halep yepyeni bir döneme girdi. Melikşâh ile birlikte, yöneticisi Türk, atanan valisi de Türk olan bir yönetim kurulmuş oldu.

Sultan Melikşâh İsfahan'dan yola çıktı. Beraberinde Emîr Bozan, Emîr Porsuk, Emîr Yağısıyan ve Emîr Aksungur gibi güçlü komutanlar vardı. İlk olarak Musul'a girip buraya Emîr Çökürmüş'ü vali olarak atadı⁸¹³ daha sonra Urfa'ya yönelen Melikşâh,

⁸¹¹ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 64.

⁸¹² Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân'da Selçuklular*, s. 270; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 98.

⁸¹³ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, I, Çev. Ahmed Ateş, TTK, 2. Baskı, Ankara 1999, s. 127.

burayı kuşatıp ele geçirdikten sonra Urfa'ya, Emîr Bozan'ı vali olarak atadı. Melikşâh Fırat Irmağı kıyısında bir kale olan Caber kalesini, kuşatma sonucu, Kasım 1086 tarihinde Sabık b. Caber'den aldı⁸¹⁴. Bu sırada Artuk Bey, Tutuş'un aklına girmekle meşguldü. O, Melikşâh'ın uzun yoldan askerleriyle birlikte çok yorgun geleceğini ve hiç beklemedikleri bir anda ani bir baskınla onu ve ordusunu mağlup edebileceklerini ve Tutuş'un, büyük sultan olabileceği yönündeki telkinlerini anlatıyordu. Ancak Tutuş Artuk Bey'in bu isteğine şu cevabı verdi: “*Ben gölgesine sığındığım kardeşimin şeref ve itibarını sarsmak istemem. Böyle bir hareket her şeyden önce beni küçük düşürür ve zayıflatır*”⁸¹⁵. Gerçekten de Tutuş, Melikşâh'ın hâkimiyeti süresince asla tahtta hak iddia ederek herhangi bir isyan teşebbüsünde bulunmamıştı. Ayrıca Melikşâh'ın askerleri yorgun bile olsa sayılarının 45 binden az olmadığı dile getirilmiştir⁸¹⁶. Melikşâh ise Urfa'yı ele geçirdikten sonra, Fırat'ı geçerek Halep'e geldi. Halep kale muhafızı Hutayti, Melikşâh'ı çok iyi bir şekilde karşıladı ve kaleyi teslim etti. Bu davranışlarından dolayı Melikşâh onun canını bağışladı ve kendisini Diyarbakır'a gönderdi. Ancak bahsedildiği kadarıyla Hutayti Diyarbakır'da çok zor günler geçirir ve bir parça ekmeğe muhtaç bir halde yaşamını yitirir⁸¹⁷. Sultan Melikşâh'ın 479/3 Aralık 1086 tarihinde Halep'i teslim almasıyla Halep için yepyeni bir dönem başlamış oldu. Bundan sonra Halep uzun bir süre Türklerin yönetimi altında kaldı. Melikşâh Halep'e Emîr Kasîmü'd-devle Aksungur'u atadı⁸¹⁸. Ayrıca Aksungur'un hizmetine 4000 süvari birliği de verdi⁸¹⁹. Hatta bölgenin ekonomik gelirinin artması adına buradaki ticarî faaliyetlerden alınan vergileri kaldırdı. Bu miktar ortalama 600 bin dinar civarına denk gelmekteydi⁸²⁰. Daha sonra Antakya'ya gitti, burada Süleyman Şâh'ın atamış olduğu

⁸¹⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 66.

⁸¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, s. 136-137.

⁸¹⁶ Saltanat ordusu yola çıktığı zaman, eyaletlerde bulunan ıktâ sahibi sipahiler, derhal orduya katılmak üzere Sultanın güzergâhı doğrultusunda çağrılır çağrılmaz gelip saltanat ordusuna dâhil olurlardı. Bu askerî güç; “*Asker-i Horâsân*” ve “*Asker-i Fars*” olarak ikiye ayrılıyordu. Bunun dışında gönüllü silahlı birlikler vardı ki bunlara “*Haşer*” denilmekteydi ve istekleri doğrultusunda Selçuklu ordusuna dâhil olabiliyorlardı. Bu sebeplerle Sultan sefere çıktığındaki ordu sayısı ile varacağı noktaya gelene kadar ki ordu sayısı arasında büyük fark oluyordu; Bkz. Kenan Çetin, *Selçuklu Medeniyeti Tarihi*, Hazine Yay., İzmir, 2011, s. 104; Râvendî, *a.g.e.*, s. 128.

⁸¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, s. 136-137.

⁸¹⁸ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, IV, s. 1954, Aynı eser, X, s. 4636; Bundârî, *a.g.e.*, s. 83; Yazıcızâde Ali, *Selçuk-Nâme*, İndeksli Tıpkıbasım, (Haz. Abdullah Bakır), TTK, Ankara 2014, s. 29a.

⁸¹⁹ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 219.

⁸²⁰ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yay., 13. Basım, İstanbul 2010, s. 204-208.

Hasan b. Tahir'i görevinden aldı⁸²¹ ve yerine Antakya valisi olarak Yağısıyan'ı atadı. Sultan Melikşâh Antakya'da bir Türk vali görevde olduğu halde onu görevden alıp bizzat kendi atamasıyla yeni bir vali yerleştirmesi, Antakya'nın direkt olarak Büyük Selçuklu Devleti hâkimiyetine bağlandığını gösterir. Bu durumda Antakya artık Anadolu Selçuklu Devleti sınırlarına dâhil olan bir şehir olma konumundan çıkmış oldu. Antakya ve Halep bu atamalarla artık Büyük Selçuklu Devleti toprağı haline geldiler. Daha sonra Süveydiye'ye (Samandağ) gelen Sultan Melikşâh burada denize doğru atını sürerek kılıcını üç defa denize batırıp çıkardı ve iç geçirerek: “*Doğu denizinden batı denizine kadar*”, şeklinde ifade ettiği Hazar Denizinden Akdeniz'e kadar her yere hâkim olmanın ve devletin sınırlarını babasından daha ileri taşıyabilmesinin gururuyla, orada iki rekât şükür namazı kıldı. Ardından babası Alp Arslan'ın Merv'deki mezarına serpmek üzere sahilden kum aldı⁸²². Daha sonra yeninden Halep'e geçti ve burada bir takım düzenlemeler yaptıktan sonra Halep bölgesine atamış olduğu valilerle merkeze bağlamış oldu. Melikşâh buradaki görevini yerine getirdikten sonra bölgeden ayrıldı. Melikşâh döneminde Yemen ve Aden'in de ele geçirilmesiyle Selçukluların ulaştığı sınırlar; güneyde Hint Okyanusu, kuzeyde Hazar Denizi ve Karadeniz, batıda Marmara, Akdeniz ve Ege Denizi'ne kadar ulaşılmış olundu. Melikşâh ele geçirdiği bu yerleri Abbâsî halifeliğine hizmeti neticesinde gerçekleştirdiğini kendisine bildirdi⁸²³.

5.7. Halep'te Kasîmü'd-devle Aksungur Dönemi 479-487/1086-1094

Kasîmü'd-devle Aksungur, Büyük Selçuklu Devleti komutanları arasından biri olup Halep'i, Selçuklu Devleti adına yöneten ilk emîrdir. Devletine çok büyük faydası olan, savaşlarda daima Sultan Melikşâh'ın yanında yer alan bir komutandı. Aksungur Melikşâh'a köle olarak verilen askerler vasıtasıyla gelmişti. Babasının, Oğuzların Kıpçak boyundan 22. Kolu olan Sab-yu koluna mensup, Abdullah Elturgan⁸²⁴ olduğu

⁸²¹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 101; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, V, s. 2413.

⁸²² Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, Çev. Erkan Göksu, H.Hüseyin Güneş, Selenge Yay., 2.Baskı, İstanbul 2011, s. 127-128; Râvendî, *a.g.e.*, s. 126; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân'da Selçuklular*, s. 272-273; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 101; Azîmî, *a.g.e.*, s. 30-31; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 171-173; Mükrimin Halil Ymanç, *a.g.e.*, s. 125; Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Ötüken Yayın evi, İstanbul 2005, s. 209; Yazıcızâde Ali, *a.g.e.*, s. 29a.

⁸²³ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târihi'l-Ümem'de Selçuklular*, Terc. Ali Sevim, s. 139; Çağatay Uluçay, *a.g.e.*, s. 82.

⁸²⁴ “Elturgan” İsmi, sonradan Müslüman olan kişi, anlamına gelmektedir.

tahmin edilmektedir⁸²⁵. İsmi anlamı ise; Ak-Sungur, Ak; Beyaz, Sungur; Şahin demektir, yani isminin anlamı Beyaz Şahin'dir⁸²⁶. Melikşâh'ın memlukleri arasında yer alan Aksungur, savaşlarda göstermiş olduğu başarılarla sivrilmiş ve Sultan Melikşâh'ın takdirini kazanmış bir askerdir. Hatta Melikşâh'ın güvenini o denli kazanmayı başaramış ki, Melikşâh kendisini Halep gibi önemli bir bölgeye vali olarak atamıştı. Melikşâh Aksungur ile birlikte emrine 4 bin askeri, ayrıca kale kumandanlığına Nuh et-Türkî'yi ve defterdarlığa da İbnü'l Hallal'ı⁸²⁷ atadı. Böylece Halep doğrudan Selçuklu Devleti'ne bağlı bir şehir konumuna gelmiş oldu.

Halep, Mirdâsî hanedanlığının son döneminden Aksungur'un yönetim başına geçişine kadar çok kötü bir hal aldı. Burası ticaret yollarının önemli bir konumunda yer alması nedeniyle oldukça fazla kervan alan bir şehirdi. Ancak bu güvensiz ortam kervanları da etkiledi, çünkü kervanlar sürekli yol kesen eşkıyaların saldırılarına uğruyordu. Bu durum da şehrin ekonomik anlamda sıkıntı yaşamasına neden oldu. Aksungur dönemi itibarıyla bu durum değişmeye başladı. Hâkimiyeti ele alır almaz ilk yaptığı şey, şehirde ve yollarda güven ortamını sağlamaktı. Bu bağlamda çıkardığı kanunlar ve emîrlerle tüm yol kesen eşkıyaları bir bir yakalatıp ibretlik olması amacıyla şehir kapısının önünde astırdı. Hatta çobanların sürülerine saldıran onların zarara uğramasına neden olan yabancı yırtıcı hayvanları dahi öldürterek çobanların rahat bir nefes almasını sağladı. Şehir güvenliğine verilen bir örnekte, o dönemde geceleri şehrin kapılarının kapanmadığı ve halkın güvenli bir şekilde evlerinden çıkıp korkmadan şehirde yaşamlarını sürdürdüklerinden bahsedilmektedir⁸²⁸. Şehrin ekonomik olarak zarar görmesine neden olan bir diğer hadise de şehrin kuşatma altına alınmasıydı. Ancak Aksungur ile birlikte Halep'te, istikrarlı bir döneme girildi. Halk rahat nefes aldı, bu dönemde alınan önlemler sayesinde ekinler bollaşdı. Bu nedenle fiyatlar da çok düşüktü. Ticarî faaliyetler canlandı, Halep hazinesi bu dönemde doldu. Ayrıca Aksungur, Halep halkından, kimseye ayrımcılık yapmaz, herkesi eşit tutardı ve herkesin özel yaşantısına saygı duyup kimseye karışmazdı⁸²⁹. Bu gelişmeler halkın refah seviyesini arttırdı ve Aksungur'a olan sevgileri her geçen gün artmaya başladı.

⁸²⁵ Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutaları*, s. 72.

⁸²⁶ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 66.

⁸²⁷ Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutaları*, s. 73.

⁸²⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 104.

⁸²⁹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, IV, s. 1955; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 220-221.

Aksungur bu önlemleri aldıktan sonra şehrin hasar görmüş yıpranmış görünümünü düzeltmeye karar verdi. Çok dindar biriydi, camileri onarır, cami yaptırdı ama Hristiyanların da isteklerini yerine getirirdi. İlk olarak Ulu Cami ve şehir kalesinin zarar gören surları, burçları yeniden onarıldı. Şehirdeki imar faaliyetleri Halep'i yeniden o parlak ve canlı haline getirmişti. Bu konuda Jean Paul-Roux; Halep'in mimari güzelliğinin Aksungur'a borçlu olduğunu söylemektedir⁸³⁰. Suhayl Zakkar, Halep'teki camilerde minare olmadığını Halep'te camilere minare yapılma geleneğinin Selçuklu hâkimiyetine girmesiyle birlikte başladığını söylemektedir⁸³¹. Halep'te ilk Selçuklu Hâkimiyeti ve mimari yapılar Aksungur ile başladığına göre, Halep'te camilere minare yapılması da Aksungur ile başlamış olmalıdır. Halk Aksungur'u çok sevmişti, yapılan imar faaliyetlerine sürekli kendisine itafen yazılan yazıtlar asılmaya başlandı⁸³². Onlardan birini örnek olarak vermek gerekirse Halep Ulu Cami minaresi üzerine yazılan yazıtta şunlar yazıyordu: *“Rahman ve Rahim olan Tanrı'nın adıyla. Büyük Sultan, şehinşahların en büyüğü, milletlerin hükümdarlarının, Arap ve Acem'in Efendisi, Tanrı'nın yeryüzündeki sultanı Tanrı'nın kullarının yardımcısı, İslâm'ın ve Müslümanların dayanağı, din ve dünyayı yücelten devletin gücü, milletin güzelliği, fetih babası, mü'minlerin emîrinin (halife) sağ kolu Melikşâh bin Muhammed'in emriyle, muzaffer, yüce ve ulu emîr, devletin ortağı, milletin yardımcısı, yücelik babası Alp Aksungur zamanında 480-481/1087-1088 yılında tamir edilmiştir”*⁸³³. Aksungur, şehirde sağladığı adaletli ortamla Halep'i herkesin yaşamak istediği bir şehir haline getirmişti. Aksungur'un Halep yönetimiyle ilgili şu sözler yine bize önemli bir referans olmaktadır. İzzüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. El-Esir el- Cezeri İbnü'l-Adim'e şu sözleri sarf etmiştir: *“Kasımüddeve Aksungur halkın yönetimi ve korunması hususunda emîrlerin en iyisi idi. Egemenliği altındaki memleketlerde yaygın bir adalet hüküm sürer, genel bir ucuzlukla birlikte güven ve huzur da görülürdü. Aksungur yönetimindeki memleketlerde, herhangi bir köye ait topraklarda, bir kafîle, ya da tek bir insan soyulacak olursa o köy halkının, soygun az olsun çok olsun, soyulan bütün para ve malları ödeyecekleri hususunu şart koşmuştu. Bunun üzerine bir kafîle, Aksungur'un memleketlerine ait herhangi bir köye erişince yüklerini indirir, huzur ve güven içinde*

⁸³⁰ Jean Paul-Roux, *a.g.e.*, s. 221.

⁸³¹ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 241.

⁸³² Aksungur dönemi ile ilgili tespit ettiğimiz yazıtları “Kitâbeler” başlığı altında detaylıca verdik Bkz. E.Combe, J. Sauvaget, G. Wiet, *Répertoire Chronologique d' épigraphie Arabe*, VII, s. 240, 253-254.

⁸³³ Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutaları*, s. 74-75.

geceyi geçirirdi. O köy halkı da kabile oradan ayrılıncaya değin onları korumaları altında tutardı. Böylece yollar güvence içinde tutuluyordu. Yolcular da Aksungur'un bu güzel hareket ve yönetiminden bahseder dururdu"⁸³⁴. Her geçen gün Melikşâh'ın güvenini daha fazla kazanan Aksungur, Melikşâh'ın kız kardeşi Hatun ile evlenerek Sultan ile akrabalık bağı kurdu.

5.7.1. Aksungur'un Askerî Faaliyetleri

Aksungur, ilk olarak 481/1088 yılında askerî faaliyete girişti. Bu sene Şeyzar şehri yöneticisi Nasr üzerine yürüyen Aksungur, Selçuklu Devleti'ne karşı itaatten çıkmış olan bu kişiyi yeniden itaat altına aldı. Daha sonra kâfirlerin kalesi olarak adlandırılan ve zamanında Bizans'ın inşa edip kullandığı Berzude adındaki kaleyi 482/1089 yılında yıktırdı⁸³⁵. 483/1090 yılında ise Fâtımîlerin Şam bölgesi ve Filistin'de kaybettikleri yerleri geri almak üzere sefer düzenlediği bir yıld. Nasruddevle komutası altındaki Fâtımî ordusu Akka, Sur, Sayda, Cübeyl ve Beyrut şehirlerini ele geçirdiler ve bu yerlerde Şîî hutbesi okutulmaya başlandı. Ardından Dimaşk kuşatma altına aldı ancak bir netice alınmadan kuşatma kaldırıldı. Bu girişimin ardından Fâtımî ordusu, Şam ve Filistin bölgelerinden çekildi. Dimaşk Meliki Tutuş ise bu gelişmeler üzerine Sultan Melikşâh'a mektup yazarak, Fâtımî istilasına karşı bölgedeki emîrlerin kendisinin buyruğu altında toplanması için bir emîr göndermesini istedi⁸³⁶. Bunun üzerine Melikşâh gönderdiği buyrukta Bozan, Aksungur ve Yağısıyan'ın Tutuş'un hizmetine girmesini istedi⁸³⁷. Bu buyruk doğrultusunda bu emîrler Tutuş'un komutası altında birleştiler ve Fâtımî Devleti'nin ele geçirmiş olduğu yerlere seferler düzenlediler. Bu seferlerde Humus, Efamiye ve Arka ele geçirildi⁸³⁸.

5.7.2. Aksungur ve Tutuş Arasında Yaşanan Anlaşmazlık

Aksungur ile Tutuş arasındaki ilk anlaşmazlık Trablusşam kuşatması esnasında yaşandı. 484/1091 yılında Fâtımîlere tâbi olan Trablusşam Emîri Ebûlhasan İbn Ammar, kaleyi Selçuklulara karşı savunuyordu. Tutuş ile birlikte Aksungur, Bozan ve Yağısıyan da bulunmaktaydı. Kuşatma bir süre devam ettikten sonra kaleyi

⁸³⁴ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*, (Seçmeler), Çev. Ali Sevim, 2.Baskı, TTK, Ankara 1989, s. 63-64.

⁸³⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 105.

⁸³⁶ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 69.

⁸³⁷ Bundârî, *a.g.e.*, s. 69.

⁸³⁸ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 71; Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutaları*, s. 76-77.

kaybedeceğini anlayan İbn Ammar, Aksungur'a elçisiyle haber göndererek sultan Melikşâh'a tâbi olacağını ve kuşatmanın kaldırılması halinde 30 bin dinar ile değerli hediyeler vereceğini ilettili. Aksungur bu teklifi kabul etti ve Sultan Melikşâh'a bildirdi. Melikşâh bu teklifi kabul edince Aksungur'a, Trablusşam'ın İbn Ammar'a bırakıldığına dair buyruğunu gönderdi. Bu gelişmeler üzerine Aksungur Tutuş'a kuşatmadan çekileceğini bildirdi. Fakat bu durum Tutuş'u çok kızdırdı. Tutuş emrinden çıkmaması gerektiğini söylerken Aksungur kendisine şöyle bir cevap vermiştir: “*Ben sana ancak sultana isyan durumunda olmadıkça hizmette bulunurum*”⁸³⁹. Aksungur, İbn Ammar'ın artık Selçuklu Devleti'ne tâbi olduğunu söyleyerek, kuşatmaya devam etmesinin Sultana isyan niteliğini taşıyacağını söyledi. Aksungur adamlarını geri çekip kuşatmadan ayrıldı. Bu durum üzerine Antakya valisi Yağısıyan ile Urfa valisi Bozan'ın da kuşatmadan çekilmelerine neden oldu⁸⁴⁰. Kuşatmada yalnız kalan Tutuş kuşatmayı kaldırıp Dımaşk'a gitmek zorunda kaldı.

Tuş bu olayı itaatsizlik olarak yorumlayarak öfkeleni ve daha fazla dayanamayarak Aksungur ile birlikte Sultanın huzuruna çıktı. Olayı sultana anlatan Tutuş'un konuşması bittikten sonra Aksungur, Tutuş'a “yalan söylüyorsun”⁸⁴¹ diyerek onu yalancılıkla suçlamıştır. Olayları çarpıtığını belirtmek isteyen Aksungur, Sultan Melikşâh tarafından azarlandı. Melikşâh huzurunda kardeşini yalancılıkla itham etmesine sinirlendi. Ancak işin sonunda Melikşâh, Aksungur'a herhangi bir ceza vermedi ve Halep'e geri dönmesini istedi. Trablusşam kuşatmasından da Sultana şikâyetinden de bir sonuç alamayan Tutuş, Dımaşk'a eli boş dönmek zorunda kaldı. Fakat bölgenin siyasî durumu açısında şunu da söylemek gerekir ki; Aksungur, Bozan ve Yağısıyan gibi valiler Tutuş'un emri altına verilmişti ve bu olaya rağmen herhangi bir askerî harekette, çağrılmaları durumunda yeniden gelmek zorundalardı, aksi takdirde Selçuklu Devletine itaatsizlikte bulunmuş olurlardı.

⁸³⁹ Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutaları*, s. 78.

⁸⁴⁰ Abdülkerim Özeydın, “Tutuş”, *DİA*, XLI, 2012, s. 447; Coşkun Alptekin, “Aksungur”, *DİA*, II, 1989, s. 296; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 72; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 227; Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutaları*, s. 78.

⁸⁴¹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi târihi Haleb*, (Seçmeler), Çev. Ali Sevim, s. 65; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 229.

5.8. Tutuş'un Saltanat Mücadelesine Girmesi ve Aksungur'un Tutumu

Sultan Melikşâh, (485/19 Kasım 1092) tarihinde Bağdat'ta vefat etti. Bu haber Tutuş'a ulaşır ulaşmaz, hemen saltanat mücadelesine girmek için hazırlıklara koyuldu. Tutuş ilk olarak Melikşâh'ın hâkimiyeti altında olan yerleri kendine bağlamak ve girişeceği mücadelede kendine müttefik oluşturmak amacıyla harekete geçti. Ayrıca Şam ve Filistin bölgelerindeki emîrlerden biat aldı⁸⁴². Bu bağlamda önce Halep, Urfa ve Antakya emîrlere mektuplar gönderdi. Sultan Melikşâh'ın ölümünün ardından, Büyük Sultan unvanının kendisine geçtiğini belirtip Rey'e yapacağı seferde yanında olmalarını istedi⁸⁴³. Bu emîrler Sultan Melikşâh'ın Terken Hatun'dan olma, bebek yaşta bulunan, Mahmud adında oğlunun olduğunu biliyorlardı. Ancak devleti yönetecek yaşta olmadığı için Tutuş'un yanında mecburen yer almak zorunda kaldılar. Mecburen diyoruz çünkü başta Aksungur olmak üzere diğer bölge emîrlere Tutuş ile araları iyi değildi. Aksungur, Bozan ve Yağısıyan Tutuş'un yanında olacaklarını kendisine bildirdiler. Böylelikle derhal harekete geçen Tutuş ilk olarak bölgede Rahbe ve Rakka üzerine yürüdü, buralar kısa süren kuşatmaların ardından buralar itaat altına alındı. Ardından Nusaybine yürüdüler ve burası da itaat altına alındı⁸⁴⁴. Bu gelişmeler Tutuş'un cesaretinin artmasını sağladı.

Bundan sonra yolları üzerindeki kale Musul'du. Musul ise Ukayloğullarından Müslim'in kardeşi İbrâhîm'in yönetimi altındaydı. Tutuş İbrâhîm'e haber göndererek itaatini bildirmesini ve şehrin sınırlarından geçerken herhangi bir müdahalede bulunulmamasını istedi. Ancak İbrâhîm bunu reddetti. Böylece taraflar arasında savaş kaçınılmaz bir hal aldı. Tutuş, Musul üzerine yürüyüşünü durdurmamıştı. Bunun üzerine İbrâhîm de ordusunu toparlayıp Mudayya⁸⁴⁵ denen mevkiye Tutuş'u beklemeye koyuldu. İki taraf Mudayya'da (486/2 Nisan 1093) tarihinde karşı karşıya geldiler. Tutuş'un başında olduğu orduya Aksungur komuta ediyordu. 10 bin civarındaki ordu ile İbrâhîm'in 30 bin civarı ordusuna karşı kesin bir galibiyet aldı⁸⁴⁶ ve İbrâhîm'in ordusu bozguna uğratıldı. İbrâhîm ise savaş alanında öldürüldü. Böylelikle Tutuş Musul'a da

⁸⁴² İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, V, s. 2301-2302.

⁸⁴³ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, IV, s. 1956.

⁸⁴⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 107; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 136, 188-189.

⁸⁴⁵ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, TTK, Ankara 1995, s. 141.

⁸⁴⁶ Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 230.

hâkim olmuş oldu⁸⁴⁷. Tüm Şam bölgesi, Filistin ve Musul bölgelerine hâkim olan Tutuş, Abbâsî Halifesi Muktedi Bi-emrillâh'a elçi göndererek, Selçuklu Devleti Sultanı olarak Bağdat'ta adına hutbe okutulmasını istedi. Ancak halife bir takım şartlar ileri sürerek bu isteği kabul etmedi. Bu şartlar arasında Selçuklu Devlet hazinesine sahip olmak ve taht için herhangi bir adayın hak iddia etmemesi koşulları vardı⁸⁴⁸. Tutuş bu cevaba sinirlenmiş olsa da halifenin isteklerini yerine getirmek için sefere devam etme kararı aldı. Böylelikle Tutuş Diyarbakır üzerinden İsfahan'a doğru yürüme kararı aldı. Diyarbakır'da Cüheyroğullarından Ebû'l-Hasan b. el-Kâfi⁸⁴⁹ bulunmaktaydı. Tutuş ona elçi göndererek itaati altına girmesini istedi. Ebû'l-Hasan bu isteği kabul etti. Böylelikle Diyarbakır'a gelen Tutuş şehri teslim aldı. Tutuş'un yanında Aksungur, Bozan ve Yağısıyan gibi güçlü ve tecrübeli komutanlar da vardı. O nedenle yolları üzerindeki kale emîrlерinin çoğu hiç direnmeden hemen itaatlerini bildirdiler. İşte bölgedeki o kalelerden biri de Meyyâfârikîn'di. Tutuş Diyarbakır'ı aldıktan kısa bir süre sonra da Meyyâfârikîn'e yürüyünce, kale ileri gelenleri şehri Tutuş'a zorluk çıkarmadan teslim ettiler (486/Nisan 1093). Bu gelişmeler Tutuş'a Sultan olma yolunda çok büyük bir güven verdi ve zaman kaybetmeden Azerbaycan bölgesine doğru harekete geçti⁸⁵⁰. Ancak bu sırada Tutuş'un yeğeni Berkyaruk, amcasına karşı harekete geçti ve Rey dolaylarına doğru ilerledi.

Bu gelişmeler yaşanırken hiç beklenmedik bir şey oldu. Berkyaruk'un, Melikşâh'ın oğlu olarak saltanat mücadelesine girişmesi, Aksungur ve Bozan tarafından duyulunca durum tersine bir hal almaya başladı. Onların Berkyaruk'tan haberleri yoktu. Zaten Tutuş'a da mecburiyetten itaat ediyorlardı. Ancak şimdi ellerine resmen fırsat geçmiş oldu ve bir gece gizlice Aksungur ve Bozan maiyetiyle birlikte Tutuş'tan ayrılarak Berkyaruk'un safına geçtiler. Berkyaruk, Aksungur ve Bozan'ı büyük bir sevinçle karşıladı. Onlara ikramlarda bulundu. Bu gelişme Berkyaruk'un elini çok güçlendirdi⁸⁵¹. Gelişmelerden haberdar olan Tutuş, çok fazla öfkелendi ancak hem ordusu güç kaybettiği için hem de Berkyaruk'un safında Aksungur ve Bozan'ın da bulunması sebebiyle, merkeze yürüme fikrinden vazgeçmek zorunda kaldı. Böylelikle bu seferi

⁸⁴⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 108.

⁸⁴⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular*, Terc. Ali Sevim, s. 117-118.

⁸⁴⁹ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 141.

⁸⁵⁰ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, VII, s. 3354-3355.

⁸⁵¹ Ebû'l-Ferec, *a.g.e.*, s. 335; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 109.

yarıda kesip Dımaşk'a dönme kararı aldı⁸⁵². Tutuş'un Dımaşk'a dönmesinin ardından Aksungur ve Bozan'da memleketlerine döndüler⁸⁵³.

5.8.1. Aksungur'un Ölümü ve Şahsiyeti 487/1094

Aksungur Halep'e döndükten sonra Berkyaruk adına hutbe okutmaya başladı. Diğer taraftan Bozan da Urfa'da hutbeyi Berkyaruk adına okutmaya başladı⁸⁵⁴. Ancak kendisine ihanet edilmesiyle öfkelenmiş olan Tutuş, bu haber üzerine daha fazla sinirlendi ve Aksungur'dan intikam alma yemini etti. Bu sırada Berkyaruk da Bağdat'a giderek halife Muktedi Bi-emrillâh'tan adına hutbe okutulmasını istedi. Halife bunu kabul etti ve hutbe Selçuklu Sultanı olarak Berkyaruk adına okutulmaya başlandı (487/30 Ocak 1094). Tutuş ise saltanat davasından vazgeçmiş değildi. Hazinesini kullanarak Şam bölgesinde kendine yeni bir ordu oluşturuyordu. Oluşturduğu büyük orduyla Hama dolaylarına giden Tutuş, Yağısıyan'a haber göndererek onunda ordusuna dâhil olmasıyla yeniden ciddi bir güç haline geldi⁸⁵⁵. Tutuş hemen Halep üzerine yürüdü. Bu durumu haber alan Aksungur, Berkyaruk'a haber gönderip yardım istedi. Ancak Berkyaruk bu gelişmede çok ağır kaldı. Bozan ve Kürboğa Aksungur'a yardım için geldi, ancak Berkyaruk'tan herhangi bir yardım gelmedi⁸⁵⁶. El-Hüseyni'nin bize naklettiği üzere; Berkyaruk'un adına hutbe okutulmasından sonra rehavete kapıldığından bahsedilmektedir. Bu süreçte Aksungur ve Bozan'ın durumlarını dahi ciddiye almadığı ve eğlence âlemlerine daldığından bahsedilmektedir. Aksungur ve Bozan gibi iki değerli komutanın ölüm haberinin kendisine iletilmesinden sonra ise oldukça büyük üzüntü ve pişmanlık duyduğundan bahsedip bu olay üzerine şu cümleleri kurduğu söylenmiştir:

“Biz şarap ve mestlik içinde o kadar müstağrak idik ki Aksungur ve Bozan'ın vaziyetlerini hiç düşünmeğe vaktimiz olmadı. Biz satranç da beydak ile muzaffer olmadık. Fakat iki tane ruh teslim olundu...”⁸⁵⁷.

⁸⁵² Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 231.

⁸⁵³ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, IV, s. 1957; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 110.

⁸⁵⁴ Osman Gazi Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 199.

⁸⁵⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 110.

⁸⁵⁶ Bundârî, *a.g.e.*, s. 85.

⁸⁵⁷ Sadruddin Ebû'l-Hasan Ali İbn Nasır İbn Ali el-Hüseyni, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Terc. Necati Lügal, TTK, 2. Baskı, Ankara 1999, s. 52-53; Bundârî, *a.g.e.*, s. 85; Çağatay Uluçay, *a.g.e.*, s. 92.

Aksungur'un himayesinde yaklaşık olarak 6 bin asker toplandı⁸⁵⁸. Tutuş'un ordu sayısı da hemen hemen aynıydı. Aksungur Halep'in yaklaşık olarak 30 km uzaklığındaki Seb'in Irmağı dolaylarında⁸⁵⁹ Tutuş'un ordusunu beklemeye koyuldu. İki taraf 1094 yılında karşı karşıya geldiler. Aksungur ilk saldırıya geçen taraftı. Ancak savaş esnasında kendi yanında yer alan Abakoğlu Yûsuf'un Tutuş'un tarafına geçmesi Aksungur'un ordu düzenini bozdu ve ağır kayıplar vermeye başladı. Bunun üzerine Başta Bozan ve Kürboğa olmak üzere, çoğu kişi canlarını kurtarmak maksadıyla Halep kalesine doğru kaçmaya başladı⁸⁶⁰. Ancak Aksungur kaçmayı kendine yediremedi ve savaşmaya devam etti. Ancak sonunda etrafı sarıldı ve çaresiz halde esir düştü.

Tutuş Aksungur'a yaptıklarının hesabını sormak üzere kendisiyle konuşmaya gitti. Fakat Aksungur, Tutuş'un sorduğu hiçbir soruya cevap vermedi ve kendisiyle konuşmadı. Bunun üzerine Tutuş sinirlenerek ve son bir kez Aksungur'a dönüp: “*Sen beni bu şeklide esir olarak ele geçirmiş olsaydın ne yapardın?*” diye sordu. Aksungur ilk ve tek lafını o an kurdu: “*Öldürürdüm*”, bu cevap üzerine Tutuş: “*Ben de seni, senin bana vermek istediğin cezaya mahkûm ediyorum*”⁸⁶¹ dedi ve Aksungur'un boynu vuruldu (487/Mayıs 1094). Aksungur'un başı Dımaşk'a götürülüp halka gösterildi. Bu olaydan sonra Aksungur'un oğlu İmadeddin Zengi, babasının bedenini Halep'e götürüp orada daha önce yaptırmış olduğu Züccaciye adındaki Medresesinde⁸⁶² babasına özel bir kabir yaptırarak, buraya defnetti.

Kasîmü'd-devle Aksungur Halep'te yaklaşık olarak 8 yıl hüküm sürdü. Ancak bu 8 yıl içerisinde Halep güçlü ve ticarî potansiyeli yüksek bir şehir konumuna geldi. Halep devrin siyasî, askerî ve kültürel merkezlerinden bir tanesiydi. Ayrıca ticaret yolu üzerinde yer aldığı için çok fazla kervanın uğradığı bir şehirdi. Aksungur bu stratejik önemin farkındaydı ve çok kısa zaman içerisinde buradaki tüm hırsızları, eşkıyaları, yol kesenleri yok ederek şehirde güven ortamı oluşturdu. Ayrıca halka çok adil davranan bir hükümdardı. Bu gelişmeler kısa zamanda Halep halkının sevgisini kazanmasına neden oldu. Halep'te ziraî faaliyetlerin artması, hayvancılığın artması, ticaretin artması, şehre

⁸⁵⁸ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 76.

⁸⁵⁹ Azîmî, *a.g.e.*, s. 34.

⁸⁶⁰ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi târihi Haleb*, (Seçmeler), Çev. Ali Sevim, s. 66.

⁸⁶¹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, IV, s. 1957; Suhayl Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, s. 233-234; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 112.

⁸⁶² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 113.

para akışını oldukça fazla arttırdı⁸⁶³ ve bu durum fiyatların ucuzlamasına ve şehre refahın gelmesine sebep oldu. Böyle bir ortamın dilden dile yayılması, Halep'in kısa zamanda çok fazla göç almasına ve nüfusunun artmasına da vesile oldu. Aksungur'un ölümünden uzun yıllar geçmesinin ardından bile mezarı başında kalabalığın hiç eksik olmadığı ve sürekli olarak Kur'an okutulduğu görülmüştür.

Halep ve bölge coğrafyası için bu kadar az zamanda bu denli faydalı olan bir komutanın, sırf kişisel hâkimiyet mücadelesi için öldürülmesi çok büyük bir kayıp olmuştu. Zira Tutuş, aynı hatayı daha önce de Atsız'ı öldürerek yapmıştı. Ancak Tutuş ne Atsız'ı öldürerek Halep'e sahip olabildi ne de Aksungur'u öldürerek Selçuklu tahtına sahip olabildi.

5.8.2. Tâcüddevle Tutuş'un Saltanat Mücadelesinin Halep Bölgesine Etkileri

Sultan Melikşâh'ın ölümünün ardından sadece Halep bölgesinde değil bütün Selçuklu Devleti hâkimiyeti altındaki bölgelerde iç karışıklıklar, hâkimiyet mücadeleleri ve isyanlar yaşanmaya başladı. Yine aynı dönemde Orta Asya'dan gelen göç dalgaları bu istikrarsız ortamda devlete zarar vermeye başladı. Tüm bunların üzerine bir de Hasan Sabbâh'ın İsmâilî faaliyetleri de eklenince, Selçuklu Devleti bu tarihten itibaren duraklama dönemine geçmiş oldu⁸⁶⁴. Melikşâh daha çok, zenginliklerin bulunduğu Batı yönlü genişleme siyaseti gütmüştür. Mısır, Şam bölgesi ve Anadolu hedefleri arasındaydı. Ancak Melikşâh'ın ölümünün ardından ülkede başlayan taht kavgaları bu gelişmeye darbe vurmuş oldu⁸⁶⁵. Ayrıca bu istikrarsız durum bölgede güven ortamının da yitirilmesine sebep oldu. Aynı yıllarda Hristiyan hacıların da bölgeye giderken can ve mal güvenliği yollarda güvence altına alınamaz olmuştu⁸⁶⁶.

Tutuş, Aksungur ile girmiş olduğu savaşı kazandıktan sonra Halep'e yürüyerek burayı ele geçirdi. Halep halkı büyük bir telaşa kapıldı. Tutuş burada Bozan ve Kürboğa'yı yakalayarak, Bozan'ın boynunu vurdurdu ve mızrağın ucuna koyarak Urfa'ya gönderip orada halka gösterildi⁸⁶⁷. Bu şekilde davranılmasının sebebi Urfa

⁸⁶³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân'da Selçuklular*, s. 278.

⁸⁶⁴ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 210; Jean Paul-Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, Çev. Lale Arslan, Kabalcı Yay., 2. Baskı, İstanbul 2006, s. 254-255.

⁸⁶⁵ G.E. Tetley, *The Ghaznavid and Seljuk Turks*, Poetery as a Source for Iranium History, Routledge Press, New York 2009, s. 123.

⁸⁶⁶ J.Sydney Jones, *The Crusades Primary Sources*, s. 2.

⁸⁶⁷ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 182-183.

halkının direnişe geçmemesi ve kaleyi Tutuşa zorluk çıkarmadan teslim etmelerini sağlamaktı ve nitekim öyle de oldu⁸⁶⁸. Kürboğa ise serbest bırakıldı.

Bu sırada Melikşâh'ın karısı Terken Hatun da henüz çok küçük yaşta olan oğlu Mahmud'un tahta geçmesi için hazinenin tüm imkânlarını kullandı⁸⁶⁹, orduyu yanına çekmeye çalıştı. Ayrıca bunun için tahtın bir diğer varisi olan Tutuş ile ittifak kurma girişimlerinde bulundu. Tutuş'a elçiler vasıtasıyla evlenme teklifi gönderen Terken Hatun, Selçuklu Devleti'ni birlikte yönetme teklifinde bulundu⁸⁷⁰. Fakat bu anlaşmadan kısa bir süre sonra Terken Hatun sebebini bilmediğimiz bir nedenden dolayı öldü⁸⁷¹. Bunun üzerine Terken Hatun'un ordusunun bir kısmı dağıldı bir kısmı Berkyaruk safına geçti ve büyük bir kısmı da Tutuş'a dâhil oldu. Böylelikle Tutuş yaklaşık 50 bin kişiden⁸⁷² oluşan bir orduya sahip oldu. Ancak yine de herhangi bir ihanete karşı, Dimaşk'ta bulunan oğlu Rıdvan'a haber göndererek ordusuyla birlikte yardıma çağırıldı⁸⁷³. Rıdvan bu mektubu alır almaz hemen yola koyuldu.

Bu sırada İsfahan üzerine yürüten Tutuş, Berkyaruk'un da Bağdat'tan İsfahan'a doğru yola koyulduğu haberini aldı. İki tarafın da İsfahan'a doğru yol alması ve aynı güzergâhta olmaları tabii olarak yolda karşılaşmalarına sebep oldu. Ancak Berkyaruk'un maiyetinde bin kişi varken Tutuş himayesinde 50 bin civarında kişi vardı. Taraflar birbirlerine 40 km kadar yaklaştıklarında Berkyaruk, asker sayısının da az olması sebebiyle daha hızlı hareket ederek Tutuş ile karşılaşmak istemedi. Fakat Tutuş bir bölük askeri Berkyaruk'un üzerine gönderdi. Bu durum üzerine yakalanma tehlikesiyle ağırlıklarını bırakan ordu daha da hızlandı. Berkyaruk'un askerlerinin bir kısmına ulaşıp öldürüldü ve ağırlıkları da ele geçirildi. Bu haberin yayılması üzerine Abbâsî Halifesi, Tutuş adına hutbe okutmaya başladı. Berkyaruk hızlıca İsfahan şehri önlerine geldi fakat şehre alınmadı. Birkaç gün şehir surları önünde beklemek zorunda kaldı. O sırada Tutuş'un askerleri kendisini takip etmiş olsaydı kale surları önünde Berkyaruk'u yakalayıp Tutuş'a teslim edebilirdilerdi⁸⁷⁴. Ancak Tutuş takip emri

⁸⁶⁸ Osman Gazi Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 200.

⁸⁶⁹ Reşidüddin Fazlullah, *a.g.e.*, s. 139.

⁸⁷⁰ Vardan Vartabet, *Türk Fütuhâtı Tarihi*, Tarih Semineri Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1937, s. 184.

⁸⁷¹ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 78.

⁸⁷² Ali Sevim, *Suriye-Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 152.

⁸⁷³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 118.

⁸⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, s. 207-208.

vermemiştir. Sur önlerinde birkaç gün bekledikten sonra kale muhafızları Berkyaruk'u içeri alıp zindana attılar. Amaçları zindanda gözlerine mil çekecekmektir⁸⁷⁵, fakat komutanların bazıları Mahmud'un çiçek hastalığına yakalandığını⁸⁷⁶ ve onun ölümü durumunda Berkyaruk'u başa geçirebileceklerini söyleyince, Berkyaruk'un gözlerine mil çekme fikri ertelenmiş oldu. Mahmud'un durumu ise gittikçe daha kötü bir hal aldı ve çok küçük yaşta olan Mahmud, çiçek hastalığına daha fazla dayanamayarak öldü⁸⁷⁷.

Mahmud'un ölmesiyle birlikte Berkyaruk zindandan çıkarılarak "Büyük Sultan" unvanıyla Selçuklu Devleti tahtına geçti. Böylelikle Selçuklu Devleti ordusu onun buyruğu altına girdi. Bununla birlikte tahtın diğer varisi olan Tutuş'a karşı eli güçlenmiş oldu. Tutuş, İsfahan yöresinde bulunan Rey şehrine doğru yürüyerek⁸⁷⁸, Rey'e 12 fersah uzaklıktaki "Daşilo Kasabası"na⁸⁷⁹ (Taşlı Kasabası) gelip yerleşti ve savaş düzeni aldı. Kısa süre sonra da Berkyaruk, amcası Tutuş üzerine yürüyerek bu bölgeye geldi ve iki ordu karşı karşıya gelmiş oldu. Savaşın hemen başında Berkyaruk'un, Melikşâh'ın sancağını açması⁸⁸⁰, Tutuş'un korktuğu bir durumdu. Melikşâh'ın sancağını gören askerlerin çoğu Berkyaruk tarafına geçtiler. Hatta Tutuş'un en güvendiği adamı olan Yağısıyan bile, Tutuş'un saldırıya geçmesine rağmen, kendi adamlarına saldırıya geçmeme emri verdi. Tutuş savaşa devam etmekte ısrar edince mağlup olmaktan kurtulamadı ve savaş meydanında atından düşürülerek yakalandı. Etrafındaki askerlerden adı Sungurca olan ve Aksungur'un adamlarından biri olduğu söylenen bir komutan tarafından, intikam alma maksadıyla başı kesilerek öldürüldü (488/Nisan 1095)⁸⁸¹. Berkyaruk tahtın tek sahibi olduğunu da teyit edercesine Tutuş'un başını Bağdat'a gönderip halka teşhir edildi. Daha sonra Tutuş'un başı Hazinetü'r-Ru'us (Başlar Hazinesi)'ne⁸⁸² konuldu. Cenazesi ise babası Sultan Alp Arslan'ın yanına, Merv şehrine gömüldü. Tutuş sert mizaçlı bir yapıya sahipti. Emri altındaki komutanlara çok sert davranırdı. O nedenle yalnızca emîrlere değil halkı tarafından da pek sevilmeyen biriydi. Zaten Aksungur ve Bozan gibi emîrlere de onun tarafını tutmak

⁸⁷⁵ Râvendî, *a.g.e.*, s. 139.

⁸⁷⁶ Aksarayı, *a.g.e.*, s. 16.

⁸⁷⁷ G.E. Tetley, *The Ghaznavid and Seljuk Turks*, s. 128.

⁸⁷⁸ Azîmî, *a.g.e.*, s. 34.

⁸⁷⁹ Bundârî, *a.g.e.*, s. 86.

⁸⁸⁰ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 182-183.

⁸⁸¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylü Târihi Dımaşk*, s. 129-130; Hüseyîni, *a.g.e.*, s. 53; Bundârî, *a.g.e.*, s. 86; Reşîdüddin Fazlullah, *a.g.e.*, s. 142; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklular Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara 1993, s. 76; Abdülkerim Özeydin, "Berkyaruk", *DİA*, V, s. 515.

⁸⁸² Nesimi Yazıcı, *a.g.e.*, s. 256.

istememelerinin sebebi buydu. Hâkim olduğu yerlerde getirdiği yasaklarla, halka zulm ettiği de olmuştu⁸⁸³. Kısacası hırsları nedeniyle kendi dışındakilerin fikirlerine, düşüncelerine pek aldırış etmeyen bir yapıya sahipti.

5.9. Halep'te Melik Rıdvan b. Tutuş Dönemi İlk Yılları 488-491/1095-1098

Tâcüddevle Tutuş'un Rey savaşında ölüm haberi oğlu Rıdvan'a, babasına yardıma giderken yolda ulaştı. Bu durum üzerine Rıdvan kamp yaptığı çadırlarını toplatmayı dahi beklemeden maiyetindeki askerleriyle birlikte hızlıca Halep şehrine doğru yol aldı. Tutuş'un 5 oğlu vardı. İsimleri; Rıdvan, Dukak, Bahram (Behrâmşâh), Bektaş(Ertaş) ve Ebû Talib idi⁸⁸⁴. En büyükleri Rıdvan'dı o da 13 yaşındaydı. Atabeyi Cenâhüddeve ile birlikte Halep'i kontrol altına almak için acele ediyorlardı. Hatta o kadar hızlı gidiyorlardı ki, askerleri arkada kalıp kendisine yetişemiyorlardı. Rıdvan Halep'e vardığında çoğu asker yoldaydı⁸⁸⁵. Halep'e vardıklarında ise babasının vezir olarak bıraktığı Ebû'l Kasım b. Muhammed b. Bedi' el-Harezmi⁸⁸⁶ kendisini karşıladı ve kaleye aldı⁸⁸⁷. Ancak bir görüşe göre ise Ebû'l Kasım ve adamlarının Rıdvan'ı kaleye kabul etmesinin sebebi Cenâhüddeve'nin Ebû'l Kasım ve adamlarına para vermiş olmasıydı⁸⁸⁸. Rıdvan Halep'e gelişinin kısa süre sonra Suriye Selçuklu Melikliği'nin başına geçtiğini ilan etti. Artık hutbelerde kendisinin adı geçmeye başladı.

Rey savaşında ağır mağlubiyet alıp esir olarak ele geçirilen Tutuş'un oğlu Dukak ve Cenâhüddeve serbest bırakılınca Halep'e geldiler. Fakat onların Halep'e gelişinin ardından Halep'te huzursuzluk söz konusuydu, çünkü Antakya hâkimi Yağısıyan ile Cenâhüddeve'nin arası iyi değildi. Fakat Rıdvan hâkimiyetinin bu ilk yılında Cenâhüddeve'nin tecrübelerinden faydalanmak istiyordu. Cenâhüddeve çok tecrübeli, yaşça büyük ve ayrıca Rıdvan'ın Atabeyi⁸⁸⁹ idi. Yağısıyan'ın askerî desteğini daima

⁸⁸³ Abdülkerim Özaydın, "Tutuş", s. 449.

⁸⁸⁴ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 79.

⁸⁸⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 120.

⁸⁸⁶ Ali Sevim, *Suriye-Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 162.

⁸⁸⁷ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, VI, s. 2805; Ayrıca aynı eserde detaylı anlatım için Bkz; X, s. 4588.

⁸⁸⁸ Robert Crawford, *Rıdvan the Malignad*, Edited by James Kritzeck and R.Bayly Winder, *The World of İslâm Studies*, in Honour of Philip K. Hitti, London 1959, s. 136.

⁸⁸⁹ Atabeylik kurumu Selçuklu Devleti ile başlamış bir kurum bir müessesedir ve kendilerinden sonra ki devletleri de etkilemiş, onlara örnek olmuş bir uygulamadır. Buna göre Sultanların evlatları yani şehzadeler, tecrübe kazanmaları için eyaletlere gönderliyordu. Gönderilen bu eyaletlerde Melik unvanıyla burayı yönetmeye başlıyor ve onun merkezden uzak bu eyalette en büyük yardımcısı ise Atabeyi oluyor ve herşeyi ondan öğreniyordu. Böylelikle şehzade devlet yönetimi üzerine büyük tecrübeler kazanmış oluyordu. Bu Atabeyler şehzadelerin yanından hiç ayrılmaz yıllarca birlikte hareket ederlerdi. Şehzadeler

yanında isteyen Rıdvan, Cenâhüddeve' den Atabeyi ve tecrübesi sebebiyle de vazgeçemiyordu. Rıdvan kısa süre sonra da Halep veziri Ebû'l Kasım'ın yerine, Cenâhüddeve'yi Halep veziri yapınca Yağısıyan, Rıdvan'a darılarak Halep'ten ayrılıp Antakya'ya döndü. Ayrıca Cenâhüddeve, Rıdvan'ın annesiyle de evlenerek akrabalık bağı ve Halep üzerindeki etkisini daha da arttırmış oldu⁸⁹⁰.

Melik Rıdvan, Halep'teki otoritesini sağlama aldıktan sonra hemen Suriye Selçuklu Melikliği hâkimiyet alanını genişletmek maksadıyla, askerî faaliyetlere girişmeye başladı. Bu bağlamda veziri Cenâhüddeve ile birlikte olmasına rağmen Antakya valisi Yağısıyan'ı da bu seferde yanında görmek istediğini bildirdi. Yağısıyan, Cenâhüddeve ile aynı orduda yer almak istemiyordu ancak bu çağırığa da itaat etmek zorundaydı. Sonuçta Yağısıyan Bölgede söz sahibi olan Selçuklu Melikliğine bağlıydı. Böylece Rıdvan'a bu seferde Yağısıyan ve Abakoğlu Yûsuf ve adları belirtilmemiş olan pek çok emîr katıldı, oluşan bu büyük orduyla Suruç üzerine harekete geçildi⁸⁹¹. Rıdvan'ın ilk olarak Suruç'u seçmesinin sebebi, babası Tutuş döneminde buranın babasına ait olmasıydı. Ayrıca Artukoğullarının bıraktığı az miktarda kale muhafızlarından başka Suruç'ta herhangi bir güç yoktu. Ancak Kudüs valisi Sökmen b. Artuk, Rıdvan'ın bu hareketini önceden haber almış ve ondan önce harekete geçerek Kudüs'ten yola çıkıp Suruç'a gitmiş ve kuşatma için gerekli hazırlıkları yapmıştı. Rıdvan'ın ordusu Suruç önlerine geldiğinde ise Rıdvan ile Sökmen arasında elçiler aracılığıyla yapılan mektuplaşmalar neticesinde taraflar savaşımadan anlaşmaya vardılar. Buna göre Sökmen, Rıdvan'ı metbu tanıyacak, hutbelerde Rıdvan'ın adını okutacak ve düzenli olarak vergisini ödeyecekti. Rıdvan anlaşma gereği herhangi bir yağmada

büyüyünce ise Atabeylerin de yetkileri aynı oranda büyümeye başlıyor. Atabey şehzadenin yanında artık bir müsteşar bir ordu kumandanı konumuna geliyordu. Hatta bazı Atabeyleri kişisel hırsları ve mertebesinin, kıdeminin artması için yani vezir olmak için eğitiminde bulunduğu şehzadeyi sultanlık için harekete geçmesi adına kışkırtıyordu. İşte bu gelişmeleri Atabey kurumunun zararlı neticeleri olarak gösterebiliriz. Ayrıca Atabeyler akrabalık bağı kurarak durumlarını çok daha güçlü hale getirmeye çalışıyorlardı. Bu amaçla ya kızlarını şehzadelerle evlendiriyor ya da şehzadelerin dul kalan anneleriyle evleniyorlardı. Bu durum atanmış olduğu eyalette artık söz sahibi olmalarına sebep oluyordu. Bu gelişmelerde İmparatorluğun parçalanmasına ve bağımsız birer eyaletler haline gelmelerine neden oluyordu. Nitekim Selçuklu Devleti'nin zayıfladığı zamanlarda Şam bölgesinde, Dimaşk'ta Tuğtegin Atabeyliğinde kendisinden sonra gelen oğlu Tacü'l Mülk Böri zamanında Böriler Atabeyliği kuruldu (1128-1154). Yine Halep'te 1127-1233 yılları arasında hüküm sürmüş olan İmadeddin Zengi'nin kurmuş olduğu Musul ve Halep Atabeyliği kurulmuştu. Ayrıca Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 310.

⁸⁹⁰ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, VI, s. 2806.

⁸⁹¹ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 83.

bulunmayıp ekinlere zarar vermeden Suruç önlerinden ayrıldı ve Urfa üzerine yürüdüler⁸⁹².

Urfa 488/1095 yılında Ermeni Hetumoğlu Toros'un⁸⁹³ elindeydi. Toros, Bozan ve Tutuş'un ölümünden sonra yaşanan boşlukta Urfa'yı ele geçirdi ve bu kısa süre içerisinde ilk iş olarak Urfa kalesinin surlarını güçlendirmekle uğraşmıştır. Rıdvan, babası zamanında Suriye Selçuklu Melikliği'ne dâhil olan Urfa'yı yeniden itaat altına almak için Urfa önlerine gelmişti. Toros, kaleyi güçlendirmek için o kadar uğraşmasına rağmen Rıdvan'ın kısa süreli kuşatmasına fazla direnemedi ve Rıdvan Urfa'ya girmeyi başardı. Kısa süre sonra da iç kale ele geçirildi. Buranın yönetimi ise Yağısıyan'a verildi⁸⁹⁴.

Urfa, seferi sonlandıktan sonra Yağısıyan ile Cenâhüddeve arasındaki gerginlik yeniden ortaya çıkmaya başladı. Yağısıyan'ın en büyük isteği, Halep bölgesinde söz sahibi olabilmektir. Bu nedenle Antakya'ya ek olarak Halep işlerinde de söz sahibi olabilmek için Halep vezirliğinde bulunan Cenâhüddeve ile ciddi bir münakaşaya girdiler. Yağısıyan ile Cenâhüddeve'nin fikirleri sürekli birbirlerine ters düşerdi. Yağısıyan, Rıdvan'ın kendisiyle birlikte hareket etmesini istedi. Bu gelişme üzerine Cenâhüddeve, Yağısıyan ile birlikte daha fazla yan yana durmak istemedi ve orduyu beklemeden ayrılıp Halep'e gitti. Cenâhüddeve'nin bu hareketinin asıl sebebinin, duymuş olduğu bir söylenti nedeniyle olduğu da düşünülmektedir. Buna göre Yağısıyan'ın adamlarıyla bir plan yapıp Cenâhüddeve'yi öldürmek istediklerinden bahsedilmekteydi⁸⁹⁵. Böylelikle Rıdvan'a daha yakın olabilecekti. Urfa'nın ele geçirilmesinden sonra geri dönen orduyla birlikte Halep önlerine gelen Yağısıyan, Cenâhüddeve'nin Halep'te bulunması nedeniyle de Rıdvan ile birlikte Halep'e girmedi ve Abakoğlu Yûsuf ile birlikte Antakya'ya döndü⁸⁹⁶. Bu sebeple taraflar arasındaki gerginlik daha da artmış oldu. Cenâhüddeve bu gelişme üzerine adeta Yağısıyan'a misilleme olarak 489/1096 yılında, Yağısıyan'ın oğlunun hâkimiyeti altında bulunan

⁸⁹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, s. 208-210.

⁸⁹³ Ali Sevim, *Suriye-Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 164.

⁸⁹⁴ Mehmet Öztürk, *a.g.e.*, s. 160.

⁸⁹⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 123; Ebru Altan, "Yağısıyan", *DİA*, XLIII, 2013, s. 178.

⁸⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, s. 208-210.

Maarretünnu‘mân’a saldırdı ve burayı kendisinden aldı⁸⁹⁷. Bu gelişme, tarafların birbirlerine karşı gerçekleştirmiş olduğu ilk ciddi gelişmedir.

5.10. Suriye Selçuklu Melikliğinde Yönetimin İkiye Bölünmesi

Suriye Selçuklu yönetiminde tek başına söz sahibi olmak isteyen Rıdvan, ilk iş olarak kendisine rakip olabileceğini düşündüğü çok küçük yaşta bulunan kardeşlerini öldürttü. Böylece Bahram, Bektaş ve Ebû Talib’i öldürdü⁸⁹⁸. Kardeşleri arasında sadece Dukak kalmıştı. Dukak ise bu sırada Dımaşk Emîri Savtegin⁸⁹⁹ tarafından, elçiler vasıtasıyla gizlice kendisine gelen bir mektup ile Dımaşk’a davet edilmişti. Savtegin, Rıdvan’ın bütün Şam bölgesine tek başına hâkim olmak istediğini biliyordu. Ancak Savtegin, Dukak’ın veziri konumunda hâkimiyetini devam ettirmek istiyordu⁹⁰⁰. Dukak kendisine gelen bu mektup üzerine derhal hazırlıklara başladı ve kardeşi Rıdvan’a hissettirmeden, bir gece Dımaşk’a doğru yola koyuldu⁹⁰¹. Rıdvan bu durumu daha sonra öğrendi ve hemen kardeşinin peşinden atlı asker gönderdiyse de kendisine yetişemediler⁹⁰². Böylelikle Dukak, Dımaşk kalesine girdi ve Dımaşk Melik’i olduğunu ilan etti. Savtegin ve Dımaşk ordusu onun buyruğu altına girdi⁹⁰³. Artık Şam bölgesinde yönetim resmen ikiye bölünmüş oldu. Biri Halep merkezli diğeri Dımaşk merkezli iki meliklik söz konusuydu⁹⁰⁴. Tabi ki bu durum bütün Şam bölgesini tek başına yönetimi altına almak isteyen Rıdvan’ın hiç hoşuna gitmedi. Yönetim her ne kadar ikiye bölünmüş olsa da, hatta babaları Tutuş, Berkyaruk tarafından öldürülmüş olsa da Suriye Selçuklu Melikliği, Büyük Selçuklu Devleti’ne tâbi bir meliklikti.

5.10.1. Melik Rıdvan’ın Dımaşk Seferi

Rıdvan hiç vakit kaybetmeden Dımaşk seferine çıkma kararı aldı. Fakat en yakın müttefiki, Yağısıyan’ın desteğini alamıyordu. Çünkü veziri Cenâhüddevle olayından sonra kendisiyle araları bozulmuştu. Bu durumda kendine yeni ittifaklar arayan Rıdvan henüz daha yeni Suruç’ta, Sökmen’e karşı sefer düzenlemiş olmasına rağmen,

⁸⁹⁷ Ali Sevim, *Suriye-Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 165-166.

⁸⁹⁸ İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 121.

⁸⁹⁹ Savtegin’in anlamı; “Güçlülerin üstesinden gelen kişi” manasına gelmektedir Bkz. Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 80.

⁹⁰⁰ Robert Crawford, *Ridwan the Malignad*, s. 136.

⁹⁰¹ İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 121; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 81.

⁹⁰² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, X, s. 208-210.

⁹⁰³ İbnü’l-Kalânîsî, *Zeylû Târihî Dımaşk*, s. 130.

⁹⁰⁴ İbnü’l-Adîm, *Bugyetü’t-taleb*, VII, s. 3660.

Sökmen'e elçiler göndererek bu seferde kendisine katılmasını istedi. Sökmen ise Rıdvan'dan gelen bu teklifi hemen kabul etti ve derhal hazırlıklara başlayarak Rıdvan'a katılmak üzere 1000 kişilik bir orduyla yola çıktı⁹⁰⁵. Ancak bu sırada olaylar çok ilginç bir hal almaya başladı. Sökmen yolda Yağısıyan'ın müttefiki konumundaki Abakoğlu Yûsuf ile karşılaştı. Yûsuf, Sökmen'in Rıdvan'a katılmakta olduğunu öğrenince çok sinirlendi ancak belli etmeden onunla birlikte Halep'e doğru yola koyuldu. Çünkü Yûsuf kendisinin de Rıdvan'a katılacağını bildirmişti. Sökmen, Yûsuf'un bu sözlerine pek fazla güvenemedi ama yine de onunla birlikte yola koyuldu. Rıdvan ise Sökmen ile birlikte Yûsuf'un da geldiğini duyunca kendisine karşı ikisinin birleştiğini düşünerek endişelenmeye başladı⁹⁰⁶. Bu maksatla veziri Cenâhüddeve komutasındaki bir orduyu üzerlerine gönderdi. Taraflar Mercidâbık bölgesinde karşı karşıya geldiler ve Yûsuf derhal saldırıya geçti. Ancak bu esnada Sökmen hemen geri çekilip savaşa girmedi. Böylelikle Yûsuf, Cenâhüddeve karşısında pek çok kayıp vererek savaş alanından kaçmakla hayatını kurtardı. Bu durum Sökmen'in Rıdvan'a olan bağlılığını net bir şekilde göstermiş oldu. Rıdvan bu gelişmeden memnun oldu ve Sökmen'e Maarretünnu'mân bölgesini ıktâ olarak verdi⁹⁰⁷. Böylece Rıdvan kazanmış olduğu bu yeni müttefiki ile birlikte Dımaşk üzerine sefer düzenledi.

Rıdvan, müttefikleri Sökmen ve veziri Cenâhüddeve ile birlikte 489/1096 yılı başlarında Dımaşk üzerine sefere çıktı⁹⁰⁸. Ancak bu sırada Dukak, Dımaşk kalesinde değildi⁹⁰⁹. Rıdvan, Dımaşk önlerine gelip şehri kuşatma altına alınca kalede çok az askerle birlikte vezir Zeynü'd-devle Muhammed b. Ebû'l Kasım, şihne Salar Bahtiyar ve kale güvenliğinden sorumlu komutan Eminü'd-devle Ebû Muhammed b. es-Sufi⁹¹⁰ bulunmaktaydı. Kuşatma karşılıklı ok atışlarıyla başladı. Ancak kuşatma boyunca Dımaşk askerlerinin sayısının az olmasından kaynaklı olsa gerek, kale dışına çıkıp da Rıdvan'ın ordusuyla karşı karşıya hiç gelmediler. Bu esnada kaleden atılan bir mancınık taşının parçalarından bir kısmı Rıdvan'ın ordu komutanı olan Hâcibin başına isabet etti ve ağır yaralandı⁹¹¹. Bu gelişme üzerine kuşatmaya ara verildi ve askerler Hâcibin

⁹⁰⁵ İbnü'l-Kalânisî, *Zeylû Târihî Dımaşk*, s. 132.

⁹⁰⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 123.

⁹⁰⁷ Ali Sevim, *Suriye-Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 167.

⁹⁰⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 124.

⁹⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 224-225.

⁹¹⁰ Ali Sevim, *Suriye-Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 167.

⁹¹¹ İbnü'l-Kalânisî, *Zeylû Târihî Dımaşk*, s. 132.

durumuyla ilgilenmeye başladı. Çünkü hâcib askerler tarafından çok sevilen bir kimseydi. Daha sonra ise Hâcib, daha fazla dayanamayarak öldü ve bu olay ordudaki askerlerin moralini epey bir bozdu. Bunun üzerine askerler çadırlarına çekildi ve kuşatmaya ara verilmiş oldu. Bu sırada Sökmen'in kardeşi İlgazi'nin, Dukak'ın sıkıştırmasına maruz kaldığı haberi geldi ve Sökmen kuşatmadan ayrılarak Kudüs'e gitti. Dukak'ın Dımaşk üzerine geldiği haberinin alınmasıyla Rıdvan hem askerlerinin moralinin bozuk olması hem de Sökmen'in ordudan ayrılması nedenleriyle, kuşatmayı kaldırıp Halep'e dönme kararı aldı ve böylelikle Rıdvan'ın kardeşine karşı yapmış olduğu bu ilk girişimden eli boş dönmek zorunda kaldı⁹¹².

5.10.2. Rıdvan-Dukak Mücadelesi Sürecinde Kudüs'ün Fâtımîlere Geçmesi

489/1096

Kudüs'ün Türkler tarafından fethi, 463/1071 yılında Uvakoğlu Atsız tarafından gerçekleştirilmişti. 1071 yılından 489/1096 yılına kadar 25 yıl Türklerin elinde bulunan Kudüs, 1096 yılında Sökmen b. Artuk ve kardeşi İlgazi'nin elindeydi. Fâtımî halifesi el-Mustansır ise Şam bölgesindeki bu mücadeleden istifade etmek istiyor olsa gerek ki hemen Emîrû'l-cüyş el-Melikü'l-Efdal lakaplı Ebû'l Kasım Şahinşâh komutası altındaki Fâtımî ordusunu, Kudüs üzerine gönderdi. Efdal Kudüs önlerine geldiğinde şehrin kan dökülmeden teslim edilmesini istedi. Fakat Sökmen ve İlgazi bunu kesinlikle kabul etmeyeceklerini söylediler. Böylece kuşatma başladı, kuşatmanın derecesi her geçen gün daha da arttırıldı. Bu sırada ne Rıdvan'dan ne de Dukak'tan herhangi bir yardım gelmedi. Fâtımî ordusu 40 mancınıkla surların duvarlarını döverken, surda açılan bir gedik ile Fâtımî ordusu yaklaşık olarak bir ay süren kuşatmanın neticesinde içeri girmeyi başardılar. Böylelikle Ağustos 1096 yılında Fâtımî Devleti Kudüs'ü ele geçirmiş oldu⁹¹³. Kalede bulunan Sökmen ve İlgazi'ye de herhangi bir zarar vermeyip serbest bıraktılar. Sökmen, doğruca Halep'e Rıdvan'ın yanına giderken İlgazi de Dımaşk'a gitti. Neden birbirlerinden ayrılıp farklı şehirlere gittiği hakkında da kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Taef Kamal'e göre Kudüs, Dımaşk'a daha yakındı ve Dukak'ın Kudüs'e saldırıp burayı ele geçirmeyişinin sebebi de İlgazi ve

⁹¹² İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, VII, s. 3660-3661.

⁹¹³ Nesimi Yazıcı, *a.g.e.* s. 257.

Dukak'ın yakın ilişkiler kurup dost olmuş olmalarıydı⁹¹⁴. Yani bir bakıma ahde vefa gibi bir durum sebebiyle Dukak'ın yanına gitmiştir.

5.10.3. Melik Rıdvan'ın İkinci Dımaşk Seferi

Abakoğlu Yûsuf, Cenâhüddeve'ye karşı almış olduğu mağlubiyet sonucu kaçıp Antakya'ya sığınmıştı. Ancak Yûsuf elçiler aracılığıyla Rıdvan ile yeniden müttefik olmak istediğini bildirdi⁹¹⁵. Rıdvan ise bu gelişmeye önce kuşku ile baksa da neticede Dukak'a karşı üstün gelebilmek için daima bir ittifak arayışı içerisindeydi. Böylelikle Rıdvan, Yûsuf'un teklifini kabul etti ve Yûsuf'u Halep bölgesine davet edip kendisine Buzaa ve Menbiç kasabalarını ikta olarak verdi. Bu yeni ittifak ile durumunu daha da güçlendirmiş olan Rıdvan yeniden kardeşi Dukak'a sefer düzenleme hazırlıklarına girişmeye başladı.

Dukak da bu sırada Rey savaşında tutsak olarak ele geçirilen Atabeyi Tuğtegin'in serbest bırakıldığı haberini aldı ve çok sevindi. Derhal kendisine haber göndererek Dımaşk'a yanına gelmesini istedi⁹¹⁶. Böylece Atabek Tuğtegin maiyetindeki askerlerle birlikte Dımaşk'a gitti⁹¹⁷. Tuğtegin'in Dımaşk'a gelmesi vezir konumundaki Savtegin'in hiç hoşuna gitmedi çünkü Atabeyin gelmesi makamından alınması anlamına geliyordu ve zaten öyle de oldu. İki taraf arasındaki gerginlik Tuğtegin'in Savtegin'i bertaraf etmesiyle sonuçlandı⁹¹⁸ ve Atabek Tuğtegin Dukak'ın veziri konumuna yükseldi. Tuğtegin gibi yetenekli bir kumandanın Dukak'a katılması, Dukak'ın elini güçlendirmiş oldu.

Ancak Rıdvan cephesinde işler yine karmaşık bir hal almaya başladı. Çünkü müttefik diye yanına aldığı Yûsuf, Yağısıyan'a Halep'te yaşanan gelişmeleri ve Dımaşk üzerine düzenlenecek olan sefer hakkında bilgiler yolluyordu. Yağısıyan ise bu bilgileri elçiler vasıtasıyla Dukak'a bildiriyordu. Bu durum Halep muhafızı reisi Berekat b. Faris el-Micenn⁹¹⁹ tarafından ortaya çıkarıldı. Berekat, Yûsuf'un hareketlerinden şüphelenip kendisini takibe aldı ve neticesinde bu yazışmaları yakaladı. Berekat bu durumu Rıdvan'a bildirip bu bilgiyi ispatladıktan sonra, kendisinden aldığı izinle gizlice

⁹¹⁴ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 84.

⁹¹⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 124.

⁹¹⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 122.

⁹¹⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihî Dımaşk*, s. 130.

⁹¹⁸ Azîmî, *a.g.e.*, s. 35; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 82.

⁹¹⁹ Ali Sevim, *Suriye-Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 170.

Yûsuf'un kaldığı eve baskın düzenledi ve boynunu vurdu⁹²⁰. Böylelikle Halep'teki bu muhbir olayı çok uzamadan sonlandırılmış oldu. Yağısıyan'ın bu hareketlerine karşı bir misilleme olarak Rıdvan, Antakya'ya bağlı Tell-Bâşir⁹²¹ gibi önemli şehirleri yağma ve talan etmeye başladı. Bu yağma girişimlerinden sonra, ertelemiş olduğu Dımaşk seferini gerçekleştirmek üzere yeniden ordusunu toparlayan Rıdvan, Dımaşk üzerine yürüdü. Fakat Yağısıyan bu gelişmeyi önceden Dukak'a haber vermişti ve bu defa kendisine de destek olmak maksadıyla Dımaşk'a gitme kararı aldı. Rıdvan Dımaşk seferine çıktığında, yolda Yağısıyan'ın Dımaşk'ta olduğunu ve Tuğtegin'in de Dımaşk'ta bulunduğunu öğrenince seferden vazgeçme kararı aldı. Çünkü kale surları zaten çok güçlüydü. Bunun üzerine Dukak ciddi müttefikler edinmişti.

Rıdvan bu seferden eli boş dönmek için bu defa yönünü Kudüs'e çevirdi. Malum, kardeşiyle olan mücadele nedeniyle Kudüs'ün elden çıkmasına seyirci kalmıştı. Yine de öyle oldu, Rıdvan Kudüs önlerinde hiçbir varlık göstermeden, kısa sürede Kudüs önlerinden çekilip Halep'e doğru yol aldı. Ancak bu sefer de hiçbir başarı elde edememiş olmanın verdiği sinirle olsa gerek, Dımaşk'a ait şehirleri yağmalamaya başladı. Ancak bu da çok uzun sürmedi, Dukak'ın müttefikleriyle birlikte gelmekte olduğu haberini alınca, yağma hareketlerini bırakıp doğruca Halep'e gitti⁹²². Böylelikle Rıdvan, kardeşine karşı başlatmış olduğu mücadelede bu ikinci girişimden de eli boş dönmüş oldu.

5.10.4. Dukak'ın Karşı Atağı ve Kınnesrîn Savaşı 490/1097

Dukak kardeşi Rıdvan'a karşı yaptığı savunma savaşlarını bırakıp, beraberindeki Tuğtegin ve Yağısıyan gibi güçlü kumandanların da desteğiyle karşı atağa geçmeye, Halep üzerine yürümeye karar verdi. Böylece (490/17 Şubat 1097) tarihinde ilk olarak Halep'e ait bulunan Kefertâb şehrine girdiler. Burası Hama'nın hemen kuzeybatısındaki bir şehirdi. Şehirde yağma ve talan hareketlerinde bulundular ve ardından elde ettikleri ganimetlerle birlikte Maarretünnu'mân'a yürüyen Dımaşk ordusu burayı da ele geçirdi. Bu sırada Rıdvan ordu oluşturma hususunda çok ciddi bir hazırlık içerisindeydi. O Sökmen dışında bölge Arap halkının askerî kuvvetlerini yanına çekmeyi başarmış ve

⁹²⁰ Azîmî, *a.g.e.*, s. 35; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 124.

⁹²¹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi târihi Haleb*, (Seçmeler), Çev. Ali Sevim, s. 89; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 125.

⁹²² Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 85.

onları da kendi ordusuyla birleştirmişti. Oluşturduğu bu büyük orduyla Dukak'ın ordusunu karşılamak üzere Kınnesrîn bölgesinde Kuvayk Irmağı⁹²³ kenarında savaş düzeni aldı. Çok geçmeden de Dukak bölgeye gitti. Öncelikle iki ordu arasında görüşmeler başladı fakat bir sonuç alınamadı. Bu görüşmelerin birinde Yağısıyan'ın sürekli Sökmen'in araya girmesinden rahatsız olarak Sökmen'e alaycı bir ifadeyle: “*Ey sütçü, bu iki melik kendi hâkimiyetleri için savaşıyorlar sen hangi sıfatla onların arasına giriyorsun?*” demiştir. Bunun üzerine Sökmen: “*Bunu yarın görür, anlarsın*” demekle yetinmiştir⁹²⁴. Gerçekten de ertesi gün, yani (490/22 Mart 1097) de iki taraf arasında çok şiddetli bir savaş yaşandı. Sökmenin ise var gücüyle savaştığı söylenilmektedir⁹²⁵. Bu çatışma geceye kadar sürdü ve Dukak'ın ordusu çok büyük kayıplar verdi. Bozguna uğrayan ordunun kalan kısmı canlarını kurtarmak için kaçışmaya başladılar, böylelikle savaşı Rıdvan kazanmış oldu⁹²⁶. Bu savaşın ardından taraflar arasında bir anlaşma yapıldı. Buna göre Dukak kardeşi Rıdvan'a tâbi konuma gelecek ve hutbelerde kendisinden önce Rıdvan'ın adı okutulacaktı⁹²⁷. Bu bölge siyaseti açısından çok prestijli bir durumdur⁹²⁸. Ayrıca bu anlaşmaya Antakya valisi Yağısıyan'da dâhildi ve Antakya'da Rıdvan adına hutbe okutulmaya başlandı.

5.10.5. Melik Rıdvan'ın Fâtımî Devleti ile olan İttifakı

Şam ve Halep bölgesinde, kardeşler arasındaki bu anlaşmazlıktan istifade ederek yararlanmaya çalışan Fâtımî Halifesi el-Mustansır ilk olarak Kudüs'ü kopardı. Daha sonra yeni bir girişimde bulunmaya hazırlandı. Halep bölgesinde ise parçalanmalar devam ediyordu. Bölgede bir ayrılık daha yaşandı. Rıdvan ve Atabeyi Cenâhüddeve'nin arası sebebini bilmediğimiz bir nedenden dolayı bozuldu. Öyle ki Cenâhüddeve Halep'ten ayrılma kararı aldı ve yanında karısı, yani Rıdvan'ın annesiyle⁹²⁹ birlikte, kendi ıkta bölgesi olan Humus'a gitti. Rıdvan en yakın müttefikini de kaybetmiş oldu. Fakat bu gelişmeden haberdar olan Yağısıyan, doğruca Halep'e

⁹²³ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*, (Seçmeler), Çev. Ali Sevim, s. 89.

⁹²⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 126.

⁹²⁵ Nesimi Yazıcı, *a.g.e.*, s. 257.

⁹²⁶ Azîmî, *a.g.e.*, s. 35; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 86; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 224-225.

⁹²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 224-225.

⁹²⁸ Robert Crawford, *Rıdwan the Malignad*, s. 137.

⁹²⁹ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*, (Seçmeler), Çev. Ali Sevim, s. 77.

giderek yeniden Rıdvan ile aralarını düzeltti. Böylece Rıdvan'ın hizmetine giren Yağısıyan, kızı Çiçek Hatun ile Rıdvan'ı evlendirip bir de akrabalık bağı kurdu⁹³⁰.

İttifaklar yine değişmişti, ancak Şam bölgesi bu defa Halep, Humus ve Dımaşk olmak üzere 3 e bölünmüştü⁹³¹. Artık bu 3 şehrin de kendi ayrı yöneticileri vardı. İşte bu gelişmeler esnasında Fâtımî halifesi el-Müsta'li Rıdvan'ın destek arayışında olduğunu çok iyi biliyordu ve onun bu emellerini çıkarları doğrultusunda kullanmak üzere, çok değerli hediyelerle birlikte elçiler gönderip Rıdvan'a bir teklif sundu⁹³². Bu teklifte şunlar yer alıyordu:

- 1) Mısır Fâtımî halifeliğini metbu tanınması.
- 2) Hâkim olduğu memleketlerde Sünnî hutbeyi kaldırıp Şîî hutbesi okutması.
- 3) Hutbede, önce el-Müsta'li, sonra veziri Efdal daha sonra da kendi adının yer alması.
- 4) Bütün bunlara karşılık kendisine mali ve askerî yardım yapılacak ve böylece Dımaşk'ı alması sağlanacaktı⁹³³.

Halife el-Müsta'li, Rıdvan'ın Dımaşk'ı ne kadar çok istediğini biliyordu ki bu denli bir teklif sunmaya cesaret edebilmişti. Gerçekten de Rıdvan Dımaşk'ı ve dolayısıyla bütün Şam bölgesi hâkimiyetini her şeyden çok istediği için tüm kardeşlerini ortadan kaldırma fikri de kendisine çok makul geldi. İbnü'l-Kalânîsî, Rıdvan'ın Şam bölgesi tutkusunu uzun uzun anlatmaktadır⁹³⁴. Böylelikle hiç savaşmadan Halep üzerinde hâkimiyet kurmuş olacaktı. Ayrıca Fâtımî Halifesi'nin amacı taraf tutarak bölgenin kesin bir biçimde ikiye bölünmesini sağlamaktı. Böylelikle daha kolay bir biçimde buraya hâkim olabilirdi. Ayrıca yapmış olduğu teklife çok güveniyordu çünkü Halep şehrinde Şîîliği destekleyen bir kesimin olduğunu çok iyi biliyordu. Yine Efamiye ve Hama şehirlerinde Şîî inanç hâkimdi⁹³⁵. Bu da mezhepsel olarak da Şam bölgesini bölmek demektir. Rıdvan'ın bu teklifi kabul etmesinin altında yatan bir diğer neden de çevresinde Şîî kökenli olanların aklına girip fikirleri üzerinde etkili

⁹³⁰ Azîmî, *a.g.e.*, s. 36; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 127.

⁹³¹ Robert Crawford, *Rıdvan the Malignad*, s. 138.

⁹³² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 127.

⁹³³ Ali Sevim, *Suriye-Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 174-175; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 88.

⁹³⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylü Târihî Dımaşk*, s. 131.

⁹³⁵ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 89.

olmasıdır⁹³⁶. Çünkü Rıdvan bu dönemde Halep'e gelmiş olan İsmâilî taraftarları ile iletişime geçmişti⁹³⁷. Rıdvan bu teklifi kabul etti, özellikle Cenâhüdevle gibi bir ittifakın kaybedilmesinin hemen ardından böyle bir teklif gelmesi, Rıdvan için çok önemliydi. Böylelikle Halep'te (490/28 Ağustos 1097)'de Sünnî hutbesi kaldırılıp Şîî hutbesi okutulmaya başlandı⁹³⁸. Böylelikle tarihte ilk defa bir Selçuklu hükümdarı Fâtımî halifeliğini metbu tanıdı. Rıdvan bu değişiklikle birlikte Abbâsî kadısını görevden alıp yerine Fâtımî halifeliğinden gelen kadıyı göreve aldı⁹³⁹. Ancak bu durum Şam bölgesinde hatta Bağdat'ta büyük yankı uyandırdı. Başta Rıdvan'ın en yakınları ve müttefiki olan Sökmen ve Yağısıyan, bizzat Halep'e gelip Rıdvan'ı kınadılar⁹⁴⁰. Bunların üzerine Abbâsî halifeliğinden de Rıdvan'a kınama geldi ve bu davranışından bir an önce vazgeçmesi gerektiğini bildirdiler. Rıdvan ise 4 hafta⁹⁴¹ boyunca bu uygulamayı sürdürmesine rağmen Fâtımî halifeliğinden herhangi bir askerî ve malî yardım gelmeyince⁹⁴² ve kendisine yapılan kınama ve baskılar artınca yeniden Şîî hutbeyi kaldırıp Sünnî hutbesi okutmaya başladı. Fâtımî devletini metbu tanımadığını ilan edip hutbeleri Abbâsî halifesi adına okutmaya başladı. Daha sonra Rıdvan Abbâsî halifesi el-Müstazhir-Billâh'a özel elçiler, hediyeler göndererek özürlerini ayrıca bildirdi.

Rıdvan, 490/1097 yılında müttelikleri Yağısıyan ve Sökmen ile birlikte yeniden Dımaşk üzerine sefer düzenleyip burayı kardeşinden almak istiyordu. Ayrıca kendisine karşı tutumları dolayısıyla Humus'a, Cenâhüdevle üzerine yürüyüp onu da itaat altına almak istiyordu. Ancak bu sırada vezirlik makamında bir takım sorunlar oluştu. Halkın da bu olaya karışmasının ardından Rıdvan vezirlik makamından Ebû Necm'i uzaklaştırdı. Onun yerine Ebû'l Fazl'ı getirdi⁹⁴³. Ebû'l Fazl Halep halkı tarafından çok sevilen, fakirlere yardım eden, kıtlık zamanında bile insanların yiyecek sıkıntısına çözüm bulmaya çalışan bir vezirdi. O nedenle çok seviliyordu. Rıdvan bu durumu gördü ve kendisini vezirlik makamına getirdi. Bölgede durumlar bu haldeyken ve Yağısıyan ile Rıdvan Humus üzerine sefere çıktığı sırada Antakya önlerine kont, dük, lord ve

⁹³⁶ Nesimi Yazıcı, *a.g.e.*, s. 258.

⁹³⁷ Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 575.

⁹³⁸ Azîmî, *a.g.e.*, s. 36.

⁹³⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 128.

⁹⁴⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihî Dımaşk*, s. 133.

⁹⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 225.

⁹⁴² Robert Crawford, *Rıdwan the Malignad*, s. 138.

⁹⁴³ Azîmî, *a.g.e.*, s. 36; Ali Sevim, *Suriye-Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 176-177.

şövalyelerden oluşan Haçlı orduları gelmiş bulunuyordu⁹⁴⁴. Haçlılar geldiği sırada Şam bölgesi bu çekişme ve kuşatmalar yüzünden ekinlerin aldığı hasar ve ticarî faaliyetlerin sekteye uğraması nedeniyle iktisadî açıdan zor bir duruma düşmüştü⁹⁴⁵. Yağsıyan kalabalık Haçlı ordularının Bağras Kalesi önlerinde olduğunu haber alınca derhal Antakya'ya döndü ve bir süre sonra durumun vahametini anladıktan sonra bölgedeki tüm emirlere Haçlılara karşı cihad çağrısında bulundu.

5.11. Haçlı Seferlerinin Başlaması

Haçlı⁹⁴⁶ Seferleri'ni başlatan sebebin dini unsur olduğu söylenmektedir. Ancak Haçlı Seferleri öncesinde Avrupa'daki duruma baktığımız zaman bu durumun yalnızca dini nedenlerle oluştuğunu söylemek biraz zayıf kalacaktır. Çünkü Haçlı Seferleri esnasında ve sonrasında yaşananlara bakıldığında dinin bu olay için yalnızca itici bir güç olarak kullanıldığı görülmektedir⁹⁴⁷. Deus Volt! “Tanrı İstiyor”⁹⁴⁸ sloganıyla başlatılan bu seferlerde Ortadoğu toprakları siyasal olarak işgal edilirken, ticarî açıdan da sömürülmüştü⁹⁴⁹. Bizans İmparatoru Aleksios, Papa II. Urbanus'dan yardım isterken amacı Türklerin Anadolu'daki ilerleyişini durdurmaktı⁹⁵⁰. Papa'nın amacı ise Hristiyanları tek bir kilise altında toparlayıp tüm Hristiyan dünyasının liderliğini üstlenebilmektir⁹⁵¹. Bu davet ise Papa'ya amacını gerçekleştirmesi için çok büyük bir fırsat sunmuştu. Sultan Melikşâh'ın ölümünden sonra parçalanma sürecine giren

⁹⁴⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 129.

⁹⁴⁵ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 87.

⁹⁴⁶ Hristiyanlığın dinî sembolü olan Haç, Türkçeye Ermenice'den geçmiştir. Haç kelimesi Latince'de; “*Cruz*” köküne dayanan “*Cross*”, Grekçesi; “*Stavros*”, İbranicesi “*Talah*”, Arapçası; “*Salib*” olarak adlandırılmaktadır. Hz. İsa'nın Türkçeye, Çarmıha Gerilme, olarak ifade edilen hadisenin kelime anlamı ise Farsça kökenlidir. Farsça'da “*Çehar*”; “*Dört*” demek, “*Mih*” ise “*Çivi*” demek yani Çehar Mih, “*Dört Çivi*” anlamına gelmektedir. Hristiyan inancına göre Hz. İsa tüm insanlığa kefarete kefareti hasebiyele çarmıha gerilmiştir. O sebeple Hristiyanlıktaki haç sembolü bu durumu temsil etmektedir. Haç üzerine acı çeken bir motif olarak tasvir edilen Hz. İsa'nın sembolü ise V. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. Hristiyanlıkta Haç ile ilgili pek çok rivayetler ve inanışlar vardır. Hristiyanlar bunları anmak manasıyla Haç ile ilgili bir takım törenler, dini bayramlar yapmaktadırlar; Örneğin, Her yıl 3 Mayıs “Haçın Bulunuşu” bayramı, 6 Ocak “Haçın Suya Atılması” bayramı, 14 Eylül “Kutsal Haç günü” tarihlerinde dini ibadetler yerine getirilmektedir. Bkz. Mahmud H. Şakiroğlu, “*Haç*”, DİA, XIV, 1996, s. 522-523; Güray Kırpık, *Doğunun ve Batının Gözünden Haçlılar*, Selenge Yay., İstanbul 2009, s. 21-22.

⁹⁴⁷ Işın Demirkent, “Haçlı Seferleri ve Türkler”, *Türkler*, VI, Ankara 2002, s. 651; Ziya Kazıcı, *Müslüman Hristiyan İlişkileri Tarihi*, Kayıhan Yayın Evi, İstanbul 2011, s. 108.

⁹⁴⁸ Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 590; J. Sydney Jones, *The Crusades Primary Sources*, s. 3.

⁹⁴⁹ Jacques G. Ruelland, *Kutsal Savaşın Tarihi, (Histoire de la Guerre Sainte)*, Çev. Teoman Tunçdoğan, İletişim Yay., İstanbul 2004, s. 73.

⁹⁵⁰ Jonathan Riley-Smith, *The First Crusaders (1095-1131)*, Cambridge University Press, New York 2004, s. 8.

⁹⁵¹ Şerif Baştaş, “Bizans ve Haçlı Seferleri”, *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu, (23-25 Haziran 1997)*, TTK, Ankara 1999, s. 60.

Selçuklu Devleti'nin bu durumu Bizans için iyi bir fırsattı. Fakat Bizans İmparatorluğu'nun Anadolu'da, Türklere karşı bu denli bir faaliyete geçecek kapasitede bir ordusu yoktu. O nedenle gözünü Batıya çevirdi ve oradan ücretli asker yardımını talep etti⁹⁵². Görüldüğü üzere her iki liderin de Kudüs'ü kurtarma gibi bir amacı söz konusu değildi.

Bahsedilmesi gereken önemli bir husus da Haçlı Seferleri'nin Müslümanların cihad çağırısına benzetilmesinin yanlışlığıdır. Bu görüşü savunanlardan biri de Bernard Lewis idi. O, Haçlı Seferleri'ne Cihad'ın bir taklidi niteliğinde bakmaktadır ve bu seferin, Müslümanlara cevap niteliğinde olduğunu söylemiştir⁹⁵³. Bilinmesi gereken öncelikli şey cihad, evrensel bir nitelik arz etmektedir. Amaç ise İslâmiyet'i yaymaktır, oysa Haçlı Seferlerinde Hristiyanlığı yaymak gibi bir durum söz konusu bile değildir. Ayrıca cihad adam kazanmaktır, adam azaltmak değil. Cihad zorunluluktur ancak Haçlı Seferleri bir zorunluluk değildir. Cihad tüm Müslümanlara seslenirken Haçlı Seferleri belirli bir kesimin tek elindedir ve kişisel çıkarlar üzerine kuruludur⁹⁵⁴. Bu sebepler ve daha sıralayabileceğimiz pek çok sebep dolayısıyla Haçlı Seferleri'ni Hristiyanların cihadı gibi bir benzetmeye tabi tutmak son derece yanlıştır.

Bu dönem Avrupa toplum yapısına bakıldığı zaman siyasî, sosyal ve ekonomik olarak çalkantılı bir dönem geçirdikleri görülmektedir. Dünyevi çıkarlar inanç duygusunun çok üstündeydi, haksızlıklar ve cinayetler çok kolay yapılır hale gelmişti⁹⁵⁵. Avrupa toplumu üzerindeki en büyük güç ise bu dönemde Kilise yani Papa idi⁹⁵⁶. Papa, artan bu güç ve kudretini Avrupa'nın bozuk yapısını düzeltme ve bu gücü Doğu'ya karşı kullanabilme gayreti içerisindeydi. Ancak şunu da belirtmemiz gerekiyor ki, Haçlı Seferleri'nin başladığı dönemde Büyük Selçuklu Devleti'nde de Sultan Melikşâh'ın ölümünün ardından taht kavgaları başlamıştı. Bunun yanında Selçuklu Devleti, Fâtımîler, Bâtınîler ve Orta Asya'da putperestlerle uğraşmak zorunda olduğu

⁹⁵² Christopher Tyerman, *Fighting for Christendom (Holy War and the Crusade)*, Oxford University Press, New York 2004, s. 38.

⁹⁵³ Bernard Lewis, *Orta Doğu*, s. 295.

⁹⁵⁴ Jacques G. Ruelland, *a.g.e.*, s. 70-71.

⁹⁵⁵ Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem (1095-1127)*, Translated by Frances Rita Ryan (Sister of st. Joseph), Norton and Company, New York, 1969, s. 61; Salim Koca, *a.g.e.*, s. 71.

⁹⁵⁶ Batı Katolik ve Doğu Ortodoks kilisesi arasında 1054 yılından beri "*Schisma*" yani, Kiliseler arası ayrılık, durumu söz konusuydu. Bu Hristiyanlar arasında siyasî bir rekabet demektir. Doğu Roma, Latinlere karşı, Türklere beslediği nefretten daha fazla nefret besliyordu. Bkz. Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I., Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay. İstanbul 2009, s. 113.

bir dönemdi⁹⁵⁷. Ayrıca Orta Doğu'da da yani Suriye Selçuklu Melikliğinde Melik Rıdvan ve Dukak kardeşler birbirleri ile mücadele içerisine girmişlerdi⁹⁵⁸. Görülüyor ki Türkler arasında da bir bütünlük söz konusu değildi. Hatta bölge emîrleri arasında Arap ve Türk emîrlerin rekabeti de söz konusuydu. Bu da Haçlı Seferleri'ne gereken ciddiyetin ve önemin verilmemesine ortam hazırladı.

Papa II. Urbanus⁹⁵⁹ Bizans'ın yardım talebini kendi siyasî çıkarları doğrultusunda kullanmak istedi ve Avrupa'daki başıbozuk kitleyi ve kendisine iyiden iyiye sorun teşkil etmeye başlayan şövalyeleri, Doğuya kanalize etme fırsatı olarak görmeye başladı⁹⁶⁰. Zaten sefere katılacak olan kişilerin günahlarının silineceği propagandası Papa'nın başına dert olan kitlenin ekonomik kazancın yanında en çok dikkatini çeken şeylerden biri oldu. Bu çağrıya o kadar çok kişi katılım gösterdi ki Papa II. Urbanus bile bu duruma şaşırды⁹⁶¹. Böylelikle bu süreçte Papa, tüm Hristiyanlar üzerinde tek hâkim güç olma konumuna yükselecekti⁹⁶². Papa II. Urbanus'ın Clermont Konsili'nde yaptığı Haçlı Seferi çağrısının ardından bu durumun Avrupa'da meydana getirdiği heyecan ve etkiyi kavrayabilmemiz için Avrupa'da yaşananları ve bu yaşananların altındaki psikolojik nedenleri, dönemin koşullarıyla değerlendirip görmemiz gerekmektedir⁹⁶³. Türkler bu bölgeye hâkim olduktan sonra Kudüs'e yapılan bu hac ziyaretlerinden vergi almaya başladılar⁹⁶⁴. Hemen ardından Türkler, Hristiyanların Kudüs'ü ziyaret etmeleri için mevcut sıkıntı verici engelleri kaldırmaya özen gösterdiler. Fakat buna rağmen bölgenin istikrarsızlığı, Hristiyanlar için Kudüs'e yapılan yolculuğu zor hale getirdi. Bu

⁹⁵⁷ Wilhelm Barthold, *a.g.e.*, s. 31-32; Ramazan Şeşen, "Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Siyasî ve Sosyal Durumu, Haçlılarla Yapılan Mücadeleye Katkısı", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu, (23-25 Hazira 1997)*, TTK, Ankara 1999, s. 41.

⁹⁵⁸ Osman Gazi Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 207-208.

⁹⁵⁹ Papa II. Urbanus; Kardinal piskoposlar tarafından papa seçilmiştir. Daha önce Cluny manastırlarında görev almış olan Papa II. Urbanus, Rheims yakınlarındaki Chatillon sur Marne'den asil bir Fransız ailesine mensuptur. Çocukluğu şövalyeler arasında geçmiştir. Gençliğinde İncil okuma eğitimi aldı. Yetenekli hocalardan eğitim görmüştür. Daha sonra Roma'ya çağrılan Urbanus, Gregory'in danışmanı ve destekçisi konumuna getirilmişti. Hayatının bu dönemini rahiplik yaparak geçiriyordu. Rahipliğin hemen ardından Piskoposluk makamına ulaşmıştır. Hitabet yeteneği ve etkileyici bir konuşma yeteneğine sahip olan Urbanus sarı saçlı ve sarı sakallı olduğu için kendisine "*Altın Papa*" ünvanı verilmişti. Bkz. J. Sydney Jones, *The Crusades Biographies*, Thomson Gale, Vol: 2, USA 2004, s. 211-217.

⁹⁶⁰ J. Sydney Jones, *The Crusades Primary Sources*, s. 2.

⁹⁶¹ Jacques G. Ruelland, *a.g.e.*, s. 72.

⁹⁶² Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi, Makaleler, Bildiriler, İncelemeler*, Dünya Yayın evi, İstanbul 2007, s. 4.

⁹⁶³ Avrupa'nın Haçlı Seferleri öncesi durumu hakkında detaylı bilgi için Bkz. Franco Cardini, *Avrupa ve İslâm*, Çev. Gürol Koca, Literatür Yay., İstanbul 2004, s. 68-69; Güray Kırpık, *a.g.e.*, s. 26.

⁹⁶⁴ J. Sydney Jones, *The Crusades Primary Sources*, s. 1; H. A. Nomiku, *Haçlı Seferleri*, Yunancadan Çeviren; Kriton Dinçmen, İletişim Yay., İstanbul 1997, s. 21.

sırada keşiş Pierre L'ermite⁹⁶⁵ Avrupa'da yaptığı ateşli konuşmaları ile şehir şehir gezerek halkı harekete geçirdi ve Kudüs'e gitmek üzere bir grup oluşturdu, *halkın haçlı seferi*, olarak adlandırılan bu grup henüz daha Avrupa'dan çıkmadan bile gördükleri her kaleye “*Burası Kudüs mü?*”⁹⁶⁶ diye sorabilen, yaptıkları seferin boyutunu kavrayamayan ve askerî kabiliyetleri olmayan bir kitleydi⁹⁶⁷. Halkın seferi İznik önlerinde Sultan I. Kılıç Arslan tarafından bozguna uğratıldı⁹⁶⁸.

5.11.1. Haçlı Ordularının Halep Bölgesine Doğru Harekete Geçmesi

Papa II. Urbanus'un çağrısı üzerine Lord ve şövalyelerden oluşan Haçlı orduları İstanbul'a gelerek burada Bizans İmparatoru Aleksios'a bağlılık yemini ettiler. Tabi ki bu yemin pek de gönül rızası ile olmuş bir hadise değildir. Hatta Haçlı liderlerinin morallerinin bozulmasına ve gerginliklerin yaşanmasına neden olan bir gelişmeydi⁹⁶⁹. Sonuç olarak göstermelik olarak edilen bu yeminlerden sonra Haçlı orduları birer birer Anadolu'ya geçirildiler. Anadolu'da karşılıklarına çıkan ilk şehir ise Anadolu Selçuklu Devleti'ne ait olan İznik (*Nikaia*)⁹⁷⁰ şehriydi. Haçlı orduları İznik önlerine geldiği sıralarda I. Kılıç Arslan, İznik'ten çok uzakta Malatya şehrini kuşatma altına almıştı. Malatya Bizans yanlısı bir Ermeni'nin elinde bulunmaktaydı. Kılıç Arslan'ın şehri almak istemesindeki amaç ise Danişmendlilerin bu bölgedeki gelişmelerini, ilerleyişlerini engellemektir. Ancak kuşatma devam ederken Kılıç Arslan, Haçlıların İznik önlerinde olduğunu haber almasıyla birlikte Malatya kuşatmasını kaldırdı ve derhal İznik'e doğru yola koyuldu⁹⁷¹. Bu devasa ordunun liderlerinin bazılarının isimleri

⁹⁶⁵ Pierre L'ermite hakkında detaylı bilgi için Bkz. Guibert of Nogent, “*Peter The Hermit and The Crusade of the People*” *the First Crusade The Chronicle of Fulcher of Cartres and Other Source Materials*, Edited by Edward Peters, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, Second Edition, 1998, s. 103; J. Sydney Jones, *The Crusades Biographies*, s. 164; Zoe Oldenbourg, *The Crusade*, Translated From the French by Anne Carter, Phoenix Press, London, 2001, s. 79; Ahmet Refik Altınay, *Haçlılar (1095-1291)*, Ötüken Yay., İstanbul 2007, s. 35-36; Güray Kırpık, *a.g.e.*, s. 59; Ahmet Refik Altınay, *a.g.e.*, s. 39; H. A. Nomiku, *a.g.e.*, s. 22.

⁹⁶⁶ Güray Kırpık, *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*, Lotus Yay., Ankara 2011, s. 104.

⁹⁶⁷ Jonathan Riley-Smith, *a.g.e.*, s. 11; P. M. Holt, *a.g.e.*, s. 19; H. A. Nomiku, *a.g.e.*, s. 23; Ferit Erden Boray, *a.g.e.*, s. 206; Jonathan Riley-Smith, *a.g.e.*, s. 12.

⁹⁶⁸ Işın Demirkent, “Haçlılar”, *DİA* s. 527.

⁹⁶⁹ Göktuğ Halis, *Tapınakçılar (Tarih ve Spekülasyon)*, Toroslu Kitapevi, İstanbul 2006, s. 40.

⁹⁷⁰ Hellen dilinde “*Zafer Ülkesi*” demek olan “*Nikaia*” adıyla anılan bu şehir Büyük İskender'in komutanlarından Philippos'un oğlu Antigonos tarafından kurulduğu için bir süre onun adını taşıdı. Daha sonra buranın hâkimi Antipatros'un kızı Nika'nın adını alan şehir uzun bir süre *Nika* olarak adlandırıldı. Selçuklulardan itibaren ise İznik adıyla anılmaya başlandı Bkz. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Yay. İstanbul 1993, s. 602.

⁹⁷¹ Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, II, s. 335-337; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi, (Türkiye Türkleri Ulusunun Oluşması)*, İnkılap Yay., İstanbul 1998, s. 96.

şöyleydi; Roma İmparatorları soyundan olan Godefroi (Godfrey)⁹⁷², Vespasien'in tacına ve Kudüs'ün tahribinde kullanılmış olan kılıca sahipti⁹⁷³. Kardeşi Baudouin, Kont Bohemond⁹⁷⁴ yeğeni Tancred, bir diğer Kont Saint-Gilles, Normandya Kontu Robert, Kont Joscelin gibi tecrübeli ve nüfuz sahibi pek çok güçlü lider bulunuyordu. Haçlılar İznik önlerinde pek çok insan cesedi ve iskelet gördüler. Bunların kendilerinden hemen önce gelen halk kafilesi olduklarını öğrenince çok üzüldüler ve bir o kadar da öfkeleniler⁹⁷⁵. (489/6 Mayıs 1096) tarihinde Bohemond'un kuvvetleri şehrin kuzey kısmını çevirirken Alman şövalyeleri ve Godefroi şehrin doğusunu tuttu. Kuşatma başladıktan hemen sonra İznik'e varan Raymond ise gelir gelmez kuşatma harekâtına dâhil olarak yerini aldı. Böylelikle şehrin surları önünde muazzam büyüklükte bir kalabalık meydana geldi. Kale içerisinde mahsur kalan Türkler, Kılıç Arslan'ın da kuşatmayı aşarak kaleye girememesinden dolayı zor durumda kaldı ve kaleyi İmparator Aleksios ile anlaşarak Bizans'a teslim etmek zorunda kaldı⁹⁷⁶. Kılıç Arslan daha önce Pierre L'ermite'in etrafına topladığı kuvvetlerden oluşan bir Haçlı ordusuna karşı ezici bir üstünlük sağladığından bahsetmiştik. İşte bu İznik kuşatmasında ise yine aşağı yukarı aynı tarz bir Haçlı ordusuyla karşılaşacağını düşünüyordu ki, İznik'e varınca durumun hiç de öyle olmadığını anladı. Hatta bu yeni Haçlı orduları, tepeden tırnağa zırhlı uzun mızrakları olan ve küçük yaştan itibaren savaş eğitimi alan şövalyelerdi. Bu durum karşısında Kılıç Arslan, Haçlılara kayıplar verdiriyse de kuşatmayı yarıp kaleye girmeyi başaramadı ve geri çekilmek zorunda kaldı⁹⁷⁷. Bunun üzerine kalede kalan Türkler, Bizans İmparatoru Aleksios ile anlaşarak canlarının bağışlanması karşılığında

⁹⁷² Dindar bir kişiliğe sahip olan Godfrey yumuşak huylu biriydi. Avrupa'da savaşlarda herkesin kendi tarafında görmek istediği çok tecrübeli bir savaşçıydı. Bugünkü Almanya'nın Kuzeybatısında bulunan Lorraine şehrinin düküydü. Babasının 2. oğluydu. Hafif kamburdu, annesinin ve daha sonra amcasının yanında büyüdü ancak çocuk yaşta ikisini kaybetti. Haçlı seferleri liderlerinin en yaşlısı ve en tecrübelisiydi. Kral IV. Henry'e hizmet ediyordu. Kudüs'ün alınmasında en büyük emekleri olan kişiydi, Haçlı Seferleri çağrısı yapılmışta sahip olduğu toprakların büyük bir bölümünü sattı ve buradan sağladığı paralarla kendine binlerce şövalyeden oluşan bir ordu kurdu. Kudüs önlerine geldiğinde saldırıya liderlik etti, Kudüs'ün ele geçirilmesinden sonra kral ilan edildi ve kendisine altın bir tac takılmak istendi fakat kendisi, İsa'nın dikenli bir tac giydiği bu topraklarda ben altın bir tac giyemem, diyerek bu teklifi reddetti. Ömrünün sonuna kadar Kudüs'te kaldı ve Kudüs Kralı olarak öldü. Bkz. J. Sydney Jones, *The Crusades Biographies*, s. 103-111.

⁹⁷³ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 188-189.

⁹⁷⁴ Bohemond'un ailesi Güney İtalya, Sicilya bölgesinde yaşamaktaydı. Bohemond'un babası Bizans ile mücadeleye girmiş bir komutandı ve bu mücadelede Bizans'ın elinde bulunan toprakların bir kısmını almayı başarmıştır. Bohemond ailesi fiziki görünüm olarak sarışın idi. Bkz. J. Sydney Jones, *The Crusades Primary Sources*, s. 17.

⁹⁷⁵ Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem*, s. 80-81.

⁹⁷⁶ İznik'in 1097 yılında Bizans'ın eline geçmesinin ardından yeniden Türklerle geçişi Orhan Bey zamanında gerçekleşmiştir. Bkz. Güray Kırpık, *a.g.e.*, s. 84.

⁹⁷⁷ Mike Paine, *Haçlı Seferleri*, Çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yay., İstanbul 2011, s. 28.

kaleyi teslim etme kararı aldılar. Haçlı liderleri ise İstanbul'da yaptıkları anlaşma gereği İznik'i Aleksios'a bıraktılar⁹⁷⁸. Ancak bu durum onlarca kilometre yol gelip ilk ele geçirdikleri kaleden ganimet alamayan Haçlı ordusunu çok fazla kızdırmıştı. İmparator Aleksios, İznik kalesinin yağmalanmasını kesinlikle yasakladı ve Haçlı ordularının sinirini bir nebze olsun azaltmak amacıyla kendilerine ufak hediyeler vererek gönüllerini almaya çalıştı⁹⁷⁹. İznik, Bizans'ın eline geçtikten sonra ise yeni Rum komutanı Butumites oldu⁹⁸⁰. Haçlı orduları sayesinde Bizans yeniden İznik'i ele geçirmeyi başarmıştı. Ancak bu durum ilk ve sondu, Haçlı liderleri İznik'ten sonra ele geçirdikleri yerleri Bizans'a teslim etmediler.

Haçlılar İznik'in zaptından sonra ara vermeden yollarına devam ettiler. Haçlı ordusu Ereğli'de ikiye ayrıldı. Bir grup Toroslar üzerinden Çukurova bölgesine doğru harekete geçerken diğer grup Maraş üzerine doğru yürüdüler⁹⁸¹. Bu noktada Haçlı orduları arasında bağımsız hareket edip kendi amaçları doğrultusunda istikamet çizen Haçlı reisleri oldu. Bunlardan ilki Tancred idi. Tancred ordunun asıl birliklerinden ayrılarak Kilikya bölgesine girdi ve Tarsus bölgesini ele geçirdi. Ancak ardından gelen Baudouin Tarsus'u kendisinden zorla almak istedi. Tancred istemeye istemeye şehri Baudouin'e bırakmak zorunda kaldı ve hemen Adana'ya⁹⁸² doğru yola koyuldu. Adana bölgesini ele geçirip her yeri yağmalattı. Akdeniz'den Malatya'ya kadar uzanan Toros Dağları doğal bir set görünümündeydi. Toroslarda geçitler az ve tehlikeliydi. At veya beygir sırtında birçok zirve kat etmek, çok dar olan dağ patikalarından geçmek gerekiyordu. Bu ise çok tehlikeli bir durumdu. Ayrıca yolların iki tarafı uçurum sarp ve yüksek dağlarla çevriliydi. Batı yolu ise nispeten biraz daha kolay hareket edilebilir bir yoldu ve bu yol Kilikya'ya iniyordu⁹⁸³. Kilikya'da toplanmış olan Ermeniler ise bu dönemde Sultan Kılıç Arslan'a tâbiydiler. Torosları mesken tutan Ermeniler bu bölgede kendilerini güvende hissediyorlardı, çünkü bu arazi kolay nüfuz edilemez ve rahtça

⁹⁷⁸ Vardan Vartabet, *a.g.e.*, s. 187.

⁹⁷⁹ Güray Kırpık, *a.g.e.*, s. 83.

⁹⁸⁰ Nicolae Jorga, *a.g.e.*, s. 115.

⁹⁸¹ Salim Koca, *a.g.e.*, s. 82.

⁹⁸² Charles Texier 1836 yılında Adana'da bulunduğu sırada eski bir kilisenin yıkılıp yerine yenisinin yapılacağı sırada, yapılan kazılar esnasında toprağın altından çıkarılan ve elinde haçlar bulunan, zırhlı askerlerin kemiklerine rastladığından bahseder buda Adana bölgesindeki Haçlı işgalinin kanlı bir şekilde gerçekleştiğini ispatlamaktadır. Texier, bunların Kılıç Arslan'ın askerleri tarafından ele geçirilerek yok edilen askerler olduğu ifade etmiştir Bkz. Charles Texier, *Küçük Asya*, Çev. Ali Suat, III, Enformasyon ve Dökümanasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002, s. 31.

⁹⁸³ Mehlika Aktok Kaşgarlı, *Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Kök Yay., Ankara 1990, s. 31.

savunulabilecek bir durumdaydı. Ayrıca tehlike anında sarp dağlara çekilip kendilerini takibe koyulan ordulardan bu şekilde kurtulmuş oluyorlardı⁹⁸⁴. Bu bölgedeki Ermeniler Haçlıların Kilikya bölgesindeki yardımcıları olmuştur. Ermeniler bu bölgede Haçlıların yiyecek, içecek ihtiyaçlarını karşılıyor, onlara rehberlik ediyor ve hatta yeri geldiğinde askerî güç olarak da onlara dâhil olup onlarla birlikte saf tutuyorlardı. Haçlılara yardım etmelerinin sebebi kendi siyasî çıkarlarına uygun düşmesiydi ve bölgedeki hâkimiyetlerinin güvenceye alınacağı düşüncesiydi⁹⁸⁵. Görüldüğü gibi Ermeniler, bölgede denge politikası uygulamaktaydılar. Hâkim güç Bizans olduğu zaman Bizans askerleriyle hareket ederken, hâkim güç Haçlılar olunca onların safına geçmekte hiç tereddüt etmediler⁹⁸⁶. Tarsus kalesini ele geçiren Baudouin ise bununla yetinmeyerek doğu istikametine doğru harekete geçti. Baudouin'in hedefi Urfa (*Edessa*)⁹⁸⁷ idi. Burası Ermeni hâkimi Thoros'un elindeydi ve Thoros, Baudouin'in Urfa'ya gelerek kendisinin savunmacısı olmasını istiyordu, ancak Baudouin'in Urfa ile ilgili daha farklı planları vardı. Baudouin, korumacılık yerine Thoros'un üvey evladı olma şartını sürmüştü. Böylelikle gerçek bir prenslik elde edebilir, tahtın veliahdı olabilirdi⁹⁸⁸. Bu istek Thoros tarafından kabul edildi ancak usulüne uygun bir şekilde gerçekleşmeliydi. Böylece Baudouin beraberindeki yüzlerce şövalye ve 2000 civarı piyade asker ile Urfa'ya gitti⁹⁸⁹. Baudouin bu isteği tören hazırlıklarının yapılmasına sebep oldu ve halkın da katılımıyla onların şahitliğinde Ermeni geleneklerine göre evlat edinme töreni yapıldı. Törenler gerçekleşmiş, Baudouin artık tahtın yeni veliahdı olmuştu. Artık babasının ölümü durumunda tahta kendisi geçecekti ancak Baudouin'in babasının eceliyle ölmeyi bekleyecek kadar sabrı hiç yoktu. Bir süre sonra anne ve babasını öldürtmüş ve bunu yaparken de hiçbir acıma duygusu hissetmemişti⁹⁹⁰. Böylelikle (491/10 Mart 1098) tarihinde doğuda ilk Latin devleti kurulmuş oldu⁹⁹¹. Burada kurulan kontluk Doğu Toroslardaki Ermenilerin desteğini de almış bulunmaktaydı, ancak diğer Ermeni beylerine baktığımızda, özellikle Orta Toroslardaki Maraş dolayları Ermenileri Urfa

⁹⁸⁴ Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 151.

⁹⁸⁵ Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri, (Müslüman-Haçlı Siyasî İttifakları)*, Yeditepe Yay., İstanbul 2008, s. 71; Güray Kırpık, *a.g.e.*, s. 85.

⁹⁸⁶ Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, s. 130.

⁹⁸⁷ Charles Texier, *a.g.e.*, s. 32.

⁹⁸⁸ Edward Gibbon, *The History of the Decline And Fall of the Roman Empire*, Vol 1, eBookMail, 2001, s. 2544; Güray Kırpık, *a.g.e.*, s. 85.

⁹⁸⁹ Göktuğ Halis, *a.g.e.*, s. 43.

⁹⁹⁰ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 194-195.

⁹⁹¹ Azîz S. Atiya, *Crusade, Commerce And Culture*, s. 60; Ziya Kazıcı, *a.g.e.*, s. 113.

Kontluğuna karşı düşmanca bir tavır sergiliyorlardı⁹⁹². Baudouin zaman kaybetmeden çevresindeki kent ve kaleleri alarak (*Samsat, Seruc*) kısa zamanda kontluğun topraklarını genişletmeye başladı⁹⁹³. Bu gelişmeler Bizans İmparatoruna edilmiş olan yeminlerin göstermelik olduğu net bir şekilde ortaya koymuş oldu⁹⁹⁴.

5.12. Halep Bölgesinden Antakya'ya Gönderilen Yardım

Haçlıların 490/1097 yılında Antakya kalesi önlerine doğru yürüyüşe geçtiği sırada Antakya hâkimi Yağısıyan, Halep bölgesinde Rıdvan ile birlikte Cenâhüddeve'yi itaat altına almak üzere Humus'a doğru sefer düzenlemişlerdi. Ancak bu büyük ordunun Antakya üzerine geldiği haberi Yağısıyan'a iletilir iletilmez, Yağısıyan seferi yarıda bırakıp Rıdvan'ın ordusundan ayrılıp Antakya'ya döndü. Yağısıyan Haçlı orduları hakkında bilgi aldıktan sonra annesi ve babasını şehirden çıkarıp Dimaşk'a gönderdi⁹⁹⁵. Yağısıyan büyük ihtimalle kuşatmanın uzun ve çetin geçeceğini düşünüyordu.

Antakya şehri Roma İmparatorluğu döneminde, İmparatorluğun 4 büyük şehrinden biriydi⁹⁹⁶, burası Hristiyanlar için ayrı bir önem taşıyordu. Burada dünyanın ilk kilisesi olan St. Pierre Kilisesi vardı ayrıca Antakya onların "*Hristiyan*" ismini aldıkları ilk şehirdi⁹⁹⁷. Antakya Kalesi ise Ortaçağ'ın en güçlü surlarına sahip kalelerinden bir tanesiydi. Surların, yan yana beş atın rahatlıkla koşabileceği genişlikte olduğu söylenmektedir. Bu ifade abartılı olarak anlatılmış olsa da surların kalınlığı ve gücü hakkında fikir edinmemizi sağlamaya yardımcı olmaktadır. Kale surları 360 burçla desteklenmektedir. Kalenin doğu kısmı dağla çevrildiğinden iç kale dağ üzerine yapılmıştır. Bu iç kaleyi Bizans İmparatoru Phokas'ın yaptırdığı söylenmektedir⁹⁹⁸. Antakya Kalesi, halk arasında; Yiğitlikle zapt edilebilecek kalelerden olmadığı bu muazzam kalenin yalnızca baskın, ihanet ya da kıtlıkla ele geçirilebileceği söyleniyordu⁹⁹⁹. Kale surlarının uzunluğu 3 fersah civarındaydı ve 350-400 kule bu surların üzerinde okçu birlikleriyle donatılmıştı. Surların doğusunda Habib-i Neccar

⁹⁹² Claude Cahen, *a.g.e.*, s. 96.

⁹⁹³ Işın Demirkent, *a.g.m.*, s. 530.

⁹⁹⁴ Umberto Eco, *Ortaçağ, (Katedraller, Şövalyeler, Şehirler)*, Alfa Yay., Çev. Leyla Tonguç Basmacı, 1. Basım, İstanbul 2014, s. 53.

⁹⁹⁵ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, VII, s. 3661; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 129-130.

⁹⁹⁶ William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, Translated; Emily Atwater Babcock and A.C Krey, Columbia University Press, New York 1943, s. 199.

⁹⁹⁷ Steven Runciman, *The First Crusade*, Cambridge Universty Press, New York 2005, s. 126.

⁹⁹⁸ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, II, s. 318.

⁹⁹⁹ Steven Runciman, *The First Crusade*, s. 129.

dağı bulunmaktaydı, batısında ise Asi Nehri vardı. Bu durum da şehrin tamamını çevreleyip kuşatma altına alınmasını imkânsız kılıyordu¹⁰⁰⁰. Ayrıca Haçlıların da zaten böyle bir kaleyi almaya yetecek ne adamları ne de surları yıkacak savaş aletleri vardı. Ancak Antakya Orta Doğu'ya girişin kapısıydı¹⁰⁰¹. Yağısyan bu durumun farkındaydı, yaklaşmakta olan kalabalık Haçlı ordusunun kaleyi bir saldırıyla ele geçiremeyeceklerini biliyordu. Fakat onu tedirgin eden ihanet ve kıtlık gibi konular vardı. Kıtlık için hemen çevre köylerden yiyecekler getirtilip, kaleye depolamaya başladı¹⁰⁰². Ayrıca ihanet için derhal harekete geçti ve Haçlılar henüz surların önüne gelmeden, kale içerisindeki yerli Hristiyan, Ermeni ve Süryânî ailelerin erkeklerini kale önünde hendek kazacakları bahanesiyle toplayıp dışarı çıkarttı. Onlar hendekler kazmaya başladıkları sırada kale kapıları kapatıldı¹⁰⁰³. Yağısyan onlara, kuşatma bitene kadar içeri alınmayacaklarını ailelerinin kendisinin güvenliği altında olacağını, bu hususta meraklanmamaları gerektiğini belirterek¹⁰⁰⁴ korkularını gidermeye çalıştı. Bu davranış yadırgansa da Yağısyan haklıydı, çünkü kale de zaten tam da bu sebeple düşecekti. Yağısyan bu önlemleri alırken bir yandan da bölgedeki emirlere haberler göndererek yardım çağırısında bulundu. Ayrıca bölge emirleri dışında Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Berkyaruk'tan da yardım talebinde bulundu¹⁰⁰⁵. Haçlı liderleri bölgeye geldiklerinde Antakya'ya, Şam bölgesinden yardım gelmemesi için bölge emirlerine haber göndererek amaçlarının yalnızca Antakya olduğunu ve kendi şehirlerine dokunmayacaklarını bildirdiler¹⁰⁰⁶. Böylelikle yardımın gelmesini de engellemeyi düşünüyorlardı.

Haçlılar, Arapların deyimiyle “Ehl-i Salib”, “Salibiyyun”¹⁰⁰⁷ Antakya önlerine geldiklerinde ise aslında önemli olan şey onların karşılıklarına çıkacak ordunun sayısı

¹⁰⁰⁰ Göktuğ Halis, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁰⁰¹ Anonim I. *Ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi*, Çev. Vedii İlmen, Yaba Yay., İstanbul 2005, s. 10.

¹⁰⁰² William Archbishop of Tyre, *a.g.e.*, s. 205.

¹⁰⁰³ Francesco Gabrieli, *Arap Historians of the Crusades*, Translated by E.J. Costello, Revivals Routledge Press, New York 2010, s. 3; İbrâhîm Halil Er, *Cennet Doğuda Bir Yerdedir, (Haçlı Seferlerinin Değişen Yüzü)*, Elips Kitapevi, Ankara 2006, s. 89.

¹⁰⁰⁴ İbnü'l-Kalânîsi, *Zeylû Târihî Dimaşk*, s. 134; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem*, s. 94; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 91; Steven Runciman, *The First Crusade*, s. 127; Gürhan Bahadır, *Antakya Haçlı Prensligi (1098- 1126)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yay., 2. Baskı, Ankara 2013, s. 26.

¹⁰⁰⁵ Birsal Küçükspahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2006, s. 35.

¹⁰⁰⁶ Francesco Gabrieli, *a.g.e.*, s. 4.

¹⁰⁰⁷ Işın Demirkent, *a.g.m.*, s. 525.

değil, ordunun birlik ve bütünlük durumuydu. Haçlılar 1097'de yaklaşık olarak 300 bin¹⁰⁰⁸ gibi bir rakamla ifade edilen, Frenklerin çoğunlukta olduğu bir orduyla Antakya önlerine gelip şehri kuşatma altına aldılar. Bu sırada Yağısıyan'a ilk destek ufukta görünmeye başlamıştı. Bunlar Melik Rıdvan'ın göndermiş olduğu askerlerdi. Ancak bu birlik beklenildiği gibi önemli işler yapabilecek sayıda bir güç değildi. Aksine, gönülsüzce gönderilmiş bir birlikti. Zaten bu ordu da Asi Nehri kıyısında dar bir geçitte Haçlı Prensi Bohemond'un 700 kişiden oluşan bir askerî kuvveti ile mağlup edilerek geri püskürtüldü¹⁰⁰⁹. Az sayıdaki bu Halep ordusu tamamen hazırlıksız yakalanmışlardı. Haçlı askerleri Halep ordusunun geldiği haberini alınca onlara pusu kurdu, böylece Rıdvan'ın göndermiş olduğu askerler bozguna uğratıldı¹⁰¹⁰. Hatta Bohemond komutasındaki bu ordu daha sonra Halep'e bağlı köyleri yağmalamaya başladı¹⁰¹¹. Melik Rıdvan'ın gerekli ciddiyeti göstermemesi tamamen kişisel bir olaydı. Esasen Melik Rıdvan mücadele içerisinde bulunduğu kardeşi Dukak ve Humus Emîri Cenâhüddevle ile karşılaşmak istemiyordu, olası bir karşılaşmada ise kendini güvende görmüyordu. Bu nedenle yardıma kendi gelmemekle birlikte gerekli ciddiyeti göstermeyip az miktarda bir kuvvet göndermekle yetindi. İşte bu mağlubiyette ordunun başında Emîr Sökmen yer alıyordu. Sökmen, Rıdvan'ın bu gönülsüz tavırları üzerine, aldığı mağlubiyet nedeniyle geri çekilerek Rıdvan'ın yanına yani Halep'e geri dönmek yerine Dukak'ın yanına gidip taraf değiştirdi¹⁰¹². Sökmen'in taraf değiştirmesinin altında yatan neden işte buydu. Bu olay Rıdvan'ı bölgedeki hâkimiyet mücadelesinde daha da zor duruma düşürdü. Böylece Rıdvan, Cenâhüddevle, Yağısıyan ve Sökmen'in de desteğinden mahrum, Halep hâkimiyetinde tek başına kalmıştı. Bu sırada Haçlı askerleri öldürülen askerlerin başlarını kesip Antakya kalesi içerisine mancınıklarla atmaya başladılar. Bu durum kale içerisinde büyük bir panik ve ümitsizliğin hâkim olmasına sebep oldu.

Sultan Berkyaruk, Yağısıyan'ın yardım çağırısına Musul valisi Kürboğa komutasında bir ordu göndermişti fakat o ordu bir türlü gelmek bilmiyordu. Sebebi çok geçmeden anlaşıldı. Kürboğa Haçlıların hâkimiyeti altına girmiş olan Urfa'yı kuşatma

¹⁰⁰⁸ Azîmî, *a.g.e.*, s. 36.

¹⁰⁰⁹ J. Sydney Jones, *The Crusades Primary Sources*, s. 13; Hilaire Belloc, *The Crusade, the World's Debate Cassel And Company Ltd, London 1937*, s. 110.

¹⁰¹⁰ Steven Runciman, *The First Crusade*, s. 136-137.

¹⁰¹¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dımaşk*, s. 134; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehân, II, s. 132.

¹⁰¹² İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi târihi Haleb*, (Seçmeler), Çev. Ali Sevim, s. 90.

altına almıştı. Kürboğa'nın ordusunun yaklaşık olarak 300 bin kişiden oluştuğu söylenmektedir. Kürboğa, esasen Urfa'nın hemen ele geçirilebileceğini düşünmekteydi. Ancak Baudoin karşı atağa geçti, okçularını ve mızraklılarını kaleden çıkarıp adeta bir meydan okuma tarzında Kürboğa'nın ordusunun üzerine gönderdi. Bunun üzerine Kürboğa'nın ordusu neredeyse karargâha kadar geri çekildi, yaşanan bu gelişmeler Kürboğa'yı oldukça fazla sinirlendirmişti¹⁰¹³, O da meseleyi artık bir inat haline dönüştürdü. Kürboğa inatçı bir yapıya sahipti, aldığı çoğu kararlarda askerleri homurdanmalar gösterse dahi kesinlikle geri adım atıp fikrinden vazgeçmiyordu. İşte Kürboğa'nın bu inatçı mizacı burada da devreye girdi ve yaklaşık üç hafta gibi çok uzun bir zaman kaybına neden oldu¹⁰¹⁴. Kürboğa'nın kendince haklı planları vardı. O Antakya önlerinde karşılaşacağı Haçlıları moralmen çökerteceği hem de Antakya'ya geldiğinde arkasında Haçlılara yardıma gelebilecek bir ordunun kalmasını istemiyordu¹⁰¹⁵. Neticede (491/4 Mayıs 1098)'de başlayan kuşatma üç hafta sürdü ve bu süre içerisinde Antakya'yı da kendi kaderine bırakmış oldu. Haçlılar Antakya'yı 9 ay kuşattılsa da yine de ele geçiremediler. Bu süre içerisinde de açlıkla kıtlık ve hastalıklarla mücadele etmek zorunda kaldılar. Esasen Haçlıların Antakya kuşatmasının hemen başında erzaklarını bolca tüketmeleri, kuşatmanın bu kadar uzun sürebileceğinin hesap edilmediğini göstermektedir¹⁰¹⁶. Ayrıca Yağsıyan ile anlaşma yapıp, Antakya Kalesi etrafından dolanarak Kudüs'e gidebilirlerdi. Fakat bu hareketleri, öncelikli amaçlarının Kudüs'ten çok kendi hâkimiyetlerini kuracakları kaleleri ele geçirmek olduğunu ıspatlamaktadır¹⁰¹⁷. Bu süreçte Antakya kalesinden gizlice çıkıp, Haçlı orduları üzerine yapılan ani baskınlarda Haçlılar çok kayıp vermeye başlamıştı¹⁰¹⁸. Bu durumun bir türlü önüne geçilemeyince Haçlı askerleri, Antakya kalesi ile kendi aralarına hendekler kazmaya başladılar¹⁰¹⁹. Bu kuşatmada ümidini kaybedip geri dönenler bile oluyordu. Fakat bu durum 3 Haziran 1098 gecesi son buldu. Ermeni asıllı kale komutanı Firuz (*Ruzbah*)¹⁰²⁰, Haçlı prensi Bohemond'a haber yollayıp altın ve

¹⁰¹³ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, TTK, Ankara 1990, s. 42-44.

¹⁰¹⁴ Jonathan Riley-Smith, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁰¹⁵ Gürhan Bahadır, *Antakya Haçlı Prenslüğü (1098- 1126)*, s. 35; Göktuğ Halis, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁰¹⁶ Birsal Küçüksipahioğlu, "Birinci Haçlı Seferi'nin Bir Görgü Tanığı: Raimundus Aguilers", *Tarih Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sayı: 41, İstanbul 2005, s. 20; Raşit Erer, *Türklere Karşı Haçlı Seferleri*, Kaknüs Yay., İstanbul 2002, s. 47.

¹⁰¹⁷ Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, Say Yayınları, İstanbul 2014, s. 82-83.

¹⁰¹⁸ Zoe Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 105; Edward Gibbon, *a.g.e.*, s. 2546.

¹⁰¹⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 132.

¹⁰²⁰ Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, II, s. 339; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylü Târihi Dımaşk*, s. 136.

gümüş karşılığı anlaşmaya varıp ihaneti gerçekleştirmişti¹⁰²¹. Hatta Bohemond'a ne kadar ciddi olduğunu ispatlamak için de gönderdiği mektupla birlikte oğlunu da Bohemond'a rehin olarak gönderdi¹⁰²². Firuz'un bunu neden yaptığı tam olarak bilinmiyor, ya altını çok sevdiği ya da Yağısıyan ile arasının iyi olmadığı tahmin edilmektedir¹⁰²³. Fulcherius ise; Firuz'un, Hz. İsa'nın kendisine, farklı zamanlarda, farklı yerlerde üç defa görüldüğü ve “*Kaleyi Hristiyanlara geri ver*”¹⁰²⁴ dediği rivayetinden bahsetmiştir. İbnü'l-Adim ise; Yağısıyan'ın önceden, bir hatasından dolayı Firuz'a kötü davrandığını ve ceza olarak da mallarına el koyduğunu, bu sebeple Firuz'un ona karşı kin beslediğini söylemektedir¹⁰²⁵. Demirci bir babanın oğlu olan Firuz'un zaten İslâmiyet'e de mal ve makam için geçtiği söylenmektedir¹⁰²⁶. Böyle bir hayat için seve seve sünnet olmuş, hiç itiraz etmemişti¹⁰²⁷. Biraz altın için tüm Antakya halkının katledilmesini kabul edebilecek birinin, mal ve para için sünnet olması olağandır. Fakat sebep ne olursa olsun aldığı karar Ortadoğu da çok büyük sonuçlar doğuracak bir karardı.

Antakya kuşatmasında Haçlı liderleri, kaleye kimin sahip olacağı hususunda anlaşamamışlardı. Bohemond Firuz'dan yardım desteği alacağını gizleyerek yeniden Haçlı liderleriyle bir toplantı yaptı. Kaleye ilk girenin kale sahibi olacağı teklifini sundu ve çoğunluk bunu kabul etti¹⁰²⁸. Diğer Haçlı liderlerinin bu teklifi kabul etmelerindeki en büyük etken Bohemond'un sözlüydi; Öyle ki Haçlı liderleri kalenin Bizans'a teslim edilmesi gerektiğini belirtirken Bohemond; en zor anlarında bile Bizans İmparatorunun vaat ettiği yardımı göndermediğini ve kendilerine verdiği sözü tutmadığını söyleyerek aralarında yapılmış olan anlaşmanın artık geçersiz olduğunu söyledi¹⁰²⁹. Bu da diğer Haçlı liderleri tarafından makul görüldü. (491/2 Haziran 1098) gecesini Haçlı ordularında

¹⁰²¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dimaşk*, s. 135; Raşit Erer, *a.g.e.*, s. 52; Steven Runciman, *The First Crusade*, s. 141; Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 92.

¹⁰²² William Archbishop of Tyre, *a.g.e.*, s. 243- 244.

¹⁰²³ Göktuğ Halis, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁰²⁴ Fulcherius Carnotensis, *Iherusalem Peregrinantium, Kudüs Seferi “Kutsal Toprakları Kurtarmak”*, Çev. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2009, s. 82.

¹⁰²⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 134; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 93.

¹⁰²⁶ Güray Kırpık, *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*, s. 230.

¹⁰²⁷ Dieter Breuers, *Kudüs İçin Ölmek, (Şövalyeler, Rahipler, Müslümanlar ve Birinci Haçlı Seferi)*, Çev. Yasemin Bayer, Telos Yay., İstanbul 2003, s. 191.

¹⁰²⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 134.

¹⁰²⁹ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana, (History of the Journey to Jerusalem)*, Edited and Translated by Susan B. Edgington, Clarendon Press Oxford, New York 2007, s. 341; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dimaşk*, s. 135.

bir hareketlilik gözlemlendi. Ordu kale önlerinden çekilip gelmekte olan Selçuklu ordusuna doğru gidiyormuş gibi hareketlenince bu durum kale komutanlarında dikkat dağınıklığına sebep oldu¹⁰³⁰. Bu esnada Firuz kendilerine, aralarında Bohemond'un da olduğu Haçlı birliği bir gece gizlice Firuz'un bulunduğu "İki Kız Kardeş"¹⁰³¹ adlı kuleye demirden sırtıklar uzattı ve bunlarla kuleler yapıldı. Ayrıca ipler yardımıyla diğerleri de hızlıca tırmanıp kale içerisine sızdılar¹⁰³². Firuz ise büyük bir tedirginlikle içeri giren herkese "Bohemond nerde?" diye sormaktaydı. Bohemond da Firuz da son ana kadar birbirlerinden şüphe duydular. Ancak iki taraf da birbirlerine olan vaatlerini yerine getirdiler¹⁰³³. Bohemond içeri girdiğinde ise Firuz'un avcuna, içinde 60 Bizans altını olan altın kesesini fırlattı¹⁰³⁴. Daha sonra Haçlı orduları kapıları açıp davullar çalarak büyük bir gürültüyle içeri girdiler¹⁰³⁵. Yağısıyan bu gürültü ve telaş içerisinde kalenin düştüğünü düşünüp derhal kaleden çıkıp kaçtı¹⁰³⁶. Yağısıyan'ın akıbeti kaçtıktan sonra pek de değişmedi. Üzüntüsünden birkaç defa atından düştüğü, yanındakilerin onu yeniden ata bindirdiği ancak daha sonra kendine gelmeyince onu terk ettiği söylenmektedir¹⁰³⁷. Yağısıyan daha sonra bir Ermeni köylü tarafından bulunarak başı kesildi ve Bohemond'a götürüldü¹⁰³⁸. Yağısıyan'ın kaleden kaçışına sebep olan kişinin kale Nidacısı¹⁰³⁹ olduğu söylenmektedir. Nidacının var gücüyle kale düştü diye bağırma başlama herkesi telaşa sokmuştu¹⁰⁴⁰. Belki de bu yanlış anons yapılmasaydı ve Yağısıyan kaçmak yerine savaşsaydı, Antakya kalesi düşmeyecekti. Çünkü içeri yalnızca 500 kişi girmişti ve kapılar kapalıydı¹⁰⁴¹. Daha sonra Antakya Kale kapısı

¹⁰³⁰ Dieter Breuers, *a.g.e.*, s. 195; Gürhan Bahadır, *İslâm Fethinden Haçlılara Kadar Antakya*, s. 234.

¹⁰³¹ Steven Runciman, *The First Crusade*, s. 142; Hilaire Belloc, *a.g.e.*, s. 111.

¹⁰³² Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 196; Hilaire Belloc, *a.g.e.*, s. 112.

¹⁰³³ William Archbishop of Tyre, *a.g.e.*, s. 242.

¹⁰³⁴ Steven Runciman, *The First Crusade*, s. 143-144.

¹⁰³⁵ Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, II, s. 339.

¹⁰³⁶ William Archbishop of Tyre, *a.g.e.*, s. 233.

¹⁰³⁷ Yağısıyan'ın kaçarken sürekli atından düşmesi hadisesinin farklı bir sebebi olabilir. Yağısıyan Haçlı kuşatmasının başlamasından birkaç ay sonra durumun vehametinden olsa gerek nargilesine sürekli haşhaş katıyordu. Bunu yapmasındaki amaç kafasının dağılmasını sağlamak, korku ve telaşını bastırabilmektir. Fakat neredeyse her gece içildiğinden dolayı alışkanlık yapan bu nargileye devam etmesi aşırı derecede baş dönmesine sebep olmaktadır. Bkz. Dieter Breuers, *a.g.e.*, s. 194; İbnü'l-Kalânisî, *Zeylü Târihi Dimaşk*, s. 135.

¹⁰³⁸ Zoe Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 106.

¹⁰³⁹ Nida: Çağırma, bağırma, seslenme, ses verme anlamlarına gelmektedir. Bu dönemde Nidacının görevi kale halkını önemli gelişmelerden haberdar etmektir.

¹⁰⁴⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 135.

¹⁰⁴¹ Francesco Gabrieli, *a.g.e.*, s. 4; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 95.

açıldı ve tüm Haçlı ordusu içeri girip kale içerisinde büyük bir katliam yaptı¹⁰⁴². Kadın ve çocukların bile hiç acımadan boyunları vuruldu¹⁰⁴³. Tüm bu yapılanlarıda Tanrı'nın isteği olarak görüyorlardı¹⁰⁴⁴. Bu kargaşa esnasında kalenin düşmesine sebep olan Firuz'un karısı ve kardeşi dahi Türk zannedilerek katledilmiştir. Firuz onların ölü bedenlerini görünce dizlerinin üzerine çöküp bir kenarda gözyaşlarına boğuldu¹⁰⁴⁵. Haçlılar Antakya'da her yeri yağmaladılar, hatta mezarları bile açıp içindeki altın ve gümüş eşyaları aldılar¹⁰⁴⁶. Kaleyi gafil avlamalarına rağmen çarpışma esnasında Bohemond da yaralanmıştı¹⁰⁴⁷. Antakya, (491/Haziran 1098)'de düştü ancak bu sırada iç kale, Yağısıyan'ın oğlu Şemsü'd-devle tarafından direnmeye devam ediyordu¹⁰⁴⁸. Bu direniş Kürboğa'ya da zaman kazandırmıştı. Haçlı orduları Antakya kalesini ele geçirdikten sonra burada kaldıkları süre içerisinde zaten erzakları bitmiş olan şehirde, çok büyük bir açlık çekmeye başladılar. Günlerce iç kaleyi düşürmekle uğraşan Haçlı orduları bir yandan da açlıkla savaşıyordu. Tüm bunların üzerine bir de Kürboğa'nın yaklaşmakta olduğu haberi duyulunca Haçlı ordusu arasında panik havası hâkim olmaya başladı.

5.13. Rıdvan-Dukak Mücadelesi Sürecinin Antakya'nın İşgaline Olan Etkisi

İç kalenin direnişinin 13. gününe gelindiğinde ise Haçlı orduları açlıktan buldukları her şeyi yemeye başladılar. Bunlar arasında ölü hayvanları kesip yiyenler yanında ölü insan eti, ağaç kabukları ve yaprak yiyenler vardı¹⁰⁴⁹. Hatta kaleye girdiklerinde içerde yapılan katliam sonrasında etrafta çürümeye terk edilen cesetler, Haçlı askerlerinin çoğunun salgın hastalıktan kırılmasına sebep oldu¹⁰⁵⁰. Zaten 8 aylık kuşatma süresi de eklenince şehre 1 yıl boyunca hiçbir yiyecek maddesi girmedi var olanlar da çoktan tükendi¹⁰⁵¹. Bu kuşatmada Ermeni ve Suriyeli tüccarlar çok fazla para kazandılar.

¹⁰⁴² William Archbishop of Tyre, *a.g.e.*, s. 227; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem*, s. 99.

¹⁰⁴³ İbnü'l-Kalânisî, *Zeylû Târihi Dımaşk*, s. 135.

¹⁰⁴⁴ Birsal Küçükspahioğlu, *a.g.m.*, s. 20-21.

¹⁰⁴⁵ Dieter Breuers, *a.g.e.*, s. 198; Raşit Erer, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁰⁴⁶ William Archbishop of Tyre, *a.g.e.*, s. 235.

¹⁰⁴⁷ Steven Runciman, *The First Crusade*, s. 143.

¹⁰⁴⁸ Zoe Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 106; Dieter Breuers, *a.g.e.*, s. 203; Gürhan Bahadır, *Antakya Haçlı Prensligi (1098- 1126)*, s. 38; Birsal Küçükspahioğlu, *a.g.e.*, s. 37; Göktaş Halis, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁰⁴⁹ August C. Krey, *The First Crusade, (The Accounts of Eye-Witnesses And Participants)*, Princeton University Press, Princeton 1921, s. 171; Ebü'l-Ferec, *a.g.e.*, II, s. 340; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem*, s. 96.

¹⁰⁵⁰ Steven Runciman, *The First Crusade*, s. 146.

¹⁰⁵¹ Anonim I. *Ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi*, s. 12.

Kuşatmanın uzun sürmesiyle ellerindeki mallarla bölgeye gelen tüccarlar, başlarda fiyatları normal seviyede tuttuysalar da sonraları inanılmaz bir artış ile satmaya başladılar. Örneğin; Bir çuval un için ödenen parayla normalde 1 savaş atı alınabiliyordu¹⁰⁵². Zaten bu tüccarlar da durumun şiddetlenmesinin ardından bölgeye gitmeyi durdurdular. Çünkü oraya gidipte mallarına el konulmadan satış yapabiliş geri dönene, çok şanslı biri gözüyle bakılamaya başlanmıştı¹⁰⁵³. Ordu ümidini yitirmeye başladı, hatta askerlerden çoğu gizlice ordudan ayrılıp Samandağ limanına gidip, oradan gemilerle Tarsus'a doğru yola koyuldular¹⁰⁵⁴. Bu sırada Kürboğa, Halep, Dımaşk, Şeyzar, Sincar, Sümeysat, Humus, Hama ve diğer şehirlerden Rıdvan, Dukak, Tuğtegin, Cenâhüddeve, Arslantaş, Süleyman b. İlgazi gibi önemli emîrlerin komutasındaki Arap ve Türklerden karışık şekilde bir araya gelmiş olan bu ordu Antakya Kalesinin önüne geldi¹⁰⁵⁵. Kürboğa Antakya önlerine geldiğinde Haçlıların henüz 2 gün önce kale içerisine girdiklerini öğrendi¹⁰⁵⁶. Antakya kalesinden yaklaşık 2 mil uzaklıkta kamp kurdular. Ayrıca bir kısım birlikler göndererek Haçlıların da kale dışına çıkmalarını önlemek için nöbet tuttular¹⁰⁵⁷. Haçlı orduları da zaten ümitsiz haldeydiler kaleden çıkmaya çok da cesaret edemiyorlardı. Bu ordunun toplamda yaklaşık olarak 400 bin kişiden olduğu ve Haçlılardan daha fazla oldukları rivayet edilmektedir¹⁰⁵⁸. Ordu, kale önüne geldiğinde şehrin düşmüş olduğunu gördüler ve derhal Haçlıları kale içerisinde sıkıştırıp kuşatma altına aldılar. Haçlılar değil yerindeyse iki ateş arasında kalmışlardı. İçeride iç kale direnmeye devam ederken dışarıda Kürboğa'nın ordusu tüm çıkışları kapatmıştı¹⁰⁵⁹. Haçlılar artık yolun sonuna geldiklerini düşünmeye başladılar. Yıllarca yapılan hazırlıklar, toplanan ordular, Anadolu'da elde edilen başarıların tümü sona ermiş gibi görünüyordu. Sefer amacına ulaşamamıştı. Hatta tüm bunların üzerine Haçlılara yardıma gelme amacıyla Akşehir'de hazırlıklara başlayan Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos, Haçlıların Antakya'da tamamen yok edildiği haberini oradan

¹⁰⁵² Dieter Breuers, *a.g.e.*, s. 205.

¹⁰⁵³ Dieter Breuers, *a.g.e.*, s. 189.

¹⁰⁵⁴ Gürhan Bahadır, *Antakya Haçlı Prensiği (1098- 1126)*, s. 40-41.

¹⁰⁵⁵ William Archbishop of Tyre, *a.g.e.*, s. 225; August C. Krey, *a.g.e.*, s. 163; Erdoğan Merçil, "Haçlı Seferleri Sırasında Büyük Selçuklu Devleti'nin Durumu", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu, (23-25 Haziran 1997)*, TTK, Ankara 1999, s. 86.

¹⁰⁵⁶ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 96.

¹⁰⁵⁷ Raymond d'Aguilers, "Kerbogha's Attack", *The First Crusade the Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Source Materials*, Edited by Edward Peters, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, Second Edition 1998, s. 212.

¹⁰⁵⁸ Azîmî, *a.g.e.*, s. 37; Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 87.

¹⁰⁵⁹ Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem*, s. 101.

kaçmış olan Haçlı askerlerinden dinledi ve bölgeye sefer yapma kararından vazgeçti¹⁰⁶⁰. Haçlılar için belki de son ışık böylece sönmüş oldu. Kürboğa ise kendine o kadar çok güveniyordu ki, kale önünde oturup adamlarıyla satranç oynuyordu¹⁰⁶¹. Artık Haçlıların yapacakları tek şey canlarının bağışlanmasını isteyip bölgeden çekilmektir ve öyle de oldu. Haçlı liderleri aralarında toplanıp aldıkları kararlar Kürboğa'ya bir elçi heyeti gönderip barış isteyeceklerdi. 28 Haziran'da heyet hazırlandı. Başında ise Pierre L'ermite vardı¹⁰⁶². Heyet kendilerine dokunulmaması kaydıyla Antakya kalesini teslim edeceklerini ve memleketlerine döneceklerini teklif ediyordu¹⁰⁶³. Bu istek Kürboğa ordusunda memnuniyetle karşılandıysa da Kürboğa'nın hiç kimseye danışmadan bu teklifi reddetmesi hatta aksine, bir meydan savaşı yapma teklifinde bulunması hem Haçlılar hem de kendi ordusu tarafından pekiyi karşılanmadı¹⁰⁶⁴. Orduda homurdanmalar yükselmeye başladı. Kürboğa Haçlı elçilerine verdiği cevapta: *"Tanrınız ve Hristiyanlığınız bizi ilgilendirmez, kadınlaşmış kavimlerden aldığımız bu ülkeleri istemeniz hayret edilecek bir şeydir. Efendilerinize söyleyiniz: Türk olmak ve dinlerini değiştirmek niyetinde iseler size şehirler verir, dost oluruz. Aksi takdirde hepinizi zincire vurur, Horâsân'a sürer veya öldürürüz"*¹⁰⁶⁵ demektedir.

Selçuklu ordusu bu şartlar altında tabii ki daha avantajlı bir halde görünüyordu, Kürboğa bunu düşünerek savaş kararı almıştı, belki de Haçlılara tamamen son vererek bir daha bölgeye gelmelerine cesaret etmemeleri için iyi bir ders vermek istiyordu. Fakat farkında olmadığı bir şey vardı, o da Selçuklu ordusunun aslında Haçlılardan çok daha kötü bir durumda olduğuydu. Ordu kalabalıktı fakat asıl olması gereken, birlik olma, kavramından yoksundu¹⁰⁶⁶. Ordu mensupları birbirlerinin hareketlerinden tedirgin olan, birbirlerine güvenmeyen bir yapıya sahipti. Öyle ki bu ordudaki emîrlere genelde, eğer bir çıkarları varsa diğerinin yardımına geliyorlardı¹⁰⁶⁷. Bölge için hayati önem taşıyan bu savaşta da herkes çıkarlarını düşünüyordu. İşin ilginç tarafı, Selçuklu Sultanı

¹⁰⁶⁰ Ralph-Johannes Lilie, *Byzantium and the Crusader States 1096-1204*, Translated by J.C.Morris And Jean E.Ridings, Clarendon Press, Oxford 1993, s. 38; Göktuğ Halis, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁰⁶¹ Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem*, s. 105.

¹⁰⁶² Ali Sevim, *Suriye-Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 187.

¹⁰⁶³ William Archbishop of Tyre, *a.g.e.*, s. 249; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 97.

¹⁰⁶⁴ Azîmî, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁰⁶⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 135.

¹⁰⁶⁶ Azîmî, *a.g.e.*, s. 37; Dieter Breuers, *a.g.e.*, s. 223-224; Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, s. 111.

¹⁰⁶⁷ Jean Richard, *The Crusade (1071-1291)*, Translated by Jean Birrell, Cambridge University Press, New York 2005, s. 125.

tarafından görevlendirilmiş olmasına rağmen Kürboğa, Antakya önlerine geldiğinde Yağısıyan'ın oğlu Şemsü'd-devle'ye haber gönderip, Haçlı ordusunu mağlup ettiği takdirde kendisine Antakya'yı bırakacağına dair söz aldı. Tabii ki Şemsü'd-devle bu isteğe olumlu cevap vermek zorundaydı ve öyle de oldu¹⁰⁶⁸.

Görüldüğü gibi, içte bir bütün olarak hareket etmemek tabii ki dışta da ciddi sıkıntılar yaratacaktı¹⁰⁶⁹. Peki, bu anlaşmazlığın, birlik olma duygusunun yitirilmesinin sebebi neydi, ordu neden bu hale gelmişti. Hem de bu kadar kritik bir savaşın arifesinde. Bunun ilk aşamasını yine Rıdvan-Dukak mücadelesinin oluşturduğunu görüyoruz. Kürboğa, Haçlı ordusunu kuşatma altına aldığı sırada Melik Rıdvan tarafından gönderildiği öğrenilen bir elçi heyeti, Kürboğa ile gizlice bir durum değerlendirmesi yapmışlardı, fakat bunun içeriği gizli tutulmuştu. Bu durum orduda büyük bir tedirginlik yaratmıştı¹⁰⁷⁰. Özellikle Rıdvan ile mücadele halinde olan kardeşi Dukak ve Emîr Cenâhüddeve her türlü olasılığı düşünmeye başladılar. Cenâhüddeve ise daha önce öldürülmesi görevinde yer almış olan Abakaoğlu Yûsuf'un, kardeşi ile yakınlarının orduda olduğunu görünce, oldukça endişelendi ve bu gelişmelere bir anlam veremedi. Tüm bunların üzerine Mirdâsî Emîri Vassab'ın komutası altındaki Arap ordusu ile Türkmenler arasında ciddi bir anlaşmazlık oluşmaya başladı. Bunun nedeni de Rıdvan'ın göndermiş olduğu elçi heyetiydi. Bu elçi heyeti Dukak ve adamlarını da endişeye düşürdü¹⁰⁷¹. Diğer bir neden ise Kürboğa'nın başına buyruk hareket etmesiydi. Vassab b. Mahmud ayrıca Haçlıların kaleden çıkarken mutlaka saldırılması gerektiğini düşünenlerdendi. Fakat Kürboğa buna da izin vermeyince Kürboğa ile emîrler arasındaki ipler koptu¹⁰⁷². Haçlıların mağlup edilmesi durumunda bölgedeki tek söz hakkı Kürboğa'da olacaktı ve oradaki emîrler bunu istemiyorlardı¹⁰⁷³. Bu gerginlik o kadar artmıştı ki Türkmenler ordudan ayrılma kararı almayı düşünmeye başladılar. Kürboğa'nın, Haçlı ordularının kaleden çıkıp meydan savaşı yapmaları için saflarını almalarına müsaade etmesi, ordunun taarruza geçme istediğini reddedip beklemelerini

¹⁰⁶⁸ August C. Krey, *a.g.e.*, s. 164.

¹⁰⁶⁹ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1992, s. 7.

¹⁰⁷⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 136; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 97.

¹⁰⁷¹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 136; Ali Sevim, *Suriye-Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 187.

¹⁰⁷² Aydın Usta, *a.g.e.*, s. 57.

¹⁰⁷³ Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 94.

emretmesi üzerine ordudaki hoşnutsuzluk son haddine ulaştı¹⁰⁷⁴. Artık herkes kendi çıkarı doğrultusunda hareket etme kararı aldı. Bu bağlamda, Dukak kontrolü ele almak için hemen devreye girdi. Ordu içerisinde söylentiler yayarak Kürboğa'nın olası galibiyetten sonra Şam bölgesinde kontrolü ele alıp, tek başına söz sahibi olması fikrinin yaratmış olduğu tedirginliğini açıkça dile getirerek, asıl düşmanlarının Kürboğa olduğunu söyledi ve belki de bu girişim zaten ayrılma noktasına gelmiş olan orduyu, Kürboğa'ya ihanet etme seviyesine ulaştırdı. İbnü'l-Esîr ise; bu ihanette Haçlı liderlerinin de etkisi olduğunu söyleyerek, bu prenslerin, Dukak ve Rıdvan'a haber gönderip, geri çekilmeleri durumunda Halep ve Şam bölgelerine dokunmayacakları sözünü verdiklerini, onların tek amacının Kudüs'ü almak olduğunu söylediği iddiasına yer vermiştir¹⁰⁷⁵.

Bu sırada Haçlıların cephesinde ise ilginç gelişmeler yaşanmaya başlandı. Ordu savaşa hazırlanacaktı ama moral ve ümitleri kalmamıştı. Üstelik günlerdir aç bir haldeydiler. Açlıktan hayvan ölümlerini dahi yemeye başladılar¹⁰⁷⁶. Hatta şehir ölüm sessizliğine bürünmüştü ve şehirden duyulan tek ses ağlama sesleriydi¹⁰⁷⁷. İşte tam bu sırada Pierre Barthelemeo tarafından Saint Pierree Kilisesinde, Hz. İsa'nın böğrünü delen hançerin bulunduğu söylentileri yayılmaya başladı¹⁰⁷⁸. Bu gelişme Haçlılarda büyük bir mutluluk, yeniden savaşma azmi ve galip gelme inancı oluşmasına neden oldu. Çünkü bu hançerin bulunması Tanrı'nın kendilerine vermiş olduğu bir mesaj, galip geleceklerine dair bir ışık olduğu, şeklinde yorumlanıyordu¹⁰⁷⁹. Hançerin, Antakya'da Petrus Kilisesi'nde gömülü olduğu ve oradan çıkarıldığı söylenmişti¹⁰⁸⁰. Bu olay ordunun artık hurafelerden medet umacak dereceye gelmiş olduğunu göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. Ayrıca bu olayın tam da büyük bir savaş öncesi yaşanmış olması, planlanmış bir olay olabileceği kuşkusunu da arttırmaktaydı. Bohemond, Tancred, Godefroi, Hugue, II. Robert gibi Haçlı liderlerinin önderliğindeki ordu kaleden çıkıp savaş meydanında saflarını aldılar. Kürboğa'nın ordusu Haçlıların

¹⁰⁷⁴ Francesco Gabrieli, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁰⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 227-230; İbrâhîm Halil Er, *a.g.e.*, s. 87.

¹⁰⁷⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 137.

¹⁰⁷⁷ Güray Kırpık, *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*, s. 247.

¹⁰⁷⁸ Philip K.Hitti, *History of Syria*, s. 593.

¹⁰⁷⁹ Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 192.

¹⁰⁸⁰ Birsnel Küçüksipahioğlu, *a.g.e.*, s. 38.

gözüne, aşılması güç bir karlı dağ gibi görünüyordu¹⁰⁸¹. Urfalı Mateos Kürboğa'nın ordu sayısına vurgu yapmak için biraz daha abartılı göstererek, Haçlılardan yedi kat daha fazla¹⁰⁸² bir ordu olduğunu söylemiştir, ancak bu mümkün değildir. Kürboğa ordusunda bulunan Cenâhüddeve ve adamlarının yeşil-sarı kıyafetler içerisinde oldukları, Dukak ve adamlarının ise turuncu-beyaz kıyafetler giydikleri yapılan tasvirler arasındadır¹⁰⁸³. İki ordu karşı karşıya geldi. Ön saflarda yer alan Kürboğa komutasındaki kuvvetler saldırı düzeni aldı, işte ne olduysa tam bu anda oldu. Türkmen askerleri tek bir ok dahi atmadan saflarını terk ettiler ve geri çekildiler. Hemen ardından Melik Dukak ve diğer emîrlerde savaşa dâhil olmadan geri çekildiler. Bu çekilmeleri birer birer diğer gruplar da takip etti¹⁰⁸⁴. Artukoğlu Sökmen ve Cenâhüddeve de gelişmelerin farkındaydılar ve onlar da kalan kuvvetlerle başarılı olunamayacağını düşünerek geri çekildiler. Gelişmeler çok ani yaşandı ve Kürboğa oldukça çaresiz bir duruma düştü. Derhal savaşı durdurma kararı aldı ve o da askerlerine geri çekilme emri verdi. Maiyetindeki askerlerle birlikte, büyük bir hayal kırıklığı ile hızlıca bölgeden uzaklaşmaya başladı ve Musul'un yolunu tuttu¹⁰⁸⁵. Fakat bu geri çekilme Haçlı orduları tarafından bir savaş taktiği, bir strateji olarak algılandı, hatta tuzağa düşmemek için geri çekilen ordu takip edilmedi¹⁰⁸⁶. Ancak çok geçmeden gerçek anlaşıldı, savaşın galibi Haçlılardı. Orduda büyük bir mutluluk hâkimdi. Üstelik artık Kudüs yolu da açılmış, bölge kaderine terkedilmişti. Hemen ardından iç kalede savunmayı sürdüren Yağısıyan'ın oğlu Şemsü'd-devle son ümidi olan Kürboğa ordusunun da geri çekilmesiyle, iç kaleyi canının bağışlanması karşılığında Haçlılara teslim etti¹⁰⁸⁷. Böylelikle Haçlıları kaleye sokan lider ve kaleye ilk giren lider olarak yapılan anlaşma gereği Bohemond, Antakya'nın hâkimi olarak kabul edildi¹⁰⁸⁸. Bohemond'a başta çok karşı gelindi. Bizans İmparatoru ile yapılan anlaşma gereği buranın İmparatora bırakılması gerekiyordu. Ancak Bohemond, asıl sözünü tutmayan tarafın imparator olduğunu söyleyerek Antakya kuşatmasında yardım göndermediğini söyledi. Bu durum Raymond'un hoşuna gitmese de diğer liderleri Bohemond'un söylediklerine hak

¹⁰⁸¹ Güray Kırpık, *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*, s. 256.

¹⁰⁸² Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 197.

¹⁰⁸³ Dieter Breuers, *a.g.e.*, s. 220.

¹⁰⁸⁴ August C. Krey, *a.g.e.*, s. 184; Zoe Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 110; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem*, s. 104-106.

¹⁰⁸⁵ Steven Runciman, *The First Crusade*, s. 156; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 381.

¹⁰⁸⁶ Göktuğ Halis, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁰⁸⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 137.

¹⁰⁸⁸ William Archbishop of Tyre, *a.g.e.*, s. 297.

verdiler. Ayrıca kale düşmeden önce aralarında yapılmış olan bir anlaşma vardı¹⁰⁸⁹. Bohemond kaleye hâkim olduktan sonra ilk yaptığı şey, kiliseleri onarmak ve yenilerini inşa ettirmeye başlamaktı¹⁰⁹⁰. Böylelikle Bohemond asıl amacını yerine getirmiş, bir kale elde etmişti. Hatta amacına ulaşan Bohemond, Haçlı ordularıyla birlikte Kudüs'ün alınması için onlara iştirak etmemiş, Antakya'da kalmıştır¹⁰⁹¹. Başta Urfa ardından Antakya'yı ele geçiren Haçlı liderlerinin, Kudüs alınmadan seferden vazgeçmeleri bu seferin asıl amacının Haçlı liderleri için dahi Kudüs olmadığını göstermektedir.

Basit gibi görünen Rıdvan-Dukak mücadelesi bölgedeki Türk hâkimiyetini zayıflatmış, yıpratmış, Ortadoğu, İslâm dünyası için telafisi güç bir işgale zemin hazırlayan etkenlerden biri olmuştu. Zaten Müslümanlar da Antakya savaşının kaybedilmesinden Rıdvan ve Kürboğa'yı sorumlu tuttular¹⁰⁹². Firuz, kalenin düşmesine ne kadar etki etmişse Rıdvan-Dukak mücadelesi de en az bir o kadar etkili olmuştur. Bu Antakya'nın zaptında Haçlıların en büyük şansydı¹⁰⁹³. Antakya'da yaklaşık 170 yıl sürecek olan Haçlı işgali böylece başlamış oldu. Yalnızca Antakya değil Orta Doğu da bu işgale maruz kalacaktı. Görüldüğü gibi Antakya düşmeseydi Haçlı Seferleri başlamadan sona ermiş olacaktı¹⁰⁹⁴. Bu galibiyet Haçlılara büyük bir moral sağladı ve zaman kaybetmeden Şam bölgesinin içlerine doğru ilerleyişlerini sürdürdüler. Bu Haçlı istilasını henüz Anadolu'da, daha yeni yeni tutunmaya başlayan Selçukluları sarsıntıya uğratmakla birlikte Bizans da bundan istifade edip Anadolu'nun sahil bölgesine inmeye başladı. Kilikya bölgesinde yerleşmiş olan Türkler ise buradan çekilmeye başlayınca, Toroslarda yoğun olarak yaşamlarını sürdüren Ermeniler dağlardan bölgeye, düzlüklere, ovalara inmeye başladılar¹⁰⁹⁵. Orta Doğu'da ise sahil kesimi Fâtımîlerin elindeydi¹⁰⁹⁶, ancak Haçlıların bölgeye gelmesiyle Fâtımîlerden başta Kudüs olmak üzere tüm Fâtımî kontrolü altındaki kıyı kentleri, Haçlıların kontrolüne geçecektir. Fâtımî Halifesi ise bu tehlikenin farkında olmayanlardandı. Öyle ki Haçlılar, Antakya önlerine geldiklerinde Müslümanlara karşı onlarla işbirliği içerisine girmek için elçi heyeti dahi

¹⁰⁸⁹ August C. Krey, *a.g.e.*, s. 204; Ralph-Johannes Lilie, s. 49-50.

¹⁰⁹⁰ Albert of Aachen, *a.g.e.*, s. 339.

¹⁰⁹¹ Jean Richard, *a.g.e.*, s. 127.

¹⁰⁹² İbrâhîm Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Yay., İstanbul 1972, s. 88.

¹⁰⁹³ Zoe Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 103.

¹⁰⁹⁴ Taef Kamal El-Azhari, *a.g.e.*, s.87; İbrâhîm Halil Er, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁰⁹⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 133.

¹⁰⁹⁶ Anonim I. *Ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi*, s. 9.

göndermişlerdi¹⁰⁹⁷. Fakat bölgede, resmin tamamına bakıldığında Haçlıların hedef bölgesi Fâtımî Devleti'nin Şam bölgesi ve Filistin'de elinde bulundurduğu bütün topraklardı. Görüldüğü üzere Rıdvan ve Dukak'ın pekiyi kavrayamadıkları bu istila neticesinde artık bölgede bizzat Haçlılarla muhatap olacak kişiler de onlar olacaktı¹⁰⁹⁸. Rıdvan'ın bundan sonra Halep hâkimiyetindeki tek vazifesi bölgeyi Haçlılardan korumak şeklinde devam edecekti. Müslüman dünyasının bu tavırlarının tamamına bakıldığında, Haçlı Seferi'nin bölge kaderi üzerindeki ciddiyetinin boyutlarına vâkıf olmadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca yine Haçlıların sahil kentlerini ele geçirmeleri onların Orta Doğu'da uzun yıllar tutunabilmemelerini sağlayan bir hadisedir. Çünkü bu şekilde denizlerden hem askerî açıdan hem de gıda maddeleri olarak yardım alabilmekteydiler, ancak Müslüman dünyası bu durumda farkına varmakta çok geciktiler¹⁰⁹⁹. Bu da Haçlı ordularının en büyük şansı oldu¹¹⁰⁰. Zaten Haçlılar hakkında da pek fazla bir bilgiye sahip değillerdi¹¹⁰¹. Bu istila onlar için bir sürpriz oldu. Neticede, bölgede hiç ummadıkları bir rakiple karşı karşıya kaldılar ve bu rakiple olan münasebetleri, uzun yıllar sürecek bir mücadeleye dönüşecekti.

¹⁰⁹⁷ William Archbishop of Tyre, *a.g.e.*, s. 223; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 92; Steven Runciman, *The First Crusade*, s. 139.

¹⁰⁹⁸ Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, s. 224; Erdoğan Merçil, *a.g.m.*, s. 33.

¹⁰⁹⁹ P. M. Holt, *a.g.e.*, s. 25.

¹¹⁰⁰ Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 152.

¹¹⁰¹ Zoe Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 111-112.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MELİK RIDVAN'IN HAÇLILAR İLE OLAN MÜCADELESİ

491-506/1098-1113

6.1. Haçlılarla Yapılan İlk İttifak ve Azaz İsyanı

Azaz, Halep'in kuzeyinde yer alan bir kaledir ve Halep'e yaklaşık olarak bir saat uzaklıkta bulunmaktadır. O nedenle Halep için stratejik bir öneme sahiptir. Azaz, Ömer adında bir vali tarafından yönetilmekteydi. Ömer, Haçlıların bölgedeki durumundan güç almış olacak ki Rıdvan'a karşı isyan etti¹¹⁰². Ömer Haçlılara güveniyordu çünkü Lorenli bir Fransız şövalyenin dul kalan karısıyla evliydi¹¹⁰³ ve karısı sürekli Ömer'i isyana teşvik ettirmeye çalışıyor, Haçlıların bölgeye yerleşmesi neticesinde bağımsızlığını ilan etmesini istiyordu¹¹⁰⁴. Ömer'in karısı, Haçlı liderleriyle iletişime geçip destek getirebileceğini iddia ediyordu ve nitekim öyle de oldu. Haçlı liderlerine gönderilen ittifak teklifi Godefroi tarafından kabul edildi¹¹⁰⁵. Böylece bölge emîrlerinden Haçlılarla ilk ittifak yapan kişi Azaz Emîri Ömer oldu. Godefroi Azaz'ın Halep'e yakın bir mevkiide olmasını hesaba katarak, buranın alınması halinde Halep'in alınmasının kolaylaşacağı görüşündeydi. Rıdvan bu isyan neticesinde Ömer'i itaat altına almak için Azaz üzerine yürüdü ve kaleyi kuşatma altına aldı. Bu sırada Haçlı ordularının Azaz'a doğru gelmekte olduğu haberinin alınması üzerine kuşatmayı kaldırmak zorunda kalan Rıdvan, Halep'e döndü¹¹⁰⁶. Antakya'dan gelen Godefroi ve Raymond komutasındaki Haçlı ordusu ise Ömer'in sözünde durması için Muhammed adındaki oğlunu alıp

¹¹⁰² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehân, II, s. 141.

¹¹⁰³ Albert of Aachen, *a.g.e.*, s. 345; Steven Runciman, *The First Crusade*, s. 163; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 189; Hıristiyanlarla Müslümanların evliliği ileride Kudüs Kralı olacak olan Haçlı lideri Baudouin tarafından da onaylanacak bir hadisedir. Haçlılar bu şekilde bölgede kalıcı olmayı planlıyor ve bölge halkı tarafından tamamen dışlanmış bir azınlık olmaktan kurtulmalarını sağlıyordu. Bkz. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 83-84.

¹¹⁰⁴ Steven Runciman, *The First Crusade*, s. 163.

¹¹⁰⁵ William Archbishop of Tyre, *a.g.e.*, s. 301.

¹¹⁰⁶ Godefroi Azaz önlerine geldiğinde Rıdvan Azaz kuşatmasının beşinci günündeydi. Bkz. William Archbishop of Tyre, *a.g.e.*, s. 301; Albert of Aachen, *a.g.e.*, s. 351.

beraberinde Antakya'ya rehin olarak götürdü¹¹⁰⁷. Ancak Haçlıların Antakya'ya dönmesinin ardından harekete geçen Rıdvan Azaz'ı yeniden kuşatma altına aldı. Rıdvan'ın bu ani kuşatması karşısında Haçlılardan yardım istemeye fırsat bulamayan Ömer, zor durumda kaldı ve Rıdvan ile anlaşma yoluna gitti. Buna göre Ömer yeniden Rıdvan'ı metbu tanıdı ve kontrolü altındaki Tellü Herak Kalesi¹¹⁰⁸ Rıdvan'a teslim edildi. Fakat Ömer'i isyana teşvik etmesi nedeniyle Fransız karısı için de bir planı olan Rıdvan, onu takip ettirdi ve ileriki bir zamanda Halep'te bulunacağı bir günde karısını öldürtecekti. Böylelikle bu ilk isyan kayıpsız bir şekilde atlatıldı ve Rıdvan şimdilik hâkimiyeti altındaki kaleleri korumayı başarmıştı.

6.2. Haçlıların Halep Bölgesindeki İlk İşgali

Haçlılar, Antakya'nın düşmesinin ardından çok fazla beklemediler ve Antakya'da bulunan ve Dünyanın ilk kilisesi olan St. Pierre Kilisesi'nde düzenledikleri toplantı neticesinde, kendilerine bir güzergâh belirleyip, daha fazla beklemeden Kudüs üzerine harekete geçme kararı aldılar. Böylelikle yola koyulan Haçlı ordusu Suriye Selçuklu Melikliği'nin elinde bulunan topraklara giriş yaptılar. Bu bölgede ilk olarak er-Rûc'u işgal ettiler. Hemen ardından 491/Kasım 1098 tarihinde Raymond önderliğindeki ordu Maarretünnu'mân üzerine harekete geçti¹¹⁰⁹ ve el-Bare kalesi üzerine yürüyüp burayı kuşatma altına aldı. Bu kale Maarretünnu'mân'ın batısında yer almaktadır. Kale halkı büyük bir korku içerisinde bir süre direndiyse de yiyecek sıkıntısının baş göstermesi, ayrıca Halep'ten de herhangi bir yardım gelmemesi nedeniyle, canlarının bağışlanması karşılığında kaleyi teslim edeceklerini söylediler, böylelikle kale Haçlılara geçmiş oldu. Ancak Haçlılar kaleye girdikten sonra sözlerinde durmayıp Müslüman halkı katletmeye başladı pek çok kişiyi de Antakya'ya tutsak olarak gönderip sattılar. Haçlılar şehirdeki her yeri yağmaladı, hatta şehrin Ulu Camisini kiliseye çevirdiler. Kiliseye çevrilen camide Pierre de Narbounue adındaki bir rahip piskopos olarak görevlendirildi¹¹¹⁰. Hristiyan halkın bir kısmı da Müslümanların boş kalan evlerine yerleştirildiler.

¹¹⁰⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 141; Albert of Aachen, *a.g.e.*, s. 349.

¹¹⁰⁸ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 190.

¹¹⁰⁹ Steven Runciman, "Antioch to Ascalon", Edt. Kenneth M. Setton, *A History of the Crusades*, Vol I, by Marshall W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee And London 1969, s. 325-326.

¹¹¹⁰ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 190.

6.2.1. Maarretünnu 'mân'ın Haçlılar Tarafından Ele Geçirilmesi

Haçlı liderlerinin vakit kaybetmeden Kudüs üzerine yürüme kararı almasının ardından Raymond ve Flandr Kontu Robert, bu güzergâh üzerindeki ve daha önce planladıkları Maarretünnu 'mân'ı¹¹¹¹ işgal için harekete geçtiler¹¹¹². Şehre ilk olarak bu iki liderin komutası altındaki Haçlı ordusu geldi ve şehir kuşatma altına alındı. Bu kuşatma Haçlı ordusunda çoğu kişiyi pek memnun etmedi, onlar zaman kaybettiklerini düşünüyorlardı. Ancak Maarretünnu 'mân Kale hâkiminin Haçlılarla alay edencesine sergilediği tavırlar, Haçlıları çok sinirlendirdi. Vakit kaybetmemek için sonlandırmayı planladıkları kuşatma, sonuç alıncaya kadar devam ettirildi¹¹¹³. Ayrıca şunu da belirtelim ki, bu kaleyi koruyan hazır bir ordu yoktu, yalnızca kale muhafızları vardı. Bu kale muhafızları da Türk ve Araplardan oluşmaktaydı. Bu dönemde Şam ve Halep bölgelerinde bulunan neredeyse tüm kalelerde Türk askerler vardı¹¹¹⁴. Maarretünnu 'mân halkı, Haçlıların daha önce nasıl katliamlar yaptıklarını duymuşlardı ve aynı akıbetin başlarına da gelmelerinden büyük endişe duymaya başladılar. Hemen Halep ve Humus'a haber gönderdiler, ancak ne Rıdvan'dan ne de Cenâhüddeve'den olumlu bir yanıt alamadılar¹¹¹⁵. Böylelikle tek başlarına kaldıklarını anlayan kale halkı, şehri var güçleriyle savunmaya başladılar. Haçlı orduları ise kuşatmanın şiddetini her geçen gün daha fazla arttırdılar ve yeni gelen ordularla birlikte çok daha üstün bir konuma geldiler. Haçlı liderleri kuşatmanın hemen sonuçlanması için kuşatma savaşlarında çok etkili olan bir alet yaptılar¹¹¹⁶. Surların üzerine rahatlıkla çıkabilecek uzunlukta ve tahta tekerleri olan bir kuşatma aletinin içine binerek surlara yaklaşıp, kale surlarına atlayıp, orada savaşmaya başladılar¹¹¹⁷. Bu andan itibaren surların üzerinde çok fazla kişi öldürüldü. Hatta bu durumdan korkan bazı askerlerin surlardan gizlice inip kaçtıkları

¹¹¹¹ Maarretünnu 'mân şehri Halep'in 70 km güneyinde yer almaktadır. Halep'i Hama üzerinden Humus'a bağlayan tarihi yol üzerinde bulunan şehir, ticaret kervanlarının sıklıkla kullandıkları yol üzerinde yer almaktadır. Bu bölge Asur metinlerinde "Ara" olarak geçmektedir. Hellen-Romen döneminde ise "Arra" olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca Strabo'nun Megara olarak adlandırdığı bölgenin ismi Latin tarihçiler tarafından "Marra" olarak kaydedilmiştir. İslâm tarihçileri ise Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî adlı sahabeye izâfeten Marra şehrine Nu'mân ismi eklenmiştir. Bu sebepten dolayı şehrin ismi zamanla Maarretünnu 'mân olarak adlandırılmıştır. Bkz. Işın Demirkent, "Maarretünnu 'mân", *DİA*, XXVII, 2003, s. 274-276.

¹¹¹² Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem*, s. 112.

¹¹¹³ William Archbishop of Tyre, *a.g.e.*, s. 310.

¹¹¹⁴ August C. Krey, *a.g.e.*, s. 196.

¹¹¹⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 142.

¹¹¹⁶ William Archbishop of Tyre, *a.g.e.*, s. 311; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 142; Steven Runciman, *The First Crusade*, s. 165.

¹¹¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 231-232.

söylenmektedir. Haçlı askerleri surlar üzerine üstünlüğü ele geçirdikten sonra şehrin içerisine girip kale kapılarını açtılar ve Haçlı orduları kale içerisine girmeye başladı (491/11 Aralık 1098)¹¹¹⁸. Haçlılar daha önce yaptıklarını burada da tekrarladılar ve kale içerisinde katliam yaptılar. Şehrin erkekleri öldürülürken kadınları köle pazarında satılmak üzere tutsak alındı, mallarına, evlerine, yiyeceklere hatta sulara dahi el konuldu¹¹¹⁹. Kalede yaşamalarına izin verdikleri ailelere ise çok ağır vergilerle yaşama hakkı verildi. Böylece Maarretünnu‘mân Haçlıların eline geçmiş oldu. Şehir Haçlılara geçince, bu defa kale kimin olacak tartışması başladı. Kaleye ilk giren birliğin Albara piskoposunun birliği olmasına rağmen, Raymond ısrarla kaleyi kendisi alacağını söylüyordu. Bohemond ise zaten Antakya’yı henüz daha yeni ele geçirmişti. Bu tartışmaya hiç müdahil olmadı ve Kudüs’e de gitmedi, adamlarını toplayıp Antakya’ya döndü¹¹²⁰. Uzun tartışmanın ardından kale Albara piskoposuna bırakıldı ve Raymond, büyük bir üzüntü ve sinirle bu durumu kabullenmek zorunda kaldı. Bu olay Haçlı kronikleri tarafından da eleştiriliyor ve yaşanan hadiselerle bakıldığında Haçlıların bölgeye başka bir amaç için gelmiş gibi davrandıklarını söylüyorlardı¹¹²¹. Haçlılar Maarretünnu‘mân’ın ardından, (492/13 Ocak 1099) tarihinde Kefertâb’ı ele geçirdiler. Daha sonra Hısnü’l Ekrâd kalesi Haçlıların eline geçti¹¹²². Haçlılar bu kalede 3 hafta gibi bir süre dinlendikten sonra bölgede işgal faaliyetlerine devam ettiler.

6.2.2. Arka Kuşatması

Haçlı orduları çok fazla vakit kaybetmeden bölgedeki işgallerine devam ettiler ve yolları üzerindeki Arka Kalesi’ni kuşatma altına aldılar¹¹²³. Bu kale Trablusşam Kalesi’ne 45 mil uzaklıkta bir kaledir. Ancak buradaki kuşatmanın çok çetin geçmesi, Türklerin Haçlılarla ciddi şekilde mukavemet göstermesi ve Haçlı ordularındaki çoğu kişinin artık sabırlarının tükenme noktasına gelmesinden dolayı, kuşatmayı kaldırıp Kudüs’e gitmek istemesi, kuşatmanın kaldırılmasına sebep oldu¹¹²⁴. Zaten Arka Kalesi daha çok, kalede yaşayan yaklaşık 200 Hristiyan’ın mektup yazarak davet etmeleri

¹¹¹⁸ Albert of Aachen, *a.g.e.*, s. 375; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 191.

¹¹¹⁹ İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 142.

¹¹²⁰ Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem*, s. 113; Jonathan Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, Continuum Press, London 2003, s. 59.

¹¹²¹ William Archbishop of Tyre, *a.g.e.*, s. 313.

¹¹²² Birsal Küçüksipahioğlu, *a.g.e.*, s. 49-50.

¹¹²³ Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem*, s. 113; Albert of Aachen, *a.g.e.*, s. 377.

¹¹²⁴ August C. Krey, *a.g.e.*, s. 201.

üzerine kuşatmaya alınmış bir kaleydi¹¹²⁵. Böylece Haçlı liderleri aldıkları kararlarla burada daha fazla zaman ve can kaybı yaşanmaması için, kısa süre sonra kuşatmayı kaldırıp yollarına devam ettiler¹¹²⁶. Böylelikle Haçlıların kuşatmaya alıp da ele geçiremedikleri ilk kale Arka olmuş oldu.

6.2.3. Humus Emîri Cenâhüddeve İle Rıdvan'ın İttifak Girişimleri ve Neticeleri

Haçlıların Halep bölgesindeki faaliyetleri er-Ruc, el-Bare ve Maarretünnu'mân ile sınırlı kalmadı. Haçlılar daha sonra Halep bölgesine ait el-Cezr, Zerdana ve Sermin şehirlerini de ele geçirdiler. Tüm bunların üzerine Kella şehrinin de Haçlıların eline geçmesi Rıdvan'ı, Kella'yı geri almak üzere harekete geçirdi. (494/5 Temmuz 1101)¹¹²⁷ de Kella önünde Bohemond'un ordusuyla karşı karşıya gelen Rıdvan, sayıca çok daha üstün olmasına rağmen aldığı mağlubiyet üzerine geri çekilip Halep'e dönmek zorunda kaldı¹¹²⁸. Bu savaşta pek çok Müslüman ölürken, 500 kişiye yakını da rehin alındı. Böylelikle Halep için çember daha da daralmaya başladı ve bu durum Rıdvan'ı oldukça fazla endişelendirdi. Öyle ki birbirlerini öldürme noktasına kadar gelmiş olan düşmanlıklarına rağmen, Rıdvan, Humus Emîri Cenâhüddeve'ye Haçlılara karşı ittifak kurma daveti göndermeyi düşündü. Rıdvan Haçlılara karşı tek başına bir başarı elde edebilecek durumda olmadığını anlamış oldu. O nedenle bu ittifakın önemi kendisi için büyüktü. O sebeple bu daveti elçiler aracılığıyla değil de bizzat kendi giderek yaptı. Rıdvan'ın bu hareketiyle samimiyetine inanan Cenâhüddeve, bu ittifak teklifini kabul etti ve oluşturduğu ordusu ile birlikte bizzat Halep'e gittiler¹¹²⁹. Ancak Halep önlerinde durum çok farklı bir hal aldı. Halep şehri dışında konaklayan Cenahüddeve, Rıdvan'ın kendisine destek olması için hiçbir asker göndermedi ve hatta Halep dışına hiç çıkmadı o nedenle Cenahüddeve sinirlenip ittifakı bozdu ve Halep önünden ayrılıp yeniden Humus'a döndü.

Bohemond, sürekli Halep'e bağlı kent ve kaleleri ele geçirmek suretiyle Halep'i ele geçirme yolunda adım adım ilerliyordu ve 494/1101 yılı başlarında gerçek amacını

¹¹²⁵ William Archbishop of Tyre, *a.g.e.*, s. 318.

¹¹²⁶ Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem*, s. 114; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 231, 232; Ralph-Johannes Lilie, s. 45.

¹¹²⁷ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 192.

¹¹²⁸ Azîmî, *a.g.e.*, s. 38; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, VII, s. 3664.

¹¹²⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehân, II, s. 144.

bizzat ortaya koydu, yanına Tancred'i de alarak Halep şehrini ele geçirmek için harekete geçti. Böylelikle ordusuyla birlikte Kuvayk Çayı kenarında bulunan el-Müşerrife adlı bölgede kamp kurdu¹¹³⁰. Esasen Bohemond, Rıdvan'ın çok zor durumda olduğunu biliyordu o nedenle Halep gibi güçlü bir kaleyi ele geçirmek için elini çabuk tutmuştu. Fakat Haçlı ordularının Halep yakınlarında kurduğu kamp sırasında beklenmedik bir gelişme yaşandı. Malatya hâkimi Gabriel'in elçisi kampa geldi. Elçinin getirdiği mektupta Gabriel, Danişmend hâkimi Gümüştengin'e karşı kendisine yardım etmesini ve yardımı karşılığında kendisine şehrin kontrolünü vereceğini, ayrıca Kira Murfia adındaki kızıyla evlendireceğini teklif etmişti¹¹³¹. Bu teklif üzerine Bohemond, derhal kuşatmayı kaldırıp Malatya üzerine sefere çıkma hazırlıklarına başlamak için Antakya'ya döndü. Bohemond'un çekilmesiyle rahat bir nefes alan Rıdvan, hemen Haçlıların kuşatma için yiyecek depoladıkları bu kasabalara saldırarak tüm bu yiyecek depolarını ele geçirdi. Ayrıca Cenâhüddeve'de Haçlı ordularının çekildiği şehirlere giderek buraları yağmalamaya başladı.

Rıdvan ile Cenâhüddeve'nin bu askerî faaliyetleri birbirlerine yakın kasabalarda vuku bulduğu için, bu birlikler karşı karşıya geldi ve Cenâhüddeve'nin askerleri Rıdvan'ın askerlerini mağlup edip ele geçirdikleri ganimetleri yağmaladı. Hatta aralarında Rıdvan'ın vezirinin de bulunduğu bir takım yetkili kişileri tutsak olarak ele geçirdi. Kaçmayı başaranlar arasında ise Bâtınî reisi olan el-Hâkim el-Müneccim de¹¹³² bulunuyordu. Ancak yaşanan bu tatsızlıklara rağmen Rıdvan, Cenâhüddeve ile yeniden iyi ilişkiler kurmaya başlamış ve onu Halep'e davet etmiştir. Bu daveti kabul eden Cenâhüddeve Halep Kalesi'nin hemen dışında, kendisi ve ordusuna ayrılan yerde konaklamış ve Halep şehrinde onun onuruna 10 gün süren eğlence düzenlemiştir. Bir süre sonra da Cenâhüddeve ile Rıdvan yeniden ittifak olduklarını ilan ettiler ve Cenâhüddeve Humus'a döndü. Fakat bu anlaşmanın hemen akabinde (496/1 Mayıs 1103) tarihinde, Cenâhüddeve Cuma namazı için gittiği camide el-Hâkim el-Müneccim'in gönderdiği üç Bâtınî fedaisi tarafından, cami çıkışında hançerlenerek öldürüldü. Bu gelişme üzerine Rıdvan'a çok yakın olduğu bilinen el-Hâkim el-

¹¹³⁰ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 193.

¹¹³¹ Anonim I. Ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi, s. 14.

¹¹³² Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 194.

Müneccim'in işin içinde olduğu öğrenilmesi ile bu olayın Rıdvan'ın emriyle gerçekleştiği düşünülmüştür.

Humus Emîri Cenâhüddeve'nin ölümü üzerine lidersiz kalan Humus, Haçlıların da hedefi haline gelecekti. O nedenle kale komutanlarından ileri gelenleri, Dukak'ın desteğini almak için onu kaleyi teslim etmeye çağırdı. Dukak o sıralar Dımaşk'ta olmadığından, naibi Aytegin el-Halebî'yi gönderdi ve böylelikle kaleyi teslim alan Aytegin, burayı Dukak'ın adına yönetmeye başladı. Böylelikle Dukak hiçbir çaba sarf etmeden sınırlarını Humus'a kadar genişletmiş oldu.

6.2.4. Haçlıların el-Müslimiye Harekâtı

Daha önce Rıdvan'a karşı ayaklanmış olan Azaz Emîri Ömer'in bu defa Antakya Haçlı Prensiğine ait olan el-Cume'ye¹¹³³ kasabasına saldırıp yağma harekâtına girdiği görülmektedir. Bu gelişme üzerine Tancred, beraberindeki orduyla Halep yakınlarındaki el-Müslimiye kasabasına geldi ve buradaki halkı katlederek mallarına ve ekinlerine el koydu. Ayrıca buradan ayrılmadı ve burada kamp kurdu. Tancred burada kaldığı sürece birlikleri sürekli Halep çevresindeki köy ve kasabaları yağmalamaya devam etti. Bu durum karşısında çok zor durumda kalan Rıdvan, Tancred ile elçiler aracılığıyla görüşmeye başladı ve Tancred ile 7 bin altın ve 10 baş hayvan karşılığında el-Müslimiye kasabasından çıkma teklifini kabul etti 496/1103¹¹³⁴. Ancak bu anlaşma yapılmasına rağmen kısa bir süre sonra Haçlı birlikleri, bölge kasabalara ve Halep'in kuzeyinde bulunan Tell-Bâşir'e yağma hareketleri düzenlemeye devam ettiler. Bohemond'un yardım toplama maksadıyla Avrupa'ya gitmesinin ardından, yerine bıraktığı yeğeni Tancred'in Antakya Prensiği'nin başına geçmesi Halep'in kaderi için çok önemli bir olaydı. Çünkü Tancred Halep'e doğru bir genişleme politikası takip etti¹¹³⁵ ve bu Halep için zor günlerin başlangıcı demek oluyordu.

Antakya Haçlı Prensiği'nin genişleme faaliyetleri, görüldüğü gibi, Halep'i oldukça güç durumlara düşürmeye başlamıştı. Bu dönemde Antakya hâkimi Tancred idi, çünkü Bohemond, Gabriel'e yardıma gittiği sırada Gümüştegin tarafından rehin alınmıştı¹¹³⁶. Bu olay Malatya yakınlarında Gapna adlı bir köyde gerçekleşti¹¹³⁷.

¹¹³³ Halep bölgesinde, Afrin Çayı dolaylarında bulunan bir kasaba.

¹¹³⁴ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 195.

¹¹³⁵ P. M. Holt, *a.g.e.*, s. 40.

¹¹³⁶ Azîmî, *a.g.e.*, s. 38; Albert of Aachen, *a.g.e.*, s. 525.

Bohemond Malatya bölgesine giderken yanında 5 bin asker bulunuyordu¹¹³⁸ ve kendinden o kadar emindi ki, yol boyunca hiçbir önlem almadan ilerliyordu¹¹³⁹. Ancak Danişmend Gazi tarafından girdiği mücadeleyi kaybederek esir alındı¹¹⁴⁰. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan ise bunu fırsat bilerek Antakya'yı almak üzere bölgeye sefer düzenleme kararı aldı. Hemen harekete geçti, hatta Halep'e haber göndererek bölgede askerleri için gerekli olan yiyecek tedarikinin karşılanması için hazırlık yapılmasını istedi. Bu haber Halep'te büyük bir sevinçle karşılandı¹¹⁴¹. Ancak Halep halkının bu sevinci çok kısa sürdü, çünkü Gümüştegin, 3 yıl aradan sonra Bohemond'u 100 bin altın karşılığında serbest bırakmıştı¹¹⁴². Bu haberi duyan Sultan Kılıç Arslan çok öfkelenmiş ve seferi yarıda keserek geri döndü. Esasen Kılıç Arslan bu fidyeden pay da istiyordu ancak bu isteği de gerçekleşmemişti ve bu olay Anadolu'da hüküm süren iki güçlü liderin birbiriyle aralarının açılmasına sebep oldu¹¹⁴³.

6.3. Rıdvan'ın Harran Zaferini Kendi Çıkarları Doğrultusunda Kullanması

II. Baudouin ve kendisine desteğe gelen Tancred, Bohemond ve Joscelin'in birlikte Harra üzerine yürüdükleri bu orduya karşı Müslüman orduları Musul valisi Çökürmüş ve Hasankeyf Emîri Artukoğlu Sökmen komutası altında karşılık verdi. İki taraf (497/7 Mayıs 1104) tarihinde Harran'da, Belih Çayı dolaylarında karşı karşıya geldi. Savaşın başında Türklerin ok atışları tasvirine değinen Anonim Haçlı kroniği "*Türkler bulutlardan yağın sağanak gibi Franklara ok attılar*"¹¹⁴⁴ demektedir. Bu savaşta Haçlı orduları Müslümanlar tarafından bozguna uğratıldılar¹¹⁴⁵, hatta Baudouin Müslümanların eline tutsak olarak geçti¹¹⁴⁶. Bu haber bölgedeki tüm Müslümanlar

¹¹³⁷ Ebü'l-Ferec, *a.g.e.* II., s. 342.

¹¹³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, s. 247, 248; Francesco Gabrieli, *a.g.e.*, s. 8.

¹¹³⁹ Bohemond'un esir düşmesine sebep olan bu rahat tavırları Urfalı Mateos tarafından şu sözlerle eleştirilmişti; "*Bohemond'un birlikleri, bir cenaze alayını takip eden kadınlar gibi yürüyorlardı*" Bkz. Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 205.

¹¹⁴⁰ Vardan Vartabet, *a.g.e.*, s. 188.

¹¹⁴¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târîhî Dımaşk*, s. 143; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 196.

¹¹⁴² Zoe Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 166; Ralph-Johannes Lilie, s. 71; Yerine Antakya yönetimini kontrolü altına alan yeğeni Tancred ise Haçlı liderlerinin ve Bizans İmparatorunun topladıkları bu paraya hiçbir yardım yapmadı Bkz. Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 221; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 31-32.

¹¹⁴³ Zoe Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 196.

¹¹⁴⁴ Lan Heath, *Armies And Enemies of the Crusades 1096-1291*, A Wargames Research Group Publication, 1978, s. 37; *Anonim I. Ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi*, s. 20.

¹¹⁴⁵ Urfalı Mateos bu savaşta 30 bin Haçlı askerinin öldürüldüğünü söylemektedir Bkz. Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 224; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem*, s. 177-178; Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 155-156; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, s. 303-304.

¹¹⁴⁶ *Anonim I. Ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi*, s. 21; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, s. 303-304.

tarafından büyük bir sevinçle karşılandı. Bu iki büyük ordunun karşılaşmasından en çok etkilenecek olan kişi, kuşkusuz konumu gereği Rıdvan'dı. O nedenle Rıdvan bu savaşı gönderdiği birlikler vasıtasıyla yakından takip ediyordu. Rıdvan, Haçlıların bozguna uğradığı haberini alır almaz bu durumu fırsat bilerek derhal harekete geçip daha önce Halep'e bağlı olan, ancak Haçlıların eline geçmiş olan kent ve kaleleri geri almak için harekete geçti¹¹⁴⁷. Böylelikle başta el-Cezr, el-Fua, Sermin, Maarretü Masrin şehirleri başta olmak üzere pek çok yeri ele geçirdi. Hatta Rıdvan'ın bölgeye düzenlediği bu seferi duyan bölgedeki Haçlı askerleri buldukları şehirleri terk edip Antakya'ya kaçtılar. Böylelikle Latmin, Kefertâb, Maarretünnu'mân ve el-Bare şehirleri de Rıdvan'ın eline geçmiş oldu¹¹⁴⁸. Rıdvan Antakya sınırları içinde olan Demirköprü'ye kadar gelmişti¹¹⁴⁹. Görüldüğü üzere Harran zaferi, Halep halkı ve Rıdvan için nefes almalarını sağlayan, Haçlılara karşı düştükleri bu zor durum içinde umutların yeniden yeşermesini sağlayan bir savaş oldu. Bu arada aynı yıl da Dımaşk Emîri Dukak, yakalandığı bir hastalık neticesinde hayatını kaybetti. Onun ölümünün ardından Dımaşk, Dukak'ın Atabeyi Tuğtegin'in kontrolü altına geçti. Zaten Dukak hastayken, öleceğini anladığında, Tuğtegin'e kontrolü ele alması için yetki vermişti çünkü oğlu küçük yaştaydı¹¹⁵⁰.

6.3.1. Artah Bozgunu (498/1105)

Mart 1105 tarihinde Haçlılar tarafından kuşatılmış olan Trablusşam şehri, direnmeye devam ediyordu ama gittikçe daha zor bir duruma gelmişlerdi. Trablusşam Emîri İbn Ammar, bölge emîrlere yardım çağırısı gönderdi. Onlar arasında Halep Meliği Rıdvan da vardı. Rıdvan, İbn Ammar'ın yardım çağırısına olumlu cevap verdi ve ordusuyla birlikte Trablusşam seferine çıktı¹¹⁵¹. Ancak bu sırada Tancred, Urfa Haçlı Kontluğu'nun da desteğiyle, yaklaşık 7 bin kişiden oluşan ordusuyla Artah üzerine yürümeye başladı. Rıdvan, Haçlı ordularının Artah'a yürüdüğünü haber alınca morali oldukça bozuldu ve Trablusşam seferini yarıda kesmek zorunda kaldı. Derhal Artah'a, Haçlı orduları üzerine doğru yürümeye başladı¹¹⁵². Böylelikle Artah dolaylarında 'Ayn-

¹¹⁴⁷ William Archbishop of Tyre, *a.g.e.*, s. 462; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 148.

¹¹⁴⁸ Jean Richard, *a.g.e.*, s. 135; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 123; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 197.

¹¹⁴⁹ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 37.

¹¹⁵⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 150.

¹¹⁵¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dımaşk*, s. 148.

¹¹⁵² İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, I, s. 426-427.

u Seylu'da, Tizin Köyü¹¹⁵³ olarak adlandırılan köyün yanında karşı karşıya gelen iki ordu, (498/20 Nisan 1105) tarihinde savaşa tutuştu¹¹⁵⁴. Savaş çok şiddetli geçti ve Rıdvan'ın ordusu üstünlüğü ellerine geçirdiler, hatta Haçlı ordugâhlarına kadar yetiştiler. Ancak bu esnada Rıdvan'ın atlı birlikleri ağır kayıplar almaya başladı. Orduda pek çok asker Haçlı ordugâhlarını yağmalamakla oyalanmaya başlayınca gerekli destek gelmedi ve ordu ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldı¹¹⁵⁵. İşte bu esnada ordunun disiplinden kopması ve kargaşa içerisine düşmesi, bozguna uğramalarına sebebiyet verdi. Rıdvan'ın bu bozgununda en az 3 bin adam kaybettiği söylenmektedir¹¹⁵⁶. Bu bozgun üzerine Artah'ta bulunan Müslüman halk, kendilerini güvende görmeyerek Artah'ı terk edip, Halep dolaylarına gidip bu bölgedeki şehirlere yerleştiler. Çoğu da Halep Kalesine sığındı¹¹⁵⁷. Bu bozgun üzerine ara vermeden derhal elinden çıkan yerleri yeniden almaya başlayan Tancred, gittiği yerlerde genelde fazla bir direnişle karşılaşmadı. Halk ise Rıdvan'dan herhangi bir yardım gelmeyeceğini bildiği için çareyi kaleyi teslim edip kaçmakta buldular. Böylelikle Tancred, Harran savaşından sonra Rıdvan'ın ele geçirdiği bu yerleri, Artah savaşından sonra yeniden kontrolü altına aldı. Ayrıca Halep'e bağlı pek çok kasabayı yağmaladı. Tancred, Artah'ı alır almaz ilk yaptığı Ermeni kale muhafızlarını öldürmek oldu, çünkü kalenin, savaşız Türklere teslim edilmesini onlar gerçekleştirmişti¹¹⁵⁸. Bu durum Tancred'i çok öfkelenirdi ve cezalarını bizzat verdi. Ayrıca bu savaşın bir diğer neticesi de Rıdvan'ın artık Tancred

¹¹⁵³ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 42.

¹¹⁵⁴ Thomas S. Asbridge and Susan B. Edgington, *Walter the Chancellor's the Antiochene Wars*, Ashgate, U.S.A., 1999, s. 37; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi târihi Haleb*, (Seçmeler), Çev. Ali Sevim, s. 93; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 199; William Archbishop of Tyre, *a.g.e.*, s. 464; Albert of Aachen bu seferle ilgili verdiği asker sayıları şöyledir; Rıdvan'ın 10 bin şövalye ve 20 bin piyadeden oluşan bir orduyla bu seferi gerçekleştirdiğini söylemektedir. Tancred ise bu haberi duyduktan sonra çevre Haçlı liderlerinin gönderdiği desteklerle birlikte oluşturduğu 9 bin kişilik orduyla Rıdvan'ın bu seferine misilleme olarak Halep bölgesine harekete geçtiğini yazmaktadır. Ancak bu rakamlar Halep Meliki Rıdvan'ın sahip olduğu asker sayılarının çok üstünde bir rakamdır. Sahip oldukları bütçeler ve gelirlerle bu denli kalabalık bir ordu oluşturmaları çok zordur. Bkz. Albert of Aachen, *a.g.e.*, s. 703-705.

¹¹⁵⁵ Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 163-164; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 318.

¹¹⁵⁶ Azîmî bu kaybın 10 bin kişi olduğunu söylemektedir. Ancak bu rakam böyle bir savaş için mümkün görünmemektedir: Azîmî, *a.g.e.*, s. 41; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, VII, s. 3664; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 124; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 230; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dımaşk*, s. 148; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 151; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem*, s. 182.

¹¹⁵⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dımaşk*, s. 148.

¹¹⁵⁸ P. M. Holt, *a.g.e.*, s. 40.

için bir tehlike olmaktan çıkmış olmasıydı. Tancred, Rıdvan'a hem askeri hemde ekonomik olarak çok ağır bir darbe vurmuş oldu¹¹⁵⁹.

6.4. Halep'te Bâtınîlerin Faaliyetleri

6.4.1. İsmâîlîlik - Bâtınîlik - Karmatîlik Hakkında

İsmâîlîyye, Şîfî Mezhebinin altıncı imamı olan Cafer es-Sadık'ın oğullarından en büyüğü olan İsmail'e itafen kurulmuş ve ismini ondan almış bir doktrindir¹¹⁶⁰. Cafer es-Sadık'tan sonra (ö.765) beklenen, en büyük oğlu olan İsmail'in başa geçmesiydi. Ancak onun diğer kardeşi olan Mûsâ el-Kazım'ın başa geçmesi fikri, ciddi taraftar bulmuştur. Bunun nedeni ise İsmail'in yaptığı kötü işlerden, içki alışkanlıklarından vs. kaynaklı sebeplerden imamlığa layık olmadığı düşüncesiydi¹¹⁶¹. İsmail taraftarlarının oluşturduğu, İsmailî fırkası daha sonra oğlu Muhammed b. İsmail el-Mektum ile devam ettirilmiştir. İsmâîlîyye imamları, Halife Hârûn er-Reşîd döneminden Kuzey Afrika'da Ubeydullah el-Mehdi dönemine, yani 908 yılına kadar gizlenmişler ve faaliyetlerini çok gizli sürdürmüşlerdir. 263-264/877-878 yıllarında ise İsmâîlîyye fırkasının fikirlerine Kufe'de öncülük eden isim ise Hamdan b. Karmat olmuştur. Hamdan, Kufe'de kendisine pek çok taraftar toplamış ve bu kişiler “*Karmatîler*” olarak adlandırılmışlardır. Aynı dönemde Kufe'de Karmatî hareketi Hamdan tarafından sürdürülürken, Rey şehrinde Halef adlı bir dai İsmâîlî fikrini yaymaya başlamıştır. Aynı Karmatîler gibi Halef'i takip edenler de kendilerine “*Halefîyye*” demişlerdir.

İsmâîlîyye doktrininin Orta İran, Yemen ve Hindistan'da 1036-1094 tarihleri arasında en büyük savunucusu ve bu fırkanın lideri konumundaki kişi, Abdülmelik b. Attaş'tır. Ancak Attaş'ın ölümünün hemen ardından, İsmâîlî fırkası kurulduğundan o döneme kadarki ilk büyük bölünmesini yaşadı. Bu gelişme İsmâîlîyye'nin ortaya çıkmasına sebep olan gelişmenin aynısıydı. Buna göre, Fâtımî Halifesinin hemen ardından yerine büyük oğlu başa geçirdi. Böylece Fâtımî Halifesi'nin ölümü nedeniyle yerine büyük oğlu Nizar geçmesi gerekirken, kardeşi Müsta'li geçti ve daha sonra imamlığını da ilan etti. Bu durum her iki kardeşin taraftarlarının bölünmesine sebep

¹¹⁵⁹ Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 159.

¹¹⁶⁰ Ferhad Daftary, *İsmailis in Medieval Muslim Societies*, I.B. Tauris Publishers, the Institute of Ismaili Studies, London 2005, s. 21.

¹¹⁶¹ İsmail'in imamlığa layık olmadığı fikri gerekçeleri ve rivayetleri için Bkz. Mustafa Öz, “İsmâîlîyye” *DİA*, XXIII, 2001, s. 128.

oldu. Müsta‘li daha sonra destekçisi Efdal b. Bedr el-Cemali’nin yardımlarıyla da Nizar’ı yakalatıp zindana attı, daha sonra zindanda öldürttü. İşte bu olay İsmâîlîlerin *Nizariyye ve Müstea‘liyye* olarak ikiye ayrılmasına sebep olmuştur¹¹⁶².

Mecusilik, Hürremiyye, Sabiilik, Yahudilik ve Yeni Eflatuncu felsefeden etkilenilmiş olan İsmâîlî doktrininin temel dayanağı, zahir ve batın konusudur¹¹⁶³. Bu düşünceye göre gönderilen kutsal kitabın asıl mesajının dışında, bir de gizli mesajı olduğu düşüncesi idi. Onlara göre; her zahirin bir batını vardır. İşte bu bakış açısından dolayı İsmâîlîlere bir de “*Bâtınîler*” denilmekteydi. Batın gizli olanı bilmek, bir şeyin iç yüzünü bilmek anlamındadır ve öze ulaşmak için mezhebin tüm gereklerinin yerine getirilmesi gerektiği düşüncesi hâkimdir¹¹⁶⁴. Mezhebin tüm gereklerini yerine getirmede izlenecek yol “*Te‘vil*”¹¹⁶⁵ ile mümkündür ve buradaki ilkeler benimsenmelidir. Onlara göre Kur‘an, ancak Te‘vil ile anlaşılabilir. Bu sebeplerden dolayı batın daima zahirin üstündedir.

6.4.2. Selçuklular Dönemi İsmâîlî Faaliyetleri

Selçuklu döneminde, İsmailî faaliyetlerinin en güçlü savunucusu Hasan Sabbâh’tır. Hasan Sabbâh, Kufe’nin Kum şehrinde dünyaya gelmiştir. Daha sonra Rey’e giderek burada eğitim görmüş ve gördüğü eğitimler neticesinde İsmâîlî fikrini benimsemiştir. Bunlar kendilerini 49. İmamın takipçileri olarak görmekteydiler¹¹⁶⁶. (470/Ağustos 1078) yılında Kahire’ye giden Hasan Sabbâh, burada 3 yıl kaldı ve bu süre içerisinde kendini bu fikir üzerine oldukça fazla geliştirdi. (473/Haziran 1081) yılında ise Kahire’den ayrılıp yeniden İsfahân’a döndü¹¹⁶⁷. Hasan Sabbâh’ın Mısır’da bulunduğu süre içerisinde Fâtımî Halifesi, el-Mustansır idi ve İsmailî faaliyetleri en çok onun zamanında yayılma imkânı buldu¹¹⁶⁸. Hasan Sabbâh, 480/1087 yılında Elburz dağlarında bulunan ve son derece sarp bir çıkışa sahip dağın zirvesinde bulunan Alamut Kalesi’ni kurnazlığı sayesinde Şerefşâh el-Ca‘fer’in yerine bıraktığı naibinden, 3 bin dinar karşılığında ele geçirmeyi başardı. Bu tarihten, 518/1124 yılında ölümüne kadar

¹¹⁶² Mustafa Öz, “İsmâîlîyye” *DİA*, XXIII, 2001, s. 128-129; Ferhad Daftary, *a.g.e.*, s. 28.

¹¹⁶³ Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, İz Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 126.

¹¹⁶⁴ Avni İlhan, “Bâtınîyye”, *DİA*, V, 1992, s. 191.

¹¹⁶⁵ Te‘vil hakkında detaylı bilgi için Bkz. Mustafa Öz, “İsmâîlîyye”, *DİA*, XXIII, 2001, s. 130.

¹¹⁶⁶ Ferhad Daftary, *a.g.e.*, s. 22.

¹¹⁶⁷ Ferhad Daftary, *a.g.e.*, s. 128.

¹¹⁶⁸ Ferhad Daftary, *İsmailî Literatüre, A Bibliography of Sources And Studies*, I.B. Tauris Publishers, The Institute of İsmaili Studies, London 2004, s. 33.

Selçuklu Devleti sınırları içerisinde, İsmâilî fikirlerini yaymaya başladı ve bu kaleyi kendine merkez edindi¹¹⁶⁹. Yayılma alanı olarak seçtikleri kitle daha çok köylerde, kasabalarda işsiz, güçsüz, bir uğraşı olmayan ya da kaybedecek bir şeyi olmayan kimselerdi. Ayrıca Selçuklu Devleti'nin İran bölgesine yerleşip buradaki halka kendi sosyal, ekonomik ve dini görüşlerini entegre etmesi, bu coğrafyada doğal olarak bazı kesimlerin rahatsız olmasına sebebiyet vermişti¹¹⁷⁰. Bu rahatsızlık gerek ekonomik gerekse dini konularda olmuştu. İşte bu kesim İsmâilî fikirlerini daha kolay desteklemeye, benimsemeye başladı. İsmâilî faaliyetlerinin güç kazandığı dönem ise Sultan Melikşâh'ın ölümünden sonra oluşan, otorite boşluğunun olduğu dönemdir. Ayrıca Haçlıların Orta Doğu'ya gelişleri ve bölge emîrleri arasındaki kişisel çıkarlar ve hâkimiyet mücadeleleri, bu emîrlerin, İsmâilîleri kendi yanlarına çekme girişimine sebebiyet vermiş, bu da İsmâilîlerin daha rahat yayılmalarına olanak vermiştir. Hasan Sabbâh'ın esas amaçlarından biri de, Selçuklu Devleti'nin içtimaî ve siyasî düzenini yıkmaktı. Ancak bu, asıl amaca giden yolda bir araçtı çünkü asıl istedikleri Abbâsî Devleti'ne son vermektir¹¹⁷¹ ve bunun için her türlü yola başvurdu. Bu yollar arasında suikastlar ve cinayetler vardı. Kendisine suikast görevi verilen kişi genellikle yanında bir veya iki kişi ile hareket ederdi. Bu kişiler öldürecekleri kişinin mahallesine gider bir süre orada tüccar ya da derviş kılığında gezer ve mahallenin esnafı gibi kendilerini kabul ettirirlerdi. Böylelikle dikkat çekmeden kurbanının tüm hareketlerini takip eder, alışkanlıklarını, dolaştığı yerleri ve hangi saatte nerede bulunduğunu takip ederdi. Takip işlemi çok gizli olmasına karşın cinayet olabildiğince kalabalık bir mekânda yapılırdı ve genellikle Cuma günleri cami çıkışında gerçekleşirdi. Cinayeti işleyen kişi ise hiçbir yere kaçmaz orada öldürülmeyi beklerdi. Buradaki amaç halkı ve devlet yöneticilerini korkutmak ve cesaretlerinin kırılmasını sağlamaktı. Fedainin kendi canını hiçe sayması ise olaya şahit olanlar için daha ürkütücü bir boyuttur. Cinayeti gerçekleştiren fedainin bu denli cesaretli ve soğukkanlı olmasını sağlayan şey ise, haşhaş (esrar) kullanmış olmasıydı. O nedenle İsmâilî fedailerine *Haşhaşîler* de denilmektedir¹¹⁷². Bu Batıda *Assassin* olarak kullanılmaya başladı ve bu kelimenin manası Batı dillerine “*katil*,

¹¹⁶⁹ Osman Gazi Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 184-185; Ferhad Daftary, *a.g.e.*, s. 130.

¹¹⁷⁰ Osman Gazi Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 185.

¹¹⁷¹ Ferhad Daftary, *a.g.e.*, s. 27.

¹¹⁷² Peter Willey, *Eagle's Nest, Ismaili Castles in Iran And Syria*, I.B.Tauris Publishers, The Institute of Ismaili Studies, London 2005, s. 61-63.

suikastçi“ olarak geçti¹¹⁷³. İsmâîlîlerin ilk suikastini Save’de gerçekleştirmişlerdir. Bu bölgenin müezzini Bâtınîliğe davet ettiler ancak davetleri kabul edilmeyince kendilerini ihbar edecekleri endişesiyle onu öldürme kararı aldılar ve İsmâîlî daileri aldıkları emîr gereği Save’deki müezzini öldürdüler. Böylece fikirlerini eyleme dönüştürdüler ve bunun üzerine ilk uyarı mektubunu da bizzat Sultan Melikşâh’tan aldılar. Ancak Hasan Sabbâh bu uyarıya cevaben, bu tür fedailerden, kendisinin emrinde yaklaşık 20 bin kişi daha olduğunu söyleyerek, resmen sultanı tehdit etti. Sultan Melikşâh ise bu cevabı alır almaz, Arslantaş komutası altındaki orduyu Alamut Kalesi’ne gönderdi, kale kuşatma altına aldı¹¹⁷⁴. Ancak yine de bu kuşatma somut bir neticeyle sonlandırılmadı. Öldürülen ilk devlet adamı ise Nizâmülmülk idi¹¹⁷⁵. Suikastların artması Selçuklu Devleti’ndeki güven ortamına çok büyük bir darbe vurdu¹¹⁷⁶. Öyle ki artık Sultan ve sultana yakın olan devlet adamları, kıyafetlerinin içlerine hançerle delinmeyen halkalardan oluşan zırhlı bir yelek giyiyorlardı. Sultan Melikşâh’ın vefatının ardından yaşanan taht kavgaları döneminde ise İsmâîlîler daha hızlı yayılma imkânı buldular¹¹⁷⁷. İsmâîlîleri en çok baskı altına alan Sultan ise Muhammed Tapar oldu ve bu dönemde, İsmâîlî faaliyetleri üzerine çok büyük önlemler alındı¹¹⁷⁸. Sultan Sencer ise melikliği döneminde gösterdiği cesareti, Sultanlığı döneminde gösteremedi, İsmâîlîlerle arasını çok fazla kötü tutmadı¹¹⁷⁹. Selçuklu Devleti içerisinde de İsmâîlî fedailerinin tespitleri yapılmaya başlandı. Sırf Bağdat ve İsfahân’daki Selçuklu ordusu içerisinde, 1000’e yakın İsmâîlî fedaisi bulunarak öldürüldü¹¹⁸⁰. Bu olay, durumun ne kadar ciddi bir boyuta geldiğini göstermesi açısından önemlidir. Artık devlet adamlarında paranoya oluşmaya başladı ve herkes birbirinden şüphelenir oldu. İşte Hasan Sabbâh’ın savaşma metodu buydu.

¹¹⁷³ Zoe Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 193; Bernard Lewis, *Orta Doğu Tarihi*, s. 119; Jean Paul-Roux, *Orta Asya*, s. 254; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi II.*, s. 98-99.

¹¹⁷⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 315-317; Seyfullah Kara, *a.g.e.*, s. 137.

¹¹⁷⁵ Seyfullah Kara, *a.g.e.*, s. 141.

¹¹⁷⁶ İbrâhîm Halil Er, *a.g.e.*, s. 73.

¹¹⁷⁷ Osman Gazi Özgüdenli, “Selçuklular”, (Büyük Selçuklular / Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat), *DİA*, XXXVI, 2009, s. 373.

¹¹⁷⁸ Reşîdüddin Fazlullah, *a.g.e.*, s. 160; el-Hüseynî, *Ahbarü’-d-Devleti’s-Selçukiyye*, s. 55; Aksarayı, *a.g.e.*, s. 16-17.

¹¹⁷⁹ Seyfullah Kara, *a.g.e.*, s. 151-152.

¹¹⁸⁰ Peter Willey, *Eagle’s Nest*, s. 32.

6.4.3. Rıdvan'ın Bâtınîlerle İşbirliği ve Haçlılarla Bâtınîlerin Efamiye İçin Karşı Karşıya Gelmesi

Hasan Sabbâh XII. yüzyıl başlarında Şam bölgesindeki bölünmüş yapıyı gördü ve bu bölgede kolay yayılabileceklerini düşünerek İsmâilî fedailerini Halep bölgesine gönderdi¹¹⁸¹. Bu kişiler Şam bölgesinde, ilk faaliyet yeri olarak kendilerine Halep'i seçtiler¹¹⁸². Hasan Sabbâh bu düşüncesinde haklıydı ve gönderdiği fedailer çok kolay bir şekilde kendilerine yayılma alanı buldular. Ayrıca bölge emîrlerinin onları kendi çıkarları doğrultusunda yanlarında görmek istemesi İsmâilîlerin elini güçlendirdi. Bu liderlerden biri, Halep Meliki Rıdvan'dı. Rıdvan, hem bölgeye yerleşen Haçlılara karşı hem de kardeşi Dukak'a karşı elini güçlendirmek istiyordu. 495/1102 yılında Cenâhüddeve Bâtınîler tarafından öldürüldü¹¹⁸³. Hatta Rıdvan'ın İsmâilîleri, ilk olarak Cenâhüddeve'nin öldürülmesi hadisesinde kullanıldığı söylenmektedir¹¹⁸⁴. Ancak bu durum İsmâilîlerin, Halep'te, Rıdvan'dan aldıkları cesaretle kendilerine propaganda merkezi (Daru'd-da've)¹¹⁸⁵ kurmalarına ve büyük bir hızla yayılmalarına neden oldu. Halep'teki İsmâilî liderlerinin ismi Ebû Tahir idi¹¹⁸⁶. İsmâilîler bölgede yayılma merkezi olarak Halep'i seçmişlerdi ve hemen ardından Efamiye'ya¹¹⁸⁷ doğru genişlemeye başladılar. Bu kaleyi de kontrolleri altına alacakları sırada Haçlılarla karşı karşıya geldiler¹¹⁸⁸. Bu gelişme Haçlılar ile Bâtınîleri karşı karşıya getiren ilk olaydı.

Melik Rıdvan, Efamiye Kalesi'ni Fâtımî Devleti'nden (499/3 Şubat 1106) tarihinde aldı. Efamiye'nin Rıdvan'ın hâkimiyetine geçtiğini öğrenen İsmâilî lideri Ebû Tahir zaman kaybetmeden derhal Efamiye'ye gitti. Ebû Tahir, buranın yönetiminin

¹¹⁸¹ Ferhad Daftary, *a.g.e.*, s. 150.

¹¹⁸² Ferhad Daftary, *İsmaili Literature*, s. 53. Ancak Peter Willey, İsmâilîlerin Halep bölgesinde ilk faaliyetinin IX. yüzyılda Salamiyya adlı küçük bir kasabada başladığını söylemektedir. İsmâilîlerin Halep bölgesinde ele geçirdiği kalenin Jabal Bahra adlı 920 metre yüksekliğindeki dağda bulunan Masyaf Kalesi adlı kale olduğunu söylemektedir. Ayrıca bölgede ele geçirdikleri diğer kalelerin isimlerini de şöyle sıralamaktadır; Rusafa Kalesi ve Kadmus Kalesi, Ulayqa Kalesi, Maniqa Kalesi, Kahf Kalesi, Khawabi Kalesi. Bkz. Peter Willey, *Eagle's Nest*, s. 216-217, 220, 227-228, 230, 238, 253.

¹¹⁸³ Azîmî, *a.g.e.*, s. 40; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, VI, s. 2807; Robert Crawford, *Rıdwan the Malignad*, s. 139.

¹¹⁸⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dimaşk*, s. 142; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 281-282; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 146; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 49; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 142; Francesco Gabrieli, *a.g.e.*, s. 9.

¹¹⁸⁵ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, VII, s. 3661; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 145; Robert Crawford, *Rıdwan the Malignad*, s. 140.

¹¹⁸⁶ Peter Willey, *Eagle's Nest*, s. 42.

¹¹⁸⁷ Efamiye, Kefertab'ın batısında bulunan Humus'a bağlı bir şehirdir ve konumu itibariyle bölgenin önemli kalelerindenidir.

¹¹⁸⁸ Ferhad Daftary, *a.g.e.*, s. 152.

kendisine bırakılmasını istiyordu. Burayı Rıdvan adına kendisi yönetmek istiyordu¹¹⁸⁹ ancak kaleyi ele geçirmiş olan komutan Ebû'l Feth buna müsaade etmedi ve Ebû Tahir'e: "*Bana hiçbir şekilde karşı gelmeyip benimle burada kalırsan hoş geldin, safa getirdin, o takdirde senin buyruklarını dinlerim, aksi halde, derhal geldiğin yere geri dön*"¹¹⁹⁰ demiştir. Ebû Tahir beklemediği bu tavır karşısında bir şey yapamamış ve kale, Ebû'l Feth'in yönetiminde kalmıştır. Ebû Tahir ise kale yönetiminde ikinci planda kaldı. Ancak yine de bu olay bölgede İsmâîlîlerin kale yöneticisi konumuna kadar geldiklerini bize gösteren bir olay olmuştur. Bu hadiselerden haberdar olan ve Ebû'l Feth'in kardeşini daha önceden ele geçirip zindanda tutan Antakya Haçlı lideri Tancred, rehinelere arasından onu alıp Efamiye'ye gitti ve bir miktar altın karşılığında Ebû'l Feth'in kardeşini, kendisine teslim etti. Ancak Tancred'in Efamiye Kalesi ile olan girişimleri bununla sınırlı kalmadı. Esasen Tancred Efamiye Kalesi'ni istiyordu. Ancak o sırada Lâzkiye 18 aydan beri Bizans orduları tarafından kuşatma altındaydı ve Tancred, Lâzkiye'nin Bizans'a geçmesini istemiyordu. O nedenle Efamiye ile ilgili planlarını ertelemek zorunda kaldı ve bölgeden ayrıldı¹¹⁹¹. Şam bölgesinin sahil kentleri, Haçlıların adeta can damarı durumundaydı, çünkü gerek iktisadî gerek askerî tüm yardımlar deniz yoluyla gelmekteydi. Özellikle 494/1101 yılında yapılan Haçlı Seferinin Anadolu'da Türkler tarafından bozguna uğratılarak yok edilmesi, Avrupa tarafından güzergâhın değiştirilmesi fikrinin ortaya atılmasına sebep olmuştu. İşte Avrupa ile Şam bölgesi arasındaki bu ilişkiyi sağlayan ülkeler ise Venedikliler ve Cenevizliler oldu ve bu sayede çok zengin oldular¹¹⁹². Tancred'in Lâzkiye şehrini kurtarmak için geri dönüşünden kısa bir süre sonra, Ebû'l Feth'in kale yöneticilerine yaptığı katliamdan kurtulan eski kale komutanı İbn Mûlaib'in oğlu Musbih canını kurtararak Tancred'e sığındı. Burada kendisine kalenin ancak 1 ay yetebilecek kadar erzakları kaldığını söyleyerek burayı kuşatma altına almalarını istedi. Tancred kendisine güvendi ve derhal harekete geçti, 700 şövalye ve 1000 piyade ile Efamiye Kalesi'ni

¹¹⁸⁹ Zoe Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 230.

¹¹⁹⁰ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 203.

¹¹⁹¹ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 43.

¹¹⁹² Venediklileri Haçlılara sağladığı avantajların dışında yalnızca kendi çıkarlarını düşünmesi ve para için herşeyi yapabilecek bir millet olması batıların nazarında sürekli dillendirilmiştir. Örneğin Henri Pirenne Venedikliler için şu sözleri kullanmıştır; "*Venediklilerin vicdanlarını tedirgin eden hiçbir şey yoktu. Dinleri iş adamlarının diniydi. Müslümanlarla iş görmek kazançlıysa onların İsa'nın düşmanları olmasının Venedikliler için çok az önemi vardı. XI. yüzyıl başlarında Venediklilerin gücü serveti gibi olağanüstü bir gelişme gösteriyordu*" Bkz. Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, (Les Villes du Mogen Age; Essai d'histoire économique et sociale)*, Çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yay., 13. Baskı, İstanbul 2014, s. 69.

kuşatma altına aldı¹¹⁹³. Rıdvan bu durum karşısında pek bir varlık gösteremedi ve Efamiye'yi kaderine bıraktı. Musbih'in söyledikleri ise doğru çıktı. Kısa süre sonra halk büyük bir kıtlık yaşamaya başlamıştı çünkü kısa sürede iki defa kuşatma yaşadılar. Böylelikle çaresiz kalan kale yönetimi, kaleyi Tancred'e teslim ettiler. Tancred ise kaleyi ele geçirir geçirmez Ebû'l Feth'i öldürdü. Böylelikle Efamiye, kısa süre Rıdvan ve İsmâîlîlerin hâkimiyetinde kaldıktan sonra Haçlıların eline geçti (499/14 Eylül 1106)¹¹⁹⁴.

Bahsedilmesi gereken bir diğer önemli husus da Sultan Muhammed Tapar'ın Bâtınîlere karşı göstermiş olduğu sert tutum ve önlemlerdir. Bu dönemde aldığı önlemlerle Bâtınîleri çok zor duruma düşürmeyi başaran Muhammed Tapar, Rıdvan'ın faaliyetlerinden de haberdar oldu ve kendisine kınama mesajı göndererek derhal bu faaliyetlerine son vermesini emretti¹¹⁹⁵. Rıdvan bu durum karşısında Halep'te bulunan birkaç Bâtınî fedaisini yakalatarak öldürdüysen de bu ancak bununla sınırlı kaldı ve Bâtınîlerin asıl başı olan Ebû Tahir'e karşı hiçbir girişimde bulunmadı.

6.5. Musul Hâkimiyeti Mücadelesine Rıdvan'ın Dâhil Olması 500/1107

Selçuklu Devleti Sultanı Muhammed Tapar, 499/1106 yılında itaatsizlik yaptığı gerekçesiyle Musul valisi Çökürmüş'ü, görevinden azlettiğini ilan etti ve yerine Çavlı Sakave'yi Musul valiliğine atadı. Ayrıca bölgede Haçlılara karşı mücadele etmesi görevini de kendisine verdi. Çavlı, Musul'a geldiğinde Çökürmüş kendisine karşı direndi ve Musul'u teslim etmedi. Bunun üzerine taraflar arasında çıkan savaşta Çökürmüş öldürüldü, ancak Çökürmüş'ün 11 yaşındaki oğlu Zengi Musul'u savunmaya devam etti¹¹⁹⁶. Musul ileri gelenleri de Zengi'yi destekledi¹¹⁹⁷ ve kendilerine ittifak bulmak amacıyla çevre emîrlere yardım çağırısı yapıldı. Bu yardım çağırısını alan kişilerden biri de o yıl Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Malatya şehrinde bulunan Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'dı. Kılıç Arslan bu çağrıya olumlu yanıt verdi ve maiyetindekilerle birlikte Musul üzerine yürüdü. Ancak Kılıç Arslan buraya gelirken

¹¹⁹³ Albert of Aachen, *a.g.e.*, s. 739.

¹¹⁹⁴ Azîmî, *a.g.e.*, s. 42; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, VII, s. 3357-3359; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 204.

¹¹⁹⁵ Robert Crawford, *Rıdwan the Malignad*, s. 141.

¹¹⁹⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dımaşk*, s. 156.

¹¹⁹⁷ Ebû'l-Ferec, *a.g.e.* II., s. 345.

askerlerinin yarısını Anadolu'da bıraktı, kalan yarısıyla Musul bölgesine geldi¹¹⁹⁸. Çavlı bu haberi alınca Musul kuşatmasını kaldırıp Musul'un hemen batısındaki Sincar Kalesine çekildi ve bir süre burada gelişmeleri takip etti. Kılıç Arslan ise Musul'da büyük bir mutlulukla karşılandı ve hutbe, artık Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı I. Kılıç Arslan adına okunmaya başladı. Böylelikle Musul (500/19 Nisan 1107) tarihinde Anadolu Selçuklu Devleti sınırları içerisine dâhil oldu¹¹⁹⁹. Çavlı ise kendine ittifak bulma gayreti veriyordu ve kısa süre sonra da Çökürmüş'ün bir kısım askerinin kendisine katılmasıyla birlikte Artukoğlu İlgazi'de maiyetindekilerle birlikte Çavlı'ya katıldı.

İşte bu dönemde Haçlılara karşı kendine müttefik arayan Rıdvan, Çavlı'nın bölgede olduğunu haber alınca kendisine ulaklar göndererek Haçlılara karşı yardım çağırısında bulundu¹²⁰⁰. Çavlı ise ancak Musul'u ele geçirdikten sonra Haçlılarla mücadele için kendisine yardıma gelebileceğini söylerken, Kılıç Arslan'a karşı giriştiği mücadelede bir an evvel Musul'u alabilmek için kendisine yardıma gelmesini söyledi. İki taraf karşılıklı olarak anlaştıktan sonra Rıdvan birlikleriyle birlikte Çavlı'ya katıldı¹²⁰¹. Böylelikle Artukoğlu İlgazi ve Halep Meliki Rıdvan'ı da ordusuna dâhil eden Çavlı, sayı bakımından da Kılıç Arslan'dan çok daha üstün bir konuma geldi. Bu güven ile Kılıç Arslan'ın üzerine yürüyen Çavlı, ordusu ile birlikte Habur Nehri dolaylarında Kılıç Arslan'ın ordusuyla karşılaştı ve savaşa tutuştular. Savaş başlar başlamaz, Kılıç Arslan'ın hiç tereddüt etmeden tüm gücüyle Çavlı'nın ordusu üzerine saldırması ve merkez hattaki askerleri kılıçtan geçirmesi herkesi dehşete düşürdü¹²⁰². Ancak savaş ilerledikçe Kılıç Arslan'ın ordusu ağır kayıplar vermeye başladı. Savaş bir süre çok şiddetli bir şekilde sürdüyse de, Kılıç Arslan'ın adamları dağılmaya başlayınca Kılıç Arslan da çekilmek zorunda kaldı ve atını Habur Nehri'ne doğru sürdü. Nehri geçme maksadıyla güçlü akıntının içerisine atıyla giren Kılıç Arslan, Çavlı'nın adamlarının ok atışları ve nehrin akıntısının şiddetli olması nedeniyle boğularak can

¹¹⁹⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XX, s. 14; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dımaşk*, s. 156.

¹¹⁹⁹ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 127.

¹²⁰⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XX, s. 15.

¹²⁰¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dımaşk*, s. 157; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 344-345; Mükrimin Halil Yinanç, *a.g.e.*, s. 222; Zoe Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 223; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 91.

¹²⁰² Ebü'l-Ferec, *a.g.e.* II, s. 346.

verdi (500/13 Temmuz 1107)¹²⁰³. Ayrıca Kılıç Arslan'ın kendisi ve atı zırhla donatılmıştı. Bu durum onun suda batmasına neden olan bir diğer etkendi¹²⁰⁴. Böylelikle savaşın galibi olan Çavlı, daha sonra hiçbir direnişle karşılaşmadan Musul şehrine girip buraya hâkim oldu¹²⁰⁵. Çavlı'nın Musul hâkimiyetinden sonra Rıdvan yaptıkları anlaşma gereği Çavlı'dan Haçlılara karşı mücadele için Halep'e gelmesini istedi ancak Çavlı sözünde durmadı ve sürekli bir takım bahaneler ileri sürerek Halep'e gelmeyeceğini söyledi. Böylelikle Rıdvan'ın Haçlılara karşı kurmayı düşündüğü bu güçlü ittifak da oluşmadan sona ermiş oldu.

6.6. Rıdvan – Tancred İttifakı ve Tell-Bâşir Savaşı 501/1108

Çavlı, Musul'a hâkim olduktan kısa süre sonra ne Rıdvan'a vermiş olduğu sözü tuttu ne de Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a bağlılık sözünü tuttu. Çavlı Musul hâkimiyetinde Selçuklu Devleti'ne göndermesi gereken vergileri önce aksatmış daha sonra göndermemeye başlamıştı. Çavlı'nın, bu şekilde davranışının sebebinin Kılıç Arslan'a karşı kazanmış olduğu zaferin vermiş olduğu bir özgüven olduğu söylenmektedir¹²⁰⁶. Onun bu davranışları ve gösterdiği sadakatsizlik nedeniyle Muhammed Tapar, Musul valiliğine Altuntiginoğlu Mevdûd'u¹²⁰⁷ atadı. Bu durum Çavlı'nın durumunu sıkıntıya soktu ve derhal kendine müttefik arayışları içerisine girdi. Bu sırada Rıdvan'ın Haçlılara karşı Halep şehrini koruyamadığı düşüncesini ileri sürerek bu şehri Haçlılara karşı korumak için kendisinin kontrolüne verilmesi gerektiğini ileri sürüp Halep'e saldırma kararı aldı¹²⁰⁸. Çavlı'nın aslında bu kararı almasının en büyük sebeplerinden biri Musul'u Mevdûd'a kaptıracak olmanın korkusu ve Sultan Muhammed Tapar'dan uzak bir bölgede hâkimiyetini sürdürebilmektir. Böylelikle Çavlı, Rıdvan'a yardım etme sözü şöyle dursun bizzat Halep'i ele geçirmek

¹²⁰³ Azîmî, *a.g.e.*, s. 40; Urfalı Mateos, Kılıç Arslan'ın ölümünün yalnızca Müslümanları değil Hıristiyan halkı da çok üzdüğünü, herkese çok adil davranan bir Sultan olduğunu söylemiştir. Bkz. Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 231; Ayrıca Haçlıları 494/1101 yılında Anadolu'da durdurup, yok eden Kılıç Arslan'ın ölümü bir nevi Haçlıların da işine geldi ve belki de Halep bölgesi ve Musul'da oluşturulabilecek bir birliğinde ihtimalleri sona ermiş oldu. Buna karşılık Anadolu'da da dengeler değişti, Kılıç Arslan'ın ölümüyle Anadolu'da hâkimiyet Selçuklulardan çıkıp Danişmendlilere geçti; Bkz. Ayrıca; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dımaşk*, s. 156; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 344-345; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XX, s. 15; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 91; Mikail Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yay., Konya 2003, s. 2.

¹²⁰⁴ Ebü'l-Ferec, *a.g.e.* II, s. 347.

¹²⁰⁵ Azîmî, *a.g.e.*, s. 42.

¹²⁰⁶ Ebü'l-Ferec, *a.g.e.* II, s. 347.

¹²⁰⁷ Jean Richard, *a.g.e.*, s. 135; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 207.

¹²⁰⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XX, s. 16.

için Rıdvan'ın üzerine yürüdü. Rıdvan bu durum üzerine ordusunu toplayarak, Çavlı'yı karşılamak üzere, Halep'in doğusunda bulunan Balis şehri dolaylarına doğru harekete geçti. Çavlı da Balis'e doğru yol aldı ve Rıdvan'dan önce Balis şehrine gelip bu kaleyi 5 günlük bir kuşatmanın ardından ele geçirdi¹²⁰⁹. Bu gelişme Rıdvan'ı oldukça tedirgin etmeye başladı ve son çare olarak deyim yerindeyse, denize düşen yılanı sarılır, misali Antakya Haçlı lideri Tancred'e haber göndererek ittifak çağırısında bulundu¹²¹⁰. Rıdvan gönderdiği mektupta Çavlı'nın nasıl biri olduğuna değinerek, Halep'i ele geçirmesi durumunda, Haçlıların Şam bölgesinde barınmalarına imkân tanımayacağını belirtmiştir¹²¹¹. Yani bir nevi Halep düşerse Büyük Selçuklu Devleti ile aralarındaki tampon bölge de kalkmış olacaktı. Bu durum Tancred'i de endişelendirdi ve Rıdvan'ın ittifak çağırısına olumlu yanıt verdi¹²¹². Çok hızlı bir şekilde ordusunu toparlayan Tancred yola koyulmak için hazırlıklara başladı. Bu gelişmeler daha sonra Çavlı'nın kulağına gidince Çavlı'da Urfa kontu Baudouin'e haber göndererek durumu anlattı ve bölge hâkimiyeti için ittifak teklifinde bulundu¹²¹³. Baudouin ise zaten Tarsus olayından beri Tancred ile arası kötü olduğu için¹²¹⁴ bu teklifi kabul etti ve ordusuyla birlikte, yanına Joscelin'i de alıp derhal harekete geçti ve Çavlı'ya katıldı.

İki taraf karşılaşmak üzere Tell-Bâşir mevkiine doğru gitmekte olduğu esnada beklenmedik bir hadise yaşandı. Sultan Muhammed Tapar'ın Musul'a vali olarak atadığı Mevdûd'un Musul'a vardığı ve kaleyi ele geçirmek üzere olduğu haberi geldi¹²¹⁵. Bu haber Çavlı'nın komutası altındaki Aksunguroğlu Zengi, Nihavendli Bektaş¹²¹⁶ ve birkaç emîri daha, oldukça fazla telaşlandırdı ve geri çekilip Musul'a gitme kararı aldılar. Bu gelişme Çavlı-Baudouin ittifakını zayıflattı¹²¹⁷. Bu koşullar altında Tancred-Rıdvan ittifakı ile Baudouin-Çavlı ittifakı (501/Kasım 1108) tarihinde Tell-Bâşir mevkiinde karşı karşıya geldiler ve savaş çok şiddetli başladı¹²¹⁸. Tancred

¹²⁰⁹ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 209.

¹²¹⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehân, II, s. 153; Ebü'l-Ferec, *a.g.e.* II, s. 348.

¹²¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 372-373.

¹²¹² Hilaire Belloc, *a.g.e.*, s. 180.

¹²¹³ Urfalı Mateos bu savaşta Baudouin'in Çavlı'yı yardıma çağırdığını ve Çavlı'nın 5 bin adamla yardıma geldiğini söylemiştir. Bkz. Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 234.

¹²¹⁴ Zoe Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 164.

¹²¹⁵ Mevdûd, Musul'u kuşatma altına aldı ve kuşatma sonucu burayı Çavlı'nın elinden aldı. Bkz. Azîmî, *a.g.e.*, s. 43.

¹²¹⁶ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 209.

¹²¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 372-373.

¹²¹⁸ Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 162; Zoe Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 224; Francesco Gabrieli, *a.g.e.*, s. 13-14; Robert Crawford, *Rıdwan the Malignad*, s. 140.

savaş başlar başlamaz, ordunun merkezinde bulunan Baudouin üzerine saldırıya geçti ve onları bozguna uğrattı¹²¹⁹. Ancak şunu da belirtmemiz gerekir ki, Rıdvan bu savaşta Tancred ile ordularını göndermiş fakat kendisi savaşa gitmemiştir¹²²⁰. Savaş esnasında Baudouin'in ordusu ağır kayıp alınca Çavlı çok zor duruma düştü çünkü savaş öncesi zaten adamları geri çekilmişti. Şimdide mağlup durumdalar ve elinden hiçbir şey gelmiyordu. Bu savaşta Rıdvan'ın göndermiş olduğu ordunun büyük bir bölümü de savaşta yaşamlarını yitirdi. Netice itibarıyla Çavlı galip gelemeyeceğini anlayınca, kendisi de savaştan çekilip Musul'a doğru yol aldı. Bu, ayrıca daha önce ele geçirmiş olduğu Halep'e bağlı bir şehir olan Balis'ten de vazgeçtiği anlamına geliyordu. Baudouin ise büyük bir hezimetle savaş alanını terk etti ve tüm ağırlıklarını, çadırları, eşyaları orada bıraktılar. Tüm bu savaş ganimetleri Tancred'in adamlarının eline geçti. Böylelikle savaşı Antakya-Halep ittifakı kazanmış oldu. Bu ittifak iki liderinde bölgedeki hâkimiyetlerini kaybetmemek için verdikleri bir savaştı ve böylelikle hâkimiyetlerini korumuş oldular. Bu gelişme Haçlı liderlerinin birbirlerine karşı bu denli ciddi boyutta savaştıkları ilk savaş ve Hristiyanlarla-Müslümanların ittifak yaptığı bir savaş olması hasebiyle önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu ittifak tamamıyla kişisel çıkarlar üzerine kurulu olduğu için ömrü de çok kısa sürdü. Bu sırada Çavlı Musul'a geri dönemedi çünkü orayı Mevdûd'a kaptırmıştı. İlgazi ile bir ittifak içerisine girmek istedi ancak İlgazi buna pek yanaşmadı. Gidecek yeri kalmayan Çavlı Sultan Muhammed Tapar'ın katına çıktı ve af diledi. Muhammed Tapar ona acıdı ve onu affetti¹²²¹. Böylelikle canı bağışlanan Çavlı yeniden sultanın hizmetine girmiş oldu.

6.7. Tancred'in Halep Bölgesindeki Yağma ve Talan Harekâtı

Haçlıların, Şam bölgesi sahil kentlerini (Trablusşam, Banyas, Cübeyl, Beyrut)¹²²² işgal etmeleri ve bu sahil kentlerine Avrupa'dan sürekli askerî ve ticarî gemilerin gelip ihtiyaçlarını tedarik etmeleri bölgede güçlenmelerine sebebiyet vermiş ve Müslüman dünyasını iyiden iyiye telaşlandırmaya başlamıştı. Bu sebeplerden ötürü Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Muhammed Tapar, Musul valisi Mevdûd komutası altında,

¹²¹⁹ Jean Richard, *a.g.e.*, s. 133.

¹²²⁰ Rıdvan bu savaşta Tancred'in komutası altına 600-700 civarı süvari göndermiş kendisi ise Halep'te kalmıştı. Tancred'in ise 1500 adamı vardı. Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 372-373; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 93-94; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 128; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, s. 123; Francesco Gabrieli, *a.g.e.*, s. 13.

¹²²¹ Ebü'l-Ferec, *a.g.e.* II, s. 349.

¹²²² Azîmî, *a.g.e.*, s. 44.

bölge emîrlerin Haçlılara karşı birleşmesi çağrısında bulundu. Böylelikle başta Mevdûd, Mardin Emîri İlgazi, Ahlat Şahı Sökmen gibi emîrlerin himayesindeki Müslüman ordusu, Urfa üzerine yürüme kararı aldılar (503/Mayıs 1110)¹²²³. Bu sefere Rıdvan, sebebini bilmediğimiz nedenlerden dolayı katılmamıştı.

Rıdvan daha önce Harran savaşındaki gibi Antakya Haçlı ordusunun Urfa'ya yardıma gitmesini fırsat bilerek, daha önce Halep'e bağlı olan ve Tancred tarafından ele geçirilmiş olan bu yerleri geri almak için harekete geçti. Ancak bu durum Tell-Bâşir savaşında yapılan ittifakın ve anlaşmanın ihlali demek oluyordu¹²²⁴. Rıdvan bu yerleri yeniden ele geçirdikten sonra Antakya'ya ait olan bir kısım yerleri de yağmalayıp pek çok ganimet ele geçirdi¹²²⁵. Bu gelişmeleri haber alan Tancred ise Urfa savaşı dönüşü Antakya'da kısa bir hazırlığın ardından hemen harekete geçti ve Halep'e ait şehirlere saldırmaya başladı. İlk olarak Halep'e çok yakın bir konumda olan Esarib kalesini kuşatma altına aldı¹²²⁶. Kaleye dışardan yiyecek geçirilmesini engellediği için kale halkı kısa süre de açlık sorunuyla karşı karşıya kaldı. Kuşatmanın şiddeti ise her geçen gün daha da arttırıldı ve mancınıklarla kale surları dövülmeye başlandı. Gelişmeleri yakından takip eden Rıdvan ise Esarib'in düşmesinden büyük endişe duydu ve devreye girerek, elçiler vasıtasıyla, kuşatmayı kaldırması için kendisine 20 bin altın teklifinde bulundu. Fakat Tancred bu teklifi az buldu ve 30 bin altın istedi. Bu istek de Rıdvan'a çok gelmişti, Rıdvan bir süre beklemeye geçti ancak kale halkının artık beklemeye tahammülü kalmamıştı. Ayrıca Tancred kale savunmasında bulunan kişileri de canlarını bağışlayarak yanlarına çekmeye başladı. Kale halkı, güvercinlerle Rıdvan'a içinde buldukları zor durumu yazıp göndermek istediye de Tancred bunu da fark etti ve güvercinleri oklarla vurdurarak bu haberlerin de gitmesine mani oldu¹²²⁷. Rıdvan ise bir süre daha bekledikten sonra kalenin düşeceğini anlayıp, Tancred'in 30 bin altın teklifini kabul ettiğini bildirdi¹²²⁸. Ancak bu paranın peşin değil birkaç taksit şeklinde bölerek ödeyeceğini söyledi. Tancred ise bunu kabul etmedi ve kuşatmanın şiddetini arttırdı. Böylelikle kale halkı daha fazla dayanamadı. Rıdvan'ın da asker göndermemesi

¹²²³ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, XX, s. 27.

¹²²⁴ Zoe Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 228.

¹²²⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dımaşk*, s. 170.

¹²²⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 155.

¹²²⁷ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 213.

¹²²⁸ Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 169.

nedeniyle kaleyi Haçlılara teslim ettiler (504/Ocak 1111)¹²²⁹. Tancred halka zarar vermedi ve kaleden çıkmalarına izin verdi. Böylelikle Halep'e 3 ya da 4 fersah uzaklığında olan bu kalenin Haçlıların eline geçmesi Halep'i çok zor bir duruma sokmuş oldu.

Tancred Halep bölgesi saldırılarına Esarib Kalesi'ni aldıktan sonra da durmadı ve yine bu bölgede bulunan Zerdana Kalesini kuşatma altına aldı. Kısa süreli direnişin ardından Zerdana Kalesi de düştü ve burası da Haçlıların eline geçti. Zerdana kalesinin ardından Bikisrail Kalesi kuşatma altına alınmış ve burası da ele geçirilmiştir. Bu gelişmelerin ardından Menbiç ve Balis'te yaşayan halk, canlarını güvende görmeyerek evlerini terk edip kaçmaya başladı. Tancred bu girişimleriyle Rıdvan'ı köşeye sıkıştırdığını biliyordu ve kendisine yeni bir teklifle geleceğini de biliyordu. Nitekim öyle de oldu. Rıdvan 20 bin altın, 10 baş at ve daha önce ele geçirdiği bütün rehinlerin geri verilmesi teklifini sundu, Tancred bu teklifi bir ilave ile kabul etti¹²³⁰. Bu ilave maddeye göre, Halep'in bu yılki hasat ürünleri Haçlılara verilecekti. Rıdvan bunu da kabul etmek zorunda kaldı. Ancak bu son madde halkı çileden çıkardı ve Halep bölgesinde yaşayan halk toprağını, evini bırakıp göç etmeye başladı. Rıdvan zaten verdiği 20 bin altın ile ekonomisini zorlamıştı bir de üstüne toprağı işleyecek olan halkın toprağı bırakıp gitmeye başlaması, Halep'in iktisadî olarak iflası demektir¹²³¹. İktisadî olarak iflası yeni ordu kuramamasını da beraberinde getirirdi. Rıdvan bu durumun önüne geçmek için bir takım önlemler almaya başladı. Bu maksatla Beytü'l-mal'a ait arazileri çok ucuz fiyata, değerinin çok altına satışa sundu, hatta deniliyor ki; durum o kadar ciddiye ki 60 parça araziye 1 saat içerisinde satabilmiştir¹²³². Bu şekilde hem halkın göç etmesine mani olacaktı hem de boş kalan toprakların da işlenmesine olanak sağlayacaktı. Rıdvan bu toprakları alanlara da Temlik-name verip, bu belgeleri bizzat kendi mührüyle onayladı¹²³³. Bu toprakları alanlara garanti verdi. Rıdvan aldığı bu kararlar Halep'i felaketin eşiğinden almış oldu. Ancak Beytü'l-mal'a ait olan onca toprağın çok ucuza satılmış olması da Halep için uzun vadede çok büyük bir kayıp oldu.

¹²²⁹ İbnü'l-Kalânîsi, *Zeylû Târihi Dımaşk*, s. 170; Azîmî, *a.g.e.*, s. 45; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 97.

¹²³⁰ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 130; Robert Crawford, *Rıdwan the Malignad*, s. 143.

¹²³¹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 157.

¹²³² İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi târihi Haleb*, (Seçmeler), Çev. Ali Sevim, s. 90; Taef Kamal el-Azhari, *the Seljuqs of Syria*, s. 130.

¹²³³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 157; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 214-215.

Tancred, çıktığı bu seferde çok büyük bir ganimet elde etti. Bölgedeki Arap halkı ondan çok korkuyordu ve kuşattığı bütün kaleler, kuşatmayı kaldırması için kendisine para teklifinde bulundular. Sur hâkimi 7 bin dinar, Askalan hâkimi 4 bin dinar, Şiraz hâkimi 4 bin dinar, Hama hâkimi 2 bin dinar tekliflerde bulunarak Tancred ile barış içinde kalmak istediklerini bildirdiler¹²³⁴. Tancred ise teklif edilen bu paraların hepsini aldı.

6.8. Halep Halkının Feryadı ve Büyük Selçuklu Devleti'nden Yardım Talebi

Tancred ile yapılan anlaşmadan sonra Tancred geri çekilmişti ancak her an yeniden saldırabilirdi¹²³⁵. Ayrıca Halep'teki iktisadî yapı da çökme noktasına gelmişti. Bu gelişmeler halkın moralinin tamamen çökmesine, herkesin büyük bir ümitsizliğe düşmesine neden oldu. Bu karamsarlığa yalnızca Halep halkı değil Rıdvan da kapılmıştı. Tancred ayrıca Halep'i yıllık vergiye bağlamış ve Halep gelirlerini kendine aktarmaya başlamıştı¹²³⁶. Bölge emîrliklerden yardım istenecek olsa herkes kendi derdindeydi. Kimse çıkarı olmadan yardıma gelmeyecekti. Melik Rıdvan yönetimindeki Halep ilk defa bu kadar ciddi bir tehdit ile karşı karşıya gelmişti. Yardım istenebilecek tek devlet Halep Selçuklu Melikliğinin tâbi olduğu Büyük Selçuklu Devleti'ydi. Halk daha fazla dayanamadı ve Rıdvan'ın yardım isteğinde bulunmasını beklemeden harekete geçti. İlk olarak Bağdat'a giden Halep halkından pek çok kişi Cuma namazı kılınacağı esnada camiye girerek yardım çağrısında bulunup, feryat figan etmeye başladılar¹²³⁷. Hatta halkın Cuma namazı kılmasını engellediler ve onlar Hristiyanlara karşı bu kadar zor durumda oldukları halde onların namaz kılmalarına izin vermeyeceklerini söylediler ve hutbe okumaya çıkmış olan hatibi minberden indirip, minberi yıkarak namazın kılınmasını engellediler¹²³⁸. Devlet katından görevlilerin gelip, isteklerinin Sultana iletileceğini söylemesi üzerine bu eylem sona erdi. Ancak Halep halkının durmaya niyeti yoktu. Bu defa bizzat Abbâsî Halifesinin Cuma namazı kılacağı camiye gidip, orada eylem yapma kararı aldılar. Bu gerçekten çok tehlikeli bir durumdu ve içinde buldukları ruh halini gösterir nitelikteydi. Böylelikle Cuma günü camiye

¹²³⁴ Ebü'l-Ferec, *a.g.e.* II, s. 350.

¹²³⁵ Tancred Artah, Kefertab, Lâzkiye, Mamistra, Efamiye ve Halep'e bağlanan tüm yolları eline geçirmişti ancak Tancred'in amacı bölge de güçlü bir devlet kurmak değildi o, çevresindeki emîrlerden daha güçlü olmak istiyordu, bu şekilde hâkimiyeti altında ki toprakları garantiye almış olacaktı Bkz. Zoe Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 219.

¹²³⁶ Thomas S. Asbridge and Susan B. Edgington, *Walter the Chancellor's the Antiochene Wars*, s. 67.

¹²³⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 157; Francesco Gabrieli, *a.g.e.*, s. 18.

¹²³⁸ Ebü'l-Ferec, *a.g.e.* II, s. 350.

giren Halep halkından bu kişiler aynı eylemlerini burada da gerçekleştirdiler¹²³⁹. Halife el-Mustazhir-Billâh bu duruma büyük tepki gösterdi. Hatta bu kişilerin cezalandırılmasını istedi. Ancak o gün orada olaylara şahit olan Halifenin karısı ve Sultan Muhammed Tapar'ın kız kardeşi Seyyide Hatun da vardı. Haleplilerin bu durumundan çok etkilenen Seyyide Hatun, durumu Sultana bildirdi ve Sultan Halifeden bu kişilere ceza verilmemesini istedi. Daha sonra Haçlılar üzerine gönderilecek büyük bir ordunun hazırlanması emrini verdi. Böylelikle Musul Emîri Mevdûd, komutası altında oluşturulan orduya Ahlat Emîri Sökmen, Hemedan bölgesi Emîrleri İlgazioğlu Ayaz ve pek çok birlik kendilerine katıldı¹²⁴⁰. Ordu, (504/Temmuz 1111) yılında Halep bölgesi dolaylarına doğru geldi ve Tell-Bâşir mevkiinde karargâh kurdu. Bir süre Jescelin himayesindeki Tell-Bâşir kalesi kuşatıldıysa da netice alınmadı. Bu sırada Mevdûd, Rıdvan'dan aldığı yardım çağırısıyla kuşatmayı kaldırıp Halep bölgesine gitti. Ancak ilginçtir ki ordu Halep bölgesindeki köyleri yağmalamaya, halka zarar vermeye başladı. Burada pek çok Halep halkını öldürüp pek çoğunu da esir aldılar¹²⁴¹. Bu gelişmeler Rıdvan'ı çok öfkelenirdi ve Halep Kalesi kapılarını açma konusunda tedirgin olmaya başladı. Hatta Mevdûd'un Halep'i ele geçirme düşüncesine sahip olduğu fikrine kapılmaya başladı ve bu orduyu çağırdığına pişman oldu. Böylelikle Halep kapılarını kapatıp bir daha açmadı¹²⁴². Hatta Rıdvan'ı sevmeyen ve Rıdvan'ın bu kararına öfke duyan kale muhafızlarını da tespit ederek onları surlardan indirip zindana attı. Bu karara karşı gelenleri de idam ettirdi¹²⁴³. Halep önlerinde 17 gün¹²⁴⁴ bekleyen ordu daha sonra Dımaşk Emîri Tuğtegin'in gelmesiyle birlikte Maarretünnu'mân'a doğru birlikte hareket ettiler. Tuğtegin Mevdûd'a, Şam bölgesi içlerindeki Haçlı kalelerini ele geçirmeyi teklif etmişti ve bu teklif Mevdûd tarafından kabul edilmişti. Ancak bu Selçuklu ordusu daha sonra yavaş yavaş dağılmaya başladı. Önce Emîr Ahmedil, ardından Sökmen, daha sonra Porsuk, bir takım bahaneler ileri sürerek ya da

¹²³⁹ Bazı kaynaklar eylemin yapıldığı cami Halifenin namaz kıldığı cami derken bazı kaynaklar da Sultan Muhammed Tapar'ın namaz kıldığı cami şeklinde bilgi vermişlerdir. Netice de Halep halkı eylemi Bağdat'ta bir cami de gerçekleşmiştir Bkz. Robert Crawford, *Rıdwan the Malignad*, s. 141; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 131; Zoe Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 230.

¹²⁴⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 158; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 216.

¹²⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, s. 388-390.

¹²⁴² Ebü'l-Ferec, *a.g.e.* II, s. 351; Michael J. O'Neal, *The Crusades Almanac*, Edited by Marcia Merryman, Means And Neil Schlager, Thomson Gale Press 2005, s. 79; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 100; Robert Crawford, *Rıdwan the Malignad*, s. 142.

¹²⁴³ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 133.

¹²⁴⁴ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi târîhi Haleb*, (Seçmeler), Çev. Ali Sevim, s. 94.

hastalıkları sebebiyle ordudan ayrıldılar. Böylece ordu yalnızca Mevdûd ve Tuğtegin'den ibaret kaldı.

6.9. Dımaşk Emîri Tuğtegin İle İttifak Girişimi 505/1112

Melik Rıdvan'ın içinde bulunduğu bu zor durum kendisini daha fazla köşeye sıkıştırdı, üstelik bu defa Halep halkından da kendisine muhalefet olan olumsuz sesler yükseltmeye başlayan bir kitle çıkmaya başladı. Bu muhalif grubun Rıdvan'a karşı öfkelerini arttıran önemli bir gelişme daha yaşandı. Halepli ve oldukça zengin bir tüccar olan Ebû Harb İsâ b. Zeyd b. Muhammed el Hucendi¹²⁴⁵, ayrıca Bâtınî düşmanı biriydi. O nedenle Halep'te çok sevilen biri haline geldi. Doğal olarak Bâtınîlerin de hedef tahtası konumuna geldi. Halep Bâtınîleri lideri Ebû Tahir ise ondan kurtulma planları yaptı ve Rıdvan'da kendisine bu konuda izin verdi, hatta kendisine bir miktar genç erkekler de verdi. Çünkü bu tüccar yüzlerce deve yüküyle geliyordu ve buradan ele geçirilecek ganimetten Rıdvan da pay alacaktı¹²⁴⁶. Böylelikle zengin bir kervan kafilesiyle birlikte Halep'e geldiği sırada, yolu kesilip tüm mallarına el konuldu ve öldürüldü¹²⁴⁷. Bu gelişme Halep halkının Rıdvan'a karşı nefretinin oldukça fazla arttırmasına sebep oldu¹²⁴⁸. Halep'te herkes Rıdvan'ın Bâtınîlerle iş birliği yaptığını biliyordu. Halep halkı kendince Bâtınîlerle savaşmaya da gayret gösteriyordu. Bazen Sünnî ve Şîî gençler aralarında birleşip Bâtınîleri yakalayıp öldürüyorlardı¹²⁴⁹. Tüm bunların üzerine Tancred'in Azaz kuşatması için harekete geçtiğini öğrenmesi, Rıdvan'ı yeniden müttefik arama durumuna itti. Böylelikle Rıdvan, kendisine en yakın mesafede bulunan ve düşmanı olarak gördüğü Dımaşk Emîri Tuğtegin'den yardım talebinde bulundu. Tuğtegin bu teklifi kabul etti ve Rıdvan'ın yanına, Halep'e geldi¹²⁵⁰. İki taraf arasında yapılan anlaşmaya göre taraflar ihtiyaç halinde birbirlerine para ve asker yardımı göndereceklerdi 505/1112. Tuğtegin böylelikle Dımaşk'ta Rıdvan adına hutbe okutmaya başlamıştır.

¹²⁴⁵ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi târihi Haleb*, (Seçmeler), Çev. Ali Sevim, s. 91.

¹²⁴⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 162.

¹²⁴⁷ Robert Crawford, *Rıdwan the Malignad*, s. 142; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 219.

¹²⁴⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 159.

¹²⁴⁹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi târihi Haleb*, (Seçmeler), Çev. Ali Sevim, s. 92.

¹²⁵⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 163.

Yapılan bu ittifaktan 1 yıl sonra, 506/1113 yılı bahar ayında, Kudüs kralı I. Baudouin Dimaşk bölgesine ait olan Beseniyye şehrini istila etmeye başladı. Bu gelişme üzerine derhal harekete geçen Tuğtegin, ayrıca müttefiki Mevdûd'a da haber gönderip yardım çağırısında bulundu. Musul Emîri Mevdûd bu çağrı üzerine derhal harekete geçip yanında İlgazioğlu Ayaz ile birlikte Şam bölgesine geldi. Tuğtegin ve Mevdûd'un ordusu Selemiyye çayırında bir araya gelerek birleştiler. Tuğtegin, Rıdvan'a da haber gönderip Haçlılara karşı oluşturdukları bu ittifaka katılmasını istedi. Ancak gariptir ki Rıdvan bu çağrıyı almasına rağmen çok ağır hareket etti ve beklenen asker yardımını bir türlü göndermedi. Bu sırada Tuğtegin, Mevdûd ile birlikte Taberîyye mevkiinde (506/28 Haziran 1113) yılında, Haçlılarla girdikleri savaşta Haçlıları bozguna uğrattılar¹²⁵¹. Tuğtegin ve Mevdûd galibiyet sevincini yaşarken bölgeye savaş bittikten sonra Rıdvan'ın yardım için gönderdiği 100 atlı asker geldi. Bu gelişme Tuğtegin'i oldukça sinirlendirmişti. Rıdvan hem zamanında, ihtiyaç duyulduğu anda yardımı göndermemişti hem de alay eder gibi yalnızca 100 asker göndermişti¹²⁵². Bu gelişmenin ardından Tuğtegin, Dimaşk'a döndükten sonra hutbelerden Rıdvan'ın adını kaldırdı ve anlaşmanın artık geçerli olmadığını ilan etti. Böylece Rıdvan belki de kendisine yardım edebilecek son müttefiki de kendi elleriyle mahvetmiş oldu.

6.10. Halep Selçuklu Meliki Rıdvan'ın Ölümü 506/1113

Rıdvan'ın içinde bulunduğu bu zor durumu onu iyice yıpratmış ve çok ağır derecede hastalanmasına sebep olmuştu¹²⁵³. Rıdvan hastalanıp yatağa düştükten sonra bir daha hiç düzelmedi ve (506/10 Aralık 1113) tarihinde, 32 yaşında Halep'te vefat etti¹²⁵⁴. Anlatıldığı kadarıyla Rıdvan, öldükten sonra kişisel hazinesinin 1 milyon civarı altın değerinde olduğu söylenmektedir¹²⁵⁵. Rıdvan'ın cimri bir kişi olduğu Halepliler tarafından biliniyordu ve kendisine parayı çok seven anlamına gelen “*habbe babası*”¹²⁵⁶ demektedirler. Tâcüddevle Tutuş'un ölümünün ardından Halep'e hâkim olan Rıdvan

¹²⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, X, s. 395-396.

¹²⁵² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 164; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi târihi Haleb*, (Seçmeler), Çev. Ali Sevim, s. 95; Robert Crawford, *Rıdvan the Malignad*, s. 144.

¹²⁵³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 164.

¹²⁵⁴ Azîmî, *a.g.e.*, s. 46; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 139; Ayrıca; Aynı yıl Musul valisi Mevdûd, 1112 de Antakya hakimi Tancred öldü Bkz. *Anonim I. Ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi*, s. 26-27; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 249; William Archbishop of Tyre, *a.g.e.*, s. 492; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem*, s. 204.

¹²⁵⁵ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 221.

¹²⁵⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 164.

hâkimiyetinin ilk yıllarında, Dımaşk'a hâkim olan kardeşi Dukak ile mücadele etmek hemen ardından ise bölgeye gelen ve buraya yerleşen Haçlılarla ilgilenmek zorunda kaldı. Bu vesileyle kendine sürekli ittifak arayışı içerisinde olduğunu gördüğümüz Rıdvan'ın, Bâtınîlerle dahi işbirliği içerisine girdiği görülmektedir. Bu vesileyle gerek Selçuklu Sultanı gerekse Abbâsî Halifesi ve hatta en yakın silah arkadaşları tarafından da kınanmış ve eleştirilmişti. Görülüyor ki Rıdvan Haçlılara karşı oluşturulan cihad ordularına katılmaya pek gönüllü olmamış, kendi hâkimiyetini cihad hareketinden üstün tutmuştu¹²⁵⁷. Halep hâkimiyetini daha çok Haçlılarla mücadele ile geçiren Rıdvan özellikle, 503-506/1110-1113 arasında bu 3 yıllık süreç içerisinde Halep'in iktisadî yapısını koruyamamış ve babası zamanında devraldığı toprakların neredeyse yarısını kaybetmişti¹²⁵⁸. Sahip olunan toprakların azalması, sürekli savaş, kuşatma, yağma ve talan hareketlerine maruz kalan Halep'te ne ziraat yapılırsa olmuştur ne de tüccarlar şehre rahat ve güvende gelebilmişti. Ancak bahsetmemiz gereken olumlu gelişme de Rıdvan Haçlılara karşı mücadele edip onların iç bölgelere geçmesini önleyerek bölgenin tamamen istila edilmesine engel olmuştu. Bu vesileyle Haçlılar, Şam bölgesi sahil şeridinde hapsedildiler ve iç bölgelere ilerleyemediler. Hatta bu Hristiyan halk daha sonra Arapça öğrenmeye başlamış ve ileri süreçte kendi ana dilini unutup Arapça konuşan Hristiyanlar olarak bölgede yaşamlarını sürdürmeye devam ettiler¹²⁵⁹. Bu süreçte Urfa Haçlı kontluğu, doğudan gelebilecek Türk ordularına karşı bir sigorta olarak görülmüyordu. Urfa'nın elde tutulması Şam bölgesi-Filistin bölgesindeki Haçlılar için bir güvenceydi¹²⁶⁰. Görüldüğü gibi Halep, daha önceki yıllarda Bizans ile İslâm ülkeleri arasında bir tampon bölge özelliğinde bulunuyorken Rıdvan döneminde de Haçlılarla İslâm ülkeleri arasında bir tampon bölge konumunu üstlenmişti. Rıdvan'ın ölümünün ardından Halep'te Selçuklu hâkimiyeti çok uzun sürmeyecek ve 511/1117 yılında Selçukluların yerini Artuklular alacaktır.

¹²⁵⁷ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 139.

¹²⁵⁸ Robert Crawford, *Rıdwan the Malignant*, s. 141.

¹²⁵⁹ Zoe Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 147.

¹²⁶⁰ Zoe Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 228.

6.11. Rıdvan'ın Ölümünün Ardından Halep Selçuklu Melikliğinde Yaşananlar 506-511/1113 – 1117

6.11.1. Alp Arslan Dönemi 506-507/1113-1114

Rıdvan'ın ölümünün ardından yerine en büyük oğlu Alp Arslan başa geçti. Alp Arslan küçük yaşta peltek konuşan bir çocuk idi, bu yüzden kendisine dilsiz lakabı takılmıştı¹²⁶¹. Yaşının küçük olması nedeniyle daha çok Atabeyi Lü'lü'nün kontrolü altında hareket ediyordu ve yine büyük ihtimalle onun yönlendirmesiyle Alp Arslan, iki kardeşini, Mübarekşâh ve Melikşâh'ı öldürttü¹²⁶². Alp Arslan çok zor bir dönemde başa geçti. İçte Bâtınîler neredeyse Halep'te her yeri kontrolleri altına almış bulunuyordu, dışta ise Haçlılar Halep'i oldukça ciddi bir boyutta sıkıştırmışlardı.

Bâtınîler konusu yalnızca yerli Halep halkını değil ayrıca Büyük Selçuklu Devleti'ni de bezdirmiş bir boyuta ulaşmıştı. O nedenle Rıdvan'ın ölümünün hemen ardından Sultan Muhammed Tapar, Melik Alp Arslan'a bir mektup gönderip şu istekte bulundu: “*Baban Bâtınîler konusunda bana muhalefette bulunuyordu, hâlbuki şimdi senden, benim evladım olarak onları yok etmeni istiyorum*”¹²⁶³ demişti. Muhammed Tapar dönemi Bâtınîlerin en büyük sıkıntı çektikleri ve en çok darbe yedikleri dönem olmuştu. Elleriindeki kaleler bir bir alınmaya başlandı, kuşatmalar arttı ve liderler ile fedailerin çoğu yakalanarak idam edildi. Alp Arslan da yaşanan bu gelişmelere şahit oldu. O nedenle Sultanın isteklerini hemen hayata geçirdi ve tüm devlet görevlilerine Bâtınî fedailerini yakalatma emri verdi. Böylelikle başta Bâtınî reisi ve Halep'teki liderleri Ebû Tahir, kardeşi ve yardımcıları yakalanarak idam edildi. Ardından telaşa kapılan diğer Bâtınî üyeleri de birer birer yakalanarak öldürüldü. Bu plan çerçevesinde yaklaşık 200 Bâtınî üyesi öldürüldü ve mallarına el konuldu. Bu yıl zindanlar Bâtınîlerle dolduruldu¹²⁶⁴. Geri kalanlar ise büyük bir korkuyla Halep'ten kaçmaya başladılar. Alp Arslan'ın bu faaliyeti kendi dönemi içerisinde Halep için yaptığı en olumlu gelişme olarak kayda geçmişti. Böylelikle Halep Bâtınîlerden arındırılmış oldu.

¹²⁶¹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 164.

¹²⁶² İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi târihi Haleb*, (Seçmeler), Çev. Ali Sevim, s. 96.

¹²⁶³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 168.

¹²⁶⁴ Azîmî, *a.g.e.*, s. 46; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 169; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, IV, s. 1984-1986; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 144.

Alp Arslan küçük yaşta olduğu için Halep'in yeniden askerî ve iktisadî anlamda güçlenebilmesi için tecrübeli kişilerin yardımına ihtiyaç duyuyordu ve bu maksatla Dımaşk emîri ve amcasının atabeyi olan Tuğtegin'den yardım istemek üzere Dımaşk'a gitti. Tuğtegin onu çok iyi karşıladı, hutbelerde adını okuttu, kendisine çok değerli hediyeler sundu ve Alp Arslan'ın bu teklifini kabul etti. Böylelikle yapılacak olan ıslahat çalışmaları için Halep'e gittiler. Ancak kısa bir süre sonra Alp Arslan, Tuğtegin'e hiç danışmadan pek çok devlet adamını ve rütbeli komutanları ya zindana atmaya başladı ya da direk idam ettirdi. Alp Arslan'ın bu faaliyetlere girişmesi, atabeyi Lü'lü'nün yönlendirmesiyle gerçekleşiyordu¹²⁶⁵. Lü'lü, konumunu kaybetmek istemiyordu ve önüne çıkabilecek bütün rakipleri bertaraf ediyordu. O, Tuğtegin'den de korkuyordu o nedenle Alp Arslan'ın Tuğtegin ile arası soğudu ve onu dinlememeye başladı. Halep'te gelişen bu durumlardan oldukça büyük rahatsızlık duyan Tuğtegin ıslahat çalışmasının artık sonlandığının farkına vardı ve Halep'ten ayrılıp Dımaşk'ın yolunu tuttu¹²⁶⁶. Bu durum Lü'lü'nün ekmeğine yağ sürdü ve artık Halep hâkimiyetinde rakipsiz kaldı. Kısa sürede tüm devlet işlerini eline alan Lü'lü, kendi kadrosunu oluşturmaya başladı, kendi yardımcılarını yerleştirdi ve istemediği kişilerin görevine son verdi. Bu sırada Alp Arslan ise eğlence hayatına dalmıştı ve artık devlet işleriyle ilgilenmiyordu. Her gece içki içip haremde eğlenceler düzenlemeye başlamıştı¹²⁶⁷ ama bu onun sonunu getirdi. Lü'lü kontrolü öyle bir ele geçirdi ki, artık herhangi bir karar için Alp Arslan'a ihtiyaç duymuyor ve ona danışmak istemiyordu. Böylelikle onu öldürme kararı aldı ve (508/Eylül 1114) tarihinde Alp Arslan'ı odasına çekildiği bir sırada uykusundayken öldürttü ve Halep tamamen Alp Arslan'ın Atabeyi Lü'lü'nün kontrolü altına geçti¹²⁶⁸. Söylenildiği kadarıyla kale komutanları da Alp Arslan'ı zaten öldürmek istiyorlardı, çünkü onun aklını yitirmiş biri gibi davrandığını ve askerleri sadece eğlenmek için ölümle tehdit ettiği söyleniyordu¹²⁶⁹. Alp Arslan'ın Halep hâkimiyeti böylelikle 1 yıl gibi kısa bir süre sürdü. Ancak bu bir yıla çok önemli bir faaliyet sığdırdı o da Bâtınîlerin Halep'ten temizlenmesiydi.

¹²⁶⁵ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 140.

¹²⁶⁶ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi târihi Haleb*, (Seçmeler), Çev. Ali Sevim, s. 99.

¹²⁶⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 171.

¹²⁶⁸ Zoe Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 253; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb*, IV, s. 1986-1987; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 105.

¹²⁶⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 171; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 147.

6.11.2. Atabek Lü'lü Yönetiminde Halep 508-509/1114-1115

Atabek Lü'lü, Alp Arslan'ı öldürttüktan sonra kalede Selçuklu ailesine mensup, yalnızca 6 yaşında bulunan Alp Arslan'ın kardeşi Sultanşah kalmıştı¹²⁷⁰. Böylelikle Lü'lü amacına ulaşmış Halep yönetimini ele geçirmişti. İlk iş olarak kendi adamı olan, eski vezir Ebû'l Fazl'ı yeniden vezirlik makamına atadı. İçte her ne kadar kendi hâkimiyetini güçlendirmiş olsa da Halep'in durumu hiç iyi değildi. Halep için en ciddi sorun Haçlılardı ve Lü'lü aynı Rıdvan gibi, başa geçer geçmez ilk olarak Haçlılara karşı kendine ittifak arayışları içerisine girdi. Dımaşk Emîri Tuğtegin'e haber gönderildi. Ancak Tuğtegin henüz daha Alp Arsan zamanında kendisine yapılanları unutmamıştı o nedenle bu ittifak çağrısına cevap bile vermedi. Ayrıca iktisadî durum çok kötü olduğu için aynı Rıdvan gibi Lü'lü'de toprak satmaya devam etti. Tüm bunların üzerine bir de (508/29 Kasım 1114) gecesinde bölgede çok şiddetli bir deprem oldu¹²⁷¹. Bu depremde çevredeki kalelerin çoğu büyük hasar görmüş, burçlar yıkılmış, surlar zarar görmüş, pek çok kişinin evi yıkılmış, pek çok kişi de hayatını kaybetmişti¹²⁷². Zaten kötü günler geçiren Halep için bu durum korkularını daha da arttırmıştı.

Lü'lü son çare olarak Sultan Muhammed Tapar'a haber göndererek Haçlılara karşı yardım çağrısında bulundu. Muhammed Tapar ise Porsuk b. Porsuk komutası altında oluşturduğu orduyu Halep üzerine gönderdi¹²⁷³. Muhammed Tapar bölgede bulunan Tuğtegin ve Artukoğlu İlgazi'den bu duruma müdahil olmalarını istemedi çünkü ikisi de bölgede kendi kafalarına göre hareket ediyor, kendisinden gelen emre riayet göstermiyorlardı. O nedenle Porsuk b. Porsuk'tan onları da itaat altına almasını istedi. Porsuk b. Porsuk Halep bölgesine yaklaştığında Lü'lü'ye haber gönderip kendisini kale dışında karşılayıp, Halep'i ona teslim etmesini istedi. Fakat bu durum Lü'lü'nün hiç hoşuna gitmedi ve o da isyan durumunda olan İlgazi ve Tuğtegin'e, Dımaşk'ta herhangi bir kalenin kendisine bırakılması şartıyla Halep'i onlara teslim edeceğini içeren bir yardım mektubu gönderdi. İki emîr de bu doğrultuda harekete geçti ve Efamiye Kalesi önlerine kadar geldiler. Bu sırada Porsuk b. Porsuk'un ordusu ise Şeyzar'da karargâh kurdu 509/1115. Ancak iki taraf da iki ay boyunca birbirlerine herhangi bir saldırıda bulunmadı. İki taraf da birbirlerinden tedirgin oluyorlardı. Kış mevsiminin de gelmesi

¹²⁷⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 172.

¹²⁷¹ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 232.

¹²⁷² Azîmî, *a.g.e.*, s. 47; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 174.

¹²⁷³ *Anonim I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi*, s. 27.

üzerine taraflar geri çekildi ve bölgeden savaşmadan ayrıldılar. Bu sırada Selçuklu ordusu Halep hâkimiyetinde bulunan Buzaa Kalesi'ne de el koydu ve burayı ele geçirdi. Bu durum üzerine Lü'lü, Haçlılarla dostluk kurabilme umuduyla Antakya hâkimi Roger'a haber göndererek, Selçuklu ordusunun bölgedeki hareketlerini an be an haber verdi. Bu gelişmeler üzerine bölgede dağınık halde hareket eden Selçuklu ordusunu hazırlıksız yakalayan Roger, birlikler halinde yakaladığı Selçuklu ordusunu yenilgiye uğrattı¹²⁷⁴. Bu durum üzerine Buzaa Kalesi'ndeki Selçuklu ordusu askerleri burayı terk edip kaleden çıktı. Lü'lü ise bu durumu haber alınca derhal komutan Yaruktaş'ı Buzaa Kalesi'ne hâkim olmaya gönderdi. Ancak Yaruktaş daha önce sebebini bilmediğimiz bir hadiseden dolayı zindana atılmıştı ve bu olayı hiç unutmadı, adeta bu durumun intikamını alırcasına serbest bırakılır bırakılmaz Tuğtegin ve Artukoğlu İlgazi'nin yanına gidip onlarla ittifak kurdu. Tuğtegin bu duruma çok sevindi ve Yaruktaş'a, Rafeniye Kalesi'ni iktâ olarak verdi.

Lü'lü bu gelişmelerden çok rahatsız oldu. Zaten Halep hazinesini de kendi şahsi hazinesi gibi kullanıyor, askerlere ödenmesi gereken maaşları dahi ödemiordu¹²⁷⁵. Onun tek amacı zevk ve sefa içerisinde yaşamaktı, Halep'i yönetmek umurunda değildi. Fakat gelişmeler arka arkaya öyle bir geliyordu ki, başa geçtiğinden beri sürekli bu tür olaylarla uğraşmaktan çok sıkıldı ve tüm hazineyi toplayıp gizlice Halep'ten kaçma planları yapmaya başladı¹²⁷⁶. Bir gün ittifakı olan Caber Kalesi hâkimi Malik b. Salim'e haber gönderdi ve yanına gitme kararı aldı¹²⁷⁷. Lü'lü hazineyi gizlice topladıktan sonra ava gitme bahanesiyle bir kısım askerle birlikte Halep'ten çıktı. Ancak bu durumdan kuşkulanan şüphelenenler oldu ve işin iç yüzünü çok geçmeden anladılar. Hazine boşaltılmıştı ve Lü'lü aslında kaçıyordu. Böylelikle Lü'lü, Deyrû Hafır'e geldiğinde (Nadir Kalesi) ilginç bir hadise yaşandı. Tuvaletini yapmak üzere çalılıkların içine doğru giden Lü'lü, eğildiği sırada Sungur adındaki komutan Lü'lü'yü işaret ederek Türkçeyle "*Tavşan, tavşan*"¹²⁷⁸ diye bağırdı ve askerler Lü'lü'yü ok yağmuruna tuttu. Böylelikle Lü'lü orada hayatını kaybetti.

¹²⁷⁴ Ebü'l-Ferec, *a.g.e.* II, s. 354; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 258.

¹²⁷⁵ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 148.

¹²⁷⁶ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi târihi Haleb*, (Seçmeler), Çev. Ali Sevim, s. 98.

¹²⁷⁷ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 235.

¹²⁷⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 178.

6.12. Halep'in Selçuklu Hâkimiyetinden çıkıp Artuklu Hâkimiyetine Geçişi

511/1117

Lü'lü'nün ölüm haberinin duyulmasının ardından, kelimenin tam anlamıyla Halep'e sahip olmak için inanılmaz bir yarış başladı. Bir yandan bölgede bulunan Porsuk diğer yandan Lü'lü'nün komutanı olan Yaruktaş, büyük bir hızla Halep'e doğru ilerlediler. Bu sırada Halep'te yalnızca Rıdvan'ın 6 yaşındaki kızı Sultanaşah ve ablası Amine Hatun kalmıştı ve Halep'te Selçuk oğullarının son mirasçılarıydılar. Böylelikle Yaruktaş, Halep'e Porsuk'tan önce vardı ve kaleyi teslim aldı. Halep'e 511/1117 yılında hâkim olan Yaruktaş'ın da buradaki akıbeti çok uzun sürmedi¹²⁷⁹. O, siyasî durumunu güçlendirmek için Antakya hâkimi Roger ile çok ilginç bir anlaşma yaptı. Buna göre ittifakları gereğince Kubbe Kalesi'ni Roger'a verdi. Kubbe Kalesi, Halep-Selemye-Dımaşk hac yolunu birbirine bağlayan ve Mekke'ye giden hacıların vergi ödedikleri kaledir. Böylelikle Halep'in bu zor günlerinde gelir elde ettiği son yeri de elden çıkmış oldu. Kale komutanları ve Amine Hatun bu durumdan çok rahatsız oldu ve Yaruktaş'ın yakalanmasını istedi. Böylelikle hiç beklemediği bir anda tutuklanan Yaruktaş Halep'ten gönderildi¹²⁸⁰.

Bu yıl Halep çok savunmasız bir haldeydi. Kale komutanları aralarında yaptıkları toplantı ile aldıkları karar doğrultusunda Mardin Artuklu Emîri İlgazi'yi, Halep'i teslim alması üzerine Halep'e davet ettiler. Bir takım muhaliflere rağmen bu istek kabul edildi ve bu haber İlgazi'ye ulaştırıldı. Artukoğlu İlgazi, bu teklifi kabul etti ve oluşturduğu ordusuyla birlikte hiç zaman kaybetmeden Halep'e doğru harekete geçti. Ancak İlgazi Halep önlerine geldiğinde, muhaliflerin kapıları açmaması İlgazi'yi çok sinirlendirdi. O Halep önlerinde bir süre daha beklemeye koyuldu ve daha sonra Halep önlerinden ayrıldı. Ancak komutanlar arasındaki bu ihtilaflı durum giderildikten sonra, henüz daha bölgeden ayrılmamış olan İlgazi'ye yeniden haber gönderildi ve özür dilenerek yeniden Halep'e gelmesi istendi. İlgazi böylelikle Halep'e geldi ve Halep yönetiminin başına geçti¹²⁸¹. Ancak henüz daha başta, kendisine karşı bir tereddütün olduğunu bildiği için bir süre sonra çok radikal kararlar aldı ve Rıdvan döneminden kalma tüm komutanların

¹²⁷⁹ Azîmî, *a.g.e.*, s. 48.

¹²⁸⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehân, II, s. 179; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 110.

¹²⁸¹ Azîmî, *a.g.e.*, s. 48; Zoe Oldenbourg, *a.g.e.*, s. 254.

görevine son verdi hatta Amine Hatun ve Sultanşah'ı da Halep'ten çıkartarak başka bir kaleye gönderdi. Böylelikle Halep'te Selçuklu hâkimiyeti resmen son bulmuş oldu. Halep artık Artuklu yönetimi altındaydı 511/1117. İlgazi, Halep'te başa geçtikten sonra ilk iş olarak kötü durumdaki Halep'in iktisadî yapısını düzeltmek için ziraat faaliyetlerine hız verdi. Çünkü yaşanan hadiselerden yalnızca hazine değil yiyecek, erzak depoları da bitme noktasına gelmişti. Artukoğlu İlgazi, yaşamı boyunca Halep'i hem iktisadî anlamda güçlendirmek hem de Haçlıların eline geçmemesi hususunda büyük gayretler sarf etti.

6.13. Rıdvan b. Tutuş Döneminde Halep'in İdarî, İktisadî ve İçtimaî Yapısı

Hakkında Kısa Bir Değerlendirme 488-506/1095-1113

Büyük Selçuklu Devleti'ne tabî olarak hareket eden Suriye Selçuklu Melikliği, Tâcüddevle Tutuş'un taht kavgasına girişmesi ve bu mücadelede yaşamını yitirmesinin hemen ardından, oğlu Rıdvan'a geçmiş oldu. Rıdvan'ın Halep hâkimiyetinin ilk yılları ise kardeşi Dımaşk Emîri Dukak ile mücadele içerisinde geçtiği için 489/1096, 490/1097 yılı Halep için pek de iyi bir yıl olarak geçmedi. Bölge hâkimiyeti için kardeşlerin birbirlerine karşı sürekli savaş halinde olması hem nüfus kaybına hem de bölgede yıkımların oluşmasına neden oldu¹²⁸². Hatta bu tarihten sonra Halep'i zorlu ve yıpratıcı günler beklemekteydi. Çünkü Haçlıların, 491/1098 yılında bölgeye gelmeleri Halep için felaketlerin başlangıcının habercisi niteliğindedir. Haçlılar bölgedeki ilk katliamı 491/1098 yılında Maarretünnu'mân'da gerçekleştirdiler. Şehrin erkekleri öldürülürken kadınları köle pazarında satılmak üzere tutsak alındı, mallarına, evlerine, yiyeceklere hatta sulara dahi el konuldu¹²⁸³. Kalede yaşamalarına izin verdikleri ailelere ise çok ağır vergilerle yaşama hakkı tanındı. Bildiğimiz kadarıyla Halep bölgesinde toplanan vergilerin isimleri şu şekildeydi; Gümrük vergilerinden *müküs*, tartılardan alınan vergiye *me'üne*, örfi vergi olarak nitelendirilen *mezalim ve Narh*, hayvan pazarından, sebze ve meyve ticaretinden toplanan verginin genel ismine ise *mezbaha* isimleri verilmekteydi¹²⁸⁴. Bunların dışında, herhangi bir mirasçısı olmadığı tespit edilen terekeler, devlet hazinesine dâhil ediliyordu.

¹²⁸² Muhsin D. Yûsuf, *Economic Survey of Syria*, s. 195.

¹²⁸³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 142.

¹²⁸⁴ Emin Kırkıl, *a.g.t.*, s. 180-181.

Böylesine olumsuz gelişmelerin, yıkımların yaşandığı bir dönemde Halep'te hâkim güç olan Selçuklu Türkleri yine de mimari alanda kendi izlerini taşıyan, Selçuklu eseri olan medreseler, mescitler, ribatlar, hankahlar, bimaristanlar yaptırmaya özen göstermişlerdi. Halep'teki Şerefiyye Medresesi, Rıdvan döneminde kurulan medreselerdendir. Yine Halep'in ilk Hankah'ı Melik Rıdvan'ın azatlı kölesi Lü'lü tarafından yapılan Balat Hankahı'dır¹²⁸⁵. Bu hankah daha çok Halep dışından gelen fakir fukaranın karınlarını doyurması ve kalmaları için tahsis edilmiştir. Haçlılar bölgeye yerleştikten sonra bile büyük kuşatma savaşlarının dışında bölgede ticaret devam etmekteydi. İstanbul'dan Mısır'a kadar uzanan ticaret yolu¹²⁸⁶ güzergâhı Halep'ten geçmekteydi ve bu hat ara ara yavaşlaşsa da kesintiye uğramadı. Vergisini ödeyen, ticaretine devam edebiliyordu¹²⁸⁷. Ancak bu karışıklık içerisinde vergilerin miktarı da bazen kervanları çok zorlayacak miktarlara kadar çıkabiliyordu.

Rıdvan'ın Haçlılar tarafından verdiği en ağır kayıplardan ilki Kella bozgunu oldu. (494/5 Temmuz 1101)¹²⁸⁸ de Kella önünde, Bohemond'un ordusuyla karşı karşıya gelen Rıdvan, sayıca çok daha üstün olmasına rağmen bu savaşta aldığı mağlubiyet üzerine geri çekilip Halep'e dönmek zorunda kaldı¹²⁸⁹. Bu savaşta pek çok Müslüman ölürken 500 kişiye yakını da rehin alındı¹²⁹⁰. Rıdvan'ın Haçlılar karşısında uğradığı ağır mağlubiyetlerden bir diğeri ise Artah savaşında yaşandı. Bu savaşta Rıdvan adeta bozguna uğradı. Artah dolaylarında Aynu Seylu'da, Tizin Köyü¹²⁹¹ olarak adlandırılan köyün yanında karşı karşıya gelen iki ordu, (498/20 Nisan 1105) tarihinde savaşa tutuştu¹²⁹². Bu savaşta Rıdvan'ın atlı birlikleri bozguna uğrayarak dağıldı ve ordu ağır

¹²⁸⁵ Abdülkerim Özaydın, "Suriye Selçukluları Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat", *DİA*, XXXVI, 1997, s. 386.

¹²⁸⁶ Bu hat üzerindeki ticaret güzergâhı şöyleydi; İstanbul, İzmit, İzmit, Eskişehir, Akşehir, Konya, Ulukışla, Adana, Halep, Dımaşk, Kahire.

¹²⁸⁷ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yay., 7. Baskı, İstanbul 2005, s. 129.

¹²⁸⁸ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 192.

¹²⁸⁹ Azîmî, *a.g.e.*, s. 38; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*, (Seçmeler), Çev. Ali Sevim, s. 93.

¹²⁹⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 144.

¹²⁹¹ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, s. 42.

¹²⁹² Thomas S. Asbridge and Susan B. Edgington, *Walter the Chancellor's the Antiochene Wars*, Ashgate, U.S.A., 1999, s. 37; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*, (Seçmeler), Çev. Ali Sevim, s. 93; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 199; William Archbishop of Tyre, *a.g.e.*, s. 464; Albert of Aachen bu seferle ilgili verdiği asker sayıları şöyledir; Rıdvan'ın 10 bin şövalye ve 20 bin piyadeden oluşan bir orduyla bu seferi gerçekleştirdiğini söylemektedir. Tancred ise bu haberi duyduktan sonra çevre Haçlı liderlerinde gönderdiği desteklerle birlikte oluşturduğu 9 bin kişilik orduyla Rıdvan'ın bu seferine misilleme olarak Halep bölgesine harekete geçtiğini yazmaktadır. Ancak bu rakamlar Halep Meliki Rıdvan'ın sahip olduğu asker sayılarının çok üstünde bir rakamdır. Sahip oldukları bütçeler ve gelirlerle bu denli kalabalık bir ordu oluşturmaları çok zordur. Bkz. Albert of Aachen, *a.g.e.*, s. 703-705.

kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldı¹²⁹³. Rıdvan'ın bu bozgununda en az 3 bin adam kaybettiği söylenmektedir¹²⁹⁴. Bu bozgun üzerine Artah'ta bulunan Müslüman halk, kendilerini güvende görmeyerek Artah'ı terk edip Halep dolaylarına gidip bu bölgedeki şehirlere yerleştiler, çoğu da Halep Kalesi'ne sığındı¹²⁹⁵. Bu bozgunun ardından Rıdvan bir daha kendini toparlayamadı ve artık Haçlılara karşı tek başına herhangi bir saldırı bir kenara dursun, savunma savaşını bile göze alamadı. Hem askerî hem ekonomik olarak çok kötü bir duruma düştü ve bölgede işgale uğrayan hiçbir kaleye yardım gönderemedi.

Rıdvan, Tancred'in Halep bölgesindeki kaleleri bir bir ele geçirmesinin ardından oldukça fazla endişelendi ve olası bir savaşı göze alamadığı için Tancred'e anlaşma teklifi sunmaya hazırlandı. Bu gelişmelerin ardından Menbiç ve Balis'te yaşayan halk, canlarını güvende görmeyerek evlerini terk edip kaçmaya başladı. Tancred bu girişimleriyle Rıdvan'ı köşeye sıkıştırdığını biliyordu, Rıdvan 20 bin altın, 10 baş at ve daha önce ele geçirdiği bütün rehinleri geri vereceği teklifini sundu, Tancred bu teklifi o yıl ki hasat gelirlerinde ilave edilmesi şartı ile kabul etti¹²⁹⁶. Ancak bu durum Halep halkının toprağını evini bırakıp göç etmesine neden oldu. Zaten zor durumda kalan Rıdvan, şimdi birde toprağı işleyecek olan halkın da gitmesi durumuyla karşı karşıya kaldı¹²⁹⁷. Bu gelişmeler iktisadî iflası ve yeni ordu kuramamasını da beraberinde getirirdi. Rıdvan bu durumun önüne geçmek için Beytü'l-mal'a ait arazileri çok ucuz fiyata, değerinin çok altına satışa sundu¹²⁹⁸. Bu şekilde hem halkın göç etmesi önlenmiş hem de boş kalan toprakların da işlenmesine olanak sağlanmış olacaktı¹²⁹⁹. Rıdvan bu toprakları alanlara da *Temlik-name* verip, bu belgeleri bizzat kendi mührüyle onayladı¹³⁰⁰. Bu toprakları alanlara garanti verdi. Rıdvan aldığı bu kararlar Halep'i

¹²⁹³ Fulcherius Carnotensis, *a.g.e.*, s. 163-164; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, X, s. 318.

¹²⁹⁴ Azîmî bu kaybın 10 bin kişi olduğunu söylemektedir. Ancak bu rakam böyle bir savaş için mümkün görünmemektedir: Azîmî, *a.g.e.*, s. 41; İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi târîhi Haleb*, (Seçmeler), Çev. Ali Sevim, s. 94; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 124; Urfalı Mateos, *a.g.e.*, s. 230; İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dimaşk*, s. 148; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 151; Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem*, s. 182.

¹²⁹⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dimaşk*, s. 148.

¹²⁹⁶ Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 130; Robert Crawford, *Rıdwan the Malignad*, s. 143.

¹²⁹⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 157.

¹²⁹⁸ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fi târîhi Haleb*, (Seçmeler), Çev. Ali Sevim, s. 90; Taef Kamal el-Azhari, *the Seljuqs of Syria*, s. 130.

¹²⁹⁹ Muhsin D. Yûsuf, *Economic Survey of Syria*, s. 51.

¹³⁰⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehhân, II, s. 157; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 214-215.

felaketin eşiğinden almış oldu. Ancak Beytü'l-mal'a ait olan onca toprağın çok ucuza satılmış olması da Halep için uzun vadede çok büyük bir kayıp oldu. Tancred, çıktığı bu seferde çok büyük bir ganimet elde etti. Bölgedeki Arap halkı ondan çok korkuyordu ve kuşattığı bütün kaleler kuşatmayı kaldırması için kendisine para teklifinde bulundular. Sur hâkimi 7 bin dinar, Askalan hâkimi 4 bin dinar Şiraz hâkimi 4 bin dinar, Hama hâkimi 2 bin dinar tekliflerde bulunarak Tancred ile barış içinde kalmak istediklerini bildirdiler¹³⁰¹. Tancred ise teklif edilen bu paraların hepsini aldı. Bu gelişmeler Halep hazinesine ve halkına çok ağır bir darbe daha vurdu. Bu gelişmeler yaşanırken hemen yanbaşılarındaki Dımaşk Emîri Tuğtegin bölgede yaşananları çok iyi gözlemledi. Kudüs Kralı Baudouin ile "Kara Topraklar" Anlaşmasını imzaladı. Bu anlaşma Dımaşk'tan Kudüs'e kadar olan toprakları kapsayan bir ticaret anlaşmasıydı. Buna göre göre; Kuzeyde Golan Tepelerine, güneyde ise Yarmuk Irmağı'na kadar uzanan bölgede, çiftçilerin toprakları işlemesine ve bölgenin silahsızlandırılmasına karar verildi. Böylece elde edilen ürün çiftçi, Kudüs yönetimi ve Dımaşk yönetimi arasında üçe bölündü. Bu anlaşma uzun ömürlü bir anlaşma oldu¹³⁰². Bu tarz adımların Rıdvan tarafından atılmaması Halep'i oldukça yıprattı.

Rıdvan'ın ardından yerine geçen oğlu Alp Arslan, yalnızca 1 sene hüküm sürmesine rağmen Halep için çok faydalı bir iş gerçekleştirdi. Bu da Halep'in Bâtınîlerden tamamen temizlenmesi faaliyetiydi. Böylelikle başta Bâtınî reisi ve Halep'teki liderleri Ebû Tahir, kardeşi ve yardımcıları yakalanarak idam edildi. Ardından telaşa kapılan diğer Bâtınî üyeleri de birer birer yakalanarak öldürüldü. Bu plan çerçevesinde yaklaşık 200 Bâtınî öldürüldü ve mallarına el konuldu. Bu yıl zindanlar Bâtınîlerle dolduruldu¹³⁰³. Geri kalanlar ise büyük bir korkuyla Halep'ten kaçmaya başladılar. Alp Arslan'ın bu faaliyeti kendi dönemi çerisinde Halep için yaptığı en olumlu gelişme olarak kayda geçti. Böylelikle Halep Bâtınîlerden arındırılmış oldu. Bu durum yollarda tüccarların mallarına el koyan, yol kesen ve haraç alan Bâtınîlerin de temizlenmesini sağladı. Böylelikle tüccarla daha güvenli bir ortama kavuştu ve Halep'e uğrayan kervan sayısında yeniden artış olmaya başladı.

¹³⁰¹ Ebü'l-Ferec, *a.g.e.* II, s. 350.

¹³⁰² Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, s. 153-154.

¹³⁰³ Azîmî, *a.g.e.*, s. 46; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, S. Dehân, II, s. 169; Taef Kamal el-Azhari, *The Seljuqs of Syria*, s. 144.

Genel itibarıyla Halep bölgesinde IX. ve X. yüzyıllarda ciddi kayıpların ve hasarların yaşandığı kaydedilmiş olan 58 savaş mevcuttur. Bu sayıyı bölgedeki diğer şehirlerle kıyasladığımızda Halep'in geçirmiş olduğu süreci daha iyi görmemizi sağlamaktadır. Ciddi boyutta 58 savaşın yaşandığı Halep şehrine kıyasla bölgede; Dımaşk; 37, Remle; 26, Antakya; 15, Maarretünnu'mân; 14, Humus; 13, Hama; 12, Efamiye; 11, Şeyzar; 11, Kefertâb; 7, Menbiç; 5 ölümlerin ve ciddi hasarların meydana geldiği savaş yaşamıştır¹³⁰⁴. Bu durum Halep'in Bizans, Abbâsî Devleti ve Fâtımî Devleti gibi, dönemin 3 büyük gücü arasında olmasının getirmiş olduğu doğal bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Görüldüğü gibi Halep'te Selçuklu hâkimiyeti kurulduktan kısa bir süre sonra Haçlıların bölgeye gelmesi, Selçuklu döneminin, kuşatma savaşları, yağma ve talan hareketlerinin birbiri ardına geliştiği savaşlar silsilesinden ibaret hale gelmesine sebep oldu. Tabî bu süreçte, Halep'in Haçlıların eline geçmesini önlemek maksadıyla, her ne kadar önlemler alınmış ve bu uğurda başarılı olunmuşsa da bu durum Halep bölgesinin iktisadî yapısının o nedenli zarar görmesine neden olmuştu.

¹³⁰⁴ Muhsin D. Yûsuf, *Economic Survey of Syria*, s. 205.

SONUÇ

Halep IX. X. ve XI. yüzyıllarda gerek İslâm devletleri gerekse Bizans için stratejik değeri artan, çok önemli bir şehir konumunda bulunuyordu. Halep, 15/636 yılında Hz. Ömer'in görevlendirmiş olduğu komutan olan Ebû Ubeyde b. Cerrah tarafından fethedilmiştir. Bu tarihten itibaren İslâm devletleri sınırları içerisine dâhil olan Halep, İslâm ordularının Tarsus'a kadar ilerlemesiyle geri planda kalmış bir şehir konumuna gelmiştir. Abbâsî Halifesi Hârûn Reşid'in, Tarsus'u sugur şehri haline getirmesi, ordularını burada konuşlandırması sonucu, Bizans saldırılarının ilk karşılandığı ve Bizans topraklarına düzenlenen seferlerin harekât üssü halini almıştır. İslâm kaynaklarında bahsedildiği kadarıyla Tarsus'un nüfusu bu dönemde yüzbinleri bulmaktaydı.

IX. yüzyılda Türklerin gerek Tarsus şehrine gerekse Halep bölgesine askerî amaçlı gelmeye başladıkları görülmektedir. Türkler askerî alandaki yetenekleri nedeniyle Abbâsî Halifeleri tarafından sıklıkla tercih edilen, hatta daha sonraları valilik makamına yükseltilen kişiler konumuna getirilmiştir. Mûsâ b. Boğa adındaki bir Türk komutan 250/864 yılında Halep Kalesi'ne atanan ilk Türk vali olma konumuna ulaşmıştır. 263/877 yılına gelindiğinde ise tüm Şam ve Halep bölgesinden sorumlu valilik görevine Ahmed b. Tolun getirilmiştir. Aynı dönemde Antakya valisi yine Türk komutan Simâ et-Tavil idi. Görüldüğü üzere Türklerin bölgeye geldikten sonra yükselmeleri fazla zamanlarını almamış, kabiliyetleri sayesinde kısa zamanda çok ciddi görevler üstlenmişlerdi. Bu süreçte bölgenin büyük kesimi Arap'tı, Türkler ise bölgeye yerleşme amacı gütmediklerinden yalnızca askerî alanlarda nüfuz sahibiydiler.

X. yüzyıla gelindiğinde ise Bizans'ın sugur ve avâsım şehirlerini, yani Tarsus ve Antakya'yı ele geçirdiği, Halep sınırlarına kadar dayandığı görülmektedir. Bu durum İslâm ülkelerinin, Bizans'a karşı kullanılan savunma hattının, Halep'e gerilemesine sebebiyet vermiştir. İşte bu tarihten itibaren Halep'in önemi artmaya başladı, öneminin artması nüfusunun da artmasına, nüfusun artması ise askerî ve ekonomik olarak güçlenmesine de olanak sağlamıştır. 332/944 yılında Halep şehrine, İhşîdî Devleti hükümdarı Türk lider Muhammed b. Tuğç tarafından yerleştirilen, Hamdânî Devleti lideri Seyfü'd-devle, 356/967 yılına kadar bölgede Bizans'a karşı mücadele etti. Yaz ve

kış olmak üzere yılda 2 defa Bizans topraklarına seferler düzenleyen Seyfü'd-devle'nin başarıları tüm İslâm ülkelerinde dilden dile yayılmıştır. Ancak Seyü'd-devle'nin, 355-356/966-967 yıllarında hastalanarak felç olması, artan Bizans saldırıları karşısında Halep'in lidersiz kalmasına sebep oldu. Bu dönemlerde Abbâsî halifeliğinde de iç karışıklıklar söz konusuydu. Bu sebeplerden dolayı Bizans savunmasına karşı çok ciddi bir boşluk yaşandı. İşte bu tarihte Horâsân'dan Muhammed b. İsâ komutası altında 5 bin kişiden oluşan Türk ordusunun, Halep'e, gazâ ve cihad için, Bizans'a karşı savaşmak üzere geldikleri görülmektedir. Görülüyor ki Türkler 356/967 yılında, kalabalık bir halde, İslâmiyet'in savunuculuğunu üstlenmeye başlamışlardır. Bu olayın bir diğer önemli neticesi de Türklerin herhangi bir güçlü devlet eliyle değil, bizzat kendi istekleri doğrultusunda bölgeye savaşmak için gelmiş olmasıydı. Hamdânîlerden hemen sonra yine bir başka Arap kabilesi olan Mirdâsîler, 416/1025 yılında Halep'e yerleşip burada hüküm sürmeye başladılar. Mirdâsîler dönemi, Türklerin Halep bölgesindeki faaliyetlerinin en yoğun olduğu dönemdir. 416/1025 yılından 478/1085 yılına kadar bölgede artarak devam eden yoğun bir Türk nüfusu oluştu. Bunların ilki Hanoğlu Hârûn komutası altındaki Türk nüfusunun 456/1064 yılında Halep'e gelmesiydi. Hanoğlu Hârûn bölgeye yağma amacıyla değil fetih amacıyla geldi. Onun bölgedeki faaliyetlerinin hemen ardından bir diğer Türk komutan Uvakoğlu Atsız, maiyetindekilerle birlikte bölgeye gelip Kudüs ve Dımaşk gibi bölgenin en önemli kalelerinin fethine nail oldu. Hatta Sultan Melikşâh bu faaliyetlerini sürdürmesi ve Mısır'ı da ele geçirmesi için kendisine takviye birlik göndermişti. Sultanın kardeşi Tâcüddevle Tutuş'un ise bölgeye gelip burayı Selçuklu Devleti adına yönetmeye başlaması, Suriye Selçuklu Melikliği'ni kurması, bölgenin Türklerin eline geçmesine ortam hazırladı. Bu süreç, Sultan Melikşâh'ın 479/1086 yılında, bizzat Halep'e gelip Aksungur'u Halep'e atamasıyla taçlanmış oldu ve Şam bölgesine ek olarak Halep bölgesi de tamamen Türklerin kontrolüne geçmiş oldu. Ancak Sultan Melikşâh'ın, ölümünün ardından çıkan taht kavgasına dâhil olan Tutuş, bu mücadelede hayatını kaybedince, Halep ve Dımaşk, Tutuş'un oğulları arasında ikiye ayrıldı. Halep yönetimi Rıdvan'ın eline geçti, Dımaşk ise kardeşi Dukak'ın kontrolüne geçti. Fakat bu gelişme Rıdvan'ı hiç memnun etmedi ve kardeşini ortadan kaldırarak tüm Şam bölgesinin kontrolünü eline almak için onunla mücadeleye girişmeye başladı. Bu gelişme bölgede kutuplaşmaların ve parçalanmaların yaşanmasına sebebiyet verdi.

Halep'te durumlar bu hale geldiği sırada, 490/1097 yılında bölgeye Haçlı orduları geldi. Haçlıların bölge işgalinde faydalandıkları en büyük husus, bölge emîrlerinin birbirlerinden kopuk, birbirlerine düşman bir yapıda olmaları ve her emîrin kendi hâkimiyetini her şeyden üstün tutmasıydı. Öyle ki, birbirlerine karşı duydukları endişe, Haçlılara karşı duydukları endişeden daha fazlaydı. Bu da Haçlı işgalinin ciddiyetinin farkında olmadıklarının en büyük ispatıydı. Haçlılar bu gelişme sayesinde bölgeyi işgal etmeyi başardı, hatta uzun yıllar burada kalmalarına zemin hazırladı. Oysaki birinci Haçlı Seferi'nin hemen ardından pek çok kişi Avrupa'ya geri dönmüştü ve bölgede çok az sayıda Haçlı ordusu kalmıştı. Ancak bölgedeki bu kopuk yapı ve taht kavgaları, bu durumun görülmesine mani oldu. Neticesinde, Antakya Haçlı Prensi Bohemond'un kuzeni Tancred, sınırlarını Halep kapılarına kadar dayandırdı. Tancred'in Halep'e doğru genişleme politikası gütmesi, Rıdvan'ı çok zor duruma düşürdü. Bu gelişme Halep halkını maddi ve manevi olarak oldukça fazla yıprattı. Rıdvan, bu durum karşısında bir takım ittifaklar içerisine girmiş olsa da neticede bahsettiğimiz gibi her emîrin kendi çıkarlarını, menfaatlerini her şeyden üstün tutması ittifakların da kısa sürmesine, bazende hiç oluşmamasına sebebiyet veriyordu. Ancak yine de bu şartlar altında Rıdvan'ın kontrolündeki Halep, Haçlı saldırılarına karşı müdafaa edildi ve Haçlıların Halep ve Şam bölgesinin içlerine girmelerine engel olundu. Bu sebeple Haçlılar, yalnız sahil şeridi boyunca bölgede hâkimiyetlerini sürdürdüler. Bu vesileyle Venedik ve Cenevizliler Haçlıların en büyük destekçileri oldular.

Görüldüğü üzere Halep'in bu yüzyıllardaki görevi, İslâm dünyası adına oldukça büyük bir önem arz etmişti. Bu süreçte Türklerin bu topraklardaki faaliyetleri, gerek Bizans işgaline karşı gerekse Haçlı işgaline karşı ortaya koymuş olduğu mücadele çok önemlidir. Türklerin bu yüzyıllarda, bu topraklardaki faaliyetleri bölgedeki İslâm devletlerini, Bizans ve Haçlı saldırılarına karşı korumak olmuş ve dönemin bu iki büyük gücünün de Halep sınırında tutulmuş olmaları, kendi içlerinde yaşadıkları onca soruna rağmen, başarılı olduklarını göstermiştir. Tabi ki XI. yüzyılda Halep'in düşmesini engelleyen Melik Rıdvan'ın çabaları dışında, gerek dolaylı olarak gerekse direkt olarak yardımları olan devletler söz konusuydu. Bunlar, Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti'dir. Örneğin 494/1101 yılında Haçlıların, Anadolu'da Kılıç Arslan ve Danişmend Gazi tarafından tamamen yok edilmesi, Halep'e etkisi bakımından da çok önemli bir olaydır. Görüldüğü gibi Türklerin Anadolu, Şam ve Halep bölgelerine gelip

bu yüzyıllarda, bu topraklarda üstlenmiş oldukları görevler, bölge kaderi için milat olabilecek boyutta bir neticeye zemin hazırlamış oldu.



KAYNAKLAR

- AĞIRAKÇA Ahmet, “Humâreveyh b.Ahmed b. Tolun”, *DİA*, XVIII, 1998. s. 348-349.
_____ “İhşîdiler”, *DİA*, XXI, 2000, s. 551-553.
- Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-Name*, I, Haz. Erdoğan Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.
- AKYOL Hasan-KARA Erol, *Melikşâh Dönemi (1072-1092)*, Edt. Refik Turan, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 135-145.
- Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana, (History of the Journey to Jerusalem)*, Edited and Translated by Susan B. Edgington, Clarendon Press Oxford, New York 2007.
- Ali b. Zafer el-Ezdî, *Ahbârü'd-devleti'l-Hamdâniyye*, Terc. Mehmet Akbaş, “Hamdânîler”, Ravza Yayıncılık, İstanbul 2011.
- ALPTEKİN Coşkun, “Aksungur”, *DİA*, II, 1989, s. 296.
- ALTAN Ebru, “Yağsıyan”, *DİA*, XLIII, 2013, s. 177-179.
- ALTINAY Ahmet Refik, *Haçlılar (1095-1291)*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2007.
- Anonim I. Ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi*, çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2005.
- ARTUK İbrahim – Artuk Cevriye, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâm Sikkeleri*, I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- ASBRIDGE Thomas S. and EDGINGTON Susan B., *Walter the Chancellor's the Antiochene Wars*, Ashgate, U.S.A. 1999.
- ASBRIDGE Thomas, *Haçlı Seferleri*, Say Yayınları, İstanbul 2014.

ATIYA Azîz S., *Crusade, Commerce And Culture*, Indiana University Press, Bloomington 1962.

AYDIN Şennur, *Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri*, I, Yapı Kredi Kültür Merkezi, Stil Matbaacılık, İstanbul 1994.

AYÖNÜ Yûsuf, “Selçuklu-Bizans İlişkileri”, *Türkler*, VI, Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002, s. 598-617.

Azîmî, *Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler* (1038-1144), çev. Ali Sevim, 2. Baskı, TTK, Ankara 2006.

BACHARACH Jere L., “Reading Egyption and Syrian Islamic Coinage to Ottoman Times”, *Power of Gold, Golds of Power*, Yapı Kredi Gold Coin Collection, YKY, Edt. Şennur Şentürk-Selahattin Özpalaıbyıklar, İstanbul 2004.

BAHADIR Gürhan, *Antakya Haçlı Prenslığı (1098- 1126)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2013.

_____, “Dokuzuncu ve Onuncu Yüzyılda Bizans Abbâsî Sınırı”, *Ankara Üniv. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28.Cilt, 46. Sayı, Ankara 2009, s. 163-179.

_____, *İslâm Fethinden Haçlılara Kadar Antakya (M.S.636-1098)*, Antakya Belediyesi Kültür Yayınları, Pagem Akademi, Antakya 2012.

_____, “Ortaçağ Anadolu’sunda Türk-İslâm Medeniyetinin Oluşması (636-1100)”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8. Cilt, 16.Sayı, Hatay 2011, s. 113-126.

BALOG Paul, *Umayyad, Abbasid and Tulunid, Glass Weights and Vessel Stamps, Numismatic Studies*, No: 13, The American Numismatic Society, New York 1976.

BARTHOLD Wilhelm, *İlk Müslüman Türkler*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2008.

BAŞTAV Şerif, “Bizans ve Haçlı Seferleri”, Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu, (23-25 Haziran 1997), TTK, Ankara 1999.

BAYRAM Mikail, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yayınları, Konya 2003.

BEDİRHAN Yaşar, *Selçuklular ve Kafkasya*, Çizgi Kitapevi, Konya 2000.

Belâzürî, *Fütûhu 'l-büldân*, çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987.

BELLOC Hilaire, *The Crusade*, The World's Debate Cassel And Company Ltd, London 1937.

BOZKURT Nahide, *Abbâsîler*, İsmâ Yayınları, İstanbul 2014.

BREUERS Dieter, *Kudüs İçin Ölmek*, (Şövalyeler, Rahipler, Müslümanlar ve Birinci Haçlı Seferi), çev. BAYER Yasemin, Telos Yayınevi, İstanbul 2003.

BROOME Michael, *A Handbook of Islamic Coins*, Seaby Publications, London 1985.

BULGURLU Vera, *İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki Bizans kurşun Mühürleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

CAHEN Claude, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı* çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yay., İstanbul 2013.

_____, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

CARDİNİ Franco, *Avrupa ve İslâm*, çev. Gürol Koca, Literatür Yayınları, İstanbul 2004.

CARNOTENSİS Fulcherius, *Iherusalem Peregrinantium*, *Kudüs Seferi “Kutsal Toprakları Kurtarmak”*, çev. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009.

CRAWFORD Robert, *Rıdwan the Malignad*, Edited by James Kritzeck and R.Bayly Winder, *The World of İslâm Studies*, in Honour of Philip K. Hitti, London 1959.

_____, “Reconstruction of a Struggle within the Mirdasid Dynasty in Haleb”, *JAOS*, vol. 73, 1953, s. 89-95.

ÇAY Abdulhalük, *II. Kılıç Arslan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

ÇETİN Kenan, *Selçuklu Medeniyeti Tarihi*, Hazine Yayınları, İzmir 2011.

DAFTARY Ferhad, *İsmâîlî Literatüre, A Bibliography of Sources And Studies*, I.B. Tauris Publishers, The Institute of İsmâîlî Studies, London 2004.

_____, *İsmâîlîs in Medieval Müslim Societies*, I.B. Tauris Publishers, The Institute of Ismaili Studies, London 2005.

DAMALI Atom, *150 Devlet 1500 Sultan, İslam Sikkeleri*, Nilüfer Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

DEMİRKENT Işın, “Haçlı Seferleri ve Türkler”, *Türkler*, VI, Ankara 2002.

_____, “Haçlılar”, *DİA*, XIV, 1996, s. 525-546.

_____, *Haçlı Seferleri Tarihi, Makaleler, Bildiriler, İncelemeler*, Dünya Yayın evi, İstanbul 2007.

_____, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, TTK, Ankara 1990.

_____, “Maarretünnu‘mân”, *DİA*, XXVII, 2003, s. 274-276.

DİVİTÇİOĞLU Sencer, *Oğuz’dan Selçuklu’ya Boy, Konat ve Devlet*, İmge Kitapevi, 4.Baskı, Ankara 2005.

TAŞAĞIL Ahmet, *Kök Tengri’nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

Ebü'l-Ferec, İbnü'l-İbrî (Bar Hebraeus), *Abu'l Farac Tarihi*, I, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1999.

ECO Umberto, *Ortaçağ, (Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar)*, Alfa Yayınları, 2.Baskı, çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul 2014.

ECO Umberto, *Ortaçağ, (Katedraller, Şövalyeler, Şehirler)*, Alfa Yayınları, çev. Leyla Tonguç Basmacı, 1. Basım, İstanbul 2014.

Bundârî (Muhammed Bundârî), *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra, İran ve Horosan Selçukluları Tarihi*, çev. Kıvameddin Burslan, Maarif Matbaası, İstanbul 1943.

ELÇİBEY Ebülfez, "IX. Yüzyılda Azerbaycan Halkının Özgürlük Mücadelesi ve Abbâsîler Hilafetinin Tenezzülündeki Rolü", çev. Muhammet Kemaloğlu, *Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Sayı 6, Haziran 2012.

_____, *Tolunoğulları Devleti (868- 905)*, İstanbul 1997.

E.Combe, J. Sauvaget, G. Wiet, *Répertoire Chronologique d' épigraphie Arabe*, (IV, V, VI, VII, VIII), Imprimore de L'institut Fracais D'archéologie Orientale, Le Caire 1934.

el-Kindî, *Kitâbü'l-Vülât ve Kitâbü'l-Kudât*, Beyrut, 1908.

ER İbrâhîm Halil, *Cennet Doğuda Bir Yerdedir, (Haçlı Seferlerinin Değişen Yüzü)*, Elips Kitapevi, Ankara 2006.

ERDEM İlhan, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", *Türkler*, VI., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002. s. 383-424.

ERER Raşit, *Türlere Karşı Haçlı Seferleri*, Kaknüs Yayınevi, İstanbul 2002.

EROĞLU Cengiz, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, Ankara 2007.

ESKİKURT Adnan, "7. ve 12. Yüzyıllar arasında Anadolu'yu Kateden Bazı Askerî Seferler ve Güzergâhları", *Journal of History School*, Yıl:7, Sayı: XX, Aralık 2014, s. 35-79.

Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem (1095-1127)*, Translated by Frances Rita Ryan (Sister of st. Joseph), Norton and Company, New York 1969.

G.E. Tetley, *The Ghaznavid and Seljuk Turks*, Poetry as a Source for Iranium History, Routledge Press, New York 2009.

GABRIELI Francesco, *Arap Historians of the Crusades*, Translated by E.J. Costello, Revivals Routledge Press, New York 2010.

GIBBON Edward, *The History of the Decline And Fall of the Roman Empire*, Vol 1, eBookMail, 2001.

GÖDE Kemal, *Türk-İslâm Kültür ve Medeniyeti Tarihi*, E.Ü. Basımevi, Kayseri 1992.

GÖKHAN İlyas, “Roma ve Bizans Dönemlerinde Germanicia (Maraş)”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Sayı 2, 2014.

GUİBERT of Nogent, “*Peter the Hermit and the Crusade of the People*” *The First Crusade the Chronicle of Fulcher of Cartres and Other Source Materials*, Edited by Edward Peters, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, Second Edition, 1998.

GÜL Muammer, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 2014.

GÜNAY Ünver, Hârûn Güngör, *Türk Din Tarihi*, Laçın Yayınları, İstanbul 1998.

GÜNER Ahmet, “Kâim-Bi-emrillâh el-Fâtımî”, *DİA*, XXIV, s. 211-212.

H. A. Nomiku, *Haçlı Seferleri*, Yunancadan Çeviren; Kriton Dinçmen, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

HALAÇOĞLU Yûsuf, “Fersah”, *DİA*, XII, 1995, s. 412.

HALİS Göktuğ, *Tapınakçılar (Tarih ve Spekülasyon)*, Toroslu Kitapevi, İstanbul 2006.

HASAN İbrâhîm Hasan, *İslâm Tarihi, Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal*, Terc. Ahmet Turan Aslan, Hamdi Aktaş, İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1985.

HEATH Lan, *Armies And Enemies of the Crusades 1096-1291*, A Wargames Research Group Publication, 1978.

HİTTİ Philip K., *History of Syria*, Macmillan Co.Ltd., London 1951.

HOLT P.M., *Haçlı Devletleri ve Komşuları, Urfa Kontluğu Antakya Prensiği, Trablusşam Kontluğu, Kudüs Krallığı*, çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.

HONİGMAN Ernest, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.

Islamic Coins, A Selection of Islamic Coins Used Since The Beginning of Islam up to the Ottoman Period, Presented By The Arab Bank Limited On The Occasion of Its Golden Jubilee, 1930-1980.

İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân ve ebnâ'u'z-zamân*, Translated. Baron Mac Guickin de Slane, (II, III), Mektebetu Lübnan, Beirut 1970.

İbn Havkal, *Kitâbü Sûreti'l-arz*, Beyrut 1996.

İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, (Yollar ve Ülkeler Kitabı), çev. Murat Ağarı, Kitâbevi Yayınları, İstanbul 2008.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye fi't-tarih (Büyük İslâm Tarihi)*, X, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.

İbni Cübeyr, *Rihle, "Endülüsten Kutsal Topraklara"*, çev. İsmail Güler, Selenge Yay., İstanbul 2003.

İbnü'l-Adim, *Bugyetü't-taleb fi târîhi Haleb*, (I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X), Dârü'l-Fikr, Suhayl Zakkar, Beyrut 1988.

_____, *Bugyetü't-taleb fi târîhi Haleb*, (Seçmeler), çev. Ali Sevim, 2. Baskı TTK, Ankara 1989.

_____, *Zübdetü'l-Haleb min târîhi Haleb*, Sami Dehhân, Tome II.

_____, *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*, Suheyl Zekkar, Daru'l Kitabu'l Arabi Yay., I, Şam 1997.

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, çev. Ali Sevim, “İbnü'l-Cevzî'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler 1038-1092”, *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XXVI, Sayı 30, Ankara 2005.

_____, *el-Muntazam fi Târihi'l-Ümem'de Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme; Ali Sevim, TTK, Ankara 2014.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, VII, VIII, IX, X, Bahar Yayınları, çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1989.

Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, al-warak.com.

İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dimaşk*, H.F.Amedroz, Leyden 1908.

İdrîsî, *Nüzhetu'l-Müştak fi ihtirâki'l-Âfâk*, Alemü'l-Kütüb, II, Beyrut 1989.

İLHAN Avni, “Bâtınîyye”, *DİA*, V, 1992, s. 190-194.

JONES J. Sydney, *The Crusades Biographies*, Thomson Gale, Vol. 2, USA 2004.

_____, *The Crusades Primary Sources*, Thomson Gate, Vol III, USA 2004.

JORGA Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I., çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay. İstanbul 2009.

KAFESOĞLU İbrâhîm, Hakkı Dursun Yıldız, Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi* (Osmanlılar Hariç), İsâr Yayınları, İstanbul 1999.

KAFESOĞLU İbrâhîm, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul 1972.

_____, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993.

KALLEK Cengiz, “İrdeb”, *DİA*, XXII, 2000, s. 440-442.

_____, “İbnü'l-Cevzî”, *DİA*, XX, 1999, s. 542-543.

KAMAL Taef el-Azhari, *The Seljuqs of Syria, During the Crusade (1070-1154)*, Publisher, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1997.

KARA Seyfullah, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İz Yayıncılık, İstanbul 2009.

KARAARSLAN Nasuhi Ünal, “Hamdânîler”, *DİA*, XV., s. 446-447.

_____, “İbn Cübeyr”, *DİA*, XIX, 1999, s. 400-402.

KARAKÖSE Hasan, *Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayınevi, 5. Baskı, Ankara 2009.

KAŞGARLI Mehlika Aktok, *Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Kök Yayınları, Ankara 1990.

KAZICI Ziya, *Müslüman Hristiyan İlişkileri Tarihi*, Kayıhan Yayın Evi, İstanbul 2011.

Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, *Mûsâmeretü'l- Ahbar*, çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 2000.

KIRKIL Emin, “*Selçuklu Döneminde Halep*”, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1999.

KIRPIK Güray, *Doğunun ve Batının Gözünden Haçlılar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009.

_____, *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*, Lotus Yayınevi, Ankara 2011.

KOCA Salim, *Türkiye Selçukluları Tarihi (Malazgirt'ten Miryokefalon'a)*, II, Çorum 2003.

KOPRAMAN Kazım Yaşar, “Tolunoğulları”, *DGBİT*, VII, s. 56.

KÖYMEN Mehmet Altay, *Selçuklular Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara 1993.

KREY August C., *The First Crusade, (The Accounts of Eye-Witnesses And Participants)*, Princeton University Press, Princeton 1921.

KÜÇÜKSİPAHİOĞLU Birsal, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2006.

_____, “Birinci Haçlı Seferi’nin Bir Görgü Tanığı: Raimundus Aguilers”, *Tarih Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sayı: 41, İstanbul 2005, s. 17-24.

LEMERLE Paul, *Histoire de Byzance*, çev. Galip Üstün, İletişim Yayınları, 6.Baskı, İstanbul 2013.

LEO the Deacon, *The History of Leo the Deacon*, Translated by Alice-Mary Talbot ve Dennis F. Sullivan, Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, Washington D.C 2005.

LEWIS Bernard, *Orta Doğu*, “İki bin Yıllık Orta Doğu Tarihi”, 10. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2014.

LOMBARD Maurice, *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, çev. Nezih Uzel, Pınar Yayınları, İstanbul 1983.

MARİNA A. Tolmacheva, “Makdisî”, *DİA*, XXVII., 2003, s. 431-432.

MAX Van Berchem, *Materiaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum*, Memoires, Ministere de L’instruction Publique et des Beaux-Arts, Le Caire, 1925.

MERÇİL Erdoğan, “Haçlı Seferleri Sırasında Büyük Selçuklu Devleti’nin Durumu”, *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, (23-25 Haziran 1997), TTK, Ankara 1999.

_____, “Mirdâsiler”, *DİA*, XXX, 2005, s. 149-151.

_____, “Besâsirî”, *DİA*, V, 1992, s. 528-529.

Mes’ûdî, *Mürûcü’z-zehab*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2004.

MEZ Adam, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, çev. Salih Şaban, İnsan Yayınları, İstanbul 2000.

_____, “Orta Zaman Türk-İslam Dünyasında Hükümdarlar”, çev. Cemal Köprülü, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, XIII, Ankara 1939, s. 488.

Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî, *Ahsenü't-Takâsîm, (İslâm Coğrafyası)*, çev. D.Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2005.

Muhammed Ahmed Abdülmevlâ, *Benu Mirdasi'l-Kilabîyyun fi Haleb ve Şimali'ş-Şam*, Dârü'l Mâ'rifeti'l Câmiyye, İskenderiye 1985.

Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasi, İktisadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, I, çev. Abdülkadir Şener, Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, Haz. Mevlüt Karaca, Hisar Yayınevi, İstanbul.

Muhsin D. Yûsuf, *Economic Survey of Syria During the Tenth And Eleventh Centuries*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1985.

Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, Şark İslâm Klasikleri, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., çev. Abdülvehhab Tarzi, İstanbul 1994.

O'NEAL Michael J., *The Crusades Almanac*, Edited by Marcia Merryman, Means And Neil Schlager, Thomson Gale Press 2005.

OLDENBOURG Zoe, *The Crusade*, Translated From the French by Anne Carter, Phoenix Press, London 2001.

OSTROGORSKY Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, 8. Baskı, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 2015.

ÖGEL Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK, Ankara 1984.

ÖZ Mustafa, “Hâkim-Bi-emrillâh”, *DİA*, XV, 1997, s. 200-201.

_____, “İsmâîliyye”, *DİA*, XXIII, 2001, s. 128- 133.

ÖZAYDIN Abdülkerim, “Tutuş”, *DİA*, XLI, 2012, s. 446-449.

_____, “Berkyaruk”, *DİA*, V, 1992, s. 514- 516.

- _____, “Müktefi-Billâh”, *DİA*, XXXI, 2006, s. 534-536.
- _____, “Râzî-Billâh”, *DİA*, XXXIV, 2007, s. 489-490.
- _____, “Sâlih b. Mirdâs”, *DİA*, XXXVI, 2009, s. 41.
- _____, “Seyfü’ d-devle el-Hamdânî”, *DİA*, XXXVII, 2009, s. 35-36.
- _____, “Suriye Selçukluları Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat”, *DİA*, XXXVI, 1997, s. 386.
- ÖZGÜDENLİ Osman Gazi, “Tuğrul Bey Dönemi”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Edt. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2012. S. 57-86.
- _____, “Selçukluların Kökeni”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Edt. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 19-37.
- _____, *Selçuklular, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, I, İsâm Yayınları, İstanbul, 2013.
- _____, “Selçuklular”, (Büyük Selçuklular / Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat), *DİA*, XXXVI, 2009, s. 371-375.
- ÖZKUYUMCU Nadir, *İbn Zülak'ta İlk Müslüman Türk Devletleri, Tolunoğulları ve İhşîdiler (Metin-Tercüme-Mukayese ve Değerlendirme)*, İrfan Kültür ve Eğitim Derneği Yayınları, İzmir 1996.
- _____, “Tolunoğulları”, *DİA*, XLI, 2012. s. 233-236.
- ÖZTÜRK Cemil, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Pegem A Yayıncılık, Ankara 2006.
- ÖZTÜRK Mehmet, *Oğuz Türkleri*, Ledo Yayıncılık, İstanbul 2007.
- PAİNE Mike, *Haçlı Seferleri*, çev. Cumhuriyet Atay, Kalkedon Yay., İstanbul 2011.
- PİRENNE Henri, *Ortaçağ Kentleri, Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, (Les Villes du Mogen Age; Essai d'histoire economique et sociale), çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınevi, 13. Baskı, İstanbul 2014.

PSELLOS Mikhail, *Khronographia*, çev. Işın Demirkent, *Mikhail Psellos'un Khronographias'ı*, 20.Baskı, TTK, Ankara 2014.

RALPH-Johannes Lilie, *Byzantium and the Crusader States 1096-1204*, Translated by J.C.Morris And Jean E.Ridings, Clarendon Press, Oxford 1993.

Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, I, çev. Ahmed Ateş, TTK, 2. Baskı, Ankara 1999.

Raymond d'Aguilers, "*Kerbogha's Attack*", *The First Crusade the Chronicle of Fulcher of Cartres and Other Source Materials*, Edited by Edward Peters, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, Second Edition, 1998.

Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, çev. Erkan Göksu, H.Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2011.

RICHARD Jean, *The Crusade (1071-1291)*, Translated by Jean Birrell, Cambridge University Press, New York 2005.

RILEY Jonathan-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, Continuum Press, London 2003.

_____, *The First Crusaders (1095-1131)*, Cambridge University Press, New York 2004.

ROUX Jean-Paul, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, 2.Baskı, İstanbul 2006.

_____, *Türklerin Tarihi, Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*, çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan, Kabalcı Yayınevi, 3.Baskı, İstanbul 2007.

RUELLAND Jacques G., *Kutsal Savaşar Tarihi, (Histoire de la Guerre Sainte)*, çev. Teoman Tunçdoğan, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

RUNCİMAN Steven, "Antioch to Ascalon", Edt. Kenneth M. Setton, *A History of the Crusades*, Vol I, by Marshall W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee And London 1969.

_____, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1992.

_____, *The First Crusade*, Cambridge Universty Press, New York 2005.

Sadruddin Ebû'l-Hasan Ali İbn Nasır İbn Ali el-Hüseyini, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Terc. Necati Lügal, TTK, 2. Baskı, Ankara 1999.

SAUVAGET Jean, "Haleb", *İA.*, V, 2001, s. 117-118.

SAYYİD Maqbul Ahmad, "İbn Hurdâzbih", *DİA.*, XX, 1999, s. 78-79.

SCYLİTZES John, *A Synopsis of Histories (811-1057)*, Translated by John Wortley, Published by the Centre for Hellenic Civilization at University of Manitoba, Kanada 2000.

SEVİM Ali-MERÇİL Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, TTK, Ankara 1995.

SEVİM Ali, "Atsız b. Uvak", *DİA.*, IV, 1991, s. 92-93.

_____, "Hârûn b. Han et-Türkî", *DİA.*, XVI, 1997, s. 258.

_____, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK, 3. Baskı, Ankara 2000.

_____, *Ünlü Selçuklu Komutanları, Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, TTK, 2. Baskı, Ankara 2011.

_____, *Zübdetü'l-Haleb min târîhi Haleb'de Selçuklular*, Kemalüddin İbnü'l-Adim, TTK, Ankara 2014.

SEYYİD Eymen Fuad, "Fâtımîler", *DİA.*, XII, 1995, s. 228-237.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târîhi'l-a'yân*, (XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX), el-Resalah el-A'lamiah Yayınevi, Beirut 2013.

_____, *Mir'âtu'z-zamân fi târîhi'l-a'yân'da Selçuklular*, Terc. Ali Sevim, TTK, Ankara 2011.

Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1334)*, çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul 1946.

SÜMER Faruk, "Afşin", *DİA*, I, 1988, s. 440-441.

_____, "Dokuz Oğuzlar", *DİA*, IX, 1994, s. 500-502.

ŞAKİROĞLU Mahmud H., "Haç", *DİA*, XIV, 1996, s. 522-524.

ŞEŞEN Ramazan, "Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Siyasî ve Sosyal Durumu, Haçlılarla Yapılan Mücadeleye Katkısı", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu, (23-25 Haziran 1997)*, TTK, Ankara 1999.

_____, *İslâm Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1985.

_____, "İbn Havkal", *DİA*, XX, 1999, s. 34-35.

_____, "İdrîsî, Şerîf", *DİA*, XXI, 2000, s. 493-495.

_____, *Müslümanlarda Tarih- Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998.

TABAKOĞLU Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2005.

Taberî, *History of al-Tabari, Târîh el-Rusul ve'l Muluk*, State University of New York Press, çev. Philip M. Fields, Albany, XXXVI, 1992.

TEKİN Oğuz-ÇELİK Gülbahar Baran, *İstanbul Archaeological Museums, Greek, Roman, Byzantine and Islamic Weight in the Departmen of Metal Objects, Corpus Ponderum, Antiquorum et Islamicorum*, Turkish Institute of Archaeology, Turkey 2, İstanbul 2013.

TEKİN Oğuz-MERZECİ Ali M., The Collection of Klima Plus in Silifke museum, Greek, Roman, Byzantine and Islamic Weight, Turkish Institute of Archaeology, Turkey 1, İstanbul 2012.

TELLİOĞLU Ömer, *Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah'ın Câmiu'd-düvel'inden Hamdânîler Kısmının Metin Neşr ve Tercümesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.

TEXIER Charles, *Küçük Asya*, çev. Ali Suat, III, Enformasyon ve Döküasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002.

THOMPSON Elizabeth, *Hunlar*, çev. Sibel Dinçel, Ankara 2008.

TOKUŞ Ömer, *Hamdânîler, (Siyasi, İçtimai, İlmi ve Kültürel Hayat)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ŞanlıUrfa 2006.

_____, “Hamdânîlerin Şiîliği ile İlgili Tespitler ve Hamdânî Şiîliğinin Karakterleri”, *Turkish Studies*, Cilt10/9, Ankara 2015.

TOMAR Cengiz, “Başlangıçtan Osmanlı Dönemine Kadar (Suriye)”, *DİA*, XXXVII, 2009, s. 545- 550.

TUDELA'LI Benjamin-Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri*, Terc. Nuh Arslantaş, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2009.

Tuncel Metin, “Kilis”, *DİA*, XXVI, 2002, s. 5-8.

TURAN Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınevi, 13. Basım, İstanbul 2010.

_____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınevi, 11. Baskı, İstanbul 2011.

_____, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, Ötüken Yayın evi, İstanbul 2005.

TYERMAN Christopher, *Fighting for Christendom (Holy War and the Crusade)*, Oxford University Press, New York 2004.

UÇAR Şahin, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İşaret Yay., Bilimsel Araştırma Dizisi. 5, İstanbul 1990.

ULUÇAY Çağatay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, Ötüken Yayınevi, 4. Bakı, İstanbul 2012.

UMAR Bilge, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi, (Türkiye Türkleri Ulusunun Oluşması)*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1998.

_____, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Yay. İstanbul 1993.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, 3.Baskı, TTK, Ankara 2000.

USTA Aydın, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri, (Müslüman-Haçlı Siyasî İttifakları)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015.

VASILIEV A. A, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Ahmed Müfid Mansel, Ankara 1943.

VARTABET Vardan, *Türk Futuhatı Tarihi*, Tarih Semineri Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1937.

W. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, 2.Baskı, TTK, Ankara 2000.

Welhusen Julius, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, çev. Fikret Işıltan, İstanbul 1960.

WİLLEY Peter, *Eagle's Nest, İsmâilî Castles in Iran And Syria*, I.B.Tauris Publishers, The Institute of İsmâilî Studies, London 2005.

William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, Translated; Emily Atwater Babcock and A.C Krey, Columbia University Press, New York 1943.

Yahyâ b. Sa'îd el-Antâkî, *Târîh el-Antâkî*, Neşr. Ömer Abdullah Tedmurî, Lübnan 1990.

Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, Dar-ı Sadr, II, Beyrut 1995.

Yazıcızâde Ali, *Selçuk-Nâme*, İndeksli Tıpkıbasım, (Haz. Abdullah Bakır), TTK, Ankara 2014.

YAZICI Nesimi, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1992.

YAZICI Talip, "Halep", *DİA*, XV, 1997, s. 239-244.

YAZILITAŞ Nihat, *Fâtumî Devleti'nde Türkler*, TTK, Ankara 2009.

YILDIZ Hakkı Dursun, "Ahmed bin Tolun", *DİA*, II, 1989, s. 141- 143.

_____, "Avâsım", *TDV*, IV, Vakıf Yayınları, İstanbul 1991.

_____, *İslâmiyet ve Türkler*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

YİNANÇ Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, I, Haz; Refet Yinanç, TTK, Ankara 2013.

ZAKKAR Suhayl, *The Emirate of Aleppo (1004-1094)*, Prefaced by Bernard Lewis, Published, Dar Al-Amanah, Beirut-Lebanon 1971.

ZEYDAN Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. Zeki Meğamiz, Doğan Guneş Yayınları, I, İstanbul 1971.

<http://www.zeno.ru/> (11.04.2014).

EKLER

EK.1



(Ortaçağ'da Halep şehri tasviri, Steven Runciman, A History of the Crusades II)

EK. 2



(Günümüz Halep Şehrinin Görünümü) <http://wikimapia.org/105540/tr/Halep-Kalesi#/photo/5324830> (5/11/2016)

EK. 3



(Halep Kalesi Girişı; Sedat Bilinir'in fotoğraf arşivinden eklenmiştir (02/04/2013))

EK.4



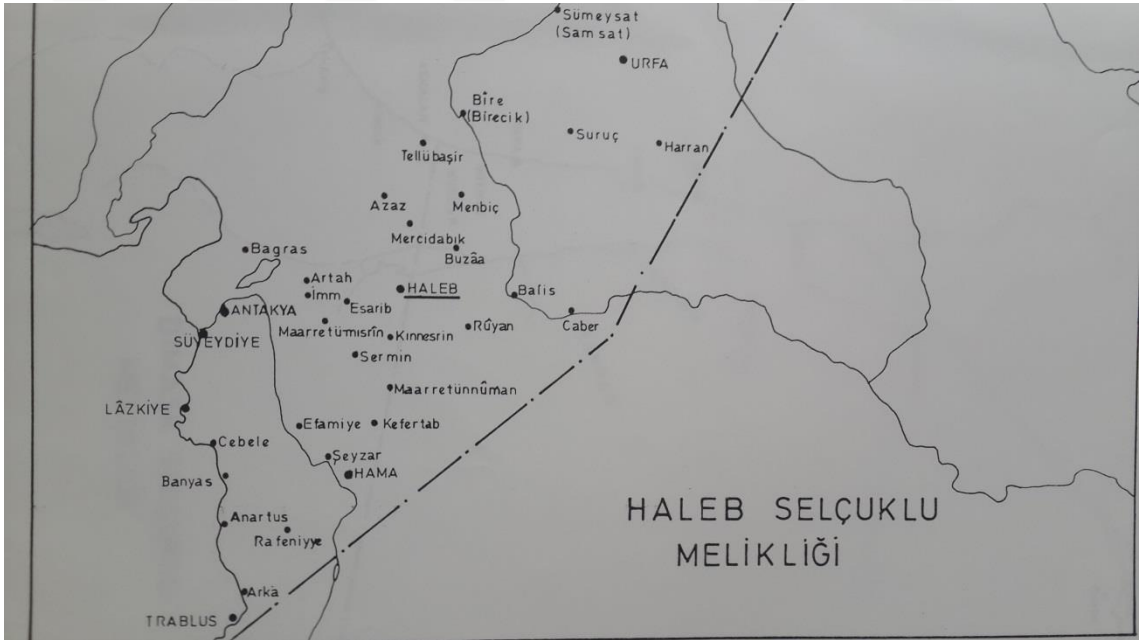
(Halep Kalesi Girişı; Sedat Bilinir'in fotoğraf arşivinden eklenmiştir (02/04/2013))

EK.5



(Ortaçağ'da Halep kalesi önu hendeklerle kazılmış ve içerisi su ile doldurulmuştu. Kale kuşatma altına alınacağı zaman ise bu su içerisine pek çok timsah bırakılmaktaydı. Kaynak: Halep halkıyla yapılan söyleşi) (02/04/2013)

EK.6



Halep Selçuklu Melikliği Sınırları (Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Harita II)

EK.7

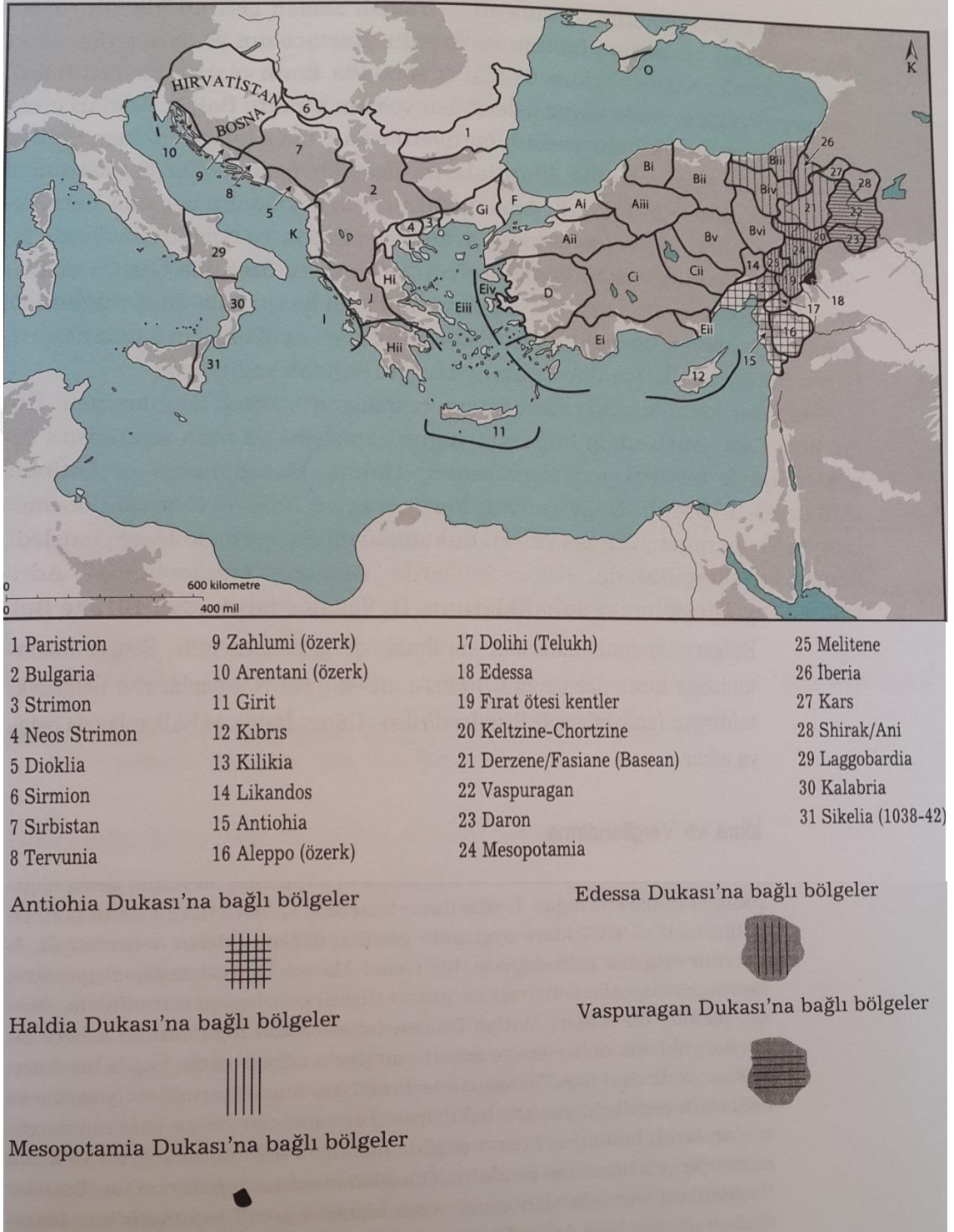


Bizans İmparatorluğunun X. ve XI. Yüzyıllarda sınırlarını Halep'e kadar genişletmesi (Leo the Deacon, *The History of Leo the Deacon*, s. 224)



Halep ve Şam bölgesinde bulunan kaleler; Kenneth M. Setton, *A History of the Crusades*, s. 305.

EK.9



Halep'in Özerk olarak belirtildiği 1050 yılı haritası; Mirdâsîlerin hüküm sürdüğü döneme aittir.

(John Haldon, Bizans Tarihi Atlası, Çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, Nisan 2007, İstanbul, s. 123.)

EK. 10



Ahmed b. Tolun adına bastırılmış ve Suriye bölgesinin kuzeyinde kullanılan Tolunoğlu Devleti sikkeleri. “*Dinaru't Tuluni*” olarak adlandırılan bu sikkelerin basılmasıyla Ahmed b. Tolun Abbâsî Devleti'ne karşı bağımsızlığını resmen ilan etmiş oldu. Tolunoğullarının bastırdıkları paraların üzerinde “Lâ ilâhe illallahû vahdehu lâ şerike leh” yazmaktadır. Anlamı; Allah'tan başka ilah yoktur, O birdir ve dengi, ortağı yoktur. Bu sikkeler ortalama 23-24 mm, 4.10-4.25 gr ayarındadır. Bkz: Paul Balog, *a.g.e.*, s. 264-269; Jere L.Bacharach, *a.g.e.*, s. 117; İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, *a.g.e.*, s. 187, 188; Şennur Aydın, *Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri*, I, Yapı Kredi Kültür Merkezi, Stil Matbaacılık, İstanbul 1994; <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=140623>.

EK. 11



İhşîdî Devleti'nin Türk hükümdar Muhammed b. Tuğç adına basmış olduğu ve Halep bölgesinde kullanılmış olan sikkeler. Ortalama 24-27 mm, 2.55-3,90 gr ayarındadır. Bkz: Michael Broome, *A Handbook of Islamic Coins*, Seaby Publications, London 1985, s. 51; Şennur Aydın, *Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri*, I; İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, *a.g.e.*, s. 195; <http://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=172523>.

EK. 12



EK. 13



Ek.12: Hamdânî Lideri Seyfü'd-devle'nin Halep'te kendi adına bastırdığı sikkeler. Hamdânîlerde Tolunoğulları ve Abbâsî sikke geleneklerine uyarak aynı şekilde bastırmışlar ve paralarının üzerlerinde “Lâ ilâhe illallahû vahdehu lâ şerike leh” yazmaktadır. Hamdânî paralarında ön yüzünde basım yeri olarak Halep yerine Medinetü'l-Selâm yazmaktadır. Ortalama 23mm, 3.65-4.75 gr ölçülerindedir. Hamdânîlerin Musul kolu Emîri Nasîrü'd-devle paralarda kardeşi Seyfü'd-devle'nin de ismine yer vermektedir Bkz: *Islamic Coins, A Selection of Islamic Coins Used Since The Beginning of Islam up to the Ottoman Period*, Presented By The Arab Bank Limited On The Occasion of Its Golden Jubilee, 1930-1980, s. 61, 62; Jere L. Bacharach, *a.g.m.*, s. 142; Ömer Diler, *a.g.e.*, III, s. 1520; Atom Damalı, *a.g.e.*, s. 97, 98; İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, *a.g.e.*, s. 296; <http://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=145691>.

Ek. 13: Mirdâsî hanedanlığının Halep'te bastırması olduğu sikkeler. Nasr b. Salih 429 (1038) yılında adına sikke bastırmıştır. Bkz: Ömer Diler, *a.g.e.*, III, s. 1600-1601; Atom Damalı, *a.g.e.*, s. 82; <http://www.zeno.ru/showfull.php?photo=166874>.

EK. 14



Suriye Selçuklu Meliki Tâcüddevle Tutuş'un Suriye bölgesinde bastırması olduğu sikkeler. Suriye Selçuklu Melikliği'ne ait sikkelerin Halep dışında Dımaşk ve Antakya'da da bastırıldığı tespit edilmiştir. Bkz: Atom Damalı, *a.g.e.*, s. 170; <http://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=131322>.

EK. 15



Halep Selçuklu Melikliği hâkimi Rıdvan b. Tutuş adına Halep'te bastırılan sikkeler. Soldaki sikkelerin üzerinde Aslan figürü var, sağdaki sikkelerde ise Rıdvan'ın ismi yazılmakta. <http://www.zeno.ru/showfull.php?photo=139981>.

EK.16

EK.17

EK.18



11x 14x 5 mm
5.74 gr
10-13. yy.
Bronz
Doğu Akdeniz



18x 18x 11mm
28.15 gr
11-13. yy.
Bronz
Doğu Akdeniz



10x 14x 6mm
5.75 gr
10-13. yy.
Bronz
Doğu Akdeniz

Sugur Bölgesi(Mersin ve çevresi)
Üzerindeki simgeler bir çift kuş gözü
Sembolüdür ve Selçuklu Devletinde
görülen bir motif kullanımıdır.

Sugur Bölgesi(Mersin ve çevresi)
Üzerinde İslâm Devletlerine özgü
olan Kûfî Arapça yazılar mevcut.

Sugur Bölgesi(Mersin ve çevresi)
Üzerindeki simgeler bir çift
Kuş gözü sembolüdür ve
Selçuklu Devletinde görülen bir
motif kullanımıdır.

Ek16: Oğuz Tekin-Gülbahar Baran Çelik, İstanbul Archaeological Museums, Greek, Roman, Byzantine and Islamic Weight in the Departmen of Metal Objects, Corpus Ponderum, Antiquorum et Islamicorum, Turkish Institute of Archaeology, Turkey 2, İstanbul 2013, s. 81.

Ek17: Oğuz Tekin- Ali M. Merzeci, The Collection of Klima Plus in Silifke museum, Greek, Roman, Byzantine and Islamic Weight, Turkish Institute of Archaeology, Turkey 1, İstanbul 2012, s. 28.

Ek18: Oğuz Tekin-Ali M. Merzeci, a.g.e., s. 31.

EK. 19



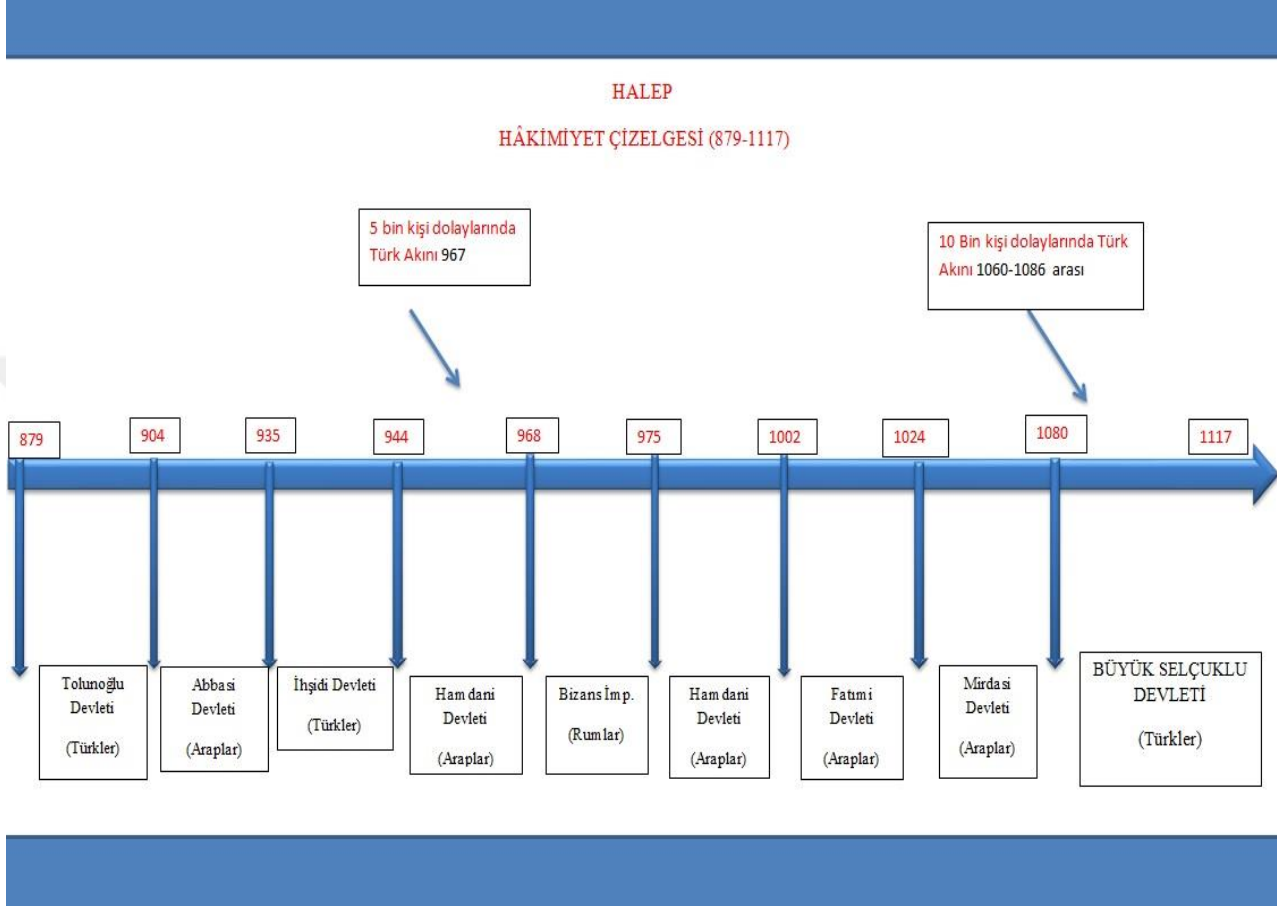
Üç figür ayakta, ortada İsa haleli. Oval biçimli bir suppedaneum üzerinde duruyor. Solda IV. Romanos, sağda Eudokia'ya taç giydiriyor. IV. Romanos haçlı, pendilia'lı taç divitision ve loros giyiyor. Eudokia pendilia üzerinde üçgen şeklinde üç çıkıntısı olan bir taç divitision ve sakkos giyiyor. IV. Romanos ve Eudokia sol ellerinde haçlı küre tutuyorlar, sağ elleriyle de İsa'yı işaret ediyorlar.

Vera Bulgurlu, İstanbul Arkeoloji müzesi'ndeki Bizans kurşun Mühürleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 53.



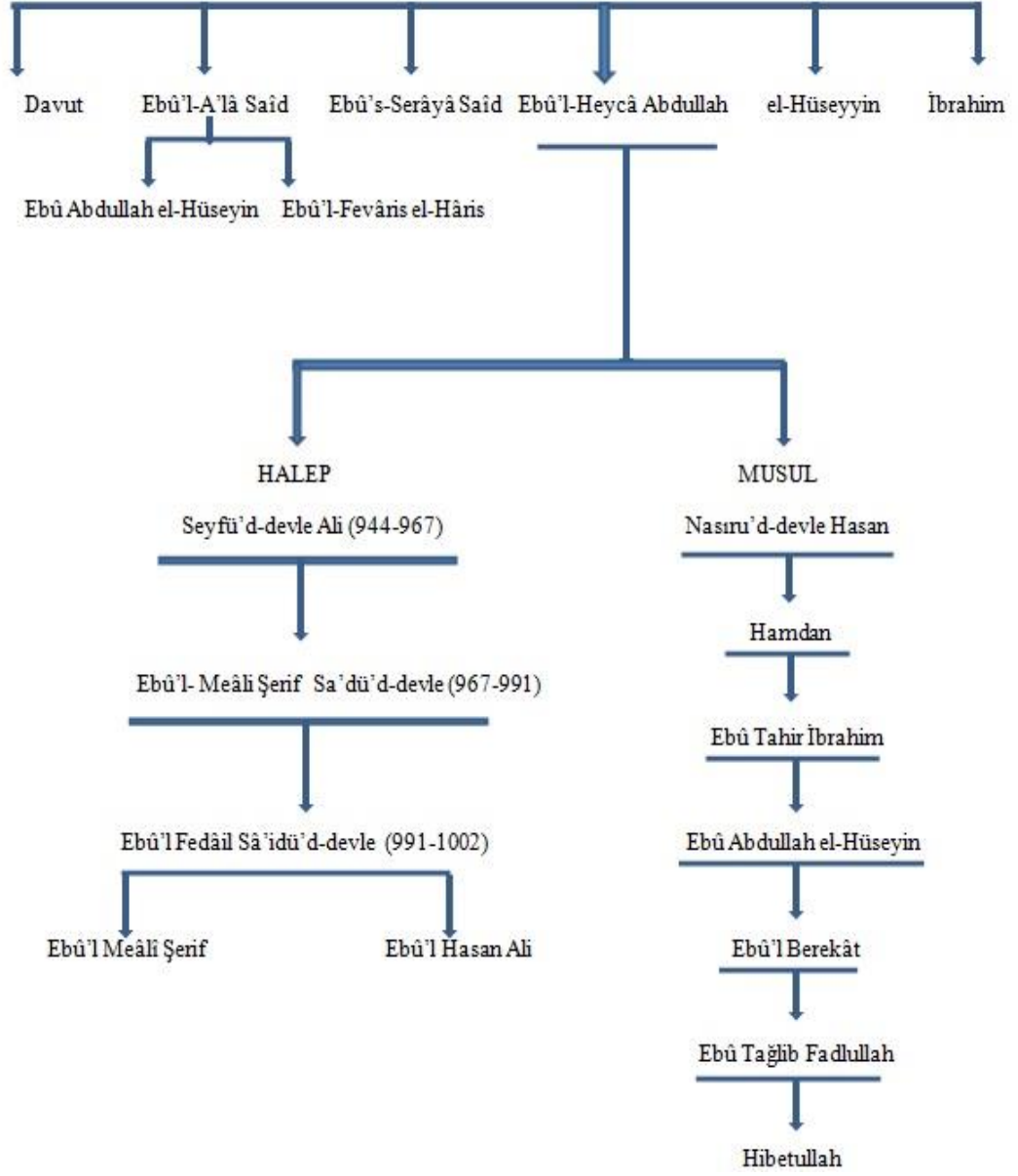
EK. 20

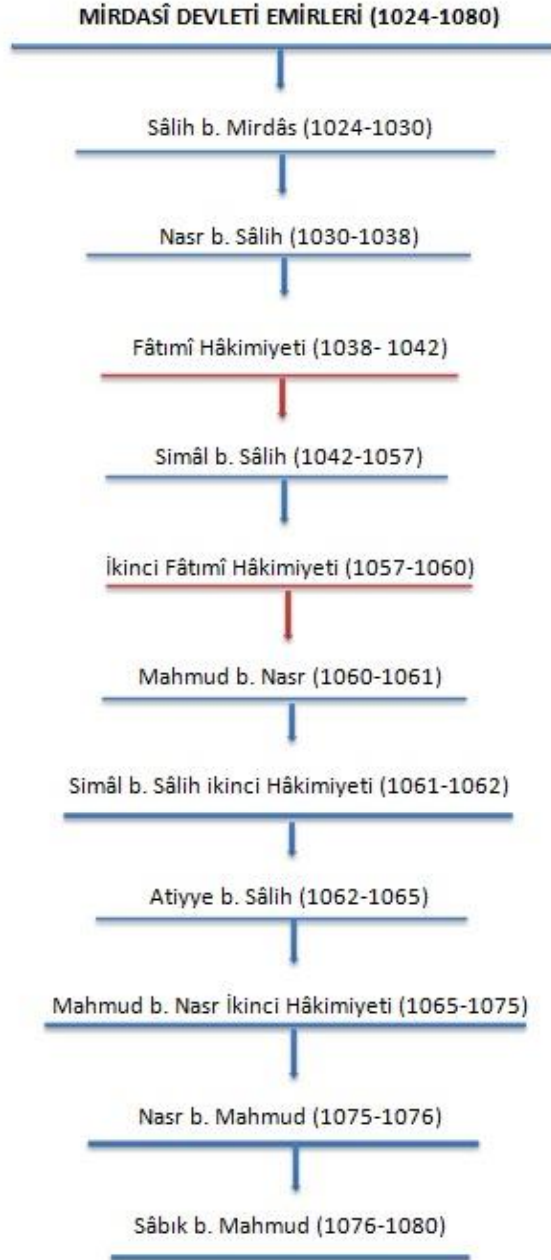
II. Basileios Mührü: İsa büstü, Khlamys ve Himation giyiyor. Sağ eli takdis vaziyetinde sol elinde İncil tutuyor, yazı görünmüyor. (976-1025) Vera Bulgurlu, a.g.e., s. 49.



HAMDANİ DEVLETİ EMİRLERİ

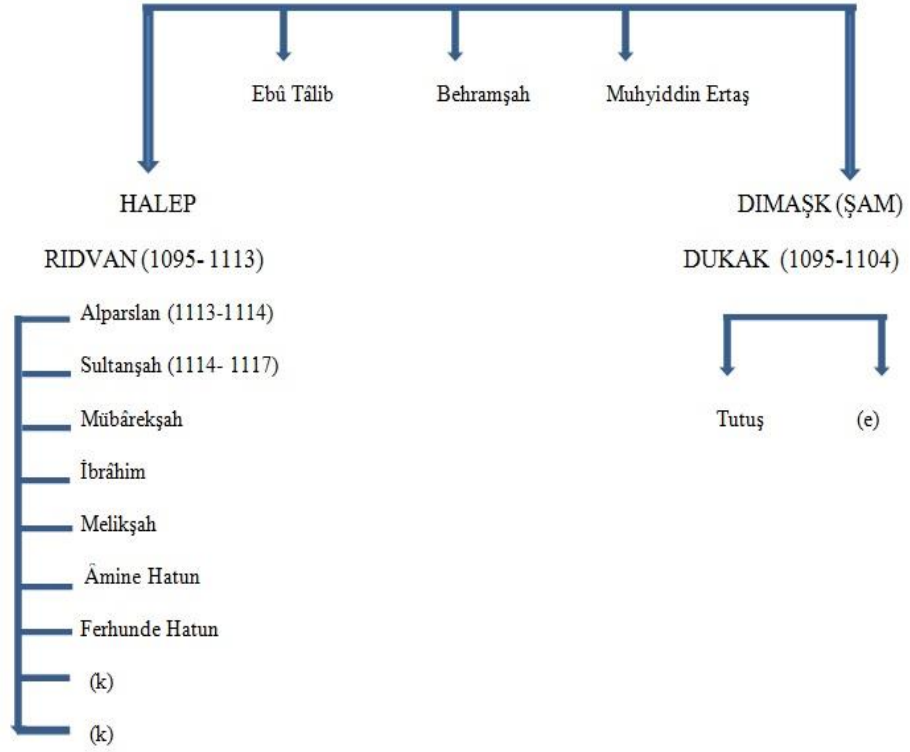
Hamdân b. Hamdûn





SURİYE SELÇUKLU MELİKLİĞİ (1079- 1117)

Tâcüddevle TUTUŞ (1079- 1095)



(k): kız (e): erkek

ÖZGEÇMİŞ

Sedat Bilinir 1985 yılında Hatay/Antakya'da doğdu. Orta öğrenimini Antakya'da tamamladı. 2009 Yılında Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldu. Aynı yıl Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yüksek Lisans öğrenimine başladı. 2012 Yılında Yüksek Lisans öğrenimini tamamlayan Bilinir, aynı yıl Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Ortaçağ Tarihi Doktora öğrenimine başladı. İngilizce ve Arapça bilen Bilinir 2017 yılında Doktora öğrenimini tamamladı.